

În colecția
BIBLIOTECA PENTRU TOTI
vor apărea:

ZAHARIA STANCU

Costandina
episoade

A. S. PUȘKIN

Poezii

DUILIU ZAMFIRESCU

Spre mare
poezii și nuvele

DUILIU ZAMFIRESCU

Viața la țară • Tănase Scatiu
roman

K. FEDIN

Orașe și ani
roman, vol.

K. FEDIN

Orașe și ani
roman, vol. II

Vol. I și II lei 10

CEZAR PETRESCU

CEZAR PETRESCU

Întunecare

★ ★

107

B
P
T

107

BIBLIOTECA
PENTRU TOȚI

Clubul cărții digitale 2022

CEZAR PETRESCU

Întunecare

ROMAN

1962

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI
EDITURA PENTRU LITERATURĂ

CAPITOLUL III

PE CER S-A ARĂTAT UN SEMN MARE

1

Locotenentul Ghenea vorbea întins cu fața în sus, cu mâinile încrucișate sub cap.

Deasupra lui, sub birnele de stejar ale bordeiului subpămîntean o gazornită ofticoasă afuma lemnul și adunase un roi de musculițe nocturne.

— Ceea ce nu poți să scoți din năravul soldatului nostru e focul!... Cum îți scapă din ochi, noaptea, îl vezi apărînd triumfal cu un braț de vreascuri. Suflă în tăciune pînă îi plesnește coșul pieptului și cînd au început să joace flăcările, se chincește roată, cu cea mai mare fericire... Dacă sînt mai mulți, stau la cislă!... Dacă e singur, scormonește cu un gătej în cenușă, pînă îl apucă miezul nopții... Neam de ciobani și de cărauși! Fără foc, i se pare că nu mai sfîrșește noaptea. Degeaba amenințări, ordine, pedepse, și degeaba-l iau la țintă sentinelele din tranșeele inamicului!... O zi-două, se astîmpără... Pe urmă iar începe!... Cel puțin acum s-au mai învățat minte... Îl aprind la cîteva sute de metri, după un adăpost, înăbușit. Uite, Comșa, pariez că o să găsim un foc la „Casa Neamțului“! Ia-ți casca și să mergem. Nu pui pariu?... Știu! Ești om sobru, fără nici un viciu... Dar tot să mergem!

Locotenentul Ghenea sări în picioare, îmbumbându-și nasturii și luându-și casca. Își trecu pe sub bărbie curelușa și ieși din bordei, plecându-se să nu atingă pragul de sus.

— Să le ducem și puțină mahorcă băieților! se întoarse Comșa din ușă, alegînd de pe poliță un pachet cubic, enorm, de tutun rusesc, din rezerva depozitată înadins pentru soldați.

— Vă pregătim un ceai pe cînd vă întoarceți, domnu locotenent? întrebă Omir, petrecîndu-i din urmă cîtiva pași. Vă mai încălziți oleacă înainte de culcare...

— Pregătește! Dar să nu dea dracul să-mi fabrici iar o limonadă, c-o torn toată în capul Elegiei. Înțelesu-m-ai, Omir?

— Și pentru mine, Omir. Două! comandă locotenentul Ghenea. Dacă mai ai rom, două!... Dacă n-ai, să scoți din pămînt!...

Noaptea era luminată și înstelată. Lumina și stelele clipeau însă numai sus. Aici, brazii țineau umbra nepătrunsă lîngă pămînt. Picurase rouă pe frunzele late.

O clipă se opriră s-asculte spre linia tranșeelor.

Nu se auzea nici o suflare.

S-ar fi spus că pădurea e pustie, fără picior de om, că toți au părăsit șanțurile să lase codrul numai cu sunetele dintotdeauna, care și ele fac parte din tăcere: clătinarea frunzelor, răsuflatul apelor, chemări singuratiche de sălbăticiuni.

Dar aproape de tot, dintr-un capăt în altul, prelungite pînă la marginea mărilor, de la cercul polar pînă la tropice, știai că sînt șanțurile cu țaruși și cu sîrme, unde unii pe alții se așteaptă cu ochii încordați, și gurile de foc au amuțit, numai ca să înceapă cu alte puteri odihnite.

— Mă gîndesc — spuse Ghenea ținîndu-se de crengile joase de brad la coboriș — că peste munții aceștia am mai trecut acum cinci ani, într-o excursie, cu liceul... Veneam de la Slănic spre Mănăstirea Cașin. Aici, unde mergem acum, la „Casa Neamțului“, era o gospodărie în miniatură. O căsuță albă, acoperită cu olane roșii. Cîțiva stupi. O grădinuță cu flori... Un pădurar, pesemne neamț de neamul lui, un om de treabă, ne-a desfăcut doi faguri și o fetiță bălană ne-a dat să bem apă rece într-un pahar brumat... Era un zumzet de albine ca într-o istorioară patriarhală !... Pe urmă am plecat mai departe. Acolo unde sînt ei, se află o stîină. Ne-a apucat o ploaie grozavă. Am ajuns learcă, dar eram cei mai fericiți absolvenți de liceu din cele cinci continente !... Făcusem un cor... De pe vîrf se vedea spre Ardeal, cînd s-a înseninat... Am dormit înveliți cu pelerinele... Și acum îmi stă mirosul de lînă și de zăr în nări, cînd îmi aduc aminte... Parcă n-am mai trăit tot noi vreodată viața aceea !...

— N-am fost niciodată prin locurile acestea. Doar la Slănic, cîteva zile, acum doi ani...

Radu Comșa nu continuă.

Acum doi ani venise la Slănic cu automobilul lui Alexandru Vardaru, într-o excursie, cu el, cu Mihai și cu Luminița. Atunci a cunoscut-o el mai bine. De atunci poate a început, fără să-și lămurească bine, iubirea lor.

Astăzi vilele Slănicului sînt sub tunurile germane ; figura Luminiței nu și-o mai poate aminti întreagă ; apare numai șiragul dinților albi cînd hohotește, sau numai un gest ; clătinarea părului tuns, mișcarea cînd se ridicase în vîrfurile picioarelor să-i ducă brațul după gît, la despărțire, în gara Iașilor, murdară și populată de gloată lărmuitoare ca un azil de mizerie.

Iar el, cu mâinile sprijinite în scoarța brazilor care-î lasă în palmă urme cleioase de rășină, coboară priporul repede, în noaptea luminată numai de scînteierea mărunță a stelelor.

— Pășim mai încet, să-i surprindem asupra faptului... șopti locotenentul Ghenea, oprindu-se și mirosind cîteva frunze de mentă mototolite între degete.

Din „Casa Neamțului“, crescută acolo pe vremea cînd pădurile acestor munți hrăneau cherestelele din vale, mai rămăsese un perete pe jumătate surpat și hogeagurile în picioare, după luptele de astă-iarnă. Gospodăria în miniatură era numai movili de moloz, cărămidă, țiglă pisată și cenușa din gura sobelor.

Dar acolo unde a fost grădina cu flori, din rădăcinile și semințele scuturate de anul trecut, răsăriseră și în vara aceasta flori pe jumătate sălbatice, iar straturile de legume îmburuienite durau încă. Soldații se adunau după ruina pereților cu spatele întors spre linia frontului : astfel lumina focului era apărută și toți păstrau iluzia că se află lingă amintirea unui locaș omenesc.

Flacăra juca pe zidul alb ; umbrele se înălțau și scădeau diforme.

Erau șase soldați în jurul focului, pe scăunase improvizate din pietre și cărămizi.

Vorbea numai unul și ceilalți priveau în cărbuni.

— Era unul la noi, unu, moș Vasile Pohrib...

Cînd sunară pașii, toți ochii se întoarseră cu tresărire, scormonind întunericul, în încruntarea cu care întotdeauna privirea orbită de lumină cearcă să pătrundă bezna.

— Care e acolo ?

Și îndată, mai încet :

— Îs doi domni ofițeri...

Săriră cu toții în picioare.

— Ce-i, Morarule? făcu prietenos locotenentul Ghenea, înaintînd în bătaia luminii. Bună seara, băieți!... Ei, ce-i cu moș Vasile Pohrib?...

— Ia, niște istorii de-ale noastre, domnu locotenent!... Povestea Mucenicu ista, despre un semn care i s-a arătat lui și le spuneam și eu că era în sat la noi, unu, moș Vasile Pohrib, un solomonar¹...

— Ce? Și tu ești aici, Mucenicule?

— De, domnu locotenent... rosti moale soldatul.

— Atunci, după cum văd eu, e rost să visăm urît la noapte... Are să ne scoată Mucenicul aista din minți cu arătările lui!... Ia să ne faceți loc, băieți, și să ne spună întîi Mucenicu ce-i cu semnul care i s-a arătat lui?... Pe urmă, om afla și întîmplările lui moș Vasile Pohrib, solomonarul... Stați jos, băieți!

Soldații făcură roată la loc, în jurul focului, după ce se așezară ofițerii.

Unul răscoli cărbunii și flacăra țîșni improșcînd scînteii și aromînd mirosul de rășină arsă.

— Ei, Mucenicule?

Soldatul Mucenicu urmărea cu ochii plecați bățul camaradului înviind jeraticul.

Avea un fel de surîs fricos și trist, uitat pe fața smeadă, cu umerii obrazilor osoși luminați de jos în sus, de flacăra galbenă.

— Îi vine greu să povestească, domnu locotenent! rosti soldatul cu bățul, aruncîndu-l în foc după ce-a isprăvit. Are și dreptate... Cine să-l mai asculte dacă n-are omu o țigară de tiutiu?...

— Mă, Bocăneț, mă! Cu obraznicia ta, numai cei de colo, de peste drum, au să-ți vină de hac! profeti Ghenea.

— Eah! domnu locotenent!... Obraznicu tot mai trage din cînd în cînd cîte-un fum de tiutiu... Cu-

¹ Solomonar — vrăjitor

mintele n-are decît s-aștepte să-i deie *întîndența*, pînă i s-or lungi urechile...

Radu Comșa scoase pachetul de tutun și îl întinse soldatului Mucenicu.

— Să trăiți, domnu locotenent, nu fumez...

— Nu fumează, domnule locotenent!... se grăbi Bocăneț să întărească, rizînd cu toată figura lui de tătăr și apucînd pachetul. Nu fumează, nu bea, nu suduie!... El numai se roagă pentru noi, păcătoșii, care fumăm, suduim și bem, și are să ne aștepte muncile iadului pînă în vacul vacului...

Vorbînd, Bocăneț desfăcu pachetul, mirosi tutunul dînd din cap în semn de aprobare, îl trecu din mînă în mînă.

Toți răsuciră cu sfîntenie, apăsînd cu arătătorul să iasă țigara groasă și îndesată.

— Ei, Mucenicule? întrebă a doua oară Ghenea. Ce-i cu năzdrăvăniile tale?

Soldatul Mucenicu ridică ochii negri și lucioși, mistuiți de arșiță, și vorbi cu blîndețe:

— Domnule locotenent, eu nu spun nici o năzdrăvănie... Eu am văzut un semn mare și urît și-am înțeles că de-acuma s-apropie capătul... Eu am mai tîlmăcit semne de-aieste, dară mai slabe, în anu o mie nouă sute șapte, de eram atunci leat nou-nouț. Le-am spus atunci unora și altora, că ne-așteaptă vîrsare de sînge, și vîrsare de sînge a fost. Crezutu-m-a cineva? Ferit-a sfîntul! Au rîs și m-au făcut de ocară, pînă ce semnele s-au adevărit. Așa ș-a-cuma!... Aiștea stau și rid și suduie și beau tutun și nici nu le pasă, fiindcă diavolul cînd vrea să-l piardă pe om, întîi mințile i le ia... Da eu pot zice că de-acuma-i capătul și să ne pregătim dacă s-a arătat semnul despre care scrie și-n carte...

— Bine, Mucenicule! îl îndemnă locotenentul Ghenea, trăgînd cu poftă din țigară, ca unul care nu se

prea sinchisea de judecata viitoare și de muncile iadului. Nouă nu ni se arată semne, tocmai fiindcă fumăm, bem și suduim !... Dumnezeu și-a întors fața de la noi și ne lasă în ticăloșiile noastre și-n pierzare... Dar de aceea mai mult, Mucenicule, ai datoria să-i îndrepți pe cei rătăciți de pe drumul cel rău și să ne tălmăcești semnele, care nouă nu ni se arată, măcar că Dumnezeu ne-a dat ochi să vedem și nu le vedem...

— Domnule locotenent, eu știu că dumneavoastră rîdeți !... Sînteți tînăr și omului tînăr i se pare că se-ntinde viața înainte fără de sfîrșit, ca marea... Și atunci, își uită el sufletul și în sufletul lui năpădesc buruienile și pălămida, ca în grădina neamțului istuia, săracu, rămasă de izbeliște.

Locotenentul Ghenea nu rîse, cu ochii îngîndurați privind peste capete, în negrul pădurii.

Pe urmă făcu un semn cu mîna, alungînd un gînd supărător și trase mai adînc din țigară.

— Domnul locotenent Ghenea nu rîde. Vrea numai ca și mine să aflu ! interveni Comșa.

Soldatul Mucenicu împinse cu talpa bocancului un cărbune sărit alături de foc.

Vorbi cu alt glas :

— Domnu locotenent Ghenea și domnu locotenent Comșa, cele ce vorbesc eu oamenilor aistora sînt numai lucruri ieșite dintr-o minte proastă... Dumneavoastră aveți învățături de școli-nalte și n-aveți ce afla de la un netrebnic ca mine... Eu nu m-am învrednicit să capăt altă învățătură de carte decît atîta cît îi trebuie omului ca să afle învățătura cea bună din sfintele cărți... Dară și sfinții părinți au spus că Dumnezeu, atunci cînd vrea să vorbească oamenilor, își alege mai deseori gura celui mai păcătos dintre toți, fiindcă și învățăturile Domnului n-au fost scrise pe table de piatră ci pe table de carne și anume pe

inimi... Eu nu știu dacă am înțeles bine semnul, dară ochii mei l-au văzut !... Și de două zile și de două nopți, mă tot gîndesc eu și carnea pe mine se crîncenează, fiindcă văd că stă aproape sfîrșitul înfricoșat pe care l-au vestit cartea cu șapte peceti, iară sufletul meu se bucură cu toate aistea, fiindcă am înțeles eu că se apropie domnia lui Dumnezeu și a mielului...

— Bine, Mucenicule ! vorbi cu nerăbdare locotenentul Ghenea, îndepărtîndu-și genunchii dogoriți. Acestea sînt tălmăcirile tale !... Ca să le înțelegem mai bine, spune-ne mai întîi cum a fost semnul...

— Domnu locotenent Ghenea și domnu locotenent Comșa, să vă spun... Alaltăieri seara, cînd am intrat pe sector, am căzut de sentinelă. Știți dumneavoastră că ploua mărunț ca toamna... Stam eu și-mi trudeam ochii să văd încolo, spre șanțurile lor. Și-mi treceau fel de fel de gînduri prin mintea mea proastă... Că acasă a început al doilea prășit de păpușoi... Că n-or fi avut pe cine să pună la coasă fiindcă au rămas numai femeile și moșnegii becisnici... Pe urmă mă gîndeam eu cum are să sfîrșească toată năprazna aiasta, să ne întoarcem odată pe la necazurile noastre. Și mă uitam înainte în ploaie și mi-a venit așa un gînd ca un fel de jale pentru atîta lume care în loc să-și caute de sărăcia ei și să se roage pentru izbăvirea sufletului, s-a înconțat și nu mai știe de casă, nici de nevastă și de copii și nici de poruncile Domnului, numai stau în șanțuri și pîndesc să se ucidă unul pe altul... Drept să vorbesc, parcă nici pentru nemții aceia și pe unguri nu mai simțeam cine știe ce dușmănie, nici pentru dinșii, nici pe toate semînțiile care s-au ridicat cu gînd vrăjmaș împotriva legii noastre... N-au și dinșii casele lor ? N-au și dinșii neveste și copii ; n-au și ei necazuri vai de mama lor ?... N-au ieșit ei de voia lor la drum. I-au scos

alții și altele... I-au adus aici poruncile și i-au împins comandirii lor cei mari, stăpînii lor de acasă, care și-au pus în minte să ingenunche și să robească lumea. Ei ce-s de vină? Niște bieți soldați ca și noi... Și mă gîndeam eu la cei de ne cad prizonieri, că-s slabi și jigăriți ca mițele-n post, și dacă le dai o bucată de pîne nu le vine să creadă și se uită cu niște ochi, așa, domnu locotenent Comșa și domnu locotenent Ghenea, de te prinde un fel de milă, că-i tot om și prizonierul... Și mă gîndeam că poate și la dînșii nu este cine să iasă la coasă și mulți au prunci pe care nu i-au văzut și i-au uitat, așa cum nu ni i-am mai văzut nici noi și ne-au uitat și pe noi copiii de-acasă... Și atunci am simțit eu așa o căldură și am înțeles că se întîmplă minune! Ci numai s-a deschis peste șanțurile lor o lumină mare și în lumină a răsărit o pasăre cît trei biserici una peste alta, cu un cap de lăcustă și cu gheare de fier și aripile erau deschise ca la un hultan care se răpede; dară pasărea nu se repezea, ci numai sta împietrită pe marginea șanțului și ochii priveau de toate părțile, și pe frunte stătea scris nume de hulă și șapte coarne cumu-s coarnele culbecilor creșteau și scădeau, și în pliscul de oțel încîrjoiat spînzurau inimi de oameni și miini de copii nevinovați, și curgea sîngele și ieșeau fulgere și fum negru de smoală... Iară mie-mi bătea inima să spargă coșul pieptului, că m-a ales înalt prea bunul să vād asemenea semn!... Și lumina după un timp a început a se întuneca și-au rămas numai ochii de foc și pe urmă s-a stins și aceea și pasărea urîtă nu s-a mai văzut, dară am știut că nu s-a dus de acolo, că se uită cu ochii ei mulți în toate părțile și din cioc îi spînzură inimi de om și miini de copil neprihănit și nimica din ce facem noi nu-i scapă ochilor, ci numai stă să-i vie alte inimi de oameni și alți copii... Și-am așteptat eu din ceruri un

glas tare ca să strige oamenilor adevărul cel cumplit și chemarea la scaunul dreptului judecător, dar nici un glas n-a coborât și pe cer era numai întuneric ca în cel din urmă iad și numai ploaie țîrîită de toamnă... Și-am înțeles eu că ceasul încă n-a venit, fiindcă nesățioasa pasăre mai cere sînge și inimi, dară că ceasul acela se apropie și n-are să mai treacă o vreme, vremi și jumătatea unei vremi, pînă cînd adevărul și judecata ziditorului are să răspundă în sămînță copiilor noștri și în toate făpturile vii... Și atunci are să se verse cele șapte potire cu mînia ziditorului pentru fărădelegile noastre, și răni mai grele ca cele de moarte au să lovească pe oameni, și marea are să se facă putredă ca sîngele de mort, și are să se verse un potir de mînie în soare și soarele are să se facă negru cumu-i un ghem de lînă pîrlit, și au să se bată munții în capete și să se usuce izvoarele și peștii să se sfîrlogească pe uscat și din gura prorocilor mincinoși au să iasă duhurile necurate ca niște broaște... Și ploaia de sus curgea mocnit și m-a prins așa o scîrbă, care mi-a fiert inima cînd m-am gîndit că atîta amar de lume merge la peire ca turma de miei la înjunghiere. Aceasta am văzut-o eu cu ochii mei și am gîndit-o eu cu mintea mea cea proastă, domnu locotenent Ghenea și domnu locotenent Comșa, alaltăieri noapte și iacă acum stăm și vorbim și oamenii aiștea rîd, dară pasărea cea cu nume de hulă scris pe frunte stă acolo cu ghearele pe marginea șanțurilor și ochii ei mulți cată la noi și ne văd și noi n-o vedem și dînsa ne-așteaptă și poate zice acum : Iacă, Mucenicu aista prea multe spune vrute și nevrute și mîine am să-i fac și lui capătul, că mult a fost păcătos în viață...

Soldatul Mucenicu tăcu, uitîndu-se în focul acum stins, numai cu cîteva scînteieri, ca în vis, sub spuza sură și fărămițată cum e părul de mort.

Ceilalți tăceau și ei, cu gîndul la arătarea de peste șanțuri, în care o clipă acum cu toții credeau, fiindcă sufletele erau pregătite să creadă, iar de jur împrejur întunericul era negru, tainic și plin de amenințări.

Un vreasc cu dop de rășină trosni, improșcînd cenușa ca o castană coaptă.

Toți au tresărit și s-au scuturat de-un fior, fiindcă noaptea se făcuse rece și umedă.

Apoi ochii se răsuciră la răsărit. O lumină albăstrie și dulce cheamă privirile spre vîrfurile brazilor din marginea poienii. Nici unul nu spunea că se afla pregătit, fără mirare acum, să vadă semnul lui Mucenicu, urît și cu nume de hulă scris pe frunte, dacă s-ar fi arătat aievea peste vîrfuri ca o dihanie apocaliptică, întoarsă din veacul dintîi.

Dar lumina creștea peste brazi, lină și rece, fără nici un semn înfricoșat...

— Răsare luna! vorbi unul cu ușurare și toți se mișcară din loc cu neastîmpăr, parcă scăpaseră dintr-o primejdie.

— La noi, la cîmp, trebuie să fi răsărit de-un ceas de vreme! rosti altul. Cînd eram băietani iaca la ceasu aista plecam noi la scăldat, pe lună...

Tăcu îndată, fiindcă își aminti că acolo, pe malul Siretului, acum e frontul; satul lui e sfărîmat de rafalele tunurilor și nimeni nu mai știe unde s-au risipit oamenii.

— Parcă nici nu-ți vine să crezi, domnu locotent, că tot luna asta răsare acolo unde-s nemții!... grăi soldatul Bocăneț, a cărui gospodărie cu nevastă și copii rămăsese dincolo, la inamic.

Și altul, îndată, glăsui un gînd care-l munea de mult:

— Spune că porunca stăpînirii e să ne deie pămînt la noi toți care-am luptat... Mai cread-o alții! Tot pățitu-i priceput, așa că să vedem hrisovu de împăr-

teală în palmă și tot ne-am îndoi. Noi, de o pildă, sîntem în dușmănie cu primarele și ne-o scris femeia epistolă că ne-a luat pînă și giuncanii și i-o dat o bucată de hîrtie galbenă pe dîșii; on belet... Ci, mă-ntreb, domnu locotenent, cum are să mai fie el o dreptate odată în țară, chiar dac-o poruncit stăpînirea așa și pe dincolo, să ne ungă ochii, iară mare și tare-i în comună primarele, care știe el numai de dreptatea lui?... Pînă la Dumnezeu te mănîncă sfinții!... Asta-i de cînd lumea...

— Dacă ne-om întoarce acasă, care ne-om mai întoarce, n-om mai lăsa el să fie așa cum a fost! hotărî soldatul Bocăneț, trosnindu-și degetele scurte și privindu-și pe urmă mîinile tari, ca pe niște unelte de luptă sigure, cu care știe că are să-și facă dreptate singur, cînd va fi nevoie. Are și răbdarea o margine! Are și dreptatea locul ei pe lume! Nu-i numai o vorbă fătarnică în gura stăpînitorilor. Așa, ca un fel de marfă care se vinde cui dă mai mult, cum au vindut boierii griul cînd nemților, cînd celorlalți... Încît ce-o fost n-are să mai fie!

— Da! N-are să mai fie ce-a fost și cum a fost, băieți!... întări locotenentul Ghenea. Cînd s-or sfîrși toate, dacă se va arăta nevoie, noi, ofițerii, o să fim cei dintîi lîngă voi... De asta să nu vă îndoiți nici o clipă! Nu vorbesc numai pentru mine... Știu ce gîndesc și alți camarazi...

— Și noi zicem, domnu locotenent! grăi soldatul cu juncanii rechiziționați. Se cheamă că acuma la dumneavoastră ni-i toată nădejdea... Ați îndurat cu noi toate năcazurile, ne știți și vă știm. Adevăratu-i că ne mai suduie un don' ofițer, mai răcnește la noi, se mai burzuluiește că așa cere, se cheamă, sârvi-ciul!... Pînă nu-l întărești oleacă, omu nu simte!... Da dumneavoastră, cîtiva, din oamenii de omenie, știți că ne-am făcut datoria fiecare cum ne-o agiutat

puterile și capul, iară cum or pierit unii or pierit și ceilalți... De aceea și noi zicem, cînd ne-om întoarce și-om întîmpina iar prigoană și scîrbă, la dumnea-voastră să venim ca la un părinte, să ne luminați și să ne scăpați, ca pe unii care ne-ați văzut la treabă, cînd alții au stat de și-au păzit osul...

— Eah ! Măi Stîngaciule !... clătină cu neîncredere din capul mic și rotund soldatul Bocăneț. Aieste ni le spun domnii ofițeri acuma, că-s lîngă noi și îndură alătura de noi... Le spun și le cred, că multe gînduri bune pune omul la inimă în ceasul cel de cumpănă ! Nu tot asemeni, fost-a el și în 1907, despre care pomenise mai adineauri Mucenicu, fiindcă am fost atuncea tot în companie cu el ? Ce nu ni s-o spus și ce n-am crezut ? Pămînt, legi, dreptate !... Tufă ! Așisderea ș-amu... Tufă ! Vorbim. Ascultăm. Credem... Pe urmă, ne-om risipi pe la casele noastre, fiecare, și domnii ofițeri pe la casele dumnealor... Și-om uita cîte-or fost și cîte-or îndurat fiecare și domnii ofițeri au să fie niște *civili* pe la treburile lor, cu slujbele lor, și noi, ia, niște țărani proști pe la plugurile noastre, cum am mai fost... Tu, măi Stîngaciule, te-i întoarce iar la primarele tău. Și dacă acel primar ori altul te-o prigoni iară, cum te-au mai prigonit, te întreb eu pe tine, Stîngaciule, să-mi spui tu acuma îndată, unde ai să-l mai găsești pe domnu locotenent Ghenea și pe domnu locotenent Comșa ? Unde ai să-i afli cine știe pe unde, pe la București și prin alte tîrguri mari, să-ți ajutare dumnealor ca să-ți ciștiği dreptate ?... Tufă ! Dreptatea, dacă nu ești vrednic să ți-o cauți singur, slabă nădejde să vie și să ți-o deie alții de-a gata !... Mie-n sat mi-i ieșit buhu că-s colțos și obraznic. Bine, rămii eu colțos și obraznic !... Măcar de s-or înmulți la număr colțoșii și obraznicii ! Fiindcă dacă-s colțos, jandarmul și primarele mă lasă în plata Domnului și fiindcă-s obraz-

niç, iaca, dacă am să îndrăznesc să cer lui domnu locotenent Comşa să mai scoată oleacă pacul acela de iarbă rusească, să mai duhănim o ȝigară de tiutiuñ, domnu locotenent Comşa are să scoată frumos pacul dîn buzunaru dumisale şi ne-om înfrupta, chiar dacă în sinea sa îşi spune : „Mare obraznic îi Bocăneţ aista, are dreptate domnu locotenent Ghenea !...” Şi m-oi înfrupta nu numai eu, care-s obraznic, dar şi voi de pe de lături, care se cheamă că nu sînteţi obraznici şi trageţi numai folos de la obrăznicia altuia !... Aiasta scrie şi în cele patru Evanghelii ale lui Mucenicu : „Cere şi ȝi se va da“.

Bocăneţ o luă înainte cu rîsul şi rîseră şi ceilalţi cu mare înveselire întinzînd mîinile negre, bătătorite şi zgîriate, după pachetul cu tutun.

Pe urmă, fumară cu toată luarea-aminte încordată la nesaȝiul fumului sorbit pînă în adîncul plămînilor, cu o gravitate religioasă.

— Oare nu s-aude nimica despre pace, cum se tot aude la ruşi ?... întrebă Bocăneţ. Să ne întoarcem şi noi pe la casele noastre...

— Ei au unde se întoarce ! răspunse Radu Comşa. Dar tu şi alȝii, cu gospodăriile în teritoriul ocupat, cum să vă întoarceţi ? Crezi că au să te primească nemȝii cu plăcinte ?

— Asta-i adevărat ! Unde-şi înfig gheara, n-o mai scot decît dacă le retezi laba.

Bocăneţ încuviinȝase, trăgînd dîn ȝigară pe gînduri. Dar se ghicea că-l mai rod alte întrebări.

— Cică la dînşii acasă, ruşii şi-or făcut revoluȝia lor. Şi cică cer pămînt, iară cînd nu le-ascultă nimeni cererea, îşi iau singuri pămîntul la care au drept...

Toȝi tăcură, aşteptînd.

Ofiȝerii s-au ferit însă a intra în această dezbatere gingaşă. Radu Comşa îşi aminti de soldatul Breazu dîn istorisirile prietenului său Titel Iliescu şi de năz-

drăvanele lui concepții despre stat. Iar Bocăneț, parcă aduhmecîndu-i amintirile, spuse :

— Cică acolo, în Rusia, s-or făcut plugarii și muncitorii stat!

Din nou tăcură toți, adînciți în întrebările și răspunsurile lor.

Doi ochi sclipiră verzi și fosforescenți, în întunericul tufelor de ferigă.

— Aiasta-i mîta neamțului, sāraca! se bucură Bocăneț. Pis-pis !... Na, pisica-pisica, piss-piss...

Pisica mieună slab și se apropie cîțiva pași, dar nu îndrăzni mai mult.

— Are și pui acuma : patru... Niște adevărate sălbăticiuni, domnule locotenent !... Mă întreb unde-o fi găsit lighioana motan, aici în pădurea asta !... se miră soldatul Stîngaciu.

— Aiasta să se-ntrebe Mucenicu, măi Stîngaciule, că el îi sfînt... vorbi Bocăneț. Mîta, măi băiete, ca muierea... Parcă nevastă-ta, măcar că se plînge c-o rămas fără giuncani, dară dacă o văzut și o văzut că tu de doi ani numai pe meleaguri umbli, crezi tu, măi băiete, că nu și-o fi găsit și dînsa un motan ?...

Toți izbucniră în rîs la năzdrăvănia femeii lui Stîngaciu, care și-a găsit un motan.

Stîngaciu scuipă amărît în foc, la un gînd care pînă acum nu-i venise.

Dar pisica nu se mișca. Sclipirile verzi priveau din întuneric la oameni, cu pornire să se apropie și cu teamă de vietate pe jumătate sălbătică. Cînd se dărimase casa, pisica fugise. Pe urmă, în primăvară, apăruse din cine știe ce rătăcirii, credincioasă ruinelor. Avea culcușul puilor într-o gură de sobă. Noaptea vîna păsările adormite în cuiburi și dădea tîrcoale zidurilor, ca singurul duh paznic al gospodăriei părăginite.

Radu Comșa se ridică.

— Haidem, Ghenea... Noapte bună, băieți !

— A fi bună noaptea, numai de ne-or lăsa boierii de peste drum în pace, domnule locotenent !... Pregătesc dinșii ceva, de tac de atîta timp de vreme...

Locotenentul Ghenea urcă alături, pe poteca în care luna vărsase tremurate ochiuri de lumină. Aerul era jilav, mirosul rășinei aspru.

O pasăre deșteptată foșni din aripi și piui somnoros.

— Ce zici, Comșa, de arătările lui Mucenicu ? întrebă Ghenea într-un tîrziu, fără să mai suridă a batjocură.

— Încă o dovadă, dragă Ghenea, că fiecare caută după înțelegerea lui să găsească o interpretare acestor vremi neînțelese !... Omul nu se resemnează numai să le suporte. Nici n-ar putea să le suporte, dacă nu l-ar susține o speranță. Nu tilcurile lui Mucenicu mi-au dat cel mai mult de gîndit. Ci vorbele lui Bocăneț... Mă întorc la ideea mea ! Singura putere care ne ține pe toți aci e credința că ceva din lumea din care am plecat se va schimba cînd ne vom întoarce. Și că are să fie și în noi, înlăuntru ceva schimbat... Mucenicu vede izbăvirea lumii, după cite-a înțeles el confuz din Apocalipsă. Bocăneț ori Stingăciu, puțină dreptate, pămînt și sfîrșitul prigoanei din partea primarului ; adică vechea obidă a plugarului român, care răsufală în vreun 1907 oarecare. Eu, tu, Stelian Minea, Bogdan Cernegură, în alte imagini idealizate ale viitorului, după chipul și asemănarea noastră... Dar nici unul nu se poate deprinde cu ideea că totul va fi cum a mai fost !...

Ghenea se opri să răsufle.

Undeva, porniră răzlețe focuri de armă. Se întetiră un timp. Tăcură iar. Mai pocni departe un glonț întîrziat.

Cînd din nou fu liniște deplină, Ghenea vorbi urcînd :

— Avem de-acum înainte o mare datorie față de oamenii aceștia !

— Într-adevăr, Ghenea... Poate datoria noastră cea mare are să înceapă numai după ce ne-om întoarce de aici... Dacă nu vom uita, cum se temea soldatul Bocăneț și cum au uitat alții, în 1907 !

Și amîndoi urcară muntele în tăcerea ireală, cu vîrfurile negre al brazilor scîldate de lumina albastră și metalică a lunii, cu gîndurile împovărate de grele hotărîri.

2

Într-un loc, tranșeea e apropiată de șanțurile vrăjmașe numai cu o sută de metri, atît cît ține un gît de vale.

Pe urmă, gardurile de sîrmă se depărtează pe creștele culmilor, lăsînd o spintecătură lărgită la mijloc, unde curge o ață de pîrâu.

Din locuri apărute se poate zări foarte bine de la unii la alții. Cu binoclul priveliștea se apropie ca pe o scenă fantastică de teatru.

Muntele din față e cu pădurea pe jumătate tăiată ; a fost acolo un parchet ; butucii răsturnați, roșii și vineți, putrezesc cu gloanțele înfipte în lemn. Alături însă, codrul ascunde șanțurile ; brazii se văd în picla albastră ca în bruma de pe pielea prunelor.

Ochiul ascuns privește încordat, să surprindă o mișcare.

E numai o mare tăcere, cum sînt furnicările cu aparență de părăsire deasupra, neclintite și mute, unde știi că dedesubt mișună în galerii, fără istov, oștirea de furnici.

Plesnește rar un foc de armă : un cap s-a mișcat undeva. Dar tăcerea e după aceea încă mai nefirească.

Dimineata, o baterie regulează tirul.

Munții vibrează de âuitul prăbușirilor în văgăuni. Împroașcă undeva un snop de pământ răscolit și așchii de stînci. Norii de fum se risipesc clătinați ușor de vînt, ca o pînză sură. În șanțuri, oamenii caută unii la alții, cu priviri neliniștite, cu urechea atentă. Gradații trec cu buzele strînse. Răspunde altă lovitură de tun. Ghiuleaua a trecut pe deasupra, spîntecînd aerul ca o bucată de postav sfîșiată.

Apoi iarăși se cască tăcerea. Nu e pentru astăzi.

Oamenii mocnesc în șanțuri, cu spatele rezemat în pământ și cu genunchii la gură. Numără ceasurile lungi, pînă la mîncare.

— Mă camarade, tu de colo ! Ia trece-mi și mie capătul, să-i trag numai un fum...

Vestea vine de undeva — nu se știe niciodată cine a adus-o întii — obuzul a lovit doi de la compania a cincea. Aduceau apă... Unuia i-a scos mațele. Mitru a Vădanei, cel pe care-l chemau domnii ofițeri să le cînte din frunză. Pe urmă, chiar unul care l-a dus pe targă povestește în vremea mîncării ; ține gamela numai cu o mînă, cealaltă e încă plină de sînge omenesc.

Dar nimeni nu se miră, nici nu se mai scîrbește. Moartea și-a pierdut misterul. Pe unul l-a ucis glonțul într-un anume loc rușinos, cînd își făcea nevoile. Totuși și acela murise pentru țară.

Locotenentul Radu Comșa privește de un sfert de oră, dincolo, cu lăcomie, din punctul cel mai apropiat, printre păienjenisul sirmelor cu ghimpi.

Nu se vede nimic alt decît marginea de pământ a șanțului din față, țăruii și împletiturile sîrmei în care au rămas agățate bucăți de postav. Și vine de

acolo miros de excremente și de putreziciune. Cîteodată parcă se aud glasuri. Cineva a rîs ori a răstîit un ordin ; nu se deslușește...

Din locul acela, în noaptea de Paștele ortodox, desigur că s-au auzit pînă în tranșeele germane cîntecele noastre pravoslavnice. N-a tras nimeni de la dînșii la noi. A fost un armistițiu tacit, fiindcă tot așa, din tranșeele noastre, n-a tras nimeni spre dînșii în noaptea paștelui catolic.

Cîțiva de aici au aruncat pîini ; nemții au răspuns cu pachete de țigări. Bocăneț s-a ridicat în picioare pe muchea șanțului și le-a strigat : „Christos a înviat, bre, nemților !“ — „Adevărat, *Kamerad* !“ a răspuns de acolo un bavarez gros cît un știubei, înălțat și el pe margine și salutînd înainte, la dreapta și la stînga, cu casca.

Pe urmă au intrat iar în borțile lor și s-au așteptat să se ucidă.

Pe bavarezul acela gros l-a recunoscut Bocăneț mai tîrziu, mort de opt zile și intrat în putrezire, între șanțuri, după niște hărțuieli fără urmare și importanță. Fusesse un om. Au găsit un stîrv.

Radu Comșa privește și nu-și poate desprinde ochii. Așa se află acum milioane și milioane. Pe mii și mii de kilometri. Așteptîndu-se. Pîndindu-se. Ucigîndu-se. Și în alte zone ale frontului, de luni și luni de zile n-a conținut focul, movilele de carne s-au grămădit pisate de tunuri, mereu alți și alți oameni proaspeți, dintr-o parte și alta, n-au conținut să curgă din izvor nesăcătuit.

În munte se văd cîțiva brazi frînți de la mijloc. Din tulpinile lor spînzură fișii albe de așchii. Alții, drepti și înalți, despoiați de crengi, par colonade dintr-un templu prăbușit. Ceva s-a mișcat ? Parcă dintr-un punct, din țărîna șanțului din față, alți ochi parcă îl privesc, tot așa țîntă. Și dacă într-adevăr

nu-i părere, dacă e un om ; ce gîndește acela ? Îl vede și ce gîndește ? De ce nu trage ?

— Degeaba vă uitați, domnu locotenent !... nu mișcă dînsii de-acolo, să-i picuri cu ceară... Numai noaptea îi auzim cum cară și se schimbă și suduie în limba lor. Este unul care cîntă din flaut !... Tăcem toți și-l ascultăm... Iară cînd sfîrșește, batem din palme și-i strigăm : „Brava, neamțule !” Rid și ei acolo și răcnesc vorbe de-ale lor, în nemțeasca lor ! Cine să-i înțeleagă ce spun ?... Pînă cînd într-o zi s-o sfîrși și cu flautul lui...

— Domnu locotenent, vă cheamă la telefon.

În pîlnia telefonului se aude numai o sfîrșitură continuă și pocnituri metalice : sfrrrsfrrr-pac-pac — sfrrrsfrrr-pac-pac...

Atît a înțeles întrerupt, printre bizîitul firelor atinse : „Mihai Vardaru... un ceas... alo ! un ceas... Aci Mihai Vardaru... Nu se aude ? Alo... așteaptă un ceas...”

Radu Comșa a așteptat și într-adevăr peste un ceas, Mihai Vardaru a apărut în bordei, cu casca pe ochi.

— Am venit să te văd... Să-ți aflu impresiile ! rosti punînd casca pe capătul patului. Sectorul nostru e aproape, trei kilometri în linie dreaptă, prin pădure... Am avut inspecție de la corp, un colonel francez. Am ieșit minunat. Două zile n-a mai urlat Mugilă și Orăcăilă al nostru !... Aveți un bordei foarte bun, văd că există și cineva amator de gazete umoristice !... își exprimă mirarea, plimbîndu-și ochii pe perete, unde Omir, o dată purces pe cultul zeitelor mitologice, bătuse în ținte, ca o supremă rafinare artistică, foi ilustrate dintr-o revistă mîuncheneză aruncată de peste șanțuri.

Mihai Vardaru vorbea repede, se ridica și se așeza iarăși, întrebînd fără să aștepte răspuns, aproape tot așa cum vorbea Alexandru Vardaru.

Dar sub graba cuvintelor, se ghicea ușor un neas-tîmpăr, ca un gînd alungat și revenit.

— Vrei să mergem puțin? Să ieșim de aci... E prea întuneric... Mi se pare de la un timp, că nici-odată, că nicăieri, nu mai este destulă lumină!...

Radu Comșa îl cercetă mirat de accentele tragice din glas. Nu-l întrebă însă nimic deocamdată.

Amîndoi au coborît la „Casa Neamțului“, unde ziua era liniște și soarele lumina poiana pînă tîrziu. Pe pajiștea verde, mărunță și deasă, încinsă de hora brazilor, două urme de-un lemn care-a fost tîrit; păreau dungi lucioase, trase cu o unghie pe-o catifea fină.

Felia de perete rămasă în picioare, cu orbitele ferestrelor goale, arăta ca o față crispată în așteptarea celor ce-avea să mai vadă încă, după cele ce mai văzuse.

Se așezară pe-o treaptă de piatră, înaintea grădinii cu flori sălbatice, între buruieni și spini.

Pisica își scosese puii la soare.

Unul alb se juca, urmărind delicat cu laba mică pe pămînt umbra unei albine. O furnică roșie tira de-a-ndăratele cadavrul unei insecte de trei ori mai mare decît ea.

Mihai Vardaru o împinse cu o crenguță subțire, dar furnica reveni încăpățînată să-și reia prada.

— Totul în natură e numai carnagiu! rosti încet Mihai, aruncînd creanga și prinzîndu-și bărbia în pumni. Te apleci să privești cu o lupă deasupra unei palme de pămînt, acolo unde ți s-a spus că e calmul măreț al naturii, și vezi numai distrugere!... O insectă o pîndește pe alta, o larvă atacă pe alta; totul e numai un continuu asasinat. Lumea e un cimitir ne-sățios...

Se ridică în picioare, ștergîndu-și fruntea albă și înaltă cu batista.

Rosti privind într-o parte :

— Știi că am ucis un om ?...

Îndreptă îndată ochii în ochii lui Radu Comșa, lacom să-i citească o tresărire.

Radu bănuie ceva din gândurile lui Mihai Vardaru și răspunse, ridicînd din umeri, cu un gest care voia să arate că el nu găsește nimic de mirare :

— Dragă Mihai, acesta e războiul !

Și mai tirziu :

— Probabil ai să fii propus pentru decorație.

Mihai repetă, cu aceeași intonație ca a lui Radu Comșa, parcă pentru a se familiariza cu o consolare, pe care îndată cugetul i-o respinse :

— Acesta e războiul !... Nu !

Făcu doi pași, se întoarse și așezîndu-se alături de Comșa, vorbi dintr-o suflare, fără să mai ridice ochii la el :

— Am omorît un om... Nu-l cunoșteam. Nu-mi făcuse nici un rău. Nici n-avea de ce să-mi dorească un rău... Purta numai altă uniformă. Era ca și mine, tânăr ; purta ca și mine uniforma de elev plutonier. Poate venise exact cu aceleași gânduri ca și mine. Și eu am întins pistolul și-am tras !... În două minute, omul acela tânăr, cum sînt eu aci, n-a mai fost decît un stîrv... Un ochi îi ieșise din orbită, fiindcă am tras un glonț în cap. Părea că privește însingerat și cu spaimă la mine... L-au îngropat !... Îl chema Szabo Istvan ; din scrisorile aflate în buzunarul lui, am văzut că era student în litere, pregătea o teză despre Petőfi, se gîndea cu îngrijorare la sărăcia lui, care n-are să-i îngăduie să-și ia un doctorat la Iena, cînd va fi pace... Acestea le scria către o soră a sa și altă scrisoare, de la sora lui, cine știe ce fată nevoiașă, care-i trimitea un pachet cu lucruri femeiești, niște batiste, lenjuri, o cutie cu erzaț de cafea, zahăr, pachete de ciocolată... Îl întreba dacă poartă destulă

grijă să nu răcească, adăuga alte amănunte familiare : un unchi care a fost pe la ei, ce fac bătrînii, o veri-soară care întreabă de el și-l așteaptă... Mi le-a tradus toate un camarad ardelean... Era o viață acolo care se pregătea și eu am curmat-o !... Cu ce drept ? Ceea ce nu mai are întoarcere ! Nu se mai poate plăti ! Nici repara... nimic... un stirv !... Ai să mă crezi că m-am ascuns după aceea și că am plîns ? Ofițerii m-au felicitat, și maiorul... M-a chemat colonelul la telefon !... Toți se bucurau că am ucis un om !... Acum îți pot spune, fiindcă nu-mi mai este rușine, dar află : după ce s-au sfîrșit toate, m-am ascuns și am plîns. Pentru el și pentru mine... Acesta este războiul ? Eroismul ?... Ah ! Cum aș fi dorit să fiu și să rămîn un laș !...

Radu Comșa îi prinse mijlocul și îl strînse lîngă pieptul lui ca pe-un copil, fiindcă într-adevăr, acum, buza de jos a lui Mihai tremura ca buza unui copil care-și biruie un scîncet.

— Dragă Mihai, dacă nu trăgeai tu, trăgea el ! Nu știu cum au fost împrejurările, nu mi le închipui, dar aceasta e cert ; dacă l-ai împușcat tu, însemnează că altfel nu se putea... Te omora el !...

— Tocmai aceasta e îngrozitor ! vorbea Mihai. Tocmai aceasta e !... Ne-am întîlnit în patrulă. La noi este într-un loc distanță de doi kilometri între tranșee, niște viroage... Acolo ne-am întîlnit în mijlocul nopții, parcă ne-am fi căutat. Eu singur am cerut să fiu trimis... Altfel mergea un sergent cu trei oameni. Poate și el a cerut să fie trimis, ca și mine ! Numai ca să-și dovedească lui singur că nu tremură... Exact ca și mine. Frica să nu fim mai prejos de eroii cătră-niți ai frontului. Venea spre noi și i-am așteptat. Cînd le-am ieșit înainte, soldații lui au ridicat mîinile, să se predea. Dar el le-a strigat în ungurește o comandă și a întins mîna să tragă !... Era cît mine de

înalt, se profila extraordinar de precis, teribil de precis, între doi copaci. Din două capete de lume am venit amîndoi ca să ne căutăm acolo !... Am tras două gloanțe, unul după altul ; a tras și el unul, mi-a şuierat pe la ureche. Cînd s-a prăvălit cu miinile întinse, am simțit o mare bucurie, tot sîngele din trup mi se ridicase în cap și în inimă. Înțelegi grozăvia ?... Am simțit o mare bucurie, fiindcă ucisesem un om, eu, care nu puteam strivi o furnică... Două gloanțe, unul în cap, unul în plămîn...

— Vezi, Mihai, singur recunoști că nu se putea altfel !... Ți-a trecut glonțul pe la ureche, puteai să cazi tu în locul lui !... stărui Comșa, dar fără convingere. Nu spuneai tu că în război nu există ucidere ?

— Spuneam... spuneam ! Ce spuneam erau lucruri înainte de *aceasta*. N-aveam de unde să știu. Nimeni nu poate să știe de departe ! Toți raționează, discută, expun teorii, exaltă !... E ușor să crezi cînd ești departe, că numai tu deții adevărul... Acum am înțeles că războiul e o singură realitate : *toți care-au ucis n-au să uite aceasta niciodată !*... Poate numai de aci mai e cu putință să vie o scăpare, aci stă singurul bun al grozăviei acesteia pe care o săvîrșim cu toții. Cînd fiecare va avea mortul lui și amintirea aceasta va fi mereu prezentă în fiecare act al vieții, are să răstoarne toate minciunile, înțelegi ? Toate !... Cînd am să mă întilnesc peste un an, doi, zece, cu un imbecil care să-mi debiteze palavrele vechi de cînd lumea, am să-l întreb numai atît : Dumneata ai ucis un om ? Dacă nu, te rog să nu-mi vorbești ! Ești un impostor ! Dumneata nu poți înțelege !... Dar ce să ți le spun acestea ?... Nu mai interesează acum pe nimeni. Poate altădată !... Acum vreau numai să te rog ceva...

— Spune, Mihai ! îl îndemnă cu blindețe Radu Comșa.

— Iată ce vreau să te rog, șovăi Mihai. De atunci am o presimțire... Nu e așa că-ți vine să rizi?... Dacă se întâmplă ceva, uite, sînt aci două scrisori... Una pentru toți, pentru tanti Laura, Cora și Ralu... Cum vezi, un testament general!... Poate o să rîdem toți mai tîrziu, cînd vom scăpa de aci și cînd am să te rog să nu spui la nimeni!... Și mai este încă o scrisoare... Ai să mă ierți că nu-ți spun acum pentru cine. Dacă va fi dat să afli, ai să afli atunci... În plicul alb se află alt plic, cu adresa... Dacă se întâmplă ceva, rupi plicul alb, iar scrisoarea dinlăuntru, te rog să o faci să ajungă la adresă... Nu te superi, nici că te rog atîtea, nici că sînt atît de misterios?... Aici nu mai am pe nimeni.

Radu Comșa strînse scrisoarea cu adresa ascunsă, gîndindu-se la Măgduța Dobreanu, fetița cu genele frizate și gura cît o caligrafie.

Mihai dădu capul pe spate și respiră ca un om care-a urcat în fugă peretele unei prăpastii.

Sub ochi avea două dungi vinete, pe care nimeni nu i le mai văzuse pînă acum. Obrazul tînăr, de copil, era supt; nările palide.

Încercă să suridă, dar zîmbetul fu ca al unui copil după plîns.

Se smuci de jos și strînse brusc mîna lui Radu Comșa. Făcu un gest neisprăvit de îmbrățișare. Porni repede de-a curmezișul poienii, pe urmă printre trunchiurile drepte.

— Mihai! Mihai!

Radu Comșa se ridică să alerge după el, întrebîndu-se: „Unde pleacă așa? Unde aleargă copilul acesta?”

— Mihai!

Dar Mihai Vardaru era acum departe. Din cînd în cînd, numai tunică apărea și dispărea sub crengile joase.

Pisica adăpostită în ruini își țira puii mici, în gură, la adăpostul lor ascuns. Lumina apusului se retrăgea oblică peste munți.

Albinele se scufundau amețite în cupa florilor, cu picioarele pline de polen. Și ele, în locul stupilor sfărâmați, își duraseră undeva, în vreo scorbură, o gospodărie de mizerie. Fiindcă oamenii se ucid, aceasta nu înseamnă doar că viața nu trebuie să dăinuie mai departe !

3

La ceasul cînd se împart scrisorile, toate mîinile strîng peticul de hîrtie avar.

Se ascunde fiecare, să rămînă numai cu veștile lui.

Unii silabisesc cu greu slovele șterse de atîta drum, acoperite de atîtea peceți. De pe frunți curg boabe de sudoare după cumplita trudă. Un om care cînd împinge cu umărul mișcă tunul în joacă, acum luptă cu litere întortocheate cu neputința unui be-cisnic copil.

Alții, cei care nu înțeleg de loc semnele misterioase, așteaptă să sfîrșească ceilalți.

— Domnu caporal, fă bunătatea și cetește-mi și mie... Am primit oleacă de scrisoare de-acasă !...

Există un soldat în plutonul lui Comșa, care păstrează necitită o scrisoare de două luni.

O scoate din cînd în cînd, o răsucește pe-o parte și pe alta : hîrtia s-a tăiat în patru bucăți cum a fost împăturită. Cerneala e muiată de sudoare, într-un loc e arșă de țigară. Totuși omul nu îndrăznește ori nu vrea să lase să-i fie citită. Nimeni n-a înțeles. Poate cînd se uită la dînsa vede atîtea de acasă, cite n-ar putea încăpea în nici o scrisoare din lume.

Epistola lui e în fiecare zi alta. În ea se găsește răspuns la toate întrebările.

— Ce, măi Ghermănuță? Iar îți citești corespondența? ride-a batjocură un sergent trecînd pe lângă el după treburi.

Ghermănuță ține scrisoarea pe dos.

O strînge. Pe azi e destul!...

Ceilalți care știu carte n-așteaptă din acele mult așteptate petice de hîrtie prea multe bucurii.

Frunțile se posomorăsc pentru o jumătate de zi.

Într-un sat e molimă. Aiurea, jandarmii au ridicat finul și nu l-au plătit. Altuia, i-au luat și vaca. Vine și vestea că a murit un copil.

Omul privește undeva, în peretele de pămînt.

Nu glăsuiește nimic. Numai privește, fără să vadă înainte.

Oftează și se răzlățează de toți. Și n-are măcar o țigară.

Sînt unii care nu primesc niciodată nimic. Toți ai lor au rămas dincolo.

Cînd se împart scrisorile, își caută de lucru aiurea. Se întorc mai tîrziu, cu o liniște silită, întrebînd pe unul și pe altul:

— Ei, ce-ți scrie de acasă nevasta, Vițălarule? Au început să strîngă și pe la voi finul?... Și copilul, dădu Dumnezeu de se făcu sănătos?...

Fiindcă nu au pe nimeni, îndură pentru necazurile tuturor și se bucură pentru bucuriile tuturor.

Sublocotenentul Stelian Minea și sublocotenentul Bogdan Cernegură nu mai au nici ei de ce să aștepte cu neastîmpăr sacul cu vești.

Cer numai un ziar și citesc atent, dintr-un capăt în altul: listele de prețuri, anunțurile de morți, ordonanțele administrației militare, accidentele și comunicatele de pe fronturile străine.

Radu Comșa, cînd se întîmplă să se afle cu scrisoarea în mîină, înaintea lor, se simte jenat. Nu vrea să-și arate nerăbdarea. Deși a recunoscut scrisul și plicul Luminiței, strînge răvașul în buzunar, cu indiferență prefăcută.

Sublocotenentul Stelian Minea înalță fruntea bombată și ochii miopi de pe foaia gazetei cu cerneala mirosind a catran.

— Ce mai scrie în ziar, Minea?

— Nimic de seamă... Aceleași povești! Bravii patrioți sedentari din spatele frontului ne învață cum să fim eroi și ne somează să călcăm neapărat pe urmele lui Mihai Bravu, că altfel nici nu ne mai primesc acasă. De ce nu-ți citești scrisoarea?... Crezi că mai simt ceva? Crezi că n-am văzut cum ai strîns-o?... Acum m-am deprins.

Radu Comșa se așează pe-un butuc răsturnat, ochii aleargă lacom pe rîndurile subțiri și înalte. Bogdan Cernegură, în celălalt capăt al butucului, a lăsat ziarul să-i cadă.

E cu obrazul în palmă; privește în iarba călcată de picioare, în mușchiul unde fuge o gînganie verde cu aripi metalice.

În bordei, un capăt de luminare își pîlpiiie sim-burele ofilit de lumină.

Radu Comșa, întins pe patul de cetină, urmărește umbrele lingînd pereții de grinzi.

Un greier țîrîie stăruitor și continuu.

A pus cartea la cap; una din cele trei, nedespărțite. Dar n-o deschide.

Locotenentul Ghenea lipsește. E la camarazii din altă companie, într-un bordei, unde unul și-a adus o damigeană de vin. Radu Comșa îl așteaptă. Gîndurile multe s-au materializat parcă, îl apasă, e săturat de ele — are nevoia altui om căruia să-i spună... Se

simte mai bun, înțelege parcă lucruri pe care nu le-a înțeles niciodată pînă acum... Să stai așa, cu ochii închiși, și să lași gîndul să curgă cu toate ezitățile lui, cu dibuirile din care se limpezește, și să știi că cineva ascultă !...

Peste un ceas, Ghenea sosește vesel. Dezbracă tunica, o zvîrle într-un ungher, se oprește în fața lui Comșa, crăcănat, cu mîinile în buzunările pantalonilor, clătîindu-se puțin.

— Păcat că n-ai fost, dragă Comșa !... Un vin d-ăla grozavul ! Damigeana toată ziua ținută în pîrău... Rece ca gheața ! Pe onoarea mea : gheață ! Și tata Pleșea ne-a făcut o cafea de-a lui teribilă, dragă Comșa !... Pe onoarea mea : teribilă !... Ce voiam să-ți spun ?... Asta e nostim... Voiam să-ți spun ceva și s-a dus... În sfîrșit, înțelegi : o cafea pe cîinste... Tata Pleșea, si-reacu !... Mai era și Bogdan Cernegură... Îl roade și pe acela ceva... Poate dorul de nevasta care a rămas dincolo, de copilul pe care încă nu l-a văzut niciodată... Pe toți ne roade ceva...

Prinde o țigară. Mîna cu chibritul joacă nesigur înaintea gurii și nasului, pînă să poată da foc.

Se trîntește în patul îngust, cu țigara între degete, fredonînd : *a fost odată un mic copilaș... a fost odată...*

După două minute, e aproape adormit. Restul țigării a căzut jos dintre degete, dar el tot mai murmură agonia cîntecului : *Dar după una... două... trei... patru... cin'... șa...*

Radu Comșa suflă în luminare. Privește cu ochii deschiși în întunericul de păcură.

E numai el și glasul monoton al greierului, ca un mecanism de ceasornic în gaura lui ascunsă din pămînt.

A doua zi, locotenentul Ghenea are dînsul nevoie să simtă alături înțelegerea unui om :

— Dragă Comșa, mi se pare citeodată că vorbele sînt făcute pentru a ne disimula gîndurile, nu pentru a le exprima... S-au uzat ! Le-am constituit numai pentru trebuințele noastre vulgare și mediocre de toată ziua... Pe urmă, cînd vrei să spui ceva care există în tine, mai subtil, mai intim cu ființa ta, cuvîntul te trădează ! Te trezești cu el, după ce l-ai rostit, paralizînd tot ce-ți stătea pe buze... Ți se pare, uite, crezi că ar fi foarte simplu, să explici ceva unui prieten, să-i spui ce ai pe suflet... Ai tot aici, gata lămurit, ca plicul unei scrisori pe care trebuie numai să-l deschizi și să citești... Și cînd dai cu ochii de el, ți-a înghețat toată pornirea fiindcă nu ai la îndemîină decît cuvintele uzate care au trecut prin toate gurile. Astfel eu, dragă Comșa...

Dar acum, Radu Comșa, el e cel care nu ascultă. Fluieră fără să-și dea seama cînd a început melodia obsedantă : *Dar după una, două, trei, patru... săptămîni...*

Ghenea s-a oprit:

Se uită lung, cu plictiseală, la pereții de birne, unde se află lipite ilustrațiile artistico-decorative ale lui Omir.

Întinde mîna pe poliță și apucă teancul de cărți sleite, cu colțurile rotunjite de atîtea mîini prin cîte-au trecut :

— Hai mai bine, atunci, să te fac un ecarté !

4

Pe urmă, într-o noapte, batalionul a pornit iar la vale, pe drumul prăvălatic, de care.

A rămas sus numai o parte din regiment. Odihna se face din bucăți. E unul din puținele regimente care n-au cunoscut refacerea...

— Scăparăm și de data asta de Friț! se bucură Bocăneț, pocnind dintr-o frunză. Iar om trece la baia noastră și ne-om spăla jăgul c-oleacă de sopon care miroase a său, și-om mai auzi iar glas de muiere... Ce zici, sfinte Mucenicule! Și tu te-i duce iar la biserică și-i trage iar nouăzeci și nouă de mătânii pentru sufletele păcătoase!... Numai de nu ne-ar fi a rău atâtea plimbări, c-am început să uităm crîșcarea de astă-iarnă.

La casa mătușii Ilinca și-a găsit și Radu Comșa ulcica cu flori țărănești, și ochii verzi ai lui Catrinel, și muza de piatră albă, Erato, adusă dis-de-dimineată de Omir, de la deal.

În fața ferestrei, firele lungi de nalbă pînă în streasină au înflorit: flori galbene, bătute și moi.

Privind, cu obrazul dezmiertat de perdeluța subțire clătinată de vînt, Radu Comșa se întreabă cu ce se aseamănă mai mult, așa pufoase cum sînt?... Cu miezul de cōzonac proaspăt, ori cu puii de găină abia ieșiți din găoace?

Înspre el vine Catrinel, cu altă cămașă de zăpadă cu flori sinilii pe umeri, pe care nu i-a cunoscut-o și cu catrința scurtă, despicată, lăsînd să i se vadă goale și rotunjite ca fusul, pulpele pînă sus.

Îi rîde, rupînd o floare de nalbă și ținînd-o în colțul gurii.

— Ce mai spun catanele nemțești de sus? arată cu capul spre munte.

— Ce să spună, Catrinuțo, Catrinel? Se pregătesc să vină într-acoace, fiindcă au auzit și ei că baba Ilinca are un drac și jumătate cu ochii verzi... de miță! își aduse aminte și adăugă.

— De miță? Biiine! Dară știi dumneata că mița scoate unghiile cînd e la o adică?

Catrinel își arată unghiile care n-au cunoscut nici odată ce e aia manichiura domnișoarei Betty.

— Și ce ai făcut în vremea asta, Catrinel ?

— Am strîns finul... Nu vezi ? (arătă spre stogușorul de fin, clădit proaspăt și netezit ca o jucărie, lîngă sură). Am mai lucrat oleacă... Am mai tors... M-am mai gîndit...

— Te-ai mai gîndit ? se miră Comșa. Și la ce, mă rog, dacă se poate să știu ?

— Aiasta nu-i treaba dumitale.

— Cam știu eu la ce... Adică știu eu la cine, Catrinel.

— Ba nu-i mai ști dumneata, măcar că multe mai crezi a ști !...

Catrinuța ciuli urechile, fiindcă i se păru că se aude mătușa Ilinca dereticînd pe undeva, pe-aproape.

— Fug, că mă vede mămuca și-mi trage-o papară ca aceea...

— Va să zică dacă nu te-ar vedea, n-ai fugi, Catrinel ? întreabă Comșa cu o căldură de care s-a mirat singur, uitîndu-se prea lung la sinii ridicînd în sfîrcuri pieptul cămășii.

Catrinel e cu obrazii învăpăiați, își acoperă pieptul cu mîna, răsturnînd cu piciorul cățelul cu blana fumurie. Cățelul se ridică și mîrîie, iar se rostogolește... Roșeața din obrazul lui Catrinel s-a risipit.

— Ți-i drag tare puiul ăsta de urs, cum vād ? arătă Comșa spre cățel.

— Dacă zici că știi atîtea, mă miră ce tot mai întrebî !...

S-a răsucit pe călcîie și-a fugit.

Cățelul aleargă după ea împleticindu-se, căzînd și lătrînd.

Radu Comșa bate prea tare, cu încheieturile degetelor strînse pumn, în muchea pervazului. Durerea îi face bine. Așa, încă, încă...

La popotă au apărut fețe noi. Mai întâi de tot și de toate, soția domnului colonel. A venit numai pentru trei zile, ca să aibă ce povesti apoi trei luni, ce și câte-a văzut ea pe front.

Colonelul e cu barba pieptănată și mătăsoasă, cu ceva sărbătoresc în mișcările june și galante, așa cum vor fi fost când era sublocotenent.

Dar doamna colonel are buzele prea vopsite; la colțul ochilor, crețuri ca o gutapercă boțită; întrebuințează o pudră viorie care-i face o mască de cantatrice pensionară. Rîsul ei dezvelește gingiile vinete de deasupra pînă sus. Niciodată Radu Comșa n-a putut suporta rîsul femeilor care-și arată gingiile, și-i amintesc o anume creatură — tovarășa lui Dan Șcheianu — dintr-o anume noapte de la Constanța, într-o altă viață, de pe alt tărîm.

— Dumneata, domnule locotenent, ești totuna cu avocatul Radu Comșa care ia pe nepoata colonelului Pavel Vardaru? glăsuiește subțire doamna colonel, tocmai din capul mesei, tipărindu-și cu mîinile de o parte și de alta a tîmplelor părul, care e mai negru spre vîrf și mai decolorat spre rădăcină. Cred că nu mă înșel!...

Radu Comșa simte roșeața din obraz.

Toți ochii îl examinează atent.

Ghenea îl atinge pe sub masă cu vîrful piciorului, șoptindu-i înăbușit, ca o tasă, în șervet: „Treci la raport, locotenent Comșa!”

— Da, doamnă colonel! răspunse cu rece impertinență Radu. Sînt totuna cu avocatul Comșa.

— Am văzut-o de cîteva ori! O țigăncușă foarte nostimă... A fost colegă cu una din fiicele mele... Lumînărica, Candeluța? cum îi spune, domnule locotenent... Are un nume cam fistichiu...

Măcar cincisprezece perechi de ochi s-au întors iarăși curioși spre locotenentul Comșa, a cărui logod-

nică se numește Lumînărica ori Candeluța, dacă nu cumva domnișoara Opaiț.

Radu Comșa privește cu mare atenție fața de masă. Cu unghia urmărește conturul unei pete de sos, ca o insulă pe o hartă. Și alături, a observat cu ce măiestrie vrednică de toată lauda o mînă expertă a țesut cu ață albă pînza arsă de țigară.

— Se numește Luminița, doamnă colonel ! răspunse Comșa respirînd greu, ca și cum ar fi răsturnat un sac de pe umeri.

— Da, da, Luminița ! se bucură doamna colonel, trecîndu-și limba pe buze. Știam eu bine că are un nume de feștilă !... Vardarii au însă avere și deputatul e un tip cu foarte mare trecere... Mă mir că nu e încă ministru.

Radu Comșa a mozolit cinci cocoloașe de piine, pe care le clădește în piramide, le înșiră în figuri geometrice. S-a hotărît : pînă pleacă doamna colonel are să se anunțe bolnav, nu mai mănîncă la popotă.

Colonelul a înțeles indiscreția acestei anchete și schimbă vorba :

— Să lăsăm aceasta, Sofi !... Știți, copii, că guvernul Kerenski începe ofensiva în Galiția ? Se apropie și rîndul nostru, una la mînă ! În curînd vom avea și o vizită de la marele cartier... Încep să ne viziteze domnii... Două la mînă ! Aceasta înseamnă că se apropie, domnilor, una la mînă...

Căpitanul Ionescu e gata să întrebe :

„Ce e aia una la mînă ? Dar se reține și suride cu dispreț : Ce e aia inspecție ? Ce e aia ofensivă ? Să poftească aici !...”

A doua zi, colonelul a apărut singur la masă. E posomorît, iar barba și-a pierdut strălucirea. S-a certat cu Sofi. Doamna Sofi a cerut să fie trimis la trupă Ion, fiindcă s-a purtat obraznic cu ea și în consecință Ion va fi trimis la trupă.

Iar Sofi pleacă mîine dis-de-dimineață la gară, cu o zi mai curînd decît proiectase.

Colonelul fumează nervos, aprinde o țigară printre feluri, trage cîteva fumuri, o aruncă, aprinde alta.

Toți tac la masă și sublocotenentul Minea a scăpat de astă dată de supliciu.

La un moment, pe neașteptate, colonelul face o declarație neadresată nimănui :

— Ostașul care se însoară e un măgar ! Una la mîină !

Talpa lui Ghenea strivește pe sub masă piciorul lui Radu Comșa.

— E un măgar, Tomaziule ! Ai înțeles ?

— Am înțeles, domnule colonel ! afirmă aghiotantul.

— Ce ai înțeles ? Să-mi trimiți un soldat în locul lui Ion ! Două la mîină... Pe Oțelaru. Oțelaru-i gospodărit. Un soldat însurat cunoaște altfel rînduiala lucrurilor într-o casă, nu-i, una la mîină, un bezmetic și un zevzec... Pe Oțelaru să mi-l trimiți.

— Pe Oțelaru, domnule colonel !

Se aude un muscoi albastru bîzîind, apoi aterizează ca o aeronavă pe mîna păroasă a colonelului, atras de cine știe ce capriciu sau cine știe ce iluzie optică.

Colonelul încercă să-l prindă cu cealaltă mîină făcută cupă, dar muscoiul cu reflexe verzi-albastre, ca de metal oxidat, a zburat și acum descrie zigzaguri deasupra capetelor.

— Ce scandal e ăsta ? explodează colonelul. E potă aci, ori grajd ? Ce caută muștele astea aci ? Poate să fie infectată, o ... una la mîină, o muscă de cadavru !

Căpitanul Ionescu se uită după musca de sus :

„Ce e aia muscă de cadavru ? Am mai văzut noi d-astea !“

Dar întrebarea o rostește în gînd, pe figură se citește numai aceeași indignare nedumerită ca a colonelului: „Ce e aceasta, popotă ori grajd?”

Locotenentul Ghenea profită că atenția generală e îndreptată la virajele muscoidului de cadavru și face semn soldatului să schimbe sticla de vin deșartă, cu alta plină.

Astfel soldatul Ion, prin voința doamnei Sofi și cu aprobarea celui mai pașnic și omenesc colonel de pe frontul armatei a doua, a fost trimis la trupă, direct la compania lui din tranșee.

După trei zile, un general, doi colonei de stat-major, un ofițer francez și unul rus au vizitat trupa, abătîndu-se de la regula de pînă atunci care era să descindă numai la comandamentele de brigăzi, divizii și corpuri.

Au sosit la vremea mesei, în trecere.

Colonelul n-a lăsat să-i scape această fericită împrejurare. Bucătarul s-a întrecut pe sine însuși, deși nici pe departe rafinamentele sale culinare, limitate la o gamă strict autohtonă, nu se asemuiau cu acele de de la popota colonelului Pol Vardaru.

Dar tot era ceva.

Cu altă dispoziție văd ochii care inspectează, după o masă îmbelșugată.

Cînd Radu Comșa și Ghenea au intrat în baraca po-potei, oaspeții se aflau dinainte instalați la locurile de cinste. Generalul în capul mesei. Colonelul la dreapta, pe urmă cei doi ofițeri străini și coloneii de stat-major.

Crengile de brad, proaspăt schimbate, miroseau a rășină. Un steag românesc, unul rus și unul francez, își amestecau culorile... Apăruseră trei portrete mari

încadrate de benzi tricolore : regele, generalul comandant de armată și generalul Berthelot.¹

Colonelul îmbrăcase tunică nouă care-l strîngea la gît, silindu-l să vîre din cînd în cînd arătătorul între guler și omușor, pe sub barbă. În dreptul inimii, cînd se pleca să asculte glasul generalului, se clătinau ușor două șiraguri de decorații, fiindcă colonelul era ostaș ales și luptase întotdeauna brav. Ofițerul francez, în tunică albastră de culoarea mării, întorcea tot timpul fața spre general ; și către ceilalți ofițeri, din celălalt capăt al mesei, numai ceafa congestionată, pe care se vedeau deasupra gulerului cicatrici albe de furuncule. Fuma dintr-o pipă scurtă. Spunea cu răceală, verde, tot ce credea că a constatat pînă aci nemulțumitor ; iar generalul român și ceilalți doi ofițeri superiori se grăbeau să zîmbească amabil, aprobînd și căutînd scuze.

Glasul colonelului „Una la mîină” se îneca emoționat : mîna cu păr roșu pipăia sponcile gulerului să dea drumul cuvintelor.

Numai comandantul rus scotea cu poftă și cu un necurmat suris de satisfacție, de două ori din fiecare fel ; îndrepta ochii desperați spre sticlele depărtate, cînd paharul dinainte rămînea gol ; pe chelia rotundă îi răsăriseră boabe de sudoare, ca roua pe un dovleac turcesc.

Aliatul francez îl ignora. Dacă încerca să rostească ceva, îi reteza cuvintele, și atunci celălalt se grăbea să-și lărgească buzele groase și grase de sos, într-un zîmbet umil :

— Nu e nimic ! N-am zis nimic !... Înțeleg perfect ; totul este cum spuneți !

Privirea căuta iar sticla.

¹ *Henri-Mathias Berthelot* (1861—1931) — general francez, șeful misiunii militare franceze în România în timpul primului război mondial.

— Mulțumesc, mulțumesc !... Prefer puțin coniac. În lipsă de votcă, măcar coniac... Nu vin, coniac !

Pe sub șervet, descheia nasturii tunicii și dădea drumul la cătărămi.

— Nu vorbesc de disciplină ! rosti cu asprime francezul, netezindu-și mustața blondă și coborită, à la Vercingetorix ¹. Disciplina e o tiranie de creație teutonă ! Dar există o ierarhie care trebuie întreținută și un moral al trupei cultivat de ofițer... Când soldatul știe pentru ce luptă și are încredere în comandant ; când comandantul la rîndul său îi dă el exemplul și-i mai dă armament, atunci nu ne temem de rezultat !... La dumnealor s-au format soviete : soldații discută și aprobă ori anulează ordinele șefilor... E o nebunie, domnilor, e anarhie armată !

Comandanțul rus își șterse cu batista nădușeala de pe chelie, privind vinovat și rugător împrejur :

— E o nebunie, domnilor !... Recunosc : e o nebunie și e anarhie armată !... Dar nu noi am făcut nebunia asta. Au făcut-o soldații. Poștește să-i oprești dacă-ți dă mîna !... Puțin coniac dacă se poate, Mersi ! Mulțumesc foarte mult : într-adevăr o nebunie !... Pe deasupra mai vor și pace — și au s-o facă afurisiții ! Ce putem noi ? Poștește și-i oprește să nu facă pace !

Francezul îi întoarse spatele, strîngînd din umeri cu dispreț :

— Soldatul român e brav. Luptă la baionetă cu bravura senegalezilor !... Acum, cînd nu avem numai bastoane pentru luptă și cînd ofițerii romîni au învățat cu o dureroasă experiență, că războiul nu e o manevră cu focuri oarbe, trebuie, scumpii mei domni...

Colonelul asculta iritat, dîndu-și toate silințele să pară încîntat și de perfect acord cu tot ceea ce aude. Francezul era el însuși un militar priceput și viteaz,

¹ Vercingetorix (72—46 î.e.n.) — general și conducător al galilor,

luptase pe Somme și la Verdun ; toată misiunea franceză făcuse servicii netăgăduite armatei românești, ajutînd-o să învie din cenușă, chiar în acest regiment murise în luptă un ofițer francez și celălalt care-l înlocuise era acum la spital, rănit — dar de ce-i comparau cu senegalezii, care erau tîriți cu sila în război, pe cînd soldatul român luptă pentru Ardeal și eliberarea țării ?

Generalul din capul mesei răsucea cuțitul privind încruntat în tăiuș.

Tăcuse aproape tot timpul, ascultînd : știa că două lucruri nu-și găsesc împăcare.

Francezul era preocupat de victoria lui ; tot ce se întîmpla pe orice front, aci sau aiurea, avea importanță în măsura în care putea ori nu să aibă o urmare pe frontul de la Aisne, Verdun, Craonne, sau Chemin des Dames. Românii aveau ochii și gîndurile adunate numai la țara pierdută. Ei nu puteau fi tîriți cu sila ca senegalezii ; acum îndeosebi, cînd cu deznădejde se pregăteau să-și ia țara înapoi.

Cînd se ridică generalul, păru absurd de scurt pe picioare, fiindcă avea trupul spătos și voinic ; iar cît stătuse pe scaun arăta să fie peste înălțimea normală.

— Acum mergem să vedeți... senegalezii ! hotări, zîmbind cu intenție, în mustățile mari.

Francezul pricepu. Făcu un gest, ca și cum ar fi voit să dea o explicație. Dar scutură numai scrumul din pipă, lovind mîna dreaptă cu pumnul stîng.

Rosti în locul cuvintelor pe care intenționase să le spună și-i păreau prea complicate :

— Trupele de culoare sînt dintre cele mai prețuite pe frontul occidental, fiindcă sînt dintre cele mai brave !

Generalul rus venea în urmă, ciugulindu-și fărîmiturile de pe tunică. „Una la mîină“ numai din ochi ex-

pedie în dreapta și-n stînga ordine mute printre ofițeri.

— Ți-am spus, Comșa, că vorbele sînt create numai să ne trădeze gîndurile, nu să le exprime? rosti Ghenea, mergînd repede spre platoul unde era trupa. Toți avem pentru francezii care au ținut piept nemților de atîția ani, cu atîtea sacrificii, toți avem dragoste și recunoștință, ca să vorbesc cum se spune în toasturi... Iar cînd încep o discuție, ai văzut? Ai văzut ceva mai stupid?... Bietul nostru tătuc! Am crezut că se sufocă în gulerul lui!...

Tăcură, fiindcă se apropiiau de soldații aliniați, în tunici noi de doc albastru-cenușiu, vioși și gravi. Gradații dădeau cele din urmă ordine răgușite.

Seara, masa la popotă a fost mai lungă. Inspectia ieșise bine, aci în rezervă și pe sectoare.

Acum, se știa că toată armata întîia a părăsit zonele de refacere și se află gata pe frontul Siretului.

Iar în flancul stîng al armatei întîia, spre Limpejoara, Mărăști și Mănăstirea, se pregătea o luptă grea.

— Pentru acest lucru, am să vă dau eu un banc numărul unu, la tata Pleșea! declară locotenentul Ghenea. Și avem să mai uscăm și damigeana pe care mi-a adus-o leatul meu de-acasă! Mîine ne zgredă-năm la gropile noastre... De astă dată nu mai știm cînd ne vom întoarce și cine!... De bani și de damigeană nu mai avem, așadar, deocamdată nevoie... Și mai bine să scăpăm de grija lor, decît să le lăsăm moștenire...

Locotenentul Ghenea vorbe și făcu.

Dădu un banc numărul unu și se scutură de bani numărul doi. Eliberat de-o grijă, rămase numai cu a damigenei. Iar un soldat țigan scîrții din scripcă toate cîntecele frontului: romînești și rusești și chiar Ma-

delon¹, dar cu deosebire *La Bacău... la Bacău* și istoria pruncului care după mai multe săptămîni a învățat a da din mîni...

— Eu, dragă Comșa, sînt un netrebnic! descoperi la un moment cu mare mîhnire Ghenea, privind cu ochii bulbucați în fundul paharului gol, unde aflase că e un mare netrebnic. Eu am ceva aici pe suflet și nimeni nu știe!... Eu am văzut de multe ori că vorbele nu ne folosesc, decît să ne facă pe lume mai singuri... Dar tot am să încerc eu odată să-ți spun ție ceva. Pînă atunci să ne cînte brunetul acesta ceva de jale, un cîntec rusesc!... Eu mor după cîntecele rusești. Multora nu le vor fi plăcînd trupele rusești dar cîntecele lor sînt divine... Multora nu le vor fi plăcînd că vor pace și că au introdus soviete, cum i-a tras ofițerul franțuz cu ibrișinul pe la nas comandantului rus, dar cîntecele rusești sînt divine... Am zis divine? Acesta e adevărul! Divine, dragă Comșa!... Și de Stelian Minea acesta mi-e milă și pe el îl iubesc!... El e ca un pui pierdut de cloșcă; trebuie să-l strîngem și să-l apărăm și să-l ducem înapoi la mama lui!... Eu pentru dînsul și cu căpitanul Ionescu m-am certat; i-am spus numai două vorbe și m-a înțeles. Și el mă dușmănește acuma și mă paște, dar mie nici nu-mi pasă!... Stelian, puiule! Vino să bei un pahar de vin cu taică-tu și să te pup pe frunte, ca pe un fiu cuminte și ascultător ce-mi ești!...

Stelian Minea își scoase ochelarii primejduiți și se lăsă sărutat pe frunte; gustă oțerindu-se un deget de vin din pahar.

— El nu știe să bea, că-i mic și necăjit! îl compătimi Ghenea netezindu-l pe cap, ca pe-un copil adoptat într-adevăr. El numai cu Bergsonul lui! Eu i-am dat dracului pe toți Bergsonii!... Nu-i așa, prie-

¹ Cîntec răspindit în rîndul soldaților francezi în primul război mondial.

tene Bogdan Cernegură ? Te mai gîndești tu la doctoratul tău, la Paris, la toate cîte au rămas în altă lume ?... Acum sîntem toți niște brute și nici nu mai putem crede că am mai citit și noi cărți !... Tată Pleșea, și pe tine am să te sărut !

L-a sărutat și pe tata Pleșea, care a venit cu lingurița cu care amesteca în cafea, să bea și el un pahar de vin și să se lase sărutat pe tîmpla cărunță, fiindcă Ghenea e pupăcios la chef și nu se cuvine să-i fie stricat gustul unui om la petrecere.

Tata Pleșea a trecut astăzi printr-o cumpănă mare.

Colonelul francez, fiindcă i-a văzut pe piept semnul decorației franceze, i s-a adresat de două ori foarte afabil, în graiul lui Corneille.

Iar tata Pleșea, care are numai vagi noțiuni de graiul lui Corneille, a răspuns de amîndouă ori, gîtit de emoție, un „*Oui, mon cap' tain !*”¹ retrogradare care l-a surprins foarte pe colonel.

Pe urmă a înțeles că tata Pleșea poate fi foarte bine un ofițer brav, cu toate aceste insuficiențe lingvistice ; i-a strîns mîna și l-a bătut pe umăr, ca pe-un viteaz senegalez.

— Mă întreabă nu știu ce dracu, în franțuzeasca lui „*Mon capten !*” și tututu și tatata și *chescăvu* și *comsicomsa*² !... Eu răspund ca un timpit : *Ui, mon capten !*”, parcă dracu mi-a luat mințile să uit că-i colonel... El face niște ochi de idiot ! Eu mă uit la el tot ca un idiot ! Să-l ia dracul cu *chescăvuul* și *comsi-comsaul* lui, că mi-a dat cafeaua în foc !...

Apoi, în încăperea căpitanului Pleșea, a fost numai fum de tutun și scîrțîiala scripcii, și glasuri amestecate, povestind tot ce se poate povesti de către oameni care de mult sînt despărțiți de ceilalți oameni.

¹ Corect : *Oui, mon capitaine !* — Da, domnule căpitan ! (Fr.)

² Corect : *Qu'est-ce que vous... ? Comme ci, comme ça* — Ce mai... ? Așa și așa ! (Fr.)

Radu Comșa a plecat mai devreme acasă. N-a observat cînd începuse ploaia.

Acum noaptea e plină de fulgere. Și apa potopeste de sus gîrlă. Pe prispă, sub streășina lată, o pată albă, neclintită. Se pleacă să deslușească ce e.

— Tu ești, Catrinel? întrebă cu mirare. Ce faci aci?

— Nimic... Ascult cum plouă... șoptește fata ferindu-și fără voie, cu o tresărire, capul îndărăt, fiindcă s-a aprins brusc un fulger.

— Ai să răcești aci, drace! Du-te la culcare! vorbește tot în șoaptă Comșa, fiindcă în șoaptă vorbise și ea.

— Nu pot dormi... În casă e cald și mămuca horăie...

Comșa pune mîna pe zăvor să între: „În definitiv, treaba ei! O fi așteptînd pe cineva... Ce m-ames-tec eu?“

— Plecați miine? întrebă într-o suflare ușoară Catrinel.

Radu a lăsat încuietoearea ușii:

— Da, Catrinel, plecăm miine!... Și de astă dată o să rămînem acolo mai mult.

Catrinel îl privește în sus la lumina albastră a altui fulger. O scutură frigul.

— Am auzit că începe iar de-acuma.. Au trecut tunuri noi, multe și mari. Începe iar...

— Aceasta n-o știe nimeni, Catrinel.

Tăcere.

Ploaia curge potop și din streășină sar stropi mărunți ca o pulbere rece.

— Bună seara, Catrinel!

— Dacă te duci, bună seara...

Radu Comșa a intrat.

În tindă, Omir doarme cu mantaua în cap, la pământ. Locotenentul începe să-și descingă curelele, pe gînduri, fără să aprindă lumina... Ce naiba o fi așteptînd mîta cu ochii verzi a babei Ilinca ? „Nimic... Nu pot să dorm. Ascult ploaia... Dacă te duci, bună seara.“ „Cum dacă mă duc ?...“ Se apropie, fără zgomot, s-o privească, plecîndu-se pe fereastra deschisă.

Catrinel stă cu picioarele sub ea, cu mîinile încrucișate pe sîni, cu creștetul rezemat în perete tocmai sub pervaz. Afară ploaia neagră e brăzdată de lumini întrerupte.

Firele de nalbă ude se clatină sub potop și în flacăra fulgerelor cînd se aprind, par cu florile lor luminări înalte și împodobite de cununie.

Radu Comșa s-a lipit cu brațul și cu pieptul de marginea ferestrei, s-a înclinat deasupra creștetului rezemat dincolo, de perete, sub pervaz.

Părul lui Catrinel miroase a fin plouat.

S-a aplecat mai tare. Mîna a atins obrazul, care e neted și rece ca pielea mărului.

Catrinel nu s-a ferit ; numai degetele ei îi apăsă tremurînd mîna lui pe obraz. Acum obrazul s-a învăpăiat. Mirosul părului e de fin copt în soare. Capetele s-au apropiat. Radu îi ridică bărbia ; în luminile sfîșiate îi vede de sus în jos, un început de suris fricos de vietate sălbatică, nedeprinsă cu dezmiardarea. Nu știe, el a ridicat-o sau Catrinel s-a răsucit în picioare ?... Gurile lor s-au găsit. I-a prins mijlocul. Are sîinii pietroși, ca fructele, și cămașa e jilavă și rece de praful ud al ploii. Dar unde s-a încleștat mîna, în sîni, e cald ca în miezul unei pîini coapte. Și atingerea obrazului e netedă cum nu și-a închipuit și acum nu mai e rece : dogorește.

Ce stranie noapte cu fulgere mute ! Nu tresare nici o bubuitură de tunet. Parcă e o noapte cu fulgere văzută de-un surd.

A ridicat-o în brațele tari. S-a zbatut, dar ce e zbaterea unei copile în două brațe tari care vor? A ridicat-o și o trece ușoară peste fereastră, înlăuntrul.

— N-ai să... N-ai să... geme încet Catrinel.

Radu îi astupă gura cu gura. Catrinel e moale în brațele lui, cu ochii închiși, de moartă, Radu se împleticește, și cu mîna liberă trage perdeaua să acopere fulgerele.

— N-ai să... N-ai să...

— De ce plîngi, Catrinel? îi simte obrazul ud de lacrimi. Nu trebuie să plîngi. Nu vreau să plîngi!...

A doua zi, Catrinel nu s-a văzut toată ziua în ogradă.

Cățelul fumuriu scotocește la uși. O caută împleticindu-se pe poteca dintre troscot, la poartă și la fin-tină. Pretutindeni.

— Ha? Că n-aud bine, măicuță! răcnește mătușa Ilinca. Întrebi de Catrinuța?... Că mai avem oleacă de fin peste vale... Nu știu ce-a pălit-o tuma az, să vadă de nu l-o mîlit ploaia!...

Radu a început de două ori să scrie Luminiței. Rîndurile s-au împleticit de la început. Foile de hîrtie au mers sub mușamaua neagră să țină tovărășie altei scrisori începută de altă mină: „*Dragă Elviro, sînt două săptămîni de cînd...*”

Florile s-au vestejit în oala de lut smălțuit. Spinzură cu vîrfurile plecate, și unele s-au scuturat.

Noaptea, picioarele încărcate de noroi se tirie greu, prin întuneric, spre înălțimile de acolo. Și Radu Comșa pășește cu fruntea în jos, nu numai din această pricină.

Răsuflările urcușului se amestecă întrerupte cu sunetul bidoanelor atinse și cu ciocnirea armelor. Din

crengi se scutură apa în pale ; Comșa ridică fața să-i cadă stropi în ochi. Îi face bine această baie și nu scoate batista să șteargă obrazul ud.

În casa mătușii Ilinca, în odaia cu statuia Elegiei pe masă, sub privirea indiferentă a muzei Erato împietrită cu mîna pe liră, Catrinel, la flacăra lumînării, cu un ac străpunge ochii de pe fotografia Luminiței și cu cerneală îi zgîrie o pereche de mustăți.

Cu mîna proptită în pămînt, Radu Comșa ridică ochii peste butucul putred.

Încă nu se vede nimic ; abia e mai puțin întuneric decît adineauri...

Nasturii tunicii îi intră în piept. A pus din nou bărbia pe cotul întors, înfundat în lemnul descompus și ud, care se fărîmîțează sub apăsare. Mirosul iute de putreziciune și bureți îl ametește. A ațipit și tresare... I s-a părut că doarme de mult, de la începutul lumii.

Dar ceasul cu fosfor de la brățară arată că au trecut numai două minute.

Și întunericul abia e mai puțin opac.

Acum se deslușesc trunchiurile verticale dinainte și umbrele de crengi, fantastic de neclintite. Cu ce are să biruie oare arșița aceasta din gîtlej ? Mai adineauri, cînd a ajuns aci, a călcat într-o apă, la doi pași. Are să-și moaie buzele acolo, cînd va începe să se lumineze. Iar minutarul fosforescent abia înaintează... Mai este o jumătate de ceas pînă cînd vor sări cu toții să zvicnească în atac.

Un om a tușit și o umbră plecată a trecut pe dinainte, mutindu-se dintr-un loc în alt loc. Verzui s-a aprins un licurici în mușchi ; clipește neclintit și s-a stins.

Întunericul însă se mai destramă. Dimineata abia se încruntă vînată din nori. Într-o pînză de păianjen

tremură suspendate cîteva boabe diamantine de rouă. Și frunzele crestate de ferigă se văd acum brumate ușor de aceeași sudoare a nopții. Cît de ușor, cît de simplu, ce minuni divine ar fi toate, dacă n-ar ști că acolo !... Și setea aceasta de bolnav...

La stînga, departe, au început tunurile.

Numără loviturile. Își spune în gînd : „Acesta, obuzier, acesta, de munte, acesta, de la noi, acesta, de la dînșii“.

„Iar dînșii unde sînt ? Așteaptă ?“

S-a ridicat într-un genunchi, pe urmă în picioare. Nu recunoaște locul. N-a mai ajuns niciodată pînă aci. De patru zile, de cînd înaintează și se retrag, smulgîndu-și și pierzînd poziții, au mers oblic.

Soldații se mișcă și ei ; umbrele se confundă cu trunchiurile arborilor, dar tunicile foșnesc la fiecare mișcare aspru, fiindcă de patru zile, de cînd se înmoaie prin noroaie și iar se usucă pe dînșii, s-au întărit scoarță, și dacă unul s-ar dezbrăca s-o arunce, haina ar sta singură în sus.

Încă zece minute.

Zorile tulburi s-au răsfirat. Noaptea spînzură numai în crengile negre.

Comșa înconjură ochiul de apă stătută. Nu e o apă din care să poți bea ! Apă verzuie și neagră, cu vegetație filamentoasă plutind și cu broaște care au sărit speriate. Acum scoț din mătreață numai ochii ficși și gurile lor rotunde și dezgustătoare. Și e un om care a căzut cu fața în jos, cu capul pe jumătate înfundat în nămol.

Un mort.

A crezut la început că e un soldat întins, așteptînd. Casca e răsturnată în apă, pe-o coastă.

Dar e un mort. Uniforma e rominească și e de sublocotenent. Lucește nou firul de metal alb pe umăr și insigna regimentului.

Radu Comşa a pus genunchiul în pământ şi s-a plecat să-l întoarcă.

Cînd trupul cu mîna leapănă s-a rostogolit cu pieptul în sus, atunci, din mîl, cu scame de mătreaţă vegetală, cu un singur ochi alb, fiindcă celălalt era scurs şi din el spînzura o lipitoare şi fugeau gînganii de apă, l-a privit stîrvul copilului Mihai Vardaru.

Lipitoarea s-a desprins cu un spasm în trupul lucios, gras şi viscos.

Hm !... o mîină nevăzută i-a gîuit răsuflarea.

S-a rezemat de-un brad, acoperindu-şi privirea cu braţul.

Mai tîrziu, Radu Comşa avea să-şi spună întotdeauna că dacă mintea nu i s-a clătina atunci, cum s-a temut, a fost numai fiindcă în clipa aceea au irupt brusc toate tunurile de la spate şi toţi soldaţii au sărit în picioare.

Minutarul se opri pe secunda cînd două mii de oameni, pe tot sectorul, porneau în năvală. Cea dinţii mitralieră germană clempăni. Pe urmă salvele gloanţelor. Pe urmă grenade. Iar pe deasupra încrucişîndu-se cu şuier, cu chiot, cu zbîrniit şi cu prăbuşit obuzele dintr-o parte şi alta. Un brad retezat la jumătate se clatină cu aşchii sfişiate, ca o jucărie de carton ; vîrfurile zvîrlite a rămas suspendat între alte vîrfuri.

— Haideţi, băieţi !... Haideţi, băieţi !

În dosul unui trunchi, cînd un om s-a adăpostit înainte de a zvîcni în alt salt, îndată se adună toţi turmă. Aşa se simt mai puţin singuri şi au iluzia că-s mai apăraţi.

— Haideţi, băieţi !... Haideţi, băieţi !

Gloanţele se înfig în lemn cu un sunet ciudat, iar unul a intrat în capul unui soldat de alături de tot, ca o piatră aruncată în lut moale.

Radu Comșa nu-și mai amintește cum se numește soldatul. E din plutonul lui; ieri a știut cum îl cheamă... Și altul, necunoscut, din alt pluton, aleargă cu mișcări stranii, se împleticește, a scăpat arma și caută să prindă cu mâinile întinse aerul; din gura căscată nu ieși nici un sunet, numai sînge ca o panglică de catifea roșie și după ce se prăbuși mai încercă să se ridice în coate... L-a izbit cineva cu călcîiul. Dar pe celălalt, cum îl chema... Radu Comșa aleargă, torturat absurd numai de această întrebare.

— Haideți, băieți !...

Radu Comșa îl vede și pe soldatul Bocăneț fugind pe lîngă el cu pași rășchirați peste măsură. Îl vede și pe Mucenicu, cumpănind arma în mînă fără să tragă, absent, mergînd numai fiindcă merg toți. Obrajii palizi și uzi de sudoare rece s-au înverzit în lumina de plumb... Radu Comșa își spune că acum toate inimile sînt golite de sînge, toată carnea e încrîncenată pe oase și în toți se cascadează nu frică, ci altceva necunoscut, o spaimă în afară de tot ce e omenesc.

Au dat într-un gol.

Copacii au fost retezați aci. Gloanțele mătură în plin. Au mai trecut alții pe-aci, astă-noapte ori ieri. Pretutindeni puzderie de morți neridicați. Gloanțele îi mai ucid o dată. De pe celălalt clin, înaintează altă companie... Căpitanul Ionescu pășește calm, cu țigara în gură, întorcîndu-se din cînd în cînd spre soldații lui, de-a-ndăratelea... Cum a putut oare să-l urască? De ce-l urăsc toți? Ei merg cu toții într-același gînd, și iată-l! nu se ascunde, nu arată teamă, fumează și pășește cu liniște nefirească, ocrotindu-și soldații cu cea mai desăvîrșită luciditate... Poate suride cu disprețului lui care acum nu i-ar părea lui Comșa, nici lui Ghenea, nici nimănui imbecil: „Ce e aia glonț? Ce e aia moarte?”

— Haideți, băieți !... Haideți, băieți !...

A fîstuit un roi de gloanțe. Oameni sar peste căzuți, îi ocolesc, întorc ochii cu gesturi neisprăvite.

Dar nimeni n-aude ce strigă celălalt de alături.

Un rănit îl apucă de picior și Radu Comșa se smulge răcnindu-i ceva.

Pînza mitralierei a trecut pe deasupra și oamenii au zvîcnit mai departe.

A călcat o mîină ; se întoarce din mers. Nu era mort. Mîina mișca. I-a rămas în talpă senzația cărnii strivite.

Sublocotenentul Stelian Minea, între oamenii lui, cu obrazul plin de noroi și de fin, strigă cu glas subțire ; e cu fruntea enormă descoperită ; mîna flutură goală.

Și dincolo nu vezi ce e la dreapta, la stînga ; știi numai că alții se zgheaptă pe alte pripoane și cad sub altă răpăială de gloanțe, și aceasta se întinde pînă la Siret și pînă la Dunăre.

S-au trîntit toți. Pînza morții a trecut pe deasupra.

Un cap se ridică și se retrage îndată după o rădăcină, ca un melc în găoace. La cîțiva pași a lovit un obuz care-a detunat urechile. Din pîlnia de țărînă și pietre, înecată de fum, au improșcat picioare și mațe. Radu Comșa își șterge buzele de sînge, scuipă, i-a intrat în gură sînge de om ; își privește mîna, a fost stropit de ceva viscos și alb, poate creieri de om. Se tîrîie unul numai în mîini, cu gura oribil sfărîmată. Cînd a trecut pe lingă el, Radu Comșa l-a recunoscut. Soldatul Ion, care slujea de șanuri vii pentru cizmele prea strîmte ale domnului colonel și acum nu mai are picioare ; care-a fost trimis la trupă fiindcă așa a cerut doamna colonel găsindu-l prea rău de gură și acum nu mai poate striga, fiindcă nu mai are gură.

În marginea golului, cu ramuri improșcate de gloanțe, atacul se clatină o clipă. Carabinele răspund

de aproape. Trosnesc cu flăcări scurte, grenade. Acum sar peste trupuri cu uniforma germană și mîinile se întind ferindu-și fața : „*Kamerad, Kamerad !*” Alții se văd în poala poienii din față. Se văd și dispar.

— Haideți, băieți... Baioneta, băieți !...

Au intrat din nou în pădure, unde adineauri erau inamicii și soarele s-a deschis deodată în lumini paralele printre vîrfuri, ca într-un vitraliu. Soarele și cerul, și toate, sînt impasibile la tot ce fac oamenii aceștia, halucinații aceștia.

Mitraliera a tăcut.

— Fug ! răcnește Bocăneț, întorcînd capul spre locotenent.

— Ce este ? strigă Comșa ca un surd, fiindcă n-a înțeles.

— Fug ! Fuge Friț ! își încarcă pușca din fugă soldatul. Fug de baionetă !...

Dar altă mitralieră a început mai departe, metodic. Doi răniți trec rezemați, în clătînări stranii, ca doi oameni beți, împleticindu-se și rezemîndu-se de copaci.

Perdeaua de pădure a fost subțire. Din nou luminiș și din nou gloanțele bîzîind ascuțit ca viespile.

În spate nu mai e nimic : răniți tîrîndu-se și strigăte în urmă de tot :

— Bran-car-dier ! Bran-car-dier !

Ordinul trece din gură în gură.

— Măști !... Săpați măști...

Și gloanțele se înfig în țărîină, retează crenguțe, sar azvirlite din piatră ; capetele cad în piept, unghiile se înfig în pămîntul care-a fost odată darnic și bun. Peste capete focuri de baraj opresc rezervele.

Radu Comșa își aprinde țigara, cît oamenii scobesc măști, și e preocupat de o singură grijă : să nu-i tremure mîna.

Dar mîna are mișcări sacadate de păpușă mecanică.

Seara au fost iar îndărăt. Încă o dată atacul s-a frînt.

Printre soldați, s-au amestecat soldați necunoscuți din alt regiment. Artileria romînească trage cu puteri îndoite. Peste un ceas trebuie să pornească din nou. Ultima oară — să nu mai vină nici un om îndărăt !

Colonelul își netezește nervos barba cu mîna stîngă, fiindcă dreapta e strînsă într-un bandaj. Maiorul, deșirat și cu nasul lung, ascultă ordinele fără să înțeleagă nimic.

Tot timpul a fost undeva unde nu l-a văzut nimeni. Acum a apărut, își freacă nasul și începe vorbe neisprăvite. Colonelul îl privește de jos în sus, îi întoarce spatele.

— Domnule colonel...

— Am zis ! Una la mîină... N-ascult nimic ! Ai înțeles, domnule maior ? N-ascult nimic !

— Domnule colonel...

Maiorul pășește rășchirat în urma colonelului, gesticulînd cu brațele lungi.

Colonelul nu-l ascultă. Se oprește înaintea căpitănului Pleșea, care-și numără oamenii, îi pune mîna bandajată pe umăr :

— Iubite Pleșea...

— De ce, domnule colonel ?... Datoria !... Nimic decît datoria...

Se întoarce la numărătoarea lui : prezent !... prezent !... mort !... mort !... mort !... prezent !... dispărut !... rănit !... rănit !...

Cînd a sfîrșit, se duce și îl ia pe Radu Comșa de braț :

— Să mergem acum la Ghenea !... Înainte de a-l ridica...

Pășesc peste o movilă de cartușe răsturnate, de unde un sergent împarte alte muniții. Aproape s-a întunecat.

Ghenea e întins pe o brancardă. Alături, căpitanul Ionescu, mort, cu pieptul spart, cu tunica descheiată, lăsînd să se vadă sîngele care-a udat toată cămașa și a început să se înnegrească. Dar pe obrazul alb, neatins, golit de sînge, stă scrisă o nedumerire : „Ce e aia moarte ? Ce e aia obuz ? Am mai văzut noi d-aste...”

Ghenea deschise ochii. Vrea să surîdă, dar nici un mușchi nu se supune. O schijă i-a trecut prin osul capului, la ceafă.

— Tată Pleșea... vorbește încet și greu, împleticind cuvintele. Ești și tu aci... Comșa ?

Se întrerupe. Își caută cuvintele cele de toată ziua, care nu mai vin în amintire, dintr-o depărtare fără fund.

Tace.

Din nou încearcă scotocind în golul de unde îi fug și-i scapă cuvintele.

Amîndoi s-au aplecat s-asculte, fiindcă glasul abia se aude, acoperit de canonadă și de vaietele altor răniți.

Un vîrf de creangă, o cruciuliță de brad, cade de sus.

Ghenea încearcă să întoarcă ochii bulbucați, spre dreapta, unde e întins trupul căpitanului Ionescu, așa cum a fost adus de sanitari. Nu poate. Jos nu se vede. Capul cade îndărăt.

— Nu te mișca, Ghenea, Spune-ne nouă... Ce vrei tu, Ghenea ?... întreabă amîndoi, așezîndu-i mai sus ceafa udă de sînge cleios.

— E Ionescu ? Acolo e el ?...

Amîndoi dau din cap.

— Da... De ce ?

Ghenea privește în sus bradul care văzut de la poale spre vîrf pare nemăsurat de înalt, în cerul înserării de ireală albăstrime.

— ...nu vorbeam cu el... Știți că eram certați !... Acum aș vrea... dar e imposibil. Acum imposibil...

Căpitanul Pleșea îi mîngîie postavul tunicii. Mustrăta sură îi tremură.

— Trebuie să taci... Ghenea... Nici o oboseală... Numai liniște... Acuși vin brancardierii să te ridice ! Vei avea liniște și cînd ai să te întorci sănătos, bem iarăși din cafeaua noastră... Am să păstrez anume pentru tine... Cafea, ca în vremurile bune !...

Ghenea vrea să surîdă la amintirea cafelei lui tata Pleșea ; dar surîsul e numai în ochii albaștri și dilatați.

Mușchii obrazului refuză.

— E curios... tată Pleșea... Comșa. Auziți ? E curios... tată Pleșea... Comșa, auziți ? E curios... nu simt nimic... absolut nimic... fără durere... Numai mîinile nu le pot mișca... nici picioarele... nimic ! Uite, vreau să strîng...

— Ghenea, te-am rugat să taci ! vorbește cu asprime căpitanul Pleșea, punîndu-i mina care spînzura pe marginea brancardei, la loc, pe piept.

— ...să tac ? Ascultați ? Vreau să vă rog ceva... Pe tine, tată Pleșea și Comșa, pe tine... Am mai vrut o dată... Ascultați ? Dacă nu scap...

Ghenea închide ochii. Ce vede el acolo nu e în puterea nimănui să mai vadă.

— ...dacă nu scap, am să vă rog pe voi... Ascultați ?... Eu am un copil. Am avut odată o dragoste... Ascultați ? Nu știe nimeni... Ea n-are să spună nici odată... N-are să îndrăznească... Săracii nu îndrăznesc... Ascultați ? Comșa, auzi ?... E o fată săracă... nu trebuia... Am un copil. Și voi, dacă nu scap, am să vă rog pe voi... Ce spuneam ?... Da ! Ea n-are să

spună... Înțelegi, tată Pleșea?... Comșa, m-ascultați?... Ce-au să facă de-acum, singuri? Am fost o canalie... Nu trebuia... Comșa!... Eu am un... Ce spuneam?... A fost odată un mic copilaș!... Nu asta... E cîntec asta... Ce spuneam? Să-i scrieți voi, să vă duceți voi la dînsa... Ascultați?... Imposibil. Ce spuneam?... Imposibil! Nu-mi amintesc... Pleșea, Comșa, de ce-au tăcut tunurile?... Au tăcut acum...

Ochii căpitanului Pleșea și ai lui Radu s-au întîlnit cu același gînd: „Tunurile n-au tăcut, bat încă mai tare. Dacă nu le aude, înseamnă... Și dacă moare, n-are să știe niciodată nimeni unde să le scrie, unde să-i caute...”

Plecați deasupra, aproape în genunchi, așteaptă.

Dar locotenentul Ghenea nu mai clinteste, întins acolo cu fața în sus.

Numai din ochi îi curg lacrimi mari, care se rostogolesc încet de o parte și de alta, pînă acolo unde e singele baltă.

— Ghenea... Auzi? Ghenea!

Îl scutură amîndoi, dar capul se clatină moale pe căpătîiul brancardei. Numai lacrimile continuă, mari, mute.

Căpitanul Pleșea îi desface tunică. Ascultă. Casca i-a căzut jos, și căpitanul cu tîmplele sure ascultă inima, care era tînără și s-a oprit.

Nu mai respiră și totuși plînge, ceva ireparabil, dus cu el dincolo de moarte.

Cînd s-a ridicat, căpitanul Pleșea pășește undeva spre întunericul de sub brazi, smulgîndu-și un nasture în crispația nervoasă cu care l-a răsucit. Radu Comșa fărîmițează în dinți o bucată de scoarță de brad. Nu știe cînd a luat-o și de unde.

Dar peste cadavrul căpitanului Ionescu nimeni nu s-a plecat.

Se urcă numai furnicile roșii.

Și noaptea i-a împresurat acum pe toți; iar o creangă lată de brad se clatină încet, ca o apărătoare pentru somn lung.

— Bran-car-dier ! Bran-car-dier !

Cînd au pornit din nou în noaptea pădurii de unde n-au fost strînse încă toate leșurile, un reflector îi primește orbindu-i cu lumină verzuie. Radu Comșa a văzut o clipă deșirindu-se peste păduri, peste gropi, peste oameni, tirîndu-se pe brînci peste tot ce e ireal și totuși aievea, a văzut deșirindu-se halucinația lui Mucenicu, pasărea înălțată în cîrligele ghearelor de fier, să caște ochii fără număr și nesățioși.

În lumina rece, erau însă numai alți tirîndu-se mereu unul lingă altul, mereu lunecînd și cățărîndu-se.

Lumina s-a mutat încet...

Toți bijbiie iarăși numai în întuneric, dar ochii se întorc hipnotizați acolo unde proiectorul tremură deasupra unui punct și caută ca un deget într-o rană. Coboară de sus candela unei rachete. Din nou se distinge în flacăra sulfuroasă, ireal de aproape, fiecare spîinare încovoiată și fiecare armă.

O mitralieră și-a slobozit clănțănitul metalic, neașteptat, de alături; cu tășuri de așchii grenade se sparg.

Radu Comșa aleargă de la trunchiul unui copac la altul, răcnînd oamenilor cuvinte fără legătură, strigăte care nu înseamnă nimic.

Și în clipa cînd își spune că o putere ascunsă și bună, printr-o minune, îl apără încă, ceva i-a trosnit în obraz și în piept, un vid s-a deschis sorbindu-i suflarea, iar miinile-au bătut deodată întunericul gol.

CAPITOLUL IV

ÎN ÎNTUNERIC SE AFLĂ LUMINĂ

*Ca să cînte privighetoarea mai frumos,
scoate-i ochii ! Va crede că întoldeauna
e noapte...*

(Sfatul păsărarului)

1

Îi conducea un sanitar fără capelă, cu obrazul roșcat și stropit de pistrui, îmbumbîndu-și din mers nasturii bluzei.

Din cînd în cînd se oprea să măture cu vîrfurile bocancului, din praf spre șanț, resturi de bandaje murdare de sînge, de iod, de puroi.

Alexandru Vardaru mergea alături, inspectînd cu ochii severi așezările. În urmă, Laura Vardaru și Luminița în haine cernite — doliul lui Mihai.

Barăcile de scînduri crescute în jurul spitalului erau spoite cu var. În alb fusese turnat ceva verzui ; culoarea ostilă și coclită rănea privirea.

Dar și fără aceasta, privirea se posomora îndată ce drumetul întîmpina aici mirosul de medicamente, de carne putrezită și de murdărie omenească, după ce străbătuse cîmpul cu fineață și cu arbori, dumbrava și lanurile, unde totul era încă simplu și înșorit, iar războiul părea la celălalt capăt al lumii.

Acolo zbura o ciocîrlie în lumină, brazdele retezate de iarbă răsfirau mireasma dintotdeauna a finului cosit. Se afla un lan verde de trifoi, așternut pînă la marginea unei dumbrăvi, și verdele acela, crud, neted și sănătos, dădea întregului șes înfățișare de prosperitate bucolică. Stropise un ropot de ploaie nu-

mai pînă aproape, în șosea. Norii se lăsau spre miazăzi negri, iar peste toată întinderea se arcuise un curcubeu ireal : miracol de sub care așteptai să răsară în zbor albul porumbel cu ramura de finic¹.

Sufla o adiere răcoroasă : în trifoiul ud luceau de cleștar boabele ploii.

Omul uita că aproape se petrecea ceva dureros și ireparabil.

Călca fluierînd. Smulgea un fir de iarbă înspicat. Gîndea la lucruri plăcute și la nimicurile din care se înfiripă bucuria de a trăi.

Ajuns la adunarea aceasta de construcții precare, de corturi vinete și de căruțe cu crucea roșie pe pînze, ochii se tulburau deodată și un pumn de unghii ascuțite strîngea inima s-o înăbușe. De ce toate acestea ? Cum de-au năpădit asupra oamenilor urgiile acestea ale Apocalipsei să-i bîntuie ? Cînd au să sfîrșească ?...

Și zborul ciocîrliei, și mirosul de fîn, și lanul de trifoi, și curcubeul ireal și toată lumina și gîndurile de adineauri se înecau lipsite de sens. Și lipsite de realitate. Realitatea era numai aci, singură, alta !

Iar pașii se trăiau greoi și silnici, ca mersul ocnașilor spre un capăt de drum unde nu așteaptă nimic alt decît aceeași și aceeași resignare posomorită, răpusă, mocnind în privirile sleite.

Trei barăci de privăți, cu ușile date în lături, lăsau să se vadă murdăria hidoasă, gurile circulare și negre.

De sub o camionetă sanitară, fără o roată, lăsată într-o rină, un mecanic virît cu fața în sus, numai cu picioarele afară, cerea răstit o piesă ajutorului în-genuncheat pe o foaie de cort.

— Nu aia, idiotule ! Ți-am spus, nu aia ! Franțuzul, boule !

¹ Finic — curmal,

Boul își șterse cu mîna unsă obrazul asudat și căuta într-o cutie de scînduri franțuzul.

Pe împrejmuirea de arbuști tunși, cămăși și izmene întinse, de pînză groasă, arătau pete dezgustătoare.

Cîțiva convalescenți desculți, cu mantăi pe umeri, se soreau tolăniți pe un taluz, vorbind încet între ei. Nu se mirau că se află aci și nu găseau nefiresc. Scăpaseră, și acum uitau de unde scăpaseră, povestind amintiri care-i făceau să ridă.

Și risul suna scîrțîit și absurd, ca hohotele din balamuc.

Unul scria pe genunchi o scrisoare, muind după fiecare cuvînt un capăt de creion în gură și privind îngîndurat în gol.

Le tăie drumul o găină, fugărită de altele, tîrînd în plisc un tampon ud de sînge.

Alexandru Vardaru clătină din cap cu nemulțumire. „Ce ordine e aceasta? Cum pot tolera atîta ne-curătenie?”

În ușa unui pavilion, un medic în halat apăru cu mînecele sumese, se uită iritat la civilii aceștia necunoscuți, le întoarse spatele vociferînd la cineva, dinăuntru :

— Am spus că nu-i permis ! Pînă cînd porcăria asta cu vizitatorii care ne împiedică de la treburile noastre, cînd le vine pofta ?... Ce face sentinela la poartă ?

Trecură printre două șire de saltele întinse în praf, unde alți soldați, numai în cămașă, schimbau paiele dintr-o claie proaspătă. Toți se întrerupseră din lucru, cu gura coșului de pînză vinătă într-o mînă și cu smocul de paie în cealaltă, să privească simandicoasele personaje care sosiseră cu un automobil. Erau goi, păroși și murdari.

Mîna Luminiței tremură sub brațul Laurei Vardaru. Tanti Laura îi căută în ochi.

Trivialitatea acestei mizerii o ofensa. Era fără nici un stil.

— De ce n-ai fi ascultat tu oare, Luminița ? Cu-minte era să ne lași numai pe noi întâi...

Vorbind, duse la nări un flacon destupat.

Luminița palidă, cu buzele strînse, scutură din cap, cu mișcarea de nerăbdare care altădată îi flutura părul tuns, acum adunat sub pălăria rotundă și neagră,

Întîlniră un alt sanitar, cu un lighean de tablă, în care se afla un picior tăiat de sub genunchi ; alb ca o piesă anatomică, dar la încheietura labei cu un lip uscat. Picior de biet soldat, purtînd încă și în moarte umilitoarea mizerie a tranșeelor.

Degetele Luminiței se înfipseră cu unghiile în brațul Laurei Vardaru.

Tanti Laura simțea că are și ea nevoie acum de un braț s-o sprijine.

Soldatul cu obrazul stropit de pistrii se opri :

— Aici este ! Numai, vă rog, să vorbiți întâi cu domnul maior... Altfel nu-i voie ! Nu-i permis decît după ora patru. Ordin !

Arătă cu mîna spre avizul bătut în ușa.

Alexandru Vardaru scoase cartă de vizită, cu che-nar negru :

— Dă-o domnului maior !... Spune-i că vreau să-i vorbesc. (Corectîndu-se)... Că îl rog să poftească, să-i vorbesc... Aștept aici sau să mă cheme înăuntru.

Sanitarul intră, tipărindu-și bluza pe trup și părul roșcat pe frunte.

Alexandru Vardaru făcu cîțiva pași.

Se opri înaintea avizului din ușa, scris cu mîna, cu cerneală violetă palidă și atît de ștearsă, încît nu se mai puteau citi decît semnăturile și sigiliul. Un colț se desprinsese din cui și flutura. Alexandru Vardaru agăță colțul hîrtiei la loc, ca să restabilească ordinea. Apoi se răsuci pe călcîie.

Privi lung la Luminița, îi dezmierdă bărbia cu stîngăcie de om nedeprins să mîngîie :

— Ce e, fetița tatii ? Ce e, fetița tatii ?

Luminița surîse trist :

— Vezi că sînt tare, papa ! Trebuie să fiu tare... Radu...

Cuvintele i se înecară în gîtlej. Privi înainte pe rețele care-i tremura în lacrimi.

Era acolo iscălitura unui soldat, scrijilată complet, cu numele, comuna, județul, contingentul și regimentul, ca o adresă minuțioasă de răvaș. Ca un apel desperat și naiv al unui anonim din marea mulțime, care-și dorea partea lui de eternitate, în aceste prăbușiri anonime.

Îi ajunse, gîfîind. Neculai șoferul, cu mănunchiul de flori și pachetele de hîrtii albe ; tot ce socotise Luminița și tanti Laura că pot aduce puțină alinare unui rănit.

Luminița luă mănunchiul pe braț, ca pe-un copil apropiat de sîn. Așeză gingaș frunzele între trandafirii involți și garoafe, ca să fie un mănunchi corect.

Florile miroseau proaspăt și pur, ca orice flori crescute să înfrumusețeze viața oamenilor. Ele, pentru muribunzi și pentru iubire, erau aceleași flori, dăruindu-se cu egală nevinovăție în același parfum. Dar oamenii găsesc o dată că sînt triste și altă dată că la o fericire mai pot adăuga încă ceva ; iar unei dureri pot să-i aducă alinare. Luminița înțelese înțîia oară că nimic în viață, nici flori, nici oameni, nu participă într-adevăr la ceea ce rămîne aici, închis, singur și inexprimabil în sufletele omenești. Cel puțin în lumea ei, unde toate aveau ritualurile ceremonioase ale condoleanțelor, cereau tact și discreție.

Iar florile apăsară grele pe braț, ca trupul unui copil mort.

Lumina soarelui se cernea decolorată prin nori subțiri — sfărîmăturile cerești ale furtunii îndepărtate. Un stol de vrăbii zbură sfîrîind ca un pumn de plumbi, din frunzele unui salcîm în frunzele altui salcîm.

Ca jucătorii de cărți, Luminița gîndi : „Dacă se întorc îndărăt, atunci Radu scapă ! Dacă se întorc înainte de a trece un minut, rănila n-au să-i lase nici o urmă grea. Dacă nu zboară pînă vine doctorul, atunci... atunci...”

Dar alunga gîndul, cu frică să nu provoace astfel destinul.

Maiorul apăru și vrăbiile nu se clintiră din salcîm.

Înainte lor se înfățișă dintru-ntii un om cu toate stigmatulor istovirii. Lucrase în spital de la șapte. Era cu ochii injectați de oboseală. Isprăvisese abia acum ; și ca să-și alunge leșiala din stomac, ceruse un pahar de lapte fierbinte. Sanitarul îi dăduse biletul deputatului Vardaru tocmai în clipa cînd deșerta paharul.

Uitase să se șteargă la gură în grabă și pe mustățile rare și zbirlite, de pîsoi, rămăsese o dungă de caimac.

Alexandru Vardaru îi vorbea, neputînd să-și desprindă ochii de la pata de pe mustăți.

Maiorul răspundea cu privirea din ce în ce mai înviorată, ațintită la cele două femei în rochiile lor cernite. Cunoștea numele lui Alexandru Vardaru din ziare și din dezbaterile parlamentare, știa că este un personaj puternic, se grăbi să se arate cît se poate de îndatoritor ; dar cum avea printre camarazi faimă de Don Juan, nu putea lăsa fără obligatoriile ocheade admirative, frumusețea doamnelor în doliu.

Alexandru Vardaru îl luă de braț, ducîndu-l cîtiva pași, să-i ceară fără înconjur, departe de urechile femeilor, asigurări precise, dacă rana ori rănila locotenentului Radu Comșa sînt grave și în ce măsură.

Pregătindu-se să răspundă cu toate preciziile riguroase ale profesiei, înainte de a răspunde, maiorul purta o mină la mustață, gînditor, privindu-și vîrfurile cizmilor. Mina atinsese pata de lapte, tresări, maiorul se uită la degete, își aminti, roși și scoase îndată batista, frecîndu-și apăsător și cerîndu-și scuze, cu un surîs care-i zbirli mustățile sub nas, ca pisoilor cînd cască :

— Ne abrutizăm aci, domnule deputat !... De cu noapte, tăiem, pansăm, operăm... Adevărați măcelari ! Îngrijind de alții, uităm de noi, domnule deputat !

Dar Alexandru Vardaru respiră ușurat ; de la început îl persecuta gîndul cum să-i spună că nu și-a șters mustățile de lapte și nu găsisese momentul. Scăpase în sfîrșit de obsesie.

Totul îi păru de acum înainte incomparabil mai simplu.

Medicul povesti.

Rănilile erau grave, desigur, dar nu de moarte. Trei, de grenadă : la piept, la gură și la ochi... Ochii, probabil să scape intacti ; acum sînt înfășurați complet să nu străbată lumina. La buze va rămîne o cicatrice fără importanță. Complicată e doar rana de la piept : plămînul perforat, două operații una după alta abia i-au scos așchiile din coastă, dar criza a trecut, a fost bine îngrijit la ambulanță înainte de a ajunge aci. Și este un organism robust — un om tare ! „Sîngele lăcrează mai sigur decît biata noastră știință !”, încheie cu modestie maiorul, continuînd să-și șteargă în răs-păr cu batista mustățile rare, deși acum nu mai avea ce șterge.

— Să vă conduc !.. Doamnelor, dacă permiteți...

Maiorul o luă înainte.

Luminița își auzea zvîcnelile inimii.

Toate privirile din paturi se întoarseră lacome, fiindcă orice vizită era un eveniment. Mîini golite de

singe trăgeau repede păturile deasupra. Unul îndreptă ochii deznădăjduiți și rugători spre un infirmier să-l învelească — în locul mâinilor avea două bonturi înfășurate în bandaje groase, prin care pătrundea serul gălbui.

2

Luminița trecu în revistă rîndurile de paturi : nici aci !... nici aci !... nici aci !...

Radu se afla în colțul cel mai întunecos, dar să fi fost în cel dintîi pat și tot nu l-ar fi recunoscut. A înțeles, numai fiindcă acolo s-a oprit maiorul.

Locotenentul Comșa era numai o momie de vată.

Altfel, ah ! cu totul altfel își închipise Luminița clipa aceasta ! Avea să-l găsească dormind ori citind, ori privind cu ochii în tavan. Avea să vină tiptil lîngă el, în vîrfurile picioarelor, să-și apropie buzele de buzele lui, de frunte, de ochi. Și atunci...

Capul rănitului din pat era în întregime înfășurat în bandaje. Atît : în dreptul nărilor și într-un colț al buzelor, două tăieturi circulare în vată și în tifon lăsau aerul să străbată.

Soldatul Omir, în picioare, la căpătîiul patului, îi pindea fiecare mișcare, cu ochi credincioși de ciine. Pierduse altădată un stăpîn. Era hotărît, pe acesta, să-l apere cu toată îndîrjirea.

Făcu un pas înainte cînd se apropiară, ca și cum aveau să i-l ia.

La sunetul pașilor, mâinile lui Radu Comșa pipăiră marginea păturii. Auzea surd prin feșile încrucișate peste urechi. Aștepta ! Știa că pașii se opresc întotdeauna, sau înainte de a ajunge la el, sau după ce au trecut dincolo.

Nu era ora pansamentelor, ca să se oprească vreun pas omenesc și la patul său.

Luminița îi prinse mîna, nu știa ce să facă cu ea, o duse la buze... Laura își descheie și își încheie nasturii mănușilor. Alexandru Vardaru citi cu o exagerată atenție inscripțiile foi de observație. Medicul avu deodată altceva de făcut, la patul bolnavului de alături.

Soldatul Omir întinse gitul într-o încordare gata-gata să-i plesnească vinele.

Luminița se plecase asupra vălătucului de vată, acolo unde trebuia să se afle dedesubt ochii. Străbătea un miros farmaceutic. Șopti înecată :

— Sînt eu, Radule... Eu, Luminița !

Se mișcă numai mîinile pachetului fără figură. Cu amîndouă palmele încheștate, bolnavul duse la gură, într-o convulsie, pumnul Luminiței. Dar sărutarea fu numai o atingere uscată și moale, de pinză.

Soldatul Omir ascunse sub pat vasul de sticlă cu lichid gălbui.

Cînd a pășit aci, Luminița știa în afară de orice îndoială că are să-i spună atîtea și atîtea, cîte a gîndit ea de două zile de cînd a aflat ; cîte nu s-ar sfîrși într-o noapte. Din toate nu găsi însă acum decît dezmierdarea mută a mîinilor cu sudoare rece și numai un cuvînt repetat monoton :

— Radu... Radu...

Pe dosul palmelor căzu caldă o picătură, două, mai multe. În feșile albe, Radu Comșa murmură și el un singur cuvînt indistinct. Poate numele Luminiții, poate altceva.

Bolnavul din patul de alături se întoarse cu fața la perete.

— E și papa !... Și tanti Laura...

Degetele lui Radu Comșa căutară în gol ; cuvintele sale se înecau numai în niște indistincte și jalnice

bolboroseli. Ochii dinăuntru nu vedeau decît întunericul în care se aprindeau și se stingeau constelații ca dintr-un adînc de pămînt, în peșteri ori în funduri de mină.

Alexandru Vardaru îi puse palma pe umăr, o retrase îndată, fiindcă dăduse peste alte feșe și își aminti spusele medicului, că rana de la piept e cea mai grea.

Glasul îi tremură un moment, numai un moment, nesigur. Pe Radu Comșa îl iubea, iar de la moartea lui Mihai, ceva din toată asprimea se mlădia cîteodată.

— Radule... Dacă sînt aci... dacă sîntem aci, nu e pentru vorbe. N-are sens să-ți spun ceea ce se repetă de obicei : curaj, țară, recunoștință !... O singură grijă există acum pentru toți : să te avem sănătos mai curînd. Pentru aceasta, voința face cît cel mai miraculos medicament. Am venit să-ți întărim această voință și această încredere !... Să înțelegi că la cele ce suferi tu, participăm și noi. Nu ești singur !... Aceasta e tot ce-am venit să-ți spunem...

Mîna cu degete scurte și tari strînse mîna lui Radu Comșa.

Deputatul Alexandru Vardaru își șterse obrazul cu batista. Mai multe nu știa să spună. Nu era om pentru condoleanțe și tandre gingășii. Și observă îndată că unghiile lui Radu Comșa nu sînt tăiate și că sînt murdare. Îi făcu semn mut lui Omir ; degetele mișcate foarfece în jurul unghiei arătătorului indicau cum trebuie să le reteze numaidecît.

Laura Vardaru îl dădu ușor la o parte. Ea știa să vorbească altfel cu răniții ; nu călca întîia dată într-un spital.

Se așeză pe marginea patului.

Mîna grăsulie dar lină atinse bandajul. Îi așeză altfel capul pe pernă, așa că îndată greutatea de plumb

se destinse și respirația fu mai liberă. Îi spuse, plecată peste obrazul ascuns, cuvinte fără însemnătate și copilăroase, naive, dar care aduceau lumină în ochii astupați, fiindcă deșteptau interes pentru măruntele gesturi ale vieții. Amănuntele cele mai vulgare: pansamente, mîncare, băutura care răcorește, spălat, toate luau importanță neasemuită și încetau a mai fi vulgare.

Îi pipăi dedesubt feșele de la piept; spuse că vor aduce a doua oară, cînd vor veni, cearșafuri, saltea, alte perne mai moi. Dădu deslușiri lui Omir ce se cuvine să facă. Știa că bolnavul redevine un copil, cu toate poftele și mulțumirile inocente ale unui copil.

Luminița de cealaltă parte a patului, cu un foarfece de pansamente, galant oferit de maior, îi tăia unghiile rotunjindu-le și îi strîngea într-un tremur degetele deșertate de singe. Întorcea ochii de la butucul de bandaje; nu mai putea să-și închipuie cum e dedesubt figura lui Radu, cum a fost altădată.

Nici ochii, nici buzele, despre care unchiul Pol spunea că sînt de cadîină; nici privirea care-o înfășura ca o îmbrățișare fluidă; nici surisul dezvelind dinții albi.

Era numai un pachet de pansamente, cu două găuri oribile la gură și la nări, ca într-o mască de scafandru. O mumie neclintită, exalînd miros de desinfec-tante și onguente.

Iar Radu Comșa, strîngînd degetele logodnicei, ascultîndu-i glasul surd, nu-și mai putea chema în întinericul lui din ochi, populat de constelații roșii și verzi, chipul cel adevărat al Luminiței.

O dată, în mijlocul unei fraze, Laura Vardaru pomeni numele lui Mihai. Se opri.

Mîinile lui Radu Comșa se zgîrciră așteptînd: „Știau?” se întrebă el. „Nu?...” N-avea cum să cu-

noască din hainele cernite că aflaseră, fiindcă el nu putea vedea aceste veșminte de doliu.

Și în ochii care nu izbuteau să reconstituie figura Luminiței atât de apropiată și totuși pentru el indecisă ca o fantomă în crepuscul; în ochii astupați de bandajul compact, se căsca monstruos de amănunțit toată oroarea clipei când l-a întors pe Mihai cu fața în sus, cu fața lui tină ră putrezită de apa stătută și cu lipitoarea spinzurind în orbită.

Figura Luminiței, alături, nu mai avea pentru el ființă aievea. Dar capul lui Mihai cu mîna țeapănă deasupra, așa cum părea că se ferește de lumină, cu singurul ochi alb privindu-l înspăimîntat și cu celălalt supt de viermele dezgustător, îi era atât de aproape și de întreg prezent, încît s-ar fi crezut că feșele bandajului le-au împreunat capetele alături, unul în fața celuilalt, să se alipească, să se îngemăneze, să se contopească și să nu se mai poată părăsi.

— ...cînd ne-a scris ultima oară, bietul Mihai! re-luă tanti Laura cu un suspin.

Așadar, știau! Nu va fi nevoie niciodată să le spună că el l-a găsit și cum l-a găsit, în mîlul muced cu viermi.

Pentru toți ceilalți, va rămîne numai amintirea copilului; cînd roșind cu sfiiciune de 'fată, cînd neliniștit de atîta viață cît îi înfierbînta vinele de sevă. Numai el singur are să știe în această lume, că ochii aceia au putut să fie altfel, spăimîntător de cum pot să fie altfel, aceiași ochi care au rîs, au privit și cu atîta sete se pregăteau să se bucure de minunea de a trăi. Și numai el știa că în prezilele acelei morți, Mihai se simțise îndepărtat, rupt, înstrăinat de neamul lor, al Vardarilor, care-l plîngeau acum. Că fie chiar și într-o trecătoare zguduire a vîrstei și a crude-lor sale pretimpurii experiențe, gîndise altfel decît

dinșii despre viață, despre război, despre pace, despre oameni, despre viitor...

Acestea nu le va mai ști nimeni, niciodată, de-acum.

Mihai Vardaru va rămîne pentru toți Vardarii numai copilandrul timid care roșea și se codea să aprindă o țigară.

Își aminti scrisorile. Le avea aci, undeva, strînse de Omir.

— Omir !...

Soldatul se aplecă lungindu-și gîtul. El doar mai înțelegea ce bolborosește locotenentul în legăturile lui de vată.

Scoase cutia în care se aflau toate scrisorile. Luminița recunoscuse plicurile lunguiețe, cu scrisul ei. Radu Comșa pipăi cu mîinile oarbe, pînă ce găsi cele două scrisori ale lui Mihai.

Încercă să explice ; dar cuvintele lui nu izbuteau. Scrise cu un creion, pe nevăzute, tremurat și stîngaci, ca literele unui începător, pentru Luminița ; plicul alb să-l deschidă ea singură ! Să-l dea la adresa dinăuntru ! E dorința cea din urmă a lui Mihai...

Ca și Radu Comșa, fără să știe ce anume stă scris pe adresa cu atîta grijă ascunsă înăuntru plicului, Luminița se gîndi îndată la ochii cu gene frizate și la obrazul de miniatură al Măgduței Dobreanu. Și îi tresări în amintire toată dimineața de astă-iarnă, cu zăpada neclintită în depărtări, drumul cu sania spre Chioaia cu arborii ninși ca giganți madrepori albi, toate nebuniile lui Mihai, toate nebuniile ei ; atîta viață care părea eternă și zăcea stinsă în scrum !... Numai atîta timp a trecut și iată că atîta noapte s-a lăsat acum peste toate ! Erau adunați aci, gîndeau cu toții la aceasta, dar gîndul rămînea înăuntru, deși a-l rosti ar fi însemnat singura alinare a durerii uscate în fiecare.

Iar cînd tăcerea se rupea, cuvintele sunau indiferente și străine, ca să exprime deșertăciuni.

Alexandru Vardaru își cercetase de cîteva ori ceasul cu nerăbdare. Luă iarăși la brat pe maior, ducîndu-l pînă în fundul sălii. Ceea ce voia el — și voia cu un ton care îndată îl convinse că nici nu s-ar putea altfel ! — era ca locotenentul Comșa să fie mutat imediat din sala aceasta comună, într-o cameră mai mică, și singur. Aceasta pînă cînd va suporta drumul să fie adus la Iași. Va veni iarăși peste cîteva zile. Va trimite pînă atunci pe cineva cu cele trebuincioase bolnavului. Nu se îndoia că rănitul va avea tot timpul o îngrijire specială.

Apăsă pe cuvîntul „specială”, cu un drept care nu admitea replică. Se puna la dispoziție în schimb, să facă tot ce se poate face pentru spital. Și-a dat seama că sînt lipsuri, știe că nimic nu se înfăptuiește niciodată în ierarhia administrativă, dacă nu e cineva să forțeze ușile. Lui îi erau deschise toate.

Alexandru Vardaru să fi vrut, n-ar fi nimerit mai bine slăbiciunea maiorului.

Medicul îngrijea eroic de bolnavi, era un chirurg priceput și neobosit, dincolo de fama lui de Don Juan ; dar cu o pasiune de maniac, tot timpul liber și-l petrecea expunînd în dreapta și-n stînga cum înțelege el să fie organizat un spital în apropierea frontului.

Era celebru cu aceste proiecte. Veșnic cereri, de-vize, planuri, memorii, care călătoreau de la un birou la altul cu numere, rezoluții, parafe și peceti, pînă cînd adormeau într-un dosar. Nu scăpa nici o inspecție fără să ceară îmbunătățiri după o listă întotdeauna la îndemînă, modificată, adnotată, completată în fiecare zi cu alte observații.

Iar în așteptarea acestor modificări ipotetice și îndepărtate, gospodăria spitalului suferea îndestule

lipsuri, care s-ar fi putut tămădui fără nici un raport și fără nici un memoriu.

Medicul însă nu le vedea ; el avea ideile sale !

Alexandru Vardaru nu scăpă pînă la ușa automobilului :

— Am să vă trimit numărul memoriului, domnule deputat !... Și o copie. Am păstrat o copie... Să poftescă domnii aci, să constate la fața locului !... Toată speranța, domnule deputat, e în dumneavoastră. Vă trimit o copie bătută la mașină...

Alexandru Vardaru privi lung, cu dezaprobare, găinile care trăgeau din două capete de bandaj pline de sînge.

Maiorul îi urmări privirea.

Înțelese și tăcu deodată, smulgîndu-și mustățile de pisoii.

Luminița se ghemui între Alexandru și Laura Vardaru, cu palmele desfăcute în sus, pe genunchi. Cu ochii goi.

Nu ! Nu era aceasta !... Altfel își închipuise. I-a strîns mîinile mult, să-i simtă sîngele pulsînd viu și fierbinte în artere ; i-a ținut capul enorm lîngă pieptul ei... I-a tăiat unghiile — ridicolă mărturie de iubire ! Nu putea fi aceasta tot !... Nu i-a rostit nimic din cîte și le spusese atît de limpede și cald, astănoapte, și în cealaltă noapte, de cînd a aflat ; și tot ce-a gîndit în drumul pînă aci... Iar el numai a bolborosit nelămurit. Ceilalți răniți au figura liberă, ochii... În ochi atîtea se pot citi !... De ce tocmai el ?

Închise pleoapele să-și amintească cum sînt ochii lui Radu și buzele.

O scutură un fior.

— Ce e, Luminița ? o strînse mîna caldă a Laurei Vardaru pe după mijloc.

— Nu știu, tanti... Nu mi-am închipuit așa !... o podidiră lacrimi repezi.

Automobilul intra în dumbrava rară unde se sfîrșea cîmpul de trifoi cu verdele jilav, care dădea șesului înfățișare de prosperitate bucolică. Neculai ținu dreapta de tot, alături de șanț, ca să treacă pe lîngă un convoi de camioane sanitare.

Pe urmă, scăpată la drum liber, mașina se avîntă, într-un uragan de pulbere.

3

„Nu e aceasta. Nu aceasta am așteptat !“ gîndea și Radu Comșa în mormanul lui de vată.

Era acum deznădăjduit de singur în întunericul bandajelor. Ar fi vrut să doarmă, să nu gîndească nimic, să uite tot ce-l înăbușea înăuntru ca într-un început de moarte.

Alături se afla un rănit, a înțeles de la început, din vorbele medicilor, că e ofițer de artilerie ; un rănit care doarme tot timpul. Cînd se trezește, nu găsește nimic mai interesant decît să povestească ce a visat. Absurd, uită realitatea, pentru a trăi incoherența vedeniilor din somn. Are desigur o rană grea ; de trei ori l-au dus la masa de operație. Despre aceasta nu pomenește nimic. Nici nu se vîietă.

Acum două zile i-au tăiat un picior. A tăcut toată după-amiaza, copleșit de amorțeala cloroformului care ajunge pînă la el, miros fad, prin căptușeala de vată.

Pe urmă, cînd s-a dezmeticit, rănitul cu piciorul proaspăt amputat a început să povestească imediat, cuiva care îl asculta :

— Să vezi ce nostim !... Am visat că eram pe marginea unei ape foarte mari, într-o pădure cu vegetație necunoscută. O pădure ecuatorială... Am mers mult pînă să găsesc un loc bun de coborît, fiindcă malul era înalt și rîpos... M-am dezbrăcat, am intrat în apă ;

era o apă caldă și plăcută, cum e apa de vară... Am început a înota spre o insulă de la mijloc, unde se vedea un șir de palmieri cu smocuri ciudate de frunze în vîrf... Deodată, apare o femeie înotînd lîngă mine și începe să rîdă...

Rănitul se oprea să rîdă și el, la amintirea rîsului cu care l-a întîmpinat femeia din apă. Nenorocitul nu mai are un picior, nu poate merge, se va tîri toată viața într-o cîrjă, nu poate înota, și el visează că merge și că înoată, și acestea sînt singurele lucruri care îl interesează. Realitatea teribilă o uită.

De ce a spus: „nenorocitul”? E întotdeauna o fericire să poți topi realitatea în alt tipar după fantezia ta, măcar dormind. Și el visa altădată!... Acum somnul e gol. Viața suspendată. Dar chiar atunci cînd visa, nu era o evadare din realitate, pentru el era o prelungire chinuită a tot ce-l nemulțumea peste zi, o conștiință monstruos deformată, o justiție a umbrelor.

Radu Comșa mișcă mîinile deasupra păturii; degetele atinseră ceva străin.

Pipăi.

Iar soldatul Omir se plecă, lămurind:

— Sînt flori, domnule locotenent!... Un buchet care nu se mai află de frumos... Le-o adus cu-coanele...

Erau florile Luminiței, rămase acolo, abandonate, fiindcă socotise de prisos să le mai dea cu mîna ei așa cum își imaginase scena, de îndată ce a știut că ochii astupați nu puteau să le mai vadă și nările nu mai puteau să miroase.

Degetele rănitului continuară să pipăie: căuta să ghicească florile prin atingere.

Aceștia sînt trandafiri; acestea garoafe...

Frecă între degete foile răsucite și netede ale unui trandafir — era un trandafir roșu și învîlt, acestea

nu le putea ști, învăța numai să le simtă. Iar atingerea din vârful degetelor era netedă și rece, ca obrazul lui Catrinel, în noaptea cu fulgere. De ce să-și mai amintească noaptea aceea ? Și încă tocmai acum !

Împinse florile :

— Ia-le !

Omir ridică mănunchiul cu luare-aminte, ca să nu tulbure savanta rânduială a florilor și frunzelor care nu mai erau de fineață ca pentru mormîntul sublocotenentului Ion Vintu. Plecă să caute un vas cu apă, pășind în vârful bocancilor lustruiți oglindă, cu grijă să nu trezească odihna celor din paturi.

Radu Comșa, trunchi diform de vată, numai cu miinile libere de-a lungul păturii aspre, ar fi părut tuturor în neclintirea lui că doarme acum.

Dar în întunericul ochilor astupați, sub maldărul de cîrpe, se ridicau ca ochiurile de apă din adîncuri, gînduri cum nu cunoscuse niciodată, fiindcă niciodată ca în acest pat de spital, n-a fost atît de îndelung singur, numai cu el ; fiindcă ochii nu mai puteau să-și risipească privirea în afară — căutau numai în el.

— Ascultă, ce vis curios !... sună încă nedezmorțit de somn, glasul artileristului amputat. Se făcea că eram copil și plecasem în excursie, cu o bicicletă mică, știi, cum sînt bicicletele pentru copii...

4

— Stimabile Comșa, îți pot spune că salcîmul nostru de la fereastră s-a pregătit de toamnă ! Și îți mai pot spune, că la poartă văd intrînd pe doamna doctor Probotă... Ceea ce înseamnă că peste o jumătate de oră va fi aci și că din prag ne va face

o morală severă, fiindcă am infectat camera cu fum de tutun și fiindcă iarăși am aruncat capete de țigări pe jos, mișălie care se întâmplă numai în cele mai ticăloase cafenele de suburbie !... Morala vei suporta-o și tu, măcar că nu fumezi, *ergo*¹ nu poți arunca chioștecurile în dreapta și-n stînga... Această supremă eleganță aparține numai subsemnatului ! Dar doamna doctor Probotă va trece peste aceste regretabile lapsusuri din educația mea scandalos de neglijată și se va așeza iarăși pe marginea patului tău, ca să rămînă mai mult decît e decent lîngă un bolnav cu aceleași drepturi și datorii ca oricare altul... Constatăre care din nou va contraria spiritul meu democratic și egalitar, ostil oricărui privilegiu de clasă și altor asemenea mofturi... Deocamdată, să ne tragem cu unghiile prin păr și să ne așezăm pocăiți sub cerga noastră cea de toate zilele ; să fim ca întotdeauna doi bolnavi exemplari.

Bolnavul exemplar păși de la fereastră rezemîndu-se cu palmele de perete.

Cămașa lungă era desfăcută pe pieptul foarte păros, picioarele goale în papuci erau tot atît de păroase.

Cînd ajunse la pat, își lepădă papucii, scuturîndu-i pe ciment. Înainte de a pune capul pe pernă, repetă o tentativă neizbutită să aducă oarecare rînduială în părul cîlțos și rebel.

Orînduiala rămase ca întotdeauna o iluzie. Vilvoiu! își strămută doar direcția, dinspre ochii unde făcuse pînă atunci streășină, spre creștet, liberînd fruntea cilindrică.

Dar omul își trase pătura pînă la bărbie cu un suris de satisfacție : se vedea în închipuire un bolnav exemplar.

¹ Înșă. (lat.).

Radu Comșa nu-i putea zări surîsul. Nu-i cunoștea nici fața.

Nu știa cum arată acest tovarăș în necurmată agitare.

Știa numai că rana aproape de vindecare îngrijorează doctorii, dar că îndată ce scapă de sub supraveghere, tovarășul se tîrîie sprijinindu-se de pereți pînă la fereastră și nu tace decît prin somn. Ba nici atunci încă !

Sforăie și cînd se oprește din sforăit, glăsuiește.

De aceea, la început, îl exaspera.

Cîteva nopți n-a putut dormi, fiindcă tovarășul de cameră dormea patetic. Sforăiturile se dezlănțuiau în ciclouri, se opreau să se prefacă în fluier subțire de piculină, irupeau în note profunde de bas, apoi omul lupta prin somn cu brațele, începea să cuvînte și sfîrșea întotdeauna cu o singură exclamație : „Moft !” Iar dimineața, cum se deștepta, dacă nu apuca o carte în mînă să rămînă furat pînă la ultima pagină în lectură, vorbele curgeau inepuizabile ca apa dintr-un robinet uitat deschis.

Acum îl iubește. Cînd tace îi lipsește.

Tovarășul de cameră e pasionat de cel mai mic amănunt al vieții, e în continuă răzvrătire, gata să se războiască pentru o nimica toată cu întreg spitalul și e mai ales pitoresc. E în același timp trivial și subtil, cinic și plin de candoare, brutal și cu delicatețe neașteptată : ascensiunile în cele mai pure înălțimi ale ideii le încheie coborînd brusc într-o comparație la al cărei auz roșesc pînă și urechile zidurilor.

— Comșa ?

— Da...

— Observ că au cam rărit-o musafirii tăi ! Familia deputatului Vardaru, cea cu atît de fine țigări,

coşuri de fructe, flori, cărţi şi atâtea alte multe şi apetisante mofturi.

— De ce-au rărit-o?... N-au fost joi?

Comşa se grăbi să-i apere, deşi avusese acelaşi gând: a început să-l uite familia Vardaru!

Spunea: familia Vardaru, dar gindea la Luminiţa.

Bolnavul exemplar numără pe degete:

— Joi, vineri, sîmbătă, astăzi, duminică. Patru zile!... Nouăzeci şi şase de ore!... Altădată veneau de şapte ori pe săptămîină şi nu arar chiar de două ori pe zi... Încep să-mi pierd răbdarea! M-am învăţat cu ţigări bune, cu fructe, cu biscuiţi extra la ceai, cu belşug... Eu, pînă n-am căzut rănit şi pînă nu m-a adus providenţa care se numeşte doamna Maria Probotă în camera ta, n-am ştiut ce e aceea huzur... Şi e ignobil, stimabile Comşa, să înveţi un om cu ţigări fine şi la timp, cu biscuiţi extra şi cu flori, că pe urmă să-l laşi numai cu năravul! Înseamnă că ai fost filantrop, numai aşa, de-un moft!...

Pauză.

Radu Comşa s-a răsucit şi a gemut, fiindcă în ochi i-au trecut fulgere roşii.

Tovarăşul s-a ridicat într-un cot, îl priveşte cu îngrijorare şi cu atîta bunătate cită poate să arate faţa-i păroasă şi aspră.

— Ce e, Comşa?... Te doare?... Vrei ceva?...

Iar pauză.

Omul şi-a pus capul pe pernă cu miinile sub ceafă.

Vorbeşte, privind în tavanul unde patrulează fără odihnă o muscă.

— Am întrebat dacă te doare şi m-am ruşinat. Comşa! Eu care nu mă ruşinez uşor, m-am ruşinat fiindcă inima mea e făţarnică... Te-am întrebat un moft! Dacă mi-ai fi răspuns: da! mă întreb cu ce te puteam ajuta?... Cum pot să iau parte într-adevăr la durerea altuia? Află de la mine, Comşa, că

durerea ta e întotdeauna numai a ta !... Începînd cu durerea fizică ! Pe cîți oameni nu i-au durut măselele ? Și cîți participăm sincer la durerea de măsele a altora ?... Cît despre durerile morale nici să nu mai vorbim !...

Radu Comșa, în bandajul lui, pare că n-a auzit. Acum feșele i-au lăsat gura și nările libere : acopăr numai ochii și partea din obraz, cusută.

Dar în pansamentul său, Radu Comșa a auzit și gîndește că într-adevăr în durerea morală ca și în cea fizică, omul e osîndit să se mistuie singur. Acei care un timp au cercat să ți-o pătrundă încep a obosi, te ocolesc, nu se mai pleacă deasupra să le simți respirația caldă de unde și tu sorbi căldură de viață.

— Comșa ?

— Da...

— Cînd te-ai plictisit de palavrele mele, spune-mi ce să-ți citesc... Mai avem încă două cărți minunate ! Mă mir că am putut trăi pînă acum, fără să le fi cunoscut... Ca și cum aș fi fost mai sărac, dacă se poate, și nu o știam... Dar înainte de toate, să te rog ceva !...

— Zi !

— Cere amicilor tăi să ne aducă alte cărți decît acest anost Bourget¹ !... Bourget... De ce ne tot îmbibă cu Bourget !

— Nu pricep mirarea... Sînt doar cărți alese de femei !

— Știi, Comșa, cu ce compar eu romanele acestui domn Bourget ?

¹ Charles-Joseph-Paul Bourget (1852—1935) — scriitor și critic literar francez ; în opera sa tendința psihologistă se împletește cu stări de spirit decadente de apărare a monarhiei și de promovare a misticismului și naționalismului.

— Nu știu cu ce compari romanele acestui domn Bourget...

— Cu niște căței împanglicați de salon, cu aceasta le compari. Știi de ce, Comșa?...

— Nu știu de ce le compari cu niște căței de salon...

— Să-ți spun eu de ce, Comșa! Ai văzut căței de ăia dezgustători, care te ling, se gudură, au tremurici, dansează pe picioarele subțiri de păianjen și nu mai sfîrșesc fandosindu-se?... Când li s-au înnodat intestinalele fiindcă s-au îmbuibat, se tirîie constipați pe covor de ți-e scîrbă. Și ai crede că s-a întîmplat o catastrofă, atîta agitație e în casă: „Vai, ce-o fi mîncat Pusi? Și-a stricat stomacul Pusi... Fuga la telefon! Cheamă doctorul!... Imediat, că moare Pusi!...” Știi ce fac eu, Comșa, cu asemenea javre?

— Nu știu ce faci cu asemenea javre...

— Le înșfac de ceafă și le zvîrl de trei ori peste cap, pe fereastră afară... Aceasta fac eu cu asemenea javre! Așa cum aș arunca și volumele acestea de indigestie psihologică ale domnului Bourget, dacă n-ar fi aduse cu gingașe intenții de Vardarii tăi!...

Și aceasta durează douăsprezece ore pe zi, cînd sînt singuri.

Radu Comșa regretă că nu-i poate vedea indignarea pe figură și că e silit să o reconstituie numai din accentul cuvintelor.

5

Acum tovarășul lui Radu Comșa tace și desigur fumează, fiindcă Radu a auzit chibritul și simte mirosul de tutun.

S-a deschis ușa. A apărut în prag Maria Probotă.

Se uită muștrător, cu ochii obosiți, la ațele de fum și la tapiseria de mucuri lărgită pe ciment, pe o rază de doi metri, în jurul patului unde zace bolnavul exemplar. Muștrarea e mută, numai în privire, dar tovarășul lui Radu Comșa e cu atât mai sensibil.

— Nu vă uitați la mine, doamnă Probotă... Comșa e de vină, vă spun pe onoare! Dacă prietenii lui, ori ca să fiu mai exact dacă prietenele lui îi tot aduc țigări, ce putem face?... Sîntem recunoscători și fumăm.

— Am să vi le confisc! amenință Maria Probotă cu o fugitivă lumină de suris pe buzele împietrite.

Tovarășul lui Radu Comșa turtește țigara de perete și aruncă jos mukul, cu figura sa pocăită de bolnav exemplar.

Maria Probotă cercetează foaia de observație, temperatura: dar nu le desface pansamentele, căci nu e ora pansamentelor, iar bolnavii nu sînt în secția ei.

— Dacă ai sta liniștit, domnule sublocotenent, dacă ai fuma mai puțin și ai vorbi și mai puțin, ai fi acum pe picioare!...

— Dar mă simt foarte bine aici, doamnă Probotă!... Abia m-am deprins să trăiesc ca un rentier. Cînd am să înțeleg că vreți să mă dați afară, rup singur pansamentele să-mi deschid rănile... Sînt și rămîn aci!... Am jurat să nu mă despart de locotenentul Comșa! Eu am întotdeauna convingerea vanitoasă că tot ce se întîmplă e cu intenții ale doamnei providențe pentru mine. Dacă m-a pus alături de Comșa, înseamnă că doamna providența are vreo socoteală cu mine și cu el!...

Maria Probotă își astupă urechile, exagerat înspăimîntată de avalanșa care amenința ca întotdeauna să nu mai sfîrșească.

Se apropie de patul lui Comșa.

Rănitul vorbăreț, tace brusc; deschide o carte și întors pe o coastă, cu spatele, se cufundă în lectură cu ostentativă indiferență la tot ce se petrece împrejur, care pe Maria Probotă o stînjenește.

Atinge mîna lui Radu:

— Azi ce ne spui?... Cînd dăm drumul luminii?

Radu Comșa nu-i vede privirea în care totul e stins, dar cuvintele și atingerea mîinii îi fac bine.

— N-aș fi crezut niciodată că trei săptămîni înseamnă atît de nesfîrșit timp!... Dinu ce face?

— Am să-l aduc într-o zi... Lui nu-i mai ajunge timpul. Ca să-ți dai seamă cum există mai multe măsurători pentru toate. I-a născocit unchiu-său ceva nou: zmeul! De-atunci abia îl pot aduce seara la culcare... Nu mai vorbește decît de zbirnîitori, de cumpănă, coadă, zmeie de una și de două coli... Copiii sînt totuși fericiți!... Nu înțeleg înfricoșarea timpului în care trăim și au să uite îndată...

A fost o scurtă însuflețire numai cînd a vorbit de copil; acum s-a stins.

Vorbele au căzut în urechea lui Radu Comșa ca pietrele care deschid cercuri concentrice în apă, mult după ce au ajuns la fund; acum toate cuvintele altora sună în întunericul lui mai adînc.

Purtînd mîna la fruntea acoperită să-și așeze bandajul mișcat, rostește încet:

— Nu numai copiii au să uite... Tot omul uită! Aci e poate și singurul secret al puterii noastre, al înverșunării noastre de a trăi. Omul uită un adevăr, îl caută din nou... Îl descoperă. Nenorocirea și durerea ne învață sensul vieții; dar ar fi teribil ca învățătura aceasta să ne rămînă veșnic prezentă aci, să ne paralizeze!... O uităm, ca să avem voluptatea de a o mai căuta și a o mai găsi încă o dată. Aceasta e de altfel toată povestea omenirii...

Bolnavul exemplar se răsucește din pat, dovedind așa, imprudent, că n-a citit, ci a ascultat.

— Nu, Comșa ! N-ai drept să spui aceasta !... Deși urăsc războiul, îi sînt recunoscător... E singura împrejurare cînd durerea ta egoistă poate lua un caracter universal. E o consolare să știi că suferința ta individuală, de astă dată, nu se pierde meschin și izolată, ca un moft fără importanță pentru restul lumii, ci se confundă cu o catastrofă universală... Fiecare om, de la o vîrstă înainte, e o ruină păcătoasă în care nu s-a petrecut nimic. Acum vor fi toți ruini grandioase în care s-a petrecut ceva teribil !... Fatalitatea înainte de război era într-adevăr făcută din nimicuri... Îți cădea un burlan în cap, ori te însurai cu o balciză, care-ți amăra zilele... Existau și înainte de război martiri, dar nimeni nu-i băga în seamă. Martiriul lor era urît și mediocru ! Nici ei nu știau că sînt martiri... Experiența lor era pierdută, pentru dinșii și pentru umanitate !... Dar acum, fatalitatea nu mai e o sumă de nimicuri : e o realitate precisă și formidabilă, dominînd cîteva zeci de milioane de oameni ; iar martirii au conștiință că sînt martiri, se văd, se știu, se numără, sînt și ei milioane care vor face o categorie aparte în omenire... N-o să mai avem rușinea elanului ; n-au să ne mai sperie toate stîrpirurile și n-au să ne mai conducă toate larvele, care se intimidază față în față cu tot ce e mare, dezinteresat și curajos... Zici că o să uităm ? Dar aceasta de aci ? (Își dezveli pîntecul înfășat, unde se vindecau spărturile gloanțelor și îl acoperi îndată, cînd își aduse aminte că e o femeie de față și că Radu Comșa nu poate vedea.) Aceasta de aci și ochii tăi, și pieptul din care ți-au scos chirurgii atît de variate și de curioase colecții de așchii, acestea sînt mofturi ? Se pot uita ?... Acestea au să fie ruini în care nu s-a

petrecut nimic?... Sînt răni care nu trebuie să se închidă niciodată. Dacă ai să le poți uita și dacă ai să le uiți, și dacă am să le pot uita, și dacă am să le uit, atunci, stimabile Comșa, ne putem întoarce spatele de pe acum! Sîntem niște mofturi!... Atunci ar însemna că războiul a fost într-adevăr numai un asasinat... Iar eu, care am culcat atîția oameni cu mitraliera, cîți n-a ucis cel mai celebru ocnaș din cei cu craniul măsurat la serviciul antropometric, merit nu tinicheluțe, nu panglici, nu mofturi, prăjiturile, țigări și îngrijire de prunc răsfățat; ci merit o pedeapsă mai grea decît ștreangul, o tortură care încă n-a fost născocită...

Maria Probotă își astupă iarăși urechile îngrozite de vertiginoasa perorație.

Tovarășul lui Radu Comșa tăcu, nemulțumit că din nou nu și-a stăpînit neastîmpărul. Deschise cartea de pe piept la semn și întorcîndu-se cu băgare de seamă și încruntări de durere, începu iar să citească.

E tăcere. O frunză roșie a intrat ușor pe fereastră, a părut că-și caută întii plutind un loc; s-a refugiat într-un ungher, cu un foșnet, de amenințarea toamnei de afară.

Radu Comșa a săltat capul orb, să prindă ce înseamnă acest fișit pe ciment.

— Nimic... O frunză... Încă o toamnă...

Pe figura Mariei Probotă nu s-a clintit nici o linie și obrazul e totuși mai dureros împietrit. Ceva s-a destins înlăuntru — un simțămînt purificat alături de omul pentru care într-ascuns suferise.

Acum, Radu Comșa e numai un prieten în durere.

Maria tace. Făptură firavă în haină albă de pînă, încovoiată pe marginea patului, e numai o femeie lîngă un bolnav, ridicîndu-i capul mai sus pe pernă, privindu-i bărbia descoperită, și învăluit sub pansa-

ment, obrazul, pe care îl știe pentru totdeauna desfigurat.

Ceva rău, neștiut de nimeni, era în sfârșit mort. Viața ei se elibera.

Nu mai simțea nici ură pentru el, ura care nu era decît altă voluptate acră a iubirii ; nici teamă ; nici neliniștea de care fugea și pe care o căuta. Nimic de astă dată nu mai era vinovat în îndemnul ce-o purta în fiecare zi aci. Plecîndu-se peste figura orb înăbușită, atît de aproape, încît Radu Comșa îi aude bătăile inimii în pieptul strîmt ; cînd îi vîră mîna sub trupul rupt de așchii să-l îndrepte, e numai femeia alinînd un soldat căzut : mamă ori soră, așa cum au ingenuncheat întotdeauna, de cînd oamenii se întrecid, să pună balsam pe răni de război...

Cît, vai ! cît așteptase ea eliberarea aceasta și iată că nu-i aduce acum nici o bucurie !

— Radule... (de-acum îl poate chema fără nici o teamă pe nume) Radule, nu mi-ai spus ce să-i scriu lui Virgil ?

E încă o biruință asupra ta însăși să amesteci amîndouă numele, fără nimic vinovat, fără ezitarea secretă ; să nu mai simți rușinea și umilința tăinuită din tine.

— Radule, ce să-i scriu lui Virgil?... întrebă a doua oară.

Radu Comșa își pipăi pansamentul pe ochi. Zimbi așa cum zimbea acum, cu mușchii buzei crispați dureros și urît :

— Scrie-i că am ajuns în sfârșit, așa cum spune camaradul meu de aci !... o ruină grandioasă în care s-a petrecut ceva... Și dacă îi pare aceasta sibilic — spune că îl aștept să capete lămuriri de la prietenul meu, Vasile Mogrea.

Rănitul din celălalt pat, dovedind încă o dată că era mai atent la ce se petrece în jur, decît voia să

pară, se întoarse ținînd semnul foi din carte între degete.

— Comșa, în ironie stă adesea plăcerea să insulti ceea ce iubești mai mult... Tu ai pudoarea gîndurilor tale și a celor ce simți. Crezi că a le mărturisi e o slăbiciune... Și că a le batjocori e o bravură... Ești ca acele izvoare care atunci cînd sînt aproape să fie captate, fug... Dar izvorul, dacă există, tot trebuie să iasă odată la lumină... Sînt curios să-ți văd ochii, cînd doamna Probotă și colegii domniei sale îți vor scoate în sfîrșit această mizerie de cîrpă... Sînt sigur că arată așa cum mi-i închipuiesc !...

Bolnavul exemplar deschise iarăși cartea la semn. Își aminti și surise în mustățile aspre :

— Vă jur că de-acum tac ! Mi-am consumat debitul verbal pe două ceasuri.

Se întoarse cu spatele, trăgîndu-și și pătura peste umeri.

Maria Probotă privea deasupra lui Radu Comșa ca deasupra unui obiect.

Privirile lor se încrucișau prin pînze și prin vată, căutîndu-se fără să se vadă. Radu Comșa simțea umilire că se află astfel, înaintea ființei care uitase și iertase. Dar Maria Probotă, cu spaimă, descoperă că acum, cînd tot ce era rău, tulbure și ascuns și înăbușit în ea fusese definitiv biruit, în loc de bucuria așteptată, i se desfășura înaintea numai un deșert uscat. Își spusese că atunci cînd va veni ceasul acesta, va afla că viața ei se mai poate încălzi la o lumină blindă. Lumina era acum numai peste ruini devastate și infertile — așa cum rostise omul păros de alături : ruini în care nu s-a petrecut nimic. Chema numele copilului zadarnic într-ajutor, ca și atunci cînd se simțea vinovată fără vină : „Dinu ! Dinule ! Dinu !...”

Iar figura cu fruntea rotundă, ochii castanii cu fișoare de aur, gura cu frăgezime încă de copilă, între cele două paranteze de cute săpate sub nările subțiri, erau de un calm neomenesc, de o rigiditate sub care totul a fost pustiit. Tot așa cum sint inerte chipurile morților după ce s-au răcit.

— Ce să-ți mai aduc, Radu ? Fructe, flori ?... Asta nu... Știu că domnișoara Vardaru...

— N-au venit de patru zile, se răsuci iar din pat tovarășul lui Comșa, cu promptitudinea unui școlar pîrîtor.

— N-au venit de patru zile ? repetă încet cu mirare Maria Probotă.

Și tăcerea care dură îi păru atît de goală lui Radu Comșa, încît îi apără îndată :

— Desigur s-a întîmplat ceva... Vor fi fiind la țară... Se va fi întîmplat ceva colonelului Pol Vardaru !...

Ca să alunge gîndul care rodea în el, schimbă altceva :

— Ce voiam să te rog ?... Da ! Cărți, dacă se poate să ne aduci ; cărți, mai bine decît flori și...

— Orice cărți, doamnă Probotă, orice, din orice fund de bibliotecă, din orice raft de anticar... O chimie, un dicționar ori un almanah de la 48, numai Bourget, nu !... se grăbi să adauge bolnavul exemplar, apărîndu-se cu amîndouă mîinile ca și cum îi răsturna cineva chiar acum pe piept, să-l sufoce, toată opera completă a lui Bourget, în ediție definitivă, revăzută, ilustrată, legată și adnotată.

— Tot nu v-ați împăcat cu Bourget, domnule Mogrea ?

— O !

Tovarășul lui Radu Comșa înlocui cuvintele cu un gest care arăta că între el și autorul *Cosmopolis*-ului nici o reconciliere nu e posibilă.

Maria Probotă se ridică :

— Să-mi fiți liniștiți, vă rog !... Și, domnule Mo-grea, te-am rugat, mai rar cu țigările... Am să vi le confisc.

Mai vru să adauge ceva, cu mîna rezemată de fierul patului unde se afla Radu.

Dar șterse gîndul ca un fir de funigel păienjenind înaintea ochilor.

Cînd deschise ușa, frunza uscată, tîrîtă de curenț, fugi să se ascundă într-alt ungher mai păzit de su-flarea rece a toamnei.

Tovarășul lui Comșa așteaptă pînă cînd pașii din sală se depărtară.

Întinse mîna și alese o țigară.

Aprinse, aruncînd în sus inele de fum și privindu-le cum trec unul prin altul.

— Comșa ?

— Da...

— Pe doamna Probotă o cunoști de mult ?

— De cînd eram și eu și dînsa, la universitate... De ce ?

— Nimic ! O întrebare ca oricare alta. Și cu Pro-botă ești prieten ? Prieten vechi ?...

— Ce întrebare ? Cel mai vechi și mai bun... Co-legi din clasa întîi de internat.

Tovarășul lui Comșa aruncă trei inele de fum unul prin altul, le risipește cu mîna.

— Îl cunosc și eu puțin... Am supliniț o catedră și ne-am cunoscut într-o cancelarie... Un tip cam pe-dant, cu chelie precoce, roșcat și fără gene...

Alte trei inele de fum, și mîna păroasă iar risi-pindu-le.

Apoi o reflecție, așa, fără nici o legătură :

— Soarta unor femei e cîteodată stupidă ! Nu e cel mai ușor lucru să te resemnezi sărutului conjugal, onest ca o recompensă... În fine, moft ! Viața e uneori un moft sinistru, dragă Comșa...

Radu Comșa nu înțelege. Camaradul lui are nevastă și copil în București. I-a vorbit întotdeauna despre dinșii din toată inima, suferă pentru soarta lor : au rămas singuri și fără bani acolo, sub stăpînire străină. Sînt săraci. S-au luat numai fiindcă s-au iubit. S-au unit două sărăcii. Nimic nu-l îndreptățește deci să vorbească astfel.

Dar tovarășul lui Radu Comșa a schimbat cartea pe care o citea singur ; a luat alta să urmeze cu glas tare, pentru amîndoi.

Zvîrli țigara, firește jos, și începu :

„În ușa apăru Natașa. Toată lumina soarelui năvăli învăluind-o în irizații tremurătoare, ca o eșarfă. Orbit, Stolnicov închise o clipă ochii. Cînd îi deschise, figura Natașei tot nu se distingea, dar razele făceau în jurul capului, în păr, o aureolă...”

Radu Comșa care vedea acum, în ochii închiși, imaginile luminoase mai vii decît întotdeauna, o zări pe Natașa în prag, plutind aerian în explozia de soare, cu tremurul razelor în păr.

Figura indistinctă era a Luminiței, era a Zoiei Vesbianu, era a Mariei Probotă, a lui Catrinel... Toate confundate, conciliate, topite în una singură, ireală. Și păienjenishul de raze palpitînd în părul Natașei, în părul tuturor, îl orbi acolo, în întunericul lui, cu atît de iradianța și nepămînteasca lumină a apariției evocată de rîndurile unui simplu roman.

6

Tristă Luminiță,

Tu știi că pentru mine începutul unei scrisori e întotdeauna dificil și rece, ca primele cuvinte cu care încep o conversație într-un salon : vremea, servitoarele, jurnalele de modă — sau acum : comunicatele, revoluția din Rusia,

Verdun, Salonic etc. Și cum rodeam vârful tocului în dinți (obicei urit, dar incorigibil), mi-am adus deodată aminte, că tot așa, după miezul nopții, la aceeași masă și tot cu fereastra deschisă, acum un an îți scriam la București un răvaș tot așa de lung, cum sînt sigură că va fi și acesta... Am măsurat așa mai infricoșător timpul. Un an ! Am fugit repede la oglindă să cercetez dacă nu mi-au dat fire albe, așa cum e mama astăzi, albită cu totul. Cîte prostii ți-am scris atunci, Luminițo ! Ni se păreau toate simple și nu ne indoiām nici o clipă că vor sfîrși repede într-un act final, patetic și măreț. O apoteoză. Aveam chiar un fel de mîndrie, evident, nemărturisită, fiindcă nu se spun toate prostiile cîte-ți dau în gînd ; aveam mîndria că începe și pentru noi o vreme eroică, așa cum au trăit contemporanii lui Napoleon. Mă înfiora pînă în vârful unghiilor vanitatea că vom fi în același timp actorii și spectatorii unei grandioase epopei. Pe urmă, abia tîrziu și cînd era prea tîrziu, am văzut că tot ce se pare epic și glorios în perspectiva timpului, cînd bunicii povestesc nepoților, e de fapt numai un nesfîrșit lanț de mizerii și de urîtenii. Suferința nu este grandioasă decît cînd e evocată după ani și ani de amintire și a fost curățată de tot ce era meschin. Ce să-ți spun ? Acum știu că toți contemporanii lui Napoleon nu erau oameni supranaturali așa cum mi-i arătau cărțile : erau numai niște oameni necăjiți care suportau vremurile, nu le creau și nu le conduceau. Așa cum am citit noi amîndouă romanul *Război și pace* al lui Tolstoi, de cunoșteam numele eroilor pe de rost și am fi vrut și noi să rivalizăm cu Natașa. (Cred că-ți place introducerea, Luminițo, e după ritual : o considerație generală, înainte de a trece la amănunt.) Acum am să urmez numai sfatul lui M-lle Roche, care ne rezuma lecția de stil și compoziție, într-o singură concluzie : „*Enfin, bavardez, la plume aux doigts*” !¹

¹ În sfîrșit, flecăriti cu condeiu în mînă ! (Fr.)

Ai ghicit; aş vrea să fiu iarăşi lângă tine, Luminiţo, nu atît fiindcă eu mă simt aşă de singură şi aş vrea să te întreb, căci se petrece în mine ceva necunoscut şi nou; dar mai ales fiindcă te ştiu pe tine atît de încercată de mîhniri. Bietul Mihai! Cînd am citit scrisoarea ta, nu-mi venea să cred. Poate e o eroare, se fac atîtea confuzii în listele de pierderi!

Dar am văzut că nu avem dreptul să ne mai îndoim. Şi mă gîndesc cum într-o vară ca aceasta, cu atîta soare, poate să fie un copil pus în cutia aceea oribilă de lemn şi îngropat cu pămîntul pe piept. Toate nebuniile lui de astă-iarnă, şi dimineaţa aceea cînd s-a infuriat şi a rupt fotografia lui la Chioaia! Tu spui că ai acum muştrări pentru că îl chinuiai — dar cine şi-ar fi închipuit, Luminiţo? Şi mă gîndesc la Măgduţa Dobreanu, la Cora şi la Ralu... Cum s-ar putea să nu urască războiul?

De aceea cred, Luminiţo, că e un noroc pentru Radu Comşa că a fost rănit.

O rană oricît de oribilă e unica siguranţă pentru tine că nu se mai poate întîmpla altceva şi mai oribil. E cel puţin pentru multă vreme la adăpost, aşă cum ne-am bucurat noi cînd am aflat că bărbatul Emiliei a căzut prizonier. E o bucurie egoistă şi poate laşă, dar de ce să nu fim sincere şi să n-o spunem? Un rănit se vindecă şi un prizonier se întoarce — dar acei care nu se vor întoarce niciodată?

Nu înţeleg din scrisoarea ta un lucru. E poate numai o părere...

Zici că e penibil cînd te afli lângă el şi cînd în loc de cuvintele bune pe care le aveai pe buze cu un ceas înainte, taci numai, şi priveşti bandajul care-i ascunde faţa şi ochii. Şi scrii că te simţi aşă lângă el, străină, parcă ceva s-a îndepărtat.

Vezi, de aceasta mai cu seamă regret că nu sînt lângă tine!... Ai înţelege mai bine, Luminiţo, că nu trebuie să spui aceasta, nici pentru tine nici pentru el! Ar fi într-a-

devăr ceva mai oribil decît toate rănile și chiar decît moartea ! Dar nu e așa că nu se poate ? Sînt sigură că astăzi chiar, ai să te duci la el să-l dezmierzi pe obraz și pe ochii acoperiți, și ai să-i spui cuvintele pe care le gîndești și nu i le spui. Cugetă cîtă nevoie are el acum de cuvintele acelea pe care le înăbuși avară în tine !...

A fost pe aci domnul Pol Vardaru, cu nu știu ce misiune urgentă la comandamentul rus. A trecut numai ca o vijelie pe la noi, tîrît de papa, care l-a întilnit, furios pe toate comandamentele din lume. Era periat, netezit, bărbierit și tînăr, parcă n-ar fi venit direct de pe front, unde regimentul lui a fost iarăși decimat și scos din luptă. A stat la masă la noi, a animat puțin casa noastră care e atît de tristă de la un timp. A speriat-o pe biata mama cu rețetele de mîncări — ceea ce numește dînsul „*l'art de la gueule*”¹, pe care românii au pierdut-o. I-a interzis să utilizeze vreodată fasolea verde, mazărea, cartofii de primăvară, morcovii, decît imediat ce sînt culeși din grădini : după cîteva ore își pierde toată savoarea. Puiul să fie fript numai la frigare sau într-o coală de hîrtie albă — puiul la tavă e o crimă ! În sfîrșit le știi toate, mai bine decît mine.

Privea biata maman cu niște ochi la acest colonel cu două rînduri de decorații pe piept, venit direct de pe front, și vorbind cu pasiune numai de mîncări, băuturi, de Brillat-Savarin, Grimond de la Reynère, marchizul de Cussy, nu mai țin eu minte ce gurmanzi celebri ! La sfîrșit a povestit cîteva anecdote atît de picante, încît a trebuit să-mi caut de lucru prin alte camere pînă a sfîrșit — simțeam cum îmi ard urechile. Iar la plecare nu s-a lăsat pînă ce maman n-a primit o sticlă de coniac Martel *** , pe care o avea nu știu unde în mașină, plîngîndu-ne pe noi românii că n-am învățat nici pînă acum cum trebuie băut coniacul : numai în pahare speciale foarte largi, balonate, cu gura

¹ Artă de a minca (fr.).

îngustă, ca să poți aspira toată aroma. Dar cînd și-a adus aminte de Mihai, l-am văzut privind în altă parte, ținînd, pînă cînd i s-au limpezit iarăși ochii...

După plecare, în casa noastră s-a făcut iarăși liniștea care mă apasă ; parcă a fost scos un mort de aci. Maman din nou a început să se strecoare albă și îmbătrînită printre uși ; slugile să pășească iar în vîrfurile picioarelor. Papa s-a închis în birou, unde citește Montaigne¹ ori nu știu ce enciclopediști, ca să fie cît mai departe de tot ce se petrece pe lume. Cum știi și tu, toate ne-au mers și acum rău. Recolta a fost rechiziționată ca și vitele toate de muncă : în schimb în sertar s-au adunat bonuri galbene pe care nu dă nimeni un ban. Trăim ca săracii — nu înțeleg cum pentru alții războiul e un prilej de îmbogățire — și îl admir pe domnul Vardaru, că atît de bine știe să-și apere interesele, rămînînd totodată și un bun român, fiindcă dă mai mult decît dau alții îndoit de bogați și care acum se plimbă pe la Paris, Tokio, Stockholm etc. Dar el dă, numai ce știe că trebuie dat !... La papa, vin toți, încarcă, lasă bonuri și pleacă !... Iar bonurile rămîn să țină *signet*² în volumele lui Montaigne...

Am mai avut o singură zi de bucurie, cînd ne-a venit, prin Elveția, o scrisoare de la bărbatul Emiliei — prizonier la nemți.

S-a întîmplat că tocmai în lăgărul lor din Germania să fie anunțată o vizită a unor gazetari elvețieni, olandezi, danezi, spanioli, suedezi, în sfîrșit din țările neutre. Emil a scris atunci o scrisoare din ajun și a înmînat-o pe furis unui gazetar la întîmplare, rugîndu-l s-o trimită prin legăție și lăsînd-o deschisă să vadă că nu scrie decît lucruri familiare. Așa ne-am trezit într-o zi, pe neașteptate, cu scrisoarea foarte gentilă a elvețianului, care nu-l cunoștea nici pe bărbatul Emiliei, nici pe noi ; și în plic, scrisoarea cealaltă... E o mîngiere să vezi că în mizeria în care se

¹ Michel de Montaigne (1533—1592) — filozof și moralist francez.

² Semn de carte (fr.).

zbate toată omenirea acum mai întâlnești oameni care, de la adăpostul neutralității lor foarte confortabile, tot au îndestul suflet să înțeleagă suferințele celorlalți, care-și ispășesc neutralitatea de doi ani, cum a fost a noastră, numai traficuri, risipă și dezmăț.

A fost câteva zile și fratele cel mai mic, Todiriță, după o rană fără importanță la Mărășești. Dar a plecat lăsându-ne bucurie mai puțină, ai să vezi mai departe de ce.

Și acum, Luminițo, să trec la partea cea mai delicată, pentru care aș vrea să fiu lingă tine și să comunicăm altfel decît printr-o scrisoare, chiar cînd atinge dimensiuni kilometrice ca toate răvașele mele.

Cînd spuneai în glumă că roșesc cum nu se cuvine unei fete în fața lui Scarlat Mănescu, nu-ți puteai imagina cît de aproape erai de adevăr. Nici eu nu știam atunci. N-aș putea să-ți spun cum a fost și de ce... Poate era hotărîrea unei puteri mai mari decît noi, căreia nu ne putem împotrivi...

Îți amintești că acum un an, cînd nimic nu mă îndreptățise să cred că o să-l cunosc vreodată, îți scrisesem că l-am văzut la brațul lui Radu Comșa, pe Calea Victoriei? El e domnul acela cu privirea elegiacă, și absent de pe planetă, despre care îți scriam. A trebuit multă vreme să-mi amintesc de unde-i cunosc figura; altfel aș fi crezut că o știu din altă viață. Și cînd mi-a vorbit înția oară, am simțit că roșesc; nu voiam să roșesc și cu cît gîndeam că nu trebuie să roșesc, cu atît simțeam sîngele zvîcnindu-mi în obraz... Pe urmă, ne-am cunoscut de aproape; era prieten, nu știu de unde, cu Camil și în această calitate l-au invitat papa și maman. Am simțit ceva necunoscut cînd mă privea insistent și ochii lui spuneau altceva decît vorbele indiferente pe care le rostea întotdeauna cu un ton de ironie, ca un om blazat de toate nimicurile omenești. În fine, Luminițo, e prea lung și complicat să-ți povestesc toate. Ai înțeles că eu, aceea totdeauna rece și care spuneam că voi împleti cosită albă

fiindcă nu vreau să se repete ceea ce vedeam împrejurul meu pretutindeni, voi fi peste puține zile logodnica domnului Scarlat Mănescu. Papa e încântat, Scarlat (vezi că nu mă pot opri să-i spun pe nume), Scarlat l-a cucerit. Maman e bucuroasă că mi-au ieșit ideile absurde, cum spunea ea, din cap. Dar toate nu se pot povesti într-o scrisoare. Aș vrea să ți le murmur la ureche.

Am fost acum două zile cu Scarlat la moșie. Imediat a observat că toată gospodăria se păraginește. Din câteva cifre a dovedit lui papa toată risipa, și, împotriva impresiei pe care mi-a făcut-o că ar fi elegiac și absent de pe planetă, Scarlat dă dovadă de spirit întreprinzător; l-a convins pe papa că un om energetic ar putea scoate venituri întreite față de scriptele din anii trecuți. În sfârșit nu e numai un bărbat spiritual, inteligent și umblat în lume (observi ce banală am devenit cu epitetul ?), dar pare să fie și un om activ și cu inițiativă, ceea ce ar aduce puțină ordine în gospodăria noastră de moldoveni prea pasivi.

Și aci ajung la împlinirea cu Todiriță !

Cînd a sosit în permisia lui de câteva zile și a aflat de la maman, în loc să vină și să mă îmbrățișeze cum mă așteptam, s-a arătat foarte rezervat. A început, spunînd că tocmai faptul că e prieten cu Camil, e destul de proastă recomandatie. Pe urmă, cînd s-au cunoscut, tot timpul a stat morocănos și l-a cercetat cum cercetează vameșii pașapoartele pasagerilor. În seara aceea, Scarlat a fost mai cu vervă decît oricînd. Fiecare frază era o jerbă de scînteii... Îl priveam cu adevărată recunoștință că aduce puțină viață în casa noastră atît de posomorîtă și că maman se luminează la figură și mai uită tristețile ei. Todiriță răspundea sec la întrebări, ca la un interogator, nu rîdea, nici cînd începusem să ne veselim și noi puțin; în sfârșit a stat între noi ca o bufniță cobînd a rău.

Scarlat a observat și numai delicatetea l-a făcut să nu remarce altfel lucrul, decît neglijîndu-l complet și vorbind mai departe ca și cum Todiriță nici nu exista. La plecarea

acestui morocănos frate, am avut o scenă cu el ; m-a pulnit plinsul. Todiriță și-a permis să spună că un om care, în loc să fie pe front ori măcar altfel util țării, își petrece timpul la mesele de cărți, în tovărășia unei „secături” cum e Camil, nu poate să fie decît o secătură de aceeași speță. Destul că avem un exemplar în familie ! Iar după aceasta, o sumă de lucruri urite și rele, așa cum vorbesc mulți din cei întorși de pe front, cu o intransigență de oameni care nu mai înțeleg și au uitat viața omenească.

E adevărat că Todiriță e singurul dintre copii care aproape n-a cerut niciodată nimic de acasă ; deși cel mai mic, a fost bursier la liceu și e bursier la școala lui de inginerie — mă mir cum a putut scoate acte pe paupertate cînd avem moșie în județ ! — dar aceste lucruri foarte frumoase nu-l îndreptățesc să se amestece cu atîta brutalitate în viața altora. M-am convîns încă o dată, dragă Luminițo, că oamenii cei mai insuportabili sînt virtușii : rigiditatea nu le permite să înțeleagă nimic din viață și nici să admită că omul e un fragil aparat de carne, suflet și nervi, nu un mecanism pe care să-l învîrți cu o cheie de ceasornic.

Cele cîteva zile cît a mai stat acasă, de abia ne-a mai vorbit. Ne-am despărțit numai cu o atingere de buze.

Și fiindcă n-am rezistat și am început să plîng, pe o canapea a noastră, unde plîngeam toți cînd eram copii și primeam pedepse, s-a întors din prag să-mi spună :

— Să fii bucurăoasă dacă peste trei ani are să-ți rămînă măcar canapeaua aceasta, ca să ai pe ce plînge !...

Monstruos !

Scarlat a întrebat, numai după ce a plecat, de ce e atît de morocănos *Mr. St.-Vertu*¹ ? — așa l-a numit el — și cu aceasta s-a sfîrșit.

Și mă întreb, dragă Luminițo, ce cruzime cu oamenii, chiar cînd sînt frații cei mai apropiați și se iubesc, să-și sfișie unul altuia inimile cu unghiile ? Todiriță a plecat,

¹ Domnul St.-Virtute (fr.).

dar ceva a picurat în sufletul meu, ca să n-am bucuria întreagă.

Mă surprind câteodată privindu-l pe Scarlat cu alți ochi decît ar trebui. Mă neliniștesc ochii lui, care capătă o răceală cenușie de metal, cînd vorbește despre unele lucruri.

Dar îndată ce-mi întilnește privirea, ochii lui sînt buni și calzi, și îmi spun că nimic din cele ce cobea Todiriță nu poate fi adevărat. De altfel, știu că Scarlat are un rînd de case și o moșioară în teritoriul ocupat; e un om de energie care și-a agonisit singur o modestă stare; exact cum ar trebui să compenseze temperamentul unei fete romantioase ca mine, și că dacă își pierde din cînd în cînd timpul la mesele de cărți, e numai fiindcă încearcă să se înșele uitînd ceasurile grele prin care trecem și situația lui de refugiat.

Am sfîrșit, Luminițo, și, încheind, simt o rușine față de mine însămi.

Toată lumea suferă, toți din jurul meu poartă haină neagră, sau măcar urmele unor astfel de dureri; la voi sînt tristeți grele, iar eu în mijlocul acestor catastrofe sînt absorbită numai de acest sentiment nou. Mi se pare că sînt pasărea ceea despre care am citit că începuse să-și facă cuib în gura unui tun. Nu știu de ce mi-e frică. De ce tocmai eu să fiu aleasă pentru puțină fericire? Mă ierti că fericirea aceasta mă face egoistă? Am vorbit numai de mine. Aș vrea, Luminițo, să fiu lingă voi, tu și Radu Comșa, căci nu se poate să nu vă rezerve și vouă aceeași fericire. Dacă viața ne trimite cîte o încercare, e numai ca să prețuim mai mult ceea ce am fi putut pierde. Doresc însănătoșire repede lui Radu Comșa și ție altfel de gînduri. Cum aș dori să fie toți fericiți în jurul meu!

Te îmbrățișează Elena

După cinci zile de ploaie mocnită, un vînt cald a minat norii spre miazănoapte, dezvelind cerul adînc.

Soarele, obosit și tomnatic, cerca să împrăstie o timidă amăgire de primăvară.

Radu Comșa îi simți dezmiardarea bună pe obraz. Înălță capul, încins acum peste ochi cu o singură flîșie îngustă și neagră, să primească în plin această baie caldă de viață. La fereastră, pe un scaun, cu miinile pe genunchi, ca bătrînii cînd ies să se so-rească în april, respira cu lăcomie aerul încă jilav.

Vasile Mogrea, îmbrăcat încă în uniforma cu care se întorsese dintr-o expediție clandestină, se plimba dintr-un capăt în altul pe cimentul sonor, se oprea să-l privească o clipă, ridica ochii afară, la salcîmul cu frunze ovale de ceară.

Își mușcă mustățile aspre :

— Acum, iubite Comșa, îți pît mărturisi că simt un regret fiindcă ne vedem aproape vindecați. Ne despărțim, și mă tem că tot ce-am vorbit și-am hotărît în camera aceasta de spital se prea poate să rămînă un moft ! Ne întoarcem iar la viața care ne depărtează definitiv. Poate o să ne ocolim cînd vom da ochii. O să ne fie rușine de atîtea mofturi ! Și de aceea, Comșa, simt mîhnire...

Radu Comșa își îndreptă fața spre el, ca și cum ar fi putut să-l privească prin cîngătoarea opacă :

— Nu te-nțeleg, prietene !... Eu, acum nu mă mai tem. Cîte gînduri, întrebări și răspunsuri am adunat în întunericul acesta vreme de două luni, ar fi destul să renască un om. De ce crezi că avem să ne ocolim ?... Ne vom căuta, dimpotrivă, unii pe alții, căci nu sîntem numai doi. Presimt că se află sute acum, care se caută ! Poate chiar în spitalul acesta !... Avem să ne căutăm și să ne găsim...

Celălalt se rezemă de pervazul ferestrei, privind pe gînduri o vrabie zbîrlită într-un ram.

Cînd vrabia zbură, se întoarce :

— Aceasta o ştiu, Comşa, şi totuşi mi-e frică. Mi-e frică de viaţă... Aici e uşor să hotărăşti ! Pe urmă, viaţa ne sileşte la tocmeli. În sfîrşit, moft !

Privi din nou la lumina de afară. Alungîndu-şi temerile, vorbi cu bucurie :

— Poţi spune, dragă Comşa, că şi soarele s-a arătat astăzi bun cu tine !... Peste cîteva ceasuri, cînd vor veni să-ţi scoată în sfîrşit mizeria aceasta, ai să dai cu ochii în lumină. Dacă s-ar fi întîmplat ieri, ai fi deschis ochii noi la o lumină urîă şi veche... Era un cer mucegăit de-ai fi zis : „Moft !” şi-ai fi cerut îndată bandajul înapoi, să nu-l mai vezi. Astăzi e un soare lustruit ca un samovar rusesc şi un cer spălat şi muiat în sineală, într-adevăr festiv... Te invidiez de două ori ! Întîi, fiindcă mă conving astfel că te bucuri de o atenţie specială a providenţei ; pe urmă, pentru senzaţia unică, atunci cînd vor cădea cîrpele acestea ca să renaşti ; cum drept ai spus... Deocamdată e ceasul unsprezece. Se apropie vizita înaltelor personaje. Dă mîna să te conduc pînă la pat !... E ultima oară cînd îţi mai pot sluji cu ceva...

Radu Comşa căută cu mîna liberă înainte, în gol, pînă ajunse lîngă pat.

Tovarăşul îi împături haina, o aşeză pe scaun, îl înveli pînă la bărbie.

Apoi, cu îndemînarea unui licean deprins să fugă noaptea din dormitor, se dezbracă şi îşi mistui uniformă, întinzîndu-se în poziţia lui de bolnav exemplar. Era bărbierit proaspăt, cu mustaţa tunsă şi ţepoasă ca o perie de dinţi, cu părul pentru moment domesticit de foarfece şi pomadă — numai cîteva fire indisciplinate îndrăzneau întoarcerea la vechea libertate,

care făcea ca întotdeauna coafura lui Vasile Mogrea să amintească sirmele de frecat parchetul.

În tăcere, cu fața în sus, cu miinile paralele de-a lungul trupului, începură să aștepte vizita înaltelor personaje.

În vremea aceasta, înaltele personaje treceau de la pat la pat, în sălile mari cu soldați.

Era o vizită de trei ori anunțată și mereu amînată. Două zile spitalul fusese spălat, măturat, fețuit, dezinfectat, pavoazat. La intrare, deasupra porții boltite, crengi verzi încrucișate și drapele aliate urau bun sosît înaltelor personaje. Bolnavii, mutați, categorisiți din nou, îmbrăcați în cămăși curate, săpunii și periați, așteptau în păturile aliniat cu o emoție molipsită de la teribila agitație a personalului.

Ciudat ! Pentru moment uitaseră rănilor, brațele și picioarele amputate, ochii orbi și durerile crunte — chiar cei în delir se opriseră și simțeau cu toții grandoea evenimentului și orgoliul că fac parte dintr-un spital onorat cu o atît de însemnată atenție.

Misiunea era numeroasă.

O conducea un general obez, stacojiu ca un rac fiert, cu părul și mustățile albe, gemînd în tunică prea strînsă, cu ochii convulsionați ca de spaima unei explozii apropiate. Fiecare pas era însoțit de un complex de scîrțîituri. Scîrțiau ghetele de piele de bizon, scîrțiau jambierele roșii care gîtuiau pe pulpă pantalonii cu lampas, scîrțiau curelele încrucișate pe piept și pe mijloc ; în întregime mirosea a piele și scîrțîia ca un geamantan nou.

Alt general, scund și grozav de spătos, în uniformă cu buzunări numeroase și enorme, încît ar fi putut cuprinde toată arhiva marelui stat-major, părea, nu s-ar fi putut spune de ce, foarte încîntat de tot ce întîlnea, vedea, auzea.

Rămînea în urma tuturor, ridicînd sprîncenele îmbinate și imense cît o pereche de mustăți, să adauge după inima sa milostivă cuvinte de îmbărbătare bolnavilor :

— La Mărășești ? Bravo ! Amîndoi ochii ? Regretabil, dar nu e nimic... Bravo ! La Poiana Mărului, ai zis ? Interesant !... Se poate trăi foarte bine și numai cu o mînă... Bravo, îmi placi, băiatule ! Îți spun că-mi placi !...

Stringea mîinile cîte nu erau ciungite, dezvelea paturile să vadă resturile picioarelor sfîrșite în bonturi de bandaje... Bolnavii cercau să se ridice pe-o coastă, înălțau gîturile slabe, îngăimau începuturi de vorbe.

— Stai liniștit !... Bravo ! Nu e nimic... Țara ! Minunat !...

Se aflau încă două doamne și o fată blondă, în haină albastră de culoarea viorelei, înaltă și fragilă, cu umerii slabi și înguști, cu părul imaterial ca un abur.

Toată silința și-o adunase să-și rețină lacrimile.

Împărțea timidă cîte o floare din mănunchiul răsfirat pe braț, și țigări dintr-un coș, purtat respectuos de un infirmier... Nu știa cu ce cuvinte să-și însoțească darul ; cu obrajii învăpăiați de emoție, punea floarea și cele cîteva țigări pe marginea păturii și pleca repede, ca după o faptă rușinoasă. Dar ochii bolnavilor o urmăreau recunoscători ; simțeau că într-adevăr aceasta singură suferă cu adevărat pentru suferința lor.

Una din doamne, înaltă și pieptoasă ca un jandarm călare, într-o manta de mătase cafenie ; o doamnă venerabilă cu mustăți sure privea paturile printr-un lorgnon ținut în mîna cu numeroase inele și brățări. plecîndu-se pe jumătate ca înaintea unor vitrine cu

obiecte curioase, adresindu-se răniților cu interjecții franceze, impestrițind frazele românești :

— *Quoi ?* Țara n-are să vă uite niciodată, *que je te dis !* Au să ne sosească peste câteva luni un transport de aparate ortopedice perfecționate... *Voilà !* Creație englezească ! Are să fie o plăcere să uzați de ele... Lasă capul în jos, tinere, pe pernă... *Quoi ?* O să facem școli și pentru orbi. Puțină răbdare. *Et puis !...* Te doare ? Curaj ! *Eh oui ! je comprends bien...* Curaj... Are să treacă... *Allons !...* Toate au să treacă, *grâce au ciel...* De ce să gemi ? *Quoi ?* Să aduci mulțumiri lui Dumnezeu că te-a ales să suferi martiriul pentru scumpa noastră țară... *Ah ! il ne faut pas* să plîngi... *Allez !* Dacă se sfîrșește războiul ? *Ah ! grand dieu, non !...* Întii să-i învingem, să sufere și ei, să sufere teribil, *ce que j'en dis !*¹

Din cînd în cînd se întorcea spre un domn civil, cu bărbîță și ochelari cu șnur, cu picioarele moi și nesigure, adus de umeri ; un personaj important între toate, care-a rostit o scurtă și simțită cuvîntare cînd a descins din automobil și a împărțit, cu degetele gelatinoase, decorații.

— *Mon ami*², sînt splendizi de curaj și de abnegare. *Parbleu !*³

— *Parbleu !* confirmă personajul important între toate, zimbînd ca un om care-și asumă cu modestie jumătate numai din secretul acestui curaj și acestei abnegații.

Colonelul medic-șef al spitalului, gros cît un hipopotam și fin ca o insectă, amenința să fie atins de strabism din pricina efortărilor cu care se căznea să

¹ Cum ?... ți-o spun eu !... Iată !... Cum ?... Și apoi !... Ei da ! înțeleg... Să mergem !... mulțumită cerului... Cum ?... Ah ! nu trebuie... Hai !... Ah ! Doamne, nu !... asta spun și eu ! (Fr.)

² Prietene (fr.).

³ Drăce ! (Fr.)

privească în același timp la personajul foarte important între toate, la doamna cu Iorgnon și la cei doi generali. Își iubește bolnavii și spitalul, își spune că e inutilă această odioasă comedie : vizitarea unui spital ca un muzeu de mizerie și distribuția de conso-lări clișeu ; dar nu-și poate înfrînge precipitarea mai tare ca el, să previe fiecare întrebare, să surîdă cînd surîde personajul important între toate și să dea din cap a confirmare cînd generalul, scund și grozav de spătos, încurajează un amputat de amîndouă picioarele, cu obrajii scobiți de suferință, cu buzele uscate și albe și cu ochii de păcură în fundul orbitelor :

— Bravo ! La Oituz ! Nu e nimic !... Se poate trăi foarte bine și fără picioare... Țara, băiatule !...

În urmă, alți medici în șorturi albe, și doamne de caritate, și infirmiere purtînd coșurile de țigări și infirmieri cu condici, cu flori și cu pachete de șocolată... Convoiul înaintează doi pași, se oprește, bolnavul face eforturi să se ridice într-un cot și încearcă printre crispațiile de durere să surîdă, rușinat că se află culcat înaintea atîtor persoane înalte...

Iar bolnavii inspecți, după ce convoiul a trecut, își caută cu degetele cîte le-au mai rămas, pe marginea păturii, cele cîteva țigări, pachetul de șocolată și floarea lăsată de fata subțire și bălană, cu ochii umezi și cu buza de jos tremurînd. Ea singură presimțea că acestor dureri altă alinare li se cuvine ; nu exclamațiile doamnei cu Iorgnon și îmbărbătările generalului scund : „Nu face nimic... La Oituz ? Bravo !”

Camera lui Radu Comșa și Vasile Mogrea s-a umplut, abia izbutind să primească atît de numeroși oaspeți. Radu Comșa își mușcă buza ; tovarășul său mototolește marginea păturii între degete.

Colonelul medic șoptește ceva personajului important între toate. Comșa aude numai numele lui Alexandru Vardaru.

Personajul înaintează, ridică mîna tremurătoare, cu vinele ca sforile : „Patrie... niciodată... recunoștința țării... Am să-l felicit pe Vardaru.”

— *Comment ?* îl privește doamna cu Iorgnon, ca într-un panoptic unde se vede agonia lui Osman Pașa. Trei răni și vindecat ? *C'est prodigieux ! Mais quoi !* am spus întotdeauna că Vardaru... *ce n'est déjà pas si mal !...*¹

— Bravo ! Ochii ! Se poate trăi foarte bine și fără ochi. Vindecat ?... Chiar astăzi scoateți pansamentul ? Ei bravo ! Cu atît mai bine... Curaj !

Generalul scund și spătos îi scutură neașteptat mîna atît de zdravăn și entuziast, încît patul s-a mișcat pe ciment și în ochii lui Comșa au trecut fulgere negre.

Se întoarce la celălalt pat :

— Și dumneata ?

Dar ochii lui Vasile Mogrea l-au pironit îndrăzneț și drept, încît s-a citit în ei ca și cum ar fi fost scris cu litere de-o palmă, gîndul batjocoritor : „Ce, și eu ? Bravo, nu ? Se poate trăi foarte bine ciung sau orb ?”

Generalul s-a oprit, s-a pipăit deasupra nasului unde se îmbinau sprîncenele groase, de teamă parcă să nu se fi desprins ca o pereche de sprîncene pos-tișe², și ducînd apoi amîndouă mîinile la spate, privi indiferent pe pereți.

— Sublôcotenentul Mogrea !... lămurește colonelul medic, ca întotdeauna mîndru de bolnavii lui. Rezervist. Profesor. Un adevărat brav ! Citat în ordin de zi pe corp de armată... singur cu mitraliera... menținut poziția...

¹ Cum ? Grozav !... Dar ce !... asta nu e rău de loc ! (Fr.)

² *Postiș* (fr. *postiches*) = (despre păr, dinți etc.) fals, artificial.

Ochii sublocotenentului Mogrea se încrucișează cu ochii colonelului într-o muștrare: „De ce, ce importă?”

Dar personajul important între toate și-a șters cu o mână mătreața de pe umeri și s-a aplecat peste pat, rostind: „Patrie... niciodată... recunoștința țării... pregătim viitorul...”

— Pregătim? Cine „pregătim”? Eu și dumneata? sunară sec vorbele sublocotenentului Mogrea, care privea el acum în sus și părea că a descoperit ceva foarte curios în tavan.

În tăcere a scîrțîit numai pielăria generalului ca un geamantan strîns în curele, înainte de a fi coborît la trăsură. Personajul important între toate și-a retras mîna ca la o atingere de reptilă. Își șterge mătreața și zîmbește cu milă complice, către doamna cu muștați sure și cu lorgnon, clătînînd din cap.

— Hm! făcu personajul important.

— Hm! făcu doamna cu muștați sure.

— Hm! făcu generalul scurt și spătos.

— Hm! făcu celălalt general, amenințat de apoplexie, care nu rostise nimic pînă acum. Bravura nu justifică lipsa de disciplină și de respect ierarhic. Așa se infiltrează bolșevismul în armată.

— Hm! făcu atunci și Vasile Mogrea.

Dar în ochii fetei cu haina albastră trecea întîia dată un început de surîs trist; iar colonelul medic îl privește cu indignare îngăduitoare, ca pe-un copil care s-a purtat necuviincios la masă.

Personajul important își șterge bărbuța cu batista și se îndreaptă demn spre ușă, urmat de întreg convoiul. Copila înaltă, în haină albastră, a rămas să pună cele din urmă flori pe patul bolnavilor.

— Acestea nu supără... Nu e așa? îndrăznește să întrebe cu glas care amintește ecoul clavirului după ce cîntecul a încetat.

— De ce să supere, domnișoară ? Pe acestea le păstrăm aci... pentru totdeauna ! arată cartea în care va strivi florile, cînd vor începe să se vestejească.

Copila mulțumește cu obrazii învăpăiați. A observat că rănitul citește aceeași carte pe care o citește și dînsa acasă. Este acolo un capitol... Dar ar roși mai tare, să spună ce capitol...

Cînd s-a închis ușa după toți, tovarășul lui Radu Comșa s-a ridicat pe marginea patului ; își zbirlește părul în semn de independență și protest :

— Comșa !

— Da...

— (Imitînd glasurile de adineauri.) Patrie... recunoștință... Am să-l felicit pe Vardaru... *Comment ?* Trei răni și vindecat ?... *C'est prodigieux !* Am spus întotdeauna că Vardaru... *Quoi ?*... Ai crede că acest domn Vardaru e rănit și că el de două luni n-a văzut lumina, cum n-ai văzut-o tu de două luni : lumina, Luminița și alte luminății și mofturi... Comșa, ascultă ?...

— Da...

— Știi ce fac eu cu asemenea personaje, care vizitează spitalele ca grajdurile de curse ?

— Nu știu ce faci cu asemenea personaje.

Omul cu părul zbîrlit ca sîrmele de frecat parchetul spuse atunci ce-ar face el cu asemenea personaje care vizitează spitalele ca grajdurile de curse, dar tiparul nu va putea niciodată să reproducă textual.

Sublocotenentul Mogrea începu să-și îmbrace din nou uniforma cu înfrigurarea școlarilor cînd se pregătesc să fugă pe fereastra dormitorului. Își încheie nasturii. Împinge chipiul pe ochi.

— Comșa, eu m-am dus !... Pînă la cinci sînt îndărăt... Regret că nu pot asista la evenimentul resuriecției tale... Dar am să te găsesc înviat... Bună...

E a treia oară de cînd camaradul lui Comșa dispăre la misterioasele sale întîlniri.

— Hm !... făcu zîbind și rînitul din pat. Hm !...

8

Radu Comșa a rămas singur.

Ultima dată privește în el, înainte de a fi iarăși întors la lumina celorlalți.

Ascultă sunetele confuze din jurul său, le descifrează, s-a deprins să înțeleagă din ele ceea ce ar trebui să vadă ochii.

Peste cîteva ceasuri, cînd îi va fi îngăduit să le vadă într-adevăr, vor fi oare toate tot așa de purificate și de limpezi, cum le proiectează acum lumina lui ireală dinlăuntru ?

Au trecut pași sub fereastră ; s-au auzit strivind nisipul sub talpă. Pe urmă, alți pași în sală. Au sunat prin fața ușii.

Nu sînt pentru el ; i-a cunoscut de departe. Erau pași de femeie ; tocuri înalte bătînd mărunt și ritmic cimentul.

Dar nu erau pentru el.

Luminița n-a fost de două zile ; a spus că vine și n-a venit. Iar Maria Probotă n-a venit de două săptămîni. „În durerea fizică, ca și în cea morală, omul e întotdeauna singur...” Va vedea în sfîrșit și ochii acestui prieten care l-a ajutat în întunericul de două luni să privească în el și să găsească lumină. Va recunoaște în sfîrșit și atîtea figuri pînă acum fantomatice, de două luni plecîndu-se peste patul lui, unele cu blîndețe, altele cu indiferență — le-a simțit din glasuri, le-a ghicit imperceptibil numai din prezența lor.

A foșnit ramura din fereastră. Acuși va fi altceva decît o ramură *auzită*.

Ce adîncă tăcere citeodată!... Nu s-ar spune că deasupra și alături și pretutindeni de jur împrejur, nu s-ar spune că într-aceste ziduri, sînt o mie de oameni cu o mie de alte suferinți, fiecare închisă în fiecare... Pe urmă, iar pornesc goarneau de automobil, se aud din nou pe culoare duruind paturile spre sălile de operație, glasuri și tuse, gemete, și' bizar ! între ele, citeodată, un cîntec țărănesc, monoton și interminabil... Niciodată, ca în această încăperea, n-a presimțit în jurul lui atîtea mistere, și iremediabila solitudine a oamenilor în suferință nu l-a potopit niciodată cu atîta milă pentru umanitate.

Prin mila de el, a învățat mila de alții. Durerea nu l-a strîns avar numai în carapacea lui de vată. Pacificat, a putut asculta gemînd lumea. Fiindcă de două luni n-a mai putut vedea cu ochii lumea cea de aieua, a ascultat ceea ce e invizibil în lume. L-au impresurat gînduri pe care oricînd altădată le-ar fi alungat sau n-ar fi avut timp să le asculte. Întins în nemișcare letargică a stat două luni, să gîndească și să simtă pentru toată umanitatea. I-ar fi rușine să o mărturisească aceasta. Are să-i fie rușine mai ales mîine... Omul, cînd pune în mîna unui sărac o poamnă, o face pe ascuns, cum ar săvîrși o faptă rea.

Acum se simte ca un trunchi dezmoztit în primăvară, plin de sevă. Și de toate hotărîrile îi este cu toate acestea teamă; fiindcă se teme să nu-l reia viața, să nu-l desprindă de tot ce-a adunat aci, să nu le risipească în toate vînturile. Știe că în orice bolnav dormitează ingratitudinea cu care va dezerta de la toate gîndurile bune, îndată ce-i este îngăduit să se ridice din pat și să se întoarcă la viață.

Astfel, vindecarea lui Radu Comșa începe prin regretul după suferința pe care o părăsește.

Pînă ieri era bucurie și nerăbdare. De ce i-a tulburat-o? „Ne despărțim și tot ce-am vorbit și am

hotărît în camera aceasta de spital se poate să rămînă pierdut..." A răspuns că n-are teamă. Și acum se îndoieste ! Îi e teamă de ceea ce trebuia să înceapă de acum și, ciudat, în neliniștea aceasta, se amestecă părerea de rău pentru acest Radu Comșa orb de două luni, de care se desparte.

Radu Comșa înălță capul între perne. Se auzeau foarte departe pași, dincolo de colțul culoarului, dar prin ziduri știa că acești pași sînt pentru el. Iar pentru acest început de instinct nou, pe care îl va pierde mîine cînd nu-i va mai fi trebuincios, simte părere de rău.

Pașii s-au oprit înaintea ușii.

Cineva a tușit. Altul a rîs. Glasuri.

Le recunoaște pe toate.

Au făcut toți cerc în jurul patului. Poate spune acum după scîrțîitul ghetelor, în ce loc anume se află fiecare.

Colonelul e lingă el, plecat ; îi simte pe frunte respirația caldă, care miroase a tutun.

— Locotenente, a sosit ceasul execuției !... Ți-ai făcut rugăciunea ? glumește cu o mare oboseală în vorbă, fiindcă a repetat aceleași cuvinte, la alți bolnavi, de sute și sute de ori. Lasă storul jos, Petrăchescu ! să-i dăm lumina în doze mici... Și scaunul trage-l aci !

Se aude storul desfășurat, se aude zgomotul rece al scaunului mutat pe ciment. Medicul îl ajută să se ridice din pat ; infirmierul îi pune păpușii în picioare ; cînd i-au rezemat ceafa de spătar l-a atins cu o tresărire mînerul unui instrument de metal.

Colonelul i-a prins fruntea în degetele scurte și grase, i-o răsuțește ca un manechin, îi pipăie banda de pînză.

— Lumină a zis și lumină s-a făcut ! sună obosită gluma.

Au crăntănit foarfecele.

Atît de simplû era tot ?

În fața lui Radu Comșa s-a ales din noaptea de opt săptămîni, ca o lună plină, fața rotundă și bună a colonelului.

Radu Comșa a adus palmele la ochii inundați de erupția albă, în care jucau curcubeie.

— Ne ! ne !... îi apucă mîinile colonelul, punîndu-i-le imediat pe genunchi și plecîndu-se să-i cerceteze de aproape pupilele. Ne ! ne !... Atît de repede și te-ai săturat, locotenente ?

Se îndreaptă de mijloc, aruncă jos fișiile din mînă. Ochii albaștri și fini cătară în ochii lui Comșa cu o bunătate acum tristă.

Îi puse amîndouă palmele pe umeri :

— Cum ne simțim ? Ai căpătat ochii și, zi, acum pîerduși glasul ?

Radu Comșa privea cu o ușoară amețeală oamenii care-i apăreau întîia dată aievea : colonelul vast în halatul rotunjit pe burtă, medicul ajutor cu mîinile în buzunările șorțului, infirmierul cu cap de galinaceu.

Toți surîdeau ca unui copil trezit din somn.

Infirmierul își șterse nasul cu arătătorul.

— Ei ?

Ar fi vrut să rostească vorbe rare de mulțumire, așa cum îi dicta inima. Nu rosti decît : „Domnule colonel, domnule căpitan...”

— Ssst ! amenință colonelul cu degetul gras și galben de tutun. Acum, peste o săptămînă scoatem și p-asta !... bătu cu degetul corsetul de bandaje care-i înfășura încă pieptul. Pe urmă, ne spui la revedere ! Faci loc altuia.

— Domnule colonel, ceea ce...

— Ssst ! îi opriră ochii albaștri. Ai să uiți miine ! Toate sînt fleacuri ! Acum liniște ; nu ridici deocam-

dată storul... Și cred că n-ai să te apuci să citești !
răsuci o carte pe măsută să-i descifreze titlul.

O aruncă la loc, cu indiferență, fiindcă de mult
se dezvățase să mai citească o carte.

— Te-am lăsat, locotenente ! Așteaptă și alții.

Tustrei s-au îndreptat spre ușă. Trecînd, infirmierul
a cules de pe ciment o bucată de vată.

Radu Comșa e parcă dezamăgit. „Evenimentul re-
surecției” s-a petrecut prea repede și altfel de cum
îl aștepta de două luni.

Lăsat singur, măsură cu privirea întreaga încăpere.
O crezuse mai mare, paturile mai depărtate. De ce-și
închipuise că peretele era alb, cînd e de culoarea
cafelei cu lapte ? Lumina prin storul dens e de cu-
loarea chihlimbarului. Totuși îl obosește ; trebuie să
reînvețe a clipi. Și să-și procure o pereche de ochelari
negri, fumurii, albaștri.

Străbate o singură bandă îngustă de soare, între
marginea storului și pervaz. În ea joacă irizat o pul-
bere fină, aproape imaterială, o pulbere de lumină.
Și tremurul razelor e cald deși nu-l atinge.

Nu poate rezista chemării de afară.

Pășind spre fereastră — curioasă senzație să vezi
unde pui talpa și să nu mai pipăi — zvîrli cu vîrful
piciorului legătura lepădată jos care-i astupase
ochii. Dădu întîi numai un colț într-o parte, cum ar
privi pe furiș, într-un loc interzis. Apoi, cu hotărîrea
bruscă a înotătorului cînd se aruncă într-o apă necu-
noscută și rece, smuci storul să dezvelească cerul.

Soarele, cerul, copacii, drumurile cu prund, cum au
năvălit toate ca o explozie !... L-au amețit și se rea-
zemă cu ochii închiși.

Ce repede se refugiază în întunericul lui !

Așa, acum numai în doze mici ! cum a recomandat doctorul !... A redeschis ochii numai pe jumătate ; în tremurul pleoapelor îi joacă lacrimi. Poate e imprudent... Dar cum poți lăsa soarele atât de aproape, când l-ai așteptat cu lăcomie de două luni ? Abia acum emoția i-a înăbușit respirația... Creanga salcîmului cu frunze ovale de ceară e chiar sub fereastră, o poate atinge. Și departe alte tufișuri cu arbuști, cu frunze sfîrlogite de brumă. Vîrful ierbii e ars.

La poartă soldați și bolnavi. Unul pleacă, desigur, e cu o legătură albă sub braț, sub celălalt cu o cîrjă.

În jurul lui, cei care rămîn îi urează drum bun. Sînt cu mîinile în bandaje, cu obrazul acoperit de feșe. Flutură din mîini. Cel care pleacă s-a întors repede, trece pe lîngă zăbrelele de fier cu mersul lui încă nedeprins, infirm ; piciorul de lemn și cîrja sună în pietre, legătura albă se balansează la fiecare pas, dar în mers are o stranie sprinteneală voioasă, de om pe care îl mai poate aștepta undeva o fericire.

Cînd nu se mai vede, ceilalți s-au întors muți, privind în țărna drumului, tîrîndu-se ca larvele. Ca să vadă *aceasta* i-au dat ochii ?

Radu Comșa a ridicat privirea mai sus de la pămînt, spre zarea albastră. Și deasupra cerul. Ce odihnitor e și lin ! Trec în plutire decorativă nori absorbiți de adîncul zării, luînd forme fantastice de zei și de monștri fabuloși. Nu-și poate desprinde ochii de la misteriosul lor joc. Suflă un vînt abia simțit. Îi tremură fire de păr pe tîmplele în sfîrșit libere.

Radu Comșa simte o înduioșare de copil. Poate înduioșare de el ; poate de cerul care mai știe încă să fie calm.

Norii și-au schimbat conturul. Adineauri era o femeie plecînd mîna spre o ramură de flori. Acum e

o fregată cu pînze întinse pe-o mare cu creste mărunte de valuri. Și iarăși e o femeie cu fruntea în pumni, cu coatele rezemate pe genunchi : gîndind sau privind într-o depărtare nevăzută ?

Cum a tresărit !

Adineauri, adunat în el, simțea de departe pașii și îi recunoștea. Acum, risipit în afară, nu i-a mai auzit decît cînd s-a izbit ușa în perete.

S-a întors ; din prag l-a privit un om cu chipiul pe ceafă, cu ochiul drept micșorat, să-l ferească de fumul țigării. Mai tîrziu, n-avea să-l mai poată vedea altfel ochiul acela decît așa, pe jumătate închis, fiindcă țigara e veșnic nelipsită acolo, în colțul gurii. Dar pe om l-ar fi cunoscut, chiar dacă nu i-ar fi auzit glasul.

Au avut amîndoi o pornire de îmbrățișare și amîndoi s-au oprit rușinați.

Și-au întins numai mîinile, care abia se încleștară mai cald decît între doi cunoscuți, indiferenți.

Se privesc.

Își surid.

Nu știu ce să facă cu brațele.

Radu Comșa își spune că tovarășul lui e aproape așa cum și l-a închipuit ; zbîrlit, cu fruntea înaltă și cu toată înfățișarea rebelă, de la nasturii aproape smulși din încheietori pînă la privirea care nu e calmă, pe suprafața lucrurilor, ci scormonește ca un vîrf de baston brutal ridicînd pietrele. Prin ce previziune l-a știut așa cum era, fără să-l fi văzut vreodată ?

Sublocotenentul Vasile Mogrea nu-i mai înfruntă privirea. Se uită în jos. Radu Comșa e încă mai desfigurat de cum și-l închipuia. Cicatricea roșie-vînătă din colțul gurii și acea care boțit ridică pielea din

colțul ochiului fac jumătatea de obraz, să pară opărită. Ce bună inspirație să ascundă oglinda !... Desigur că nu s-a văzut, poate nici nu s-a gândit la aceasta. Încă nu bănuiește. Va trebui să-l deprindă pe încetul cu gândul.

Cît de greu se legau cuvintele ! Acum, cînd își văd ochii, se simt mai îndepărtați. Au presimțirea că fiecare vorbea numai să-și spună sieși gândul — începînd din această clipă, de-acum pe vecie vor trebui să pîndească pe figura celuiilalt ecoul celor spuse, nesiguri de ei.

Sublocotenentul Mogrea își aruncă pe pat chipiul ; trage cu zgomot celălalt scaun ; aprinde de la țigara sfîrșită, altă țigară.

Arată cu mîna spre geam :

— Cred că am avut dreptate, Comșa ! Cerul și soarele te-au primit sărbătorește...

Privesc amîndoi norii, care acum au scobit în cer o grotă în care se vede un catafalc.

Omul cu părul ca sîrmă de frecat parchetul a întors ochii la pămînt.

S-a hotărit.

Vorbește fără să ridice fruntea, zgîriind cu unghia o pată de noroi uscată, pe postavul genunchiului.

— Îmi pare rău, Comșa, că trebuie să-ți mîhnesc cea dintîi zi a ta, de lumină...

Radu Comșa s-a mișcat pe scaun. Caută la ochii prietenului care se ascund. Abia i-a fost redată privirea și el citește cu teamă în ochii altuia o dibăcită pregătire de veste rea.

— Nu înțeleg, Mogrea.

Mogrea continuă să frece cu unghia locul unde a fost pata.

— Ai întrebat de cîteva ori de ce nu mai vine Maria Probotă...

Radu Comșa nu observă că prietenul nu mai spune ca întotdeauna „doamna” Maria Probotă.

— Tot nu înțeleg !

Mogrea descoperi altă pată mai mică. Începu să o curețe și pe aceea cu dușmănie.

Schimbă altfel :

— Tifosul e o boală grea, Comșa... Mai cu seamă cînd dă peste un organism fără rezistență morală... obosit... detașat mai dinainte de viață... Mi s-a părut întotdeauna, cînd Maria Probotă surîdea, că avea imperceptibil în surîs, știu eu ? Poate dintele acela albăstriu în toată dantura intactă, în fine ceva, care neliniștea... ca un avertisment al morții. Sînt unele fructe în care roade un vierme ascuns, deși fructul pare intact... Cînd viermele morții a ajuns la inimă, fructul se desprinde și cade... fără suflarea vîntului... singur.

Vorbind, Vasile Mogrea freca pata atît de preocupat de ea, încît părea că numai din pricina aceasta își dibuiește vorbele.

Radu Comșa de astă dată a înțeles :

— Și ?

— Acum vin de acolo... S-a sfîrșit.

Omul termină de frecat pata, șterse tot genunchiul cu mîneca și se ridică de pe scaun ocolind ochii lui Radu Comșa, ca ochii unui om căruia i-ai pricinuit un rău de moarte.

Se rezemă cu coatele pe pervaz și începu să privească la norii albi, în care peștera se surpase pe catafalc. Stătu mult așa, mușcînd cartonul țigării.

Cînd se întoarse, Radu Comșa era tot pe scaun, cu mîinile pe genunchi, așa cum fusese deprins cînd era încă orb.

Dar în ochii goi nu izvorîse nici o lacrimă să îmblinzească obrazul rupt de fier. Îl impresurau numai

morții : Dan Șcheianu, bătrîna, Mihai, Ghenea... Și acum, încă...

Sublocotenentul Mogrea îl luă de braț, așa cum îl sprijinea cînd mai avea încă nevoie să fie dus de cineva.

— Te întinzi pe pat, dragă Comșa !... Și coborîm storul.

Radu Comșa se lăsă dus. Cînd se așeză pe marginea patului, iarăși cu miinile pe genunchi, ochii întîlniră deasupra cărții de pe măsuță o cutie de seringă nichelată cu luciul capacului ca o oglindă.

Întinse mîna poate fără să gîndească, amintindu-și că nu și-a mai văzut ochii, că nu-și mai știe chipul — cicatricea numai a pipăit-o. Dar n-avu cînd să-și apropie oglinda metalică de ochi ; celălalt i-o smulse :

— Lasă acum !... Pentru o singură zi e prea mult.

CAPITOLUL V

CA SĂ FII TARE, FII SINGUR

1

Se ridică din jîlt. Merse cițiva pași. Se întoarse la loc.

Răsuci între degete scoica roză cu margini încovoiate de sidef, în a cărei pîlnie Luminița spusese odinioară că ascultă chemarea mării.

Din nou nu-și găsi astîmpăr. Oglinda îi atrăgea tiranic privirea, să-i arate obrazul cu cicatricea dezgustătoare; coada ochiului cu pielea boțită și arsă spre tîmplă, buza spintecată dezvelind dintr-un rinjet continuu, doi dinți și gingia.

Întoarse jîltul cu spatele la oglindă. Dincolo se auzea în răstimpuri glasul lui Alexandru Vardaru, vociferînd.

A căpătat un obicei oribil: cînd nu-și mai poate stăpîni nerăbdarea își roade unghiile. Trebuie să se dezbare. Își virî mîinile în buzunarul tunicii. Merse iarăși pînă la fereastră.

În grădină, Cora și Ralu Vardaru, în veșmînt negru, se depărtau pe poteca potopită cu frunze fosnitoare; strîns una în alta, cu umerii încovoiați, ca două bătrîne într-un cimitir. Grădina devastată de toamnă părea mai largă. În fund se vedea spinarea unui zid cu tencuiala grunzuroasă și fără nici o fe-

reastră, perete geometric și hid, altădată ascuns în frunziș.

Cele două surori, căutînd în aleele deșarte fantoma invizibilă, măreau dezolarea grădinii, cu poteci tăiate pentru veselia și încîntarea ochilor. Pantofii negri răscoleau sonor frunzele metalice ; din cînd în cînd, se plecau să ridice ori poate să smulgă ceva, dar păreau că cercetează în nisipul mărunț urmele unor pași de copil numai de ochii lor știute.

Radu Comșa se înduioșă de această durere tenace. Mihai, și în moarte, trecuse cu indiferență peste sufletul lor. Ceruse, în scrisoarea cea din urmă, să fie îngropat acolo unde avea să-l găsească glonțul, unde nimeni să nu-i „scurme” mormîntul. Cora și Ralu nu puteau astfel să-și adune durerea lîngă movila de pămînt, unde să vină în fiecare dimineață pășind în virful picioarelor, ca lîngă pătucul lui de copil, cînd nu se îndurau să-i deștepte somnul. L-ar fi avut aproape. Ar fi putut să-l cheme. Plivînd o floare, mîinile lor l-ar fi veghiat ca în viață. N-ar fi fost atît de desăvîrșit absent.

Acum amintirea risipită o culegeau din fiecare ungher unde în aer a rămas nevăzut un gest al lui, îi mai aud glasul, îl simt cu o tresărire apropiindu-se lin cu surîsul din cealaltă lume : „Iată-mă, Cora ! Iată-mă. Ralu ! Totul a fost o glumă... Cum ați putut crede ?”

Radu Comșa gîndi că o singură îndurare le-a cruțat : n-au să-l vadă niciodată decît intact și elastic, în adolescența lui plină de sănătate și frumusețe. N-au să-l știe cum îi stă lui în ochi, în arătarea de spaimă din balta cu mil de la cota 535, cu fruntea putredă și cu lipitoarea atîrnînd în orbita golită.

N-au să știe nici ce semnificație mult mai adîncă avusese și dorința lui să rămînă îngropat „acolo”,

printre morții frontului, ca într-o premeditată și răspicată desolidarizare de neamul său, al Vardarilor.

Radu Comșa se mișcă să-și alunge din amintire imaginea monstruos de clară a orbitei și a lipitoarei și a bălții putrede de „acolo”. Călcase astfel mai apăsător. Alexandru Vardaru deschise ușa de la birou :

— A, tu erai, Radule ?... Intră.

— Aștept pînă...

Radu Comșa se gîndea la persoana necunoscută dinlăuntru, pe care o executa Vardaru cu glas atît de violent.

— Nu e nimic. Intră ! Poți asista la execuția acestui onorabil !

Radu Comșa intră și rămase surprins, constatînd că acel onorabil era Sofron Vesbianu !

În picioare, lângă birou, bărbatul Zoei își ștergea cu batista sudoarea de pe chelia ovoidă. Se uită dușmănos la martorul nepoftit. Nu recunoscuse în acest ofițer cu obrazul desfigurat pe prietenul Zoei.

Numai cînd Radu Comșa se mută în lumină și fu cu partea neatinsă spre el, Sofron își puse batista în buzunar și se grăbi să-i întindă mîna bondoacă, zîmbind milog :

— Domnule Comșa, judecă și dumneata !...

Alexandru Vardaru își dădu drumul între brațele fotoliului.

— Vă cunoașteți ?... Cu atît mai bine ! Să te pun în curent. Acest domn (îl arată ca pe un animal împăiat), prin nu știu ce legături cu comandamentul rus, a obținut pe numele spitalelor rusești autorizația să taie lemne din pădurea statului, de lângă Chioaia. Taie și le transportă !... Bineînțeles cu oameni și cai pusi la dispoziție de comandamentul rus, iar alții, rechiziționați de la noi. Face două depozite aici, circa cinci sute vagoane. Evident, nimeni nu se atinge de ele. de bună-credință că sînt ale aliaților noștri, pen-

tru spitalele lor. Și fiindcă acest domn știe că a înghețat populația și bolnavii astă-iarnă, se pregătește să le speculeze. Ți imaginezi cu ce prețuri ! Kilogramul de lemne, mai scump decît kilogramul de pîine !... Desigur, se roagă lui Dumnezeu să avem o iarnă mai teribilă ca iarna trecută... Întîmplarea face să prind de veste — tăia doar lîngă Chioaia ! — intervin să se facă o anchetă, se dovedește potlogăria...

— Nu e nici o potlogărie ! Pot face dovadă ! protestă Sofron Vesbianu scotocindu-se în buzunarul stîng al vestei, pe urmă în cel drept, pe urmă în buzunarele hainei, și în sfîrșit, în fiecare buzunar al pantalonilor, de unde nu scoase nici o dovadă.

— Lasă-mă să termin ! Se dovedește potlogăria și se ordonă rechiziționarea lemnelor. Și acest domn, știi cu ce propuneri îmi vine ?... Îmi oferă o tranzacție pe care o socoate cea mai firească și onorabilă soluție. Treizeci de vagoane, mie Vardaru, să mă dezinteresez de chestiune... Și nu e prima cu care îl surprind ! Ți închipuiești ce operează de un an !... Acest individ și alții de aceeași speță : o bandă. Numai de pungășii, auzi...

— Domnule Vardaru, insulti în casa dumitale un om care... Domnule Comșa, vă fac martor ! își agită Sofron Vesbianu mîinile scurte.

— Nu e pungășie ? Și vagoanele de grîu sustrase rechiziției, astă-iarnă, nu-s pungășie ?... Și zahărul cu care ai îndrăznit să vii la mine să-mi propui, nu e pungășie ?... Și vagoanele de ulei, de la Botoșani, nu sînt pungășii ?

Vorbind, Alexandru Vardaru se ridicase și înaintînd în jurul biroului se apropie de Sofron Vesbianu, care ridică brațul în dreptul obrazului ciupit și cu negi păroși, ca și cum Vardaru avea să-l lovească.

— Acestea nu sînt pungășii ? Dacă te dau pe mina Curții Marțiale ? Dacă înfunzi pușcăria ?... Mi-e milă numai de fata nenorocitului ăluia de Racliș, altfel....

Alexandru Vardaru nu era cu mult mai înalt decît celălalt, dar îl stăpînea cu privirea, încît Sofron Vesbianu se condensase în colțul biroului, lepădînd toată apa prin pori. Uitătura piezișă, ocolind ochii, nu făgăduia nimic bun.

— Ai să iscălești aci.. Așteaptă !..

Vardaru continuă să poruncească răstit, ca unei slugi, fără să-l îmbie să ia loc pe scaun. Și Radu Comșa privi cu uimire la Sofron Vesbianu, multimilionar și un soi de satrap la el în casă, supunîndu-se docil acestor porunci. Vardaru scria atît de apăsător, încît penița scîrțîia. Sofron Vesbianu, silindu-se să pară nepăsător, se apropie de Radu Comșa, cu mîinile la spate :

— Cînd ne faci plăcerea să vii pe la noi... O pot anunța pe Zoe ? Zoe Dimitrievna ! făcu aluzie la discuția de astă-iarnă.

Radu Comșa îngăimă o scuză oarecare ; dar Vardaru îl scăpă de această corvoadă.

— Iscălește !

Sofron Vesbianu citi foaia de hîrtie ; cu tocul în mînă încercă o împotrivire, în care se vedea că nu-și pune prea multă nădejde.

— Domnule Vardaru, dar înseamnă cu aceasta să renunț și la capitalul meu !... Am plătit numai la...

— Iscălește !

Sofron Vesbianu muie puțin penița în călimară și semnă. Pe urmă se scărpină amărît în chelie și cum era cu degetele unse de cerneală, lăsă pe creștet trei parafe.

Vardaru puse tamponul, împături coala trecînd cu unghiile pe muchii.

— Lăsați măcar s-o prezint eu... stăruie Vesbianu, întinzînd mîna după hîrtie.

Alexandru Vardaru puse coala împăturită în buzunarul hainei, privindu-l cu scîrbă.

— Ca s-o dai cînd îți convine ? Aici e mai sigură ! Și acum nu mai am nimic cu dumneata.

Sofron Vesbianu întinse mîna lui Comșa, o îndreptă spre Vardaru, dar văzînd că celălalt le ține pe amîndouă în buzunări, isprăvi gestul ducînd degetul să-și pipăie cravata.

La ușă, Alexandru Vardaru îi strigă din urmă :

— Vezi, sînt obiecte de preț în sală !...

Sub insultă, Sofron Vesbianu se opri o clipă, vru să rostească ceva din prag ; apoi reținîndu-se, ieși îndesîndu-și pălăria pe chelia cu trei amprente digitale.

Voise să spună un singur adevăr, la care gîndise și Radu Comșa în aceeași clipă : îi dă mîna lui Alexandru Vardaru să facă atîta paradă de cinste, cu moștenirile Vardarilor la spate, cu banii lor depuși la bănci și investiții în societăți pe acțiuni. Vardarii reprezentau etapa a doua, a celor sătui de două-trei generații, pe cînd Vesbianu reprezintă abia prima etapă, hămesitul căznindu-se cu orice preț și cu orice risc să-și potolească foamea neogoită în care a crescut. Supuși la un examen mai riguros erau mai înrudiți între dînșii decît și-o închipuia intransigentul girant responsabil al onoarei și averii Vardarilor.

— Cum de și-a putut da nenorocitul ăla de Racliș fata, după o asemenea bestie ? se miră cu o sinceră scîrbire Alexandru Vardaru, făcînd ordine în birou, lăsînd capacul călimării de cristal și ștergînd penița în părul aspru din cupa de porțelan.

Cînd sfîrși, își ridică ochii cu totul îmblînziți spre Radu.

— Să ne mutăm în grădină. Am pus să ne aducă acolo cafeaua și fructe... Să profităm de cele din urmă zile cu soare.

De fapt, Alexandru Vardaru știa că schimbându-se dintr-un loc în altul, își schimbă desăvârșit și poziția sufletească. Aici, unde-a țipat și l-a executat pe Sofron Vesbianu, n-ar putea să păstreze calmul de care avea nevoie.

O clipă, se opri se uitându-se la obrazul lui Radu Comșa. Arătând cu mîna, cum indica pe teren cînd hotăra o modificare, tăierea unui șanț ori alinierea unei grădini, rosti :

— Trebuie să reparăm acestea ! Cînd se vor termina toate ; la Paris ori la Viena, un chirurg poate să pună ordine în cîteva ceasuri...

Radu Comșa roși, gîndind dureros că se afla acum înglobat în obiectele supuse ordinei și modificărilor pentru care avea o deosebită vocație părintele Luminiței. Omul ordinei și rapidelor modificări de teren observă că atunci cînd roșește, obrazul lui Comșa e și mai respingător : cicatricile rămîn palide, fiindcă dedesubt nu mai circulă sîngele.

La masa de sub nuc, îi aștepta un coșuleț împletit cu mere, piersici și pere. Farfuriile și cuțitele gata orînduite, alături cutia cu țigări de foi. Nucul nu-și scuturase încă toate frunzele. Se mai desprindeau una cîte una, fără nici o suflare de vînt, descinzînd lin în spirale.

Pe scîndura neagră a mesei, se vedeau slove și naive figuri scrijilate cu vîrfurile briceagului de Mihai.

Radu se așezase în dreapta lui Vardaru.

— Treci, te rog, dincoace ! îi arată loc pe scaunul de paie, la stînga.

„Aceasta e ca să fiu cu obrazul neatins spre dînsul”, gîndi cu amărăciune Radu.

Alexandru Vardaru alese un măr. Descoperi lingă el altul, atins, mutilat, asimetric, pecingenit de cine știe ce boală ascunsă. Îl puse pe masă ; îl privi pe fața boțită și verde, îl întoarse cu cealaltă față netedă și rumenă, care-i ascundea desăvârșit meteahna. Privit așa, părea un măr sănătos ca oricare altul. Îl lăsă cu partea aceasta în sus. „Nici unui fruct nu-i este îngăduit să strice armonia naturii“, își spuse Comșa, înțelegînd ce gînduri i-au condus mîna lui Vardaru cînd a răsucit mărul, și simțindu-se solidar, într-o nefericire comună, cu fructul infirm.

— Uite de ce te-am chemat, Radule !... începu Vardaru, curățînd mărul minuțios, în spirale, cu metoda pe care o punea în tot ce făcea. A venit la mine, aseară, fostul tău tovarăș de spital... Cum se numește ?

— Mogrea. Vasile Mogrea.

— Da, Vasile Mogrea. N-am înțeles exact ce voia. Îmi pare un cap dezorganizat. Ar face bine să-și mai tundă părul !... Poți fi brav, cum aud că a fost, fără să sperii lumea cu o coafură de sălbatic polinezian. La urmă, aceasta îl privește !... Pe noi, pe mine și pe tine, ne privesc altele, destul de alarmante pentru amîndoi. A venit, cum îți spun, aseară. Mă căutase de două ori. Nici n-a vrut să ia loc pe scaun. Mi s-a părut agitat mai mult decît trebuia. Războiul a stricat multora nervii. Păcat !... Altfel, destul de inteligent și cu lectură ; dar totul nedisciplinat, răsturnat ca o bibliotecă într-un camion — și totul negativ !... A început prin a spune că pleacă peste două zile la unitate, că se desparte de tine ; că înainte de a pleca și fără știrea ta (a subliniat-o de vreo două ori, dar n-avea nevoie s-o facă), ține să-și împlinească o datorie. Nu înțelegeam unde vrea să ajungă !... „Domnule Vardaru ! — îmi spune — deși prietenul Comșa n-a simțit niciodată nevoie să mă pună în curent cu

chestiunile lui intime, am înțeles că e logodit cu domnișoara Vardaru !..." M-am uitat la el cu mirare ; aceasta e o chestiune care ne privește numai pe noi ; tu, Luminița și eu... Aici se oprește, îmi face o teorie a războiului pe care am suportat-o fără să clintesc. Nu ți-o repet. Desigur o cunoști mai bine decât mine, de vreme ce v-ați aflat două luni în aceeași cameră !... După ce a terminat-o, trece la un rechizitoriu al claselor conducătoare. Am început să-mi pierd răbdarea. L-am rugat să ajungă la chestiunea care l-a adus la mine, fiindcă îmi închipuiam că n-a venit să-mi țină o conferință. Avem cu toții altceva mai bun de făcut !... Atunci, mi-a spus că atitudinea noastră, adică a Luminiței, a mea, a Laurei, față de tine, e pur și simplu ingrată. Te-am părăsit !... Ne interesăm prea puțin de tine. A adăugat siguranța că această căsătorie n-are să se mai facă și că e natural să sfârșească astfel. El știe că țara după ce a fost mereu împărțită în exploatați și exploataitori, acum mai e împărțită și în alte două categorii : combatanți și cei dinăuntrul frontului. Două mentalități, care nu se pot reconcilia. În fine, altă teorie ! Am suportat-o și pe aceea... Toate, bineînțeles, mutind obiectele de pe birou, întorcând plicurile să citească adresele, schimbând scaunele de la locul lor, lepădând scrumul țigării pe covor. L-am rugat să termine !... Mă chemase slujnica de două ori la masă : nu-mi place să mă fac așteptat !... Atunci, fără nici un motiv, spuse că regretă că am pierdut amândoi timpul, că era mai bine să nu fi venit — lucru la care am căzut de acord — își ia chipiul și pleacă lăsând ușile deschise în urmă.

Alexandru Vardaru așeză cuțitul de-a curmezișul farfuriei, după ce l-a șters să nu coclească. Adunând simburii mărunțului, tăcu fiindcă venise servitoarea cu cafele.

— Lasă-le aici ! Pleacă !... Și pentru oricine mă caută, nu sint acasă...

Alese o țigară din cutia de lemn ; aprinse. Se uită la Radu care netezea cu unghia una din figurile lui Mihai săpate în lemnul moale ; o clipă, cum nu i se vedea de fel celălalt obraz, părea Radu Comșa de altădată, sănătos la trup și la minte, așa cum îl alesese el pentru Luminița, lăsându-le iluzia că s-au găsit ei.

Alexandru Vardaru continuă :

— Aceasta e vizita prietenului tău, Radule ! Nu ți-aș fi spus-o, dacă nu m-aș fi gândit mult după ce-a plecat... Tu ce găsești de zis ?

Radu ridică ochii. Îi părea rău că prietenul săvîrșise o nedelicatețe, față de el și față de familia Vardaru.

Dar nu regreta cu totul.

— Mă surprinde. Nu-l îndreptățește nimic să încerce a explica el ceea ce aveam datoria să explic și să-mi explic eu...

Vardaru îl privea mirat :

— De ce explicație e vorba ?

Radu întoarse mărul atins, punîndu-l alături de unul intact. Rosti, încet și rar :

— Acesta nu mai e la fel cu acesta !

Cele două mere stăteau într-adevăr ca un om rumen și robust lângă un infirm.

Alexandru Vardaru le aruncă în coș, amestecîndu-le cu celelalte. Vorbi cu o mîhnire pe care nu găsea nevoie s-o ascundă :

— E adevărat, Radule ! Dar sperăm că aceasta are să se repare... Și aci, singura care decide e Luminița. Nici eu, nici tu, nu avem dreptul... De altfel, cum ai să rămii la noi ca să-ți reiei direcția de la minister, Luminița are să se deprindă. Și repet : toate se vor repara ! Nici n-ai drept să accepți și să suporti o in-

firmitate stupidă, care poate să dispară în doi timpi și trei mișcări.

Radu Comșa puse amîndouă mîinile pe masă și își privea atent degetele.

— Nu rămîn să-mi iau direcția la minister !... Am cerut să fiu chemat la regiment.

De surprindere, Alexandru Vardaru uită tabieturile fumătorului de havană și scutură scrumul țigării.

— Acum am eu nevoie de o explicație, Radule !... Tocmai vorbisem cu ministrul... Credeam totul aranjat.

— Explicația e cum nici nu se poate mai simplă ! Prefer să mă aflu acolo unde nimeni nu întoarce capul după mine cu surprindere ori cu dezgust... și unde oamenii n-au nevoie să se *deprindă* ca să mă suportel ! Sînt deprinși !

Alexandru Vardaru îi puse palma pe mîna întinsă pe masă :

— Radule, începi să vorbești ca prietenul tău de aseară ! Știi că mie și nouă, tuturor, n-ai drept să ne aduci această mîhnire. Și știi pentru ce ! (Gîndi la Mihai, dar nu-i rosti numele). Am observat la voi toți această mentalitate curioasă... Vorbiți de spatele frontului, ca și cum n-ar fi alcătuit din părinții, soțiile, surorile, frații, copiii voștri.

— Ca de o pildă Sofron Vesbianu, de adineauri...

— Sînt și de aceștia, dar ai văzut ce pat ! Mî se pare ciudat că am ajuns aici... Credeam că ne cunoaștem îndestul ; că sîntem lămurii unul asupra altuia. Aveam satisfacția că îți cunosc gîndurile cum mi le știi pe ale mele. Puteam spune dinainte cum ar proceda Radu Comșa în cutare ori cutare situație...

Radu Comșa rise, cu rîsul care-i despica buza în rînjet :

— Aceasta, fiindcă adoptasem o anumită mentalitate de clasă...

— Ce înseamnă „mentalitate de clasă“ ? întrebă Alexandru Vardaru, retrăgîndu-și mîna și bătînd, în începutul de enervare, cu vîrfu degetelor în scindura mesei. Ce înseamnă mentalitate de clasă și cine te-a silit s-o adopți ? Ai venit singur, te-au ridicat calitățile tale...

— Calitățile mele...

— Da, calitățile tale, atunci cînd nu-ți jucai fericirea individuală pe fraze.

Radu voi să-l întrerupă, dar Alexandru Vardaru nu-i îngădui.

— Mă surprinde trist, Radule, că te descopăr contaminat de boala aceasta nefastă... E mai gravă pentru mine, decît semnul unei răni. Veniți de pe front cu teorii, în loc de o experiență de viață. Formulele vă maschează viața : în loc să vedeți realitatea, croiți un univers de sisteme rigide, la care ați vrea să se supună natura și cînd natura nu se supune, vă mirați, vă lamentați și vă revoltați ! Mă surprinde !... Te socoteam imun.

— Fiîndcă eram o brută !

— Fiîndcă erai moral și echilibrat. Cînd ai plecat pe front, acum cîteva luni, mă așteptam la orice. La aceasta nu !...

— Nici eu ! surise în cicatricea buzelor Radu Comșa. Nu mă cunoșteam încă. M-am descoperit acolo ! Acum sîntem mulți care am învățat că am fi dezertori, dacă după război, nu ne-am întoarce să continuăm lupta aci, pe frontul intern.

Alexandru Vardaru se răsuci să-l privească mai cu luare-aminte. Nu-l credea atît de contaminat. Dar își stăpîni enervarea.

— Radule, să te întreb ceva... În tot ce cunoști tu din viața mea, găsești ceva de condamnat ?

— Nu ! răspunse Comșa. Dar nu e vorba de aceasta..

— Ba este, Radule ! Este, fiindcă după criteriile tale, ale voastre (nici nu știu printre care să te socotesc), sînt totuși de condamnat. Ai spus-o singur : am mentalitatea de clasă !... Adică reprezintă pe frontul intern dușmanul împotriva căruia, dacă n-ai lupta, te-ai socoti dezertor. Mi-ai declarat-o răspicat !...

— Dacă luăm cuvintele în înțelesul strict !

— În înțelesul strict, Radule ! Am oroare de exagerări, dar și de subtilități retorice. Realitatea nu se ascunde sub fraze.

— Nu rostesc fraze. E vorba de o dorință generoasă de sacrificiu, de un ideal.

— Și aceasta nu e frază, Radule ? Eu m-am socotit întotdeauna nedemn de așa-zise marile idealuri. Viața mi s-a părut mai simplă... Omul nu se sacrifică idealurilor vagi. Nu iubesc o lume imaginară ; o iubesc pe cea reală ! Știu că nu putem face miracole, nici în viața de toate zilele, nici în cea politică... Tot ce poți face, e să corectezi puțin și treptat realitatea. Chiar patriot, sînt fără imaginație ; n-aș făgădui o fericire idilică, fiindcă știu că nimeni n-ar putea-o realiza. Ideile generoase duc la dezordine, lirismul la catastrofe ! Nu înțeleg o societate de nefericiți egali în mizerie. Automat, societatea creează o diferențiere și o ierarhie.

— Acesta e argumentul invocat de toate feudalitățile...

— Ba e argumentul experienței istorice, Radule ! Ai numai datoria să nu accepți cu brațele încrucișate această situație, ca un privilegiu căzut de sus ; ai datoria să sacrifici din tine și de la tine, atît cît îți îngăduie instinctul propriu de conservare, pentru a face semenilor un bine real. Dar nu să-î turburi cu himere.

— De cîte ori mulțimea își cere un drept la viață, i se spune că năzuiește himere...

— Dragă Radule, de pasiunile mulțimii trebuie să te servești, nu să le servești ! Să te servești, ca să-i faci bine, adesea chiar împotriva voinței sale ! Eu nu pot crede că societatea așa cum e și care ne-a dat civilizația de care beneficiem toți, nu pot crede că această societate e un complot al bogaților și al tiranilor, pentru a specula norodul. E soluția adoptată de oameni, după ce-au dibuit veacuri. Nu e ideală, firește ! Dar e perfectibilă ! Se poate retușa ; nu se poate răsturna.

— Ai dreptate s-o aperi... rosti Radu Comșa, cu risul care-i strîmba buza. Nimeni nu renunță la un privilegiu, dacă nu e silit.

— Tatata, Radule ! Așadar sîntem acum și pentru revoluție ? În plină adolescență... Te știam de douăzeci și opt de ani împliniți.

Radu Comșa roși. Numai semnul din coada ochiului și de la buze rămase alb, ca o arsură.

— Toată omenirea va fi după război într-o generală adolescență, dacă dorința de bine și altruismul sînt apanajul numai al adolescenței.

— Cunosc și această poveste, Radule ! Numai că adolescența e o vîrstă ingrată și atît... Un om la începutul vieții găsește că totul merge rău ; judecă aspru societatea fiindcă n-are încă loc în ea. Toate înfrîngerile mediocre le explică prin stările din afară, nu prin confuzia interioară unde încă nu s-a stabilit un echilibru... Dacă omenirea va trece după război printr-o asemenea criză de adolescență, cu atît mai trist pentru omenire ! Copiii n-au făcut niciodată o revoluție și nici n-au putut cîștiga ceva prin amenințări. După ce bat puțin din picioare, se cumîntesc, acceptă realitatea...

— Tocmai aceasta e lașitatea !... Se cumîntesc și acceptă realitatea. Capitulează ! Sînt pierduți ! Cînd

un om s-a cumințit, înseamnă că e un cimitir de renunțări...

Alexandru Vardaru privi consternat la Radu, care-și rodea unghiile. Îl enervau deopotrivă, atât ideile lui Comșa, cit și năravul acesta nou, care dovedea că nu se mai supraveghează. Radu Comșa abia sub această privire își dădu seama ce face; ca un copil surprins, își ascunse mâinile.

— Mi-e penibil, Radule — continuă Vardaru — să descopăr că ai această naivitate, bună pentru întrunirile de opoziție; speranța unei fericiri idilice de la căderea unui regim! Știm doar cu toții, că o revoluție nu e utilă, justificată și durabilă, decît atunci cînd sancționează o evoluție împlinită. Și atunci nici n-are nevoie de violențe. E numai recunoașterea formală a unei stări de fapt, existente. Căci nu poți distruge, decît ceea ce e distrus!...

— Noi vom restaura ceea ce alții au distrus! vorbi sec și aproape dușmănos Radu.

— Cine: „noi?“ întrebă cu un zîmbet de îngăduință Alexandru Vardaru.

— Noi... toți! roti mîna Radu Comșa, arătînd legiunile invizibile, presărate de-a lungul și de-a curmezișul țării; toți cei din șanțuri, și cei din spitale și prezența celor morți, care-au nădăjduit miracolul.

Alexandru Vardaru vru să pună din nou mîna pe mîna lui Radu Comșa. Avea cuvintele de pacificare pe buze. Își spunea că e numai o stare trecătoare, explicabilă la un om care-a stat atîtea luni în spital, atîtea în șanțuri și a ieșit din toate cu carnea strivită.

Dar de deasupra, din creanga de nuc, un păianjen păros, cu picioare lungi, se lăsă pe-un fir de ață, se balansă o clipă și rupîndu-și firul nevăzut, începu să fugă pe scîndura mesei cu mișcări epileptice.

Alexandru Vardaru putea înfrunta orice în viață, în afară de vederea unui păianjen. Omul tare în care

izbeau fără să-l clintească toate pasiunile adversarilor și toate protivniciile realității, își pierdea cumpătul ca o femeie înaintea gîngăniei dezgustătoare.

Prinse cuțitul și cu tăiușul, dintr-o singură lovitură, îl despărți în două.

Picioarele păianjenului s-au strîns; jumătate de trup mai fugi dezordonat; apoi se ghemui într-un spasm, destinzînd din cînd în cînd cîte o labă, ca un fir de resort mecanic dezarticulat. Alexandru Vardaru mătură resturile cu cuțitul, șterse tăiușul cu batista și îl puse la loc.

Mîna însă îi tremură; toată stăpînirea de sine îi pierise.

Se ridică.

— Să mergem, Radule! Continuăm altădată...

— Eu n-am ce continua! Să sfîrșim astăzi... Peste două zile plec...

Vardaru se așeză nemulțumit.

Știa că de acum înainte discuția nu mai poate decurge cum o voise el și cum poate ar fi putut s-o încheie.

Ținuse să afle pînă unde a ajuns, ceea ce numea „contaminarea lui Radu Comșa”. Îi era destul. Mai rămînea nădejdea că tot ce rostise Radu e trecător. Stăruia să suspende orice concluzie pentru ziua de astăzi:

— Mi-ai mai spus o dată că pleci, Radule! Nu te oprește nimeni. Nădăjduiesc că ai să te întorci fără acești... fără aceste... În sfîrșit, cumințit! Știi că ești liber.

— Liber, poate mai mult decît gîndesc? Trebuia să o înțeleg!... Să nu aștept să mi se spună. Nu? întrebă surd Radu.

— Ce sens au cuvintele tale, Comșa? Nu-mi vei fi făcînd ofensa să crezi că acum, aș încerca eu... sau Luminița... fiindcă te-ai întors așa... că am putea...

Se opri.

El, cu vorba întotdeauna precisă, nu-și mai găsea cuvintele. Blestemat paing !

Strinse țigara de foi în dinți atît de încleștat, încît îi reteză virful.

O aruncă.

Se ridică în picioare și puse mîna pe umărul lui Comșa ; dar fiindcă îi văzu fața în plin, cu amîndouă cicatricile, întoarse îndată privirea în lături :

— Dragă Radule, sîntem amîndoi nervoși astăzi... Să aminăm...

„Îi e dezgust să mă privească în față, cum a ascuns adineauri mărul infirm printre celelalte. Și dacă i-aș sta în cale, m-ar suprima, așa cum a retezat paingul cu tășul cuțitului !“ gîndi Comșa amar. „De la dinsul nu poți aștepta nici o îndurare. Totul e ordonat, precis, dinainte hotărît. Ideile generoase duc la dezordine, lirismul la catastrofe !... Nu poate bănuî ce sete alta, de altceva, există aici...”

În colțul ochiului cu tăietura cicatrizată, înotă o lacrimă.

Plecă privirea în pămînt. Umerii se încovoieră ca la bătrînii atrași de chemarea pămîntului...

Se simțea acum, înaintea lui Vardaru, împruținat și fără putere de împotrivire ; ca domnișoara Betty cînd nu îndrăznea să răspundă ; ca Marița, slujnica din București cu ochii de culoarea pelinului veșted ; ca adineauri Sofron Vesbianu.

Fiindcă Alexandru Vardaru se afla în picioare, iar el jos, ca să rupă această senzație de dominare, se ridică de pe scaun.

Era, așa, cu mult mai înalt decît Alexandru Vardaru.

Celălalt fu silit să ridice ochii cînd Radu îi vorbi :

— Ocolim, mi se pare, o discuție mai precisă. O discuție așa cum îți place dumitale ! Și ca să nu plu-

tim în vagi considerații generale, rezum !... M-am întors altul de cum m-ai cunoscut dumneata. Firesc, să-ți plac mai puțin !... Dar m-am întors altul și pentru Luminița. Cu aceasta de aci ! (Arată semnele din obraz.) Firesc e ca și dînsa să-l prefere, ca și dumneata, pe Radu Comșa cel de atunci, care nu mai există. În numele lui am venit să-i ofer dezlegarea...

Făcu o pauză. Tăie deșertul dinainte cu mîna. Continuă :

— Mă doare... Luminița a fost viața mea. Eram atît de sigur că am s-o fac fericită !... Dar cum să-i impun prezența unui om desfigurat fizicește ? După dumneata, tot așa de desfigurat sufletește ! Și cum s-o tirii în aventura grea, care presimt că are să fie viața mea de-acum înainte ?

— Radule !

— Pe dumneata nu te pot asculta... N-ai să înțelegi niciodată ! Dumneata mășori totul, tai, rotunjești, rectifici ; consideri omul un material inert !... Mi-ai adormit de la început tot ce putea fi elan dezinteresat în mine ; ai vrut să mă ții aproape de pămînt, să mă legi aci...

— Radu, niciodată nu m-am așteptat...

— Și acum, dacă mai stărui încă și nu mă măhuri din calea dumitale, cum ai făcut cu păianjenul de adineauri, e fiindcă mai crezi că ai să pui ordine, aci în obraz, și ordine aci, în inimă.

— Radu, n-aș permite altuia să îndrăznească...

— Te stimez, dar te urăsc ! M-am făcut să săvîrșesc lașități... M-am depărtat, m-am instrăinat de lumea mea de obîrșie, de sat, de mama, de pălmașii mei de-acasă. Am stat într-un birou, cînd alții mureau în gropi... Am lăsat o dată un copil în ploaie, în drum, ca cea din urmă bestie. Cînd mă gîndesc îndărăt, mi-e dezgust de mine !... Parc-aș privi un

vierme, care s-a îmbuibat... Aceasta ai făcut din mine...

— Comșa, ai fost ceea ce ești !

— Acum îți spui că după zece minute, cînd eu voi sfîrși ca să începi dumneata, am să devin iarăși supus cum m-ai vrut, marionetă trasă de o sfoară... Nu !... Nu !... Nu !...

— Comșa ! îi apucă Vardaru mîna.

— Nu ! se răsuci Radu Comșa, pornind pe alee, fiindcă simțise că îi tremură glasul, că n-ar putea rosti un cuvînt mai departe și că pentru Luminița, la o singură chemare, ar renunța la tot.

Alexandru Vardaru izbi cu piciorul în scaun. Înfipse cuțitul într-un măr, atît de puternic, încît mărul se spintecă în două ; jumătățile se legănară o clipă. Vardaru le mătură cu tăiușul cuțitului.

Pe urmă, își aduse aminte că se calmează numai cînd repetă același lucru de treizeci de ori, în gînd. Își puse mîinile în buzunări, și privind în sus nukul aproape despuiat, constată :

„Frunzele nukului au căzut fiindcă e toamnă. Frunzele nukului au căzut, fiindcă...”

Sună izbită poarta de fier.

2

Radu Comșa porni pe stradă, cu ochii în pămînt, fără să vadă, cu umerii încovoiați, cu gînduri dure-ros haotice din care se alegea unul singur : „De-acum s-a sfîrșit !... Nu m-a oprit... Atît aștepta !...”

— Hep-hep ! Păzește !

Se dădu în lături. Trăsura cu roți de cauciuc trecu în trap întins.

În fund, pe pernele albastre, picior peste picior, era răsturnată Zoe Vesbianu și un căpitan francez care-i

povestea desigur ceva de toată nostimada căci în ochii amîndorura lucea rîsul. Fără voie, Radu Comşa salută.

Zoe Vesbianu privi nedumerită, răsucindu-se peste coşul trăsorii, la acest ofiţer necunoscut, cu obrazul atît de oribil desfigurat.

„Nici dinsa nu mă mai recunoaşte. Ce-am ajuns ? Ce sînt ? Cine sînt acum ?” se întrebă Radu, cu un gol în suflet, grăbind paşii pe strada cu trecători indiferenţi.

Merse mult. Rătăci pe uliţi pe unde nu mai trecuse. Locuri străine. O cazarmă. Pe urmă o şcoală. O curte unde se plimbă convalescenţi cu miinile în bandaje... De-acum rămîne singur. Numai el, faţă în faţă cu sine. S-a eliberat ! Ar fi avut veşnic o şovăială. Ar fi trebuit să aleagă. Aşa toate s-au desfăcut, de la sine. Liber — dar ce lipsită de bucurie e această libertate !..

Se întoarse încotro vedea că se îndreaptă toţi trecătorii, spre străzile cunoscute.

Într-un colţ îl zări pe Sofron Vesbianu oprit din drum, ca să ademenească la el un ciîne alb, jigărit, corcitură de toate rasele, cu blana murdară şi coada flocăită.

Sofron Vesbianu pocnea din degete, înaintînd spre ciîne :

— Na, sireacu... Na, cuţu ! Na, mă cuţule !

Ciînele se apropia cîţiva paşi, se retrăgea, privea îndărăt distanţa pînă la gard, neîncrezător.

Scena părea ciudată şi neverosimilă : bărbatul odios al Zoei, cercînd să mîngîie un vagabond al străzilor, mai ales după cele ce îndurase în biroul lui Vardaru. Scenă atît de ciudată şi neverosimilă, încît Radu Comşa crezu la început că dintr-o cruzime monstruoasă, îl chema poate ca să experimenteze pe dinsul

o tortură de el născocită sau poate să-i arunce o otravă fulgerătoare.

Ciinele îndrăzni în sfîrșit să se apropie. Sofron Vesbianu îl dezmierdă pe blană, îi mîngîie botul, îl băt看 pe spinare :

— Mă, sireacu... Mă, cuțu, mă ! 'Al cui ești, mă cuțu ?... Cum te cheamă, mă sireacu !...

Ciinele se tolăni cu labele în sus, își frecă spina-reă de trotuar, arătîndu-și bucuria acestei dezmierdări neașteptate ; sări în picioare, se gudură și stră-nută.

— Mă, sireacu, mă !

Pe obrazul lui Sofron Vesbianu, vînat, cu ochii mici, se luminase o nobilă și omenească bucurie.

Radu Comșa îl văzuse întotdeauna altfel. Și în-văță așa, cu acest prilej, că de ce străbați mai adînc în spăimîntătoarea realitate omenească, de ce omul e mai indescifrabil, binele și răul e împletit mai in-disolubil.

Sofron Vesbianu se depărtă spre capătul străzii, întorcîndu-se din cînd în cînd și chemînd :

— Na, urîtule ! Na, mă cuțule, mă !...

Ciinele îl urmă de la distanță, legănîndu-și coada flocăită, de bucurie poate că și-a găsit în sfîrșit un stăpin.

„Ciudat ! gîndi Radu Comșa. Nu-i oare în fond mai omenos acest Sofron Vesbianu decît Alexandru Vardaru ? L-am văzut eu vreodată pe părintele Lu-miniței dezmierdînd un ciine, ba încă jigărit ? L-am surprins induioșîndu-se de-o suferință străină, săvîrșind vreo faptă bună într-ascuns ? Ordine, cinste, severitate, intransigență — lozinci ! Lozinci de om public... Și, adică de ce oare Sofron Vesbianu e mai de osîndit pentru afacerile lui lacome, grosolane, ci-nice, directe, decît Alexandru Vardaru pentru con-tractele lui de cea mai perfectă corectitudine legală,

dar de fapt, de cea mai elastică și mai convențională morală a lumii sale ?

A accepta să figureze membru în consiliile de administrație ale societăților petrolifere cu capital străin, pe cuvînt că ești bun gospodar, fără a te pricepe în treburile de petrol nici cît un ucenic de la sonde, nu-i dovada unei intransigențe foarte relative ? Cîte asemenea contracte n-au trecut prin biroul nostru din București ? Cîte asemenea procese n-a pledat și nu le-a cîștigat fiindcă era Vardaru, nu fiindcă aveau dreptate clienții avocatului Vardaru ?..."

Pe urmă, aceste întrebări îl scîrbiră la gîndul că îl încercau acum și nu-l munciseră de fel cu doi-trei ani înainte.

Radu domoli pașii împleticiți și răpuși de povara unor atît de penibile constatări. Se apropie de casă. Nu-l aștepta acolo nici măcar un cîine cules de pe stradă.

Îl aștepta altcineva.

La poartă, mașina lui Alexandru Vardaru.

Șoferul salută, ducînd mîna la caschetă.

— Ce e, Neculai ? se agăță, de speranță, cu glas uscat în gîtlej.

— Am venit cu duduia Luminița, domnu locotent. E în cameră la dumneavoastră. V-a căutat, și-acum vă scrie un bilet.

Radu urcă scările din două salturi.

Luminița, cu spatele întors la fereastră, scria la birou.

Cînd îl văzu, mototoli foaia și se repezi să-l prindă cu amîndouă mîinile de gulerul tunicii.

— Radule !... Ce-a fost ?... Radu, ce sînt acestea ?

Dar Radu Comșa simți că buzele Luminiței au ocolit obrazul cel atins și buzele au căutat, instinctiv, pielea netedă. Iar toată bucuria îi fu o drojdie acră.

— Ce s-a întâmplat, Radule?... N-am înțeles nimic de la papa. Și-a luat pălăria și-a plecat... L-am auzit întâia oară blestemînd războiul... Adevărat, Radu, că tu?... Că tu ți-ai închipuit?... (Radu Comșa strivea strîns pieptul Luminiței la pieptul lui; îi dezmierda umărul mântălii de mătase, neîndrăznind să spere că totul nu s-a sfîrșit).

— Luminița!... Luminița mea...

Numai bătaile inimii zvicneau prin haină. Luminița nu ridica privirea la el. Păstra ochii închiși. Îl vedea așa cum îl știuse; nu cum o strîngea lipită de trupul lui, plecînd obrazul în care cicatricile palide arseseră chipul îndrăgit de ea, ca un acid.

Radu vru să-i desfacă nasturii mănușii, să-și lipească îndelung, cu recunoștință, buzele de încheietura moale a mîinii.

Luminița se împotrivi.

— Nu, Radule... Am venit să te iau. Mergi cu mine.

— Unde?

— Mergi cu mine... N-ajunge atît?

Îi atinse obrazul cu buzele proaspete ca un fulg de nea.

— Ia-ți o manta, ceva... Haide odată; bătu nerăbdătoare din picior.

Și se întoarse abia acum să privească biroul lui Radu, în care intrase întâia oară.

— Ce bine e la tine!... Și cărți ai... Ce multe încă, și nu mi-ai spus nimic!

Răsfoi cîteva, citi titlurile. Se opri la una și rîse:

— *Pauvre Fustel!*¹

Radu nu înțelegea.

Luminița răsuci volumul lui Fustel de Coulanges, aruncă ochii pe începutul unui capitol, pe altul.

¹ Bietul Fustel! (Fr.)

— *Pauvre Coulanges !...* Există cineva care a murit cu ideea că e un imbecil fără pereche... grand-papa ! Mitu Arpășeanu...

Radu Comșa, cu mantaua pe braț, cu figura împietrită de pustiirea din el, aștepta. Luminița se arătase nerăbdătoare să meargă mai repede și acum uitase... El nu-și imagina ce vrea să-i spună. Ea urmă cu privirea sclipind a rîs, furată de amintirea prea veselă :

— Am o remușcare, Radule, și pentru Fustel de Coulanges și pentru grand-papa... Nu ți-am povestit ? E nostim... Cînd eram mică în clasa a treia de liceu, în vacanță, grand-papa mă supunea la o tortură de două ori pe zi. Avea vederea slăbită de tot, nu putea citi. Și căzuse păcatul pe mine, să-i citesc eu... De-ar fi fost măcar romane ! Dar nu ! Fustel de Coulanges, Taine, Michelet...¹ Se punea în jîlt, eu alături la măsută ; „Haide, Luminița, treizeci de pagini și ai scăpat...” Începeam. După un sfert de oră mi se părea că n-au să mai sfîrșească... Aruncam ochii la numărul paginilor : mai sînt douăzeci și cinci, douăzeci și două, douăzeci... Începeam să sar aliniată... *Pauvre grand-père*² se silea să înțeleagă, dădea din cap : „Și acesta se numește un cugetător mare, Luminițo ? Observi ce gîndire eliptică are și cum îi lipsește suita de idei ? Am să revin la Tacit și la Sueton³... Ție cine-ți place, Luminițo, Tacit, sau Fustel de Coulanges ?” — „Nici unul, grand-papa” ; — „Ei, drăcoaico, drăcoaico, te-am înțeles. Fugi la porumbeii tăi !...” Scăpam. Zut, pentru Fustel de Coulan-

¹ Numa-Denis Fustel de Coulanges (1830—1889) — erudit și istoric francez ; Hippolyte Taine (1828—1893) — filozof, istoric și critic literar francez ; Jules Michelet (1798—1874) — istoric francez.

² Bietul bunic (fr.)

³ Caius Suetonius Tranquillus (cca 70—cca 160) — istoric roman.

ges, zut pentru Tacit !... *Pauvre grand-père, pauvre Fustel !...*

Luminița izbucni în râs, aruncînd cartea pe masă.

Rîsul pătrunse în inima lui Radu, ca un vîrf de cuțit răsucit. Lui i se juca viața și Luminița putea gîndi la altceva, putea rîde ? Sînt două lumi, două lumi care nu se pot pătrunde. În ochi se adună atîta muștrare, încît o văzu și Luminița. Se opri mîhnită deodată, readusă la realitatea prezentă și posomorită.

Îi cuprinse gîtul, dar nu-l privi în față :

— Mă ierți ? Uită-te în ochii mei... mă ierți, Radu ?

— De ce să te iert, Luminița ? Tu ești Luminița dintotdeauna, numai eu sînt altul acum.

— Cum vorbești, Radu !... Mergem de-aici. Mă sufoc.

Îl țîri de braț.

La mașină, porunci lui Neculai să se așeze în fund, ea trecu la volan, Radu alături. Dădu drumul motorului : un timp merse atentă la trecătorii străzilor și la viraje, schimbînd vitezele, frînînd, sunînd claxonul, pînă ajunseră între teii Copoului.

— Unde mergem, Luminița ? întrebă Radu.

— Ce-ți pasă ?... Nu e destul că mergi cu mine ?

Luminița accelerează. Vîntul îi flutura șuvițele de păr scăpate de sub urechile bonetei de piele cenușie : spre dinșii venea vertiginos peisajul de toamnă, cu frunze metalice și cu unduirile moi ale colinelor.

Șoseaua era în afară de calea armatelor ; întilneau numai convoaie răzlețe și drumeți ferindu-se dincolo de șanț, din vîrtejul de praf. Pe linia zării, Ceahlăul ridică din piclă forturile vinete, apoi se năru. Luminița accelerează încă. De sub guma roților, pietrele mărunte improșcau din praștii ; aerul vijîia în urmă, spintecat de botul radiatorului.

Trecură printr-o dumbravă cu luminișuri în care se prefira blind soarele toamnei ca într-o priveliște eternă, nepîngărită de toate zvîrcolirile omenești.

O casă cu acoperiș de șindrilă, cu streășina lată și pe alocuri înnegrită de mușchi, se pitise ascunsă la marginea poienei. Era un paltin înainte, o cum-pănă de fîntînă, un cîine ridicînd somnoros capul și încolăcindu-și botul la loc; o femeie cu furca în briu, pășind în urma unei vaci cu vițel, cîteva mioare.

Luminița încetini.

— Aci aș vrea să trăiesc... Departe de tot, de toți. Ah! cum mă fac toți să sufăr!... rosti întorcîndu-și o clipă capul pe jumătate și adunîndu-și îndată atenția la curba șoselei.

Radu tăcu. Luminița crezu că n-a auzit și repetă, cînd șoseaua fu din nou linie dreaptă:

— Acolo să fim... Departe de toți care... Numai noi doi...

Radu Comșa vorbe:

— Fiindcă ți s-a părut de la distanță, Luminițo, că acolo ar putea fi o viață idilică, fără nimic care să invenineze... Dar dacă ne-am fi oprit și dacă am cerceta de aproape, ai vedea că și viața aceluia, ca a tuturor, e roasă de nemulțumiri mediocre, că își blestemă soarta, că rîvnesc altceva... Își închipuie că toți, că oriunde, în afară de ei, sînt mai fericiți... Orice viață omenească e devorată de un rău ascuns, în această lume putredă și strîmb alcătuită.

Luminița accelerează din nou. Copacii de pe marginea șoselei galopau ameteitor spre Iași rămași undeva, în urmă. Acum Radu fu cel care crezu că Luminița n-a ascultat cu luarea-aminte, încordată numai la mersul puternic și ritmic al motorului.

Dar tîrziu, Luminița, fără să-și schimbe privirea fixată înainte, vorbe poate numai pentru ea:

— Orice viață omenească e devorată de un rău ascuns, fiindcă oamenii n-au niciodată curaj să privească în ei și să se explice !... Să se explice lor și altora.

— Lor și altora...

— Da ! Lor și altora !... Să renunțe la mândria care ne închide în noi, ne pecetluiește pe fiecare într-o crustă, cum își închid melcii cutia lor de calcar când dă frigul.

Mai vru să adauge ceva, dar își luă seama. Strînse buzele și accelerează. La capătul drumului se prăvălea pe un clin, o pădure fumurie. Când ajunsese în margine, Luminița frină și sări trîntind porțița :

— Neculai, ne aștepți aci !... Verifică motorul, nu-mi place cum bîzîie...

Apoi, cu o satisfacție pe care nu și-o putea ascunde, către Radu :

— Ți-a plăcut cum te-am adus ? Dă-mi brațul... Nu mă întrebi cînd am învățat să conduc ?

Radu privi praful șoselei. Ce se petrecea în el și ce deșarte întrebări îi puneau Luminița !... Desigur aceasta făcuse, cînd el era întins în pat, orb, și cînd ea nu-și găsea timp să vină.

— Mergem pe-aici... Îmi place cum foșnesc frunzele. Și mirosul lor mă ametește, ca un lichior foarte vechi.

Marginea pădurii era rară. Potecile ascunse de noianul foilor. În adînc, întrecîndu-se cu ecoul, o pasăre ori o sălbăticiune repeta un sunet regulat și mecanic.

Luminița se strînse mai aproape la pieptul lui Radu. Își smulse mînușile ca să-și împletească degetele goale cu degetele lui.

— Luminița... începu Radu.

— Nu ! Te rog, nu, Radu !... Lasă așa... îngîină ea dureros.

Merseră tăcuți sub crengile despuiate. Foșnetul pașilor suna uscat și mortuar. Pasărea ori sălbăticuina amuțise.

Toată pădurea era deșertată de viață. Frunzele cele din urmă coborau în cercuri line. Erau numai ei singuri acolo, într-o mare părăsire, strinși unul lângă altul, să ocrotească o flacăra muribundă, în larga dezolare a toamnei.

— Luminița ! începu iarăși Radu.

— Sînt obosită... Să stăm aici.

Era un trunchi răsturnat. Luminița își ascunse ochii în palme. Stătu mult așa ; poate își ascundea ochii uzi, poate îl chema înainte, pe celălalt Radu...

Nu i se vedea decît ceafa cu pieliță fină și brună, cîrlionții părului scăpați din boneta de piele gri ; mică și fără putere, ghemuită, strivită în decorul înalt, vînjos și aerisit al codrului, care și în moarte păstra o grandoare solemnă.

Cînd desfăcu palmele, nu ridică ochii, ci vorbi privind în cimitirul de frunze de la picioare :

— Am spus adineauri, Rădule, că oamenii sînt nefericiți fiindcă n-au niciodată curajul să privească în ei și să se explice... Lor și altora !... Ne înăbușim în noi... Radule, îmi ajuți tu să mă explic, să lămuresc ce e aci ?

— Luminița !

— Vreau să fiu sinceră și nu pot !... Ca să fii sinceră, trebuie să știi ce e în tine și eu nu știu. Astăzi sînt într-un fel și mîine nu mă recunosc... care sînt eu, cea adevărată ?

— Luminița...

— Lasă, te rog !

Scutură capul și cu palmele împreunate între genunchi, după o pauză, surîse privind în gol :

— Observi ciudățenia ?... Cer ajutor de la tine și nici nu te las să vorbești ! Mi se pare că mă între-

rupi mereu de la ceea ce mă privește numai pe mine, parcă tu ai fi aici numai ca să ascuți... Altceva am vrut să vorbesc și altceva spun! Altceva am simțit și altceva este!... Există cineva străin de noi, care ne dă la o parte, se instalează în locul nostru, vorbește pentru noi... Exprimă ceva din noi, dar nu mai sîntem noi.

— Luminița...

— Te-am rugat, lasă!... Era atît de simplu înainte! Mi se părea că totul are să fie veșnic... Nu mă teamam de tine, nu mă îndoiam de mine. Îmi era dragă viața!... Credeam că n-are să ne refuze nimic. Și acum?... E oribil să te îndoiești de tine, să știi că se află pitit aci un dușman care te pîndește... Îți dictează el!... Radule, numai un an a trecut și sîntem atît de altfel!...

Acum Radu, el stătea cu capul în pumni, cu coatele pe genunchi.

Trecu o suflare de vînt și desprinse o plasă sonoră de frunze.

Luminița se îndreptă și îl privi. Ar fi vrut să-i cuprindă fruntea la piept; dar brațul era frînt. Să-i rostească vorbe bune cu care a alergat pînă aci; dar cuvintele muriseră, reci, pe buze. Să-i pună fruntea pe genunchi într-o dureroasă spovedanie; dar omul de alături îi era străin, atît de străin!...

Soarele îi scălda într-o lumină obosită, care nu mai putea încălzi nimic din ce se afla în ei obosit.

Cum a crezut oare că aceasta mai poate fi iubire? Era numai milă, remușcare; își mai spunea poate că-l iubește, din orgoliu... Și un gînd crud îi tresări: „Dacă ar fi murit ca Mihai, ca alții, l-aș fi iubit pentru totdeauna!” Îi fu spaimă de simplitatea cu care acceptase acest gînd. Îi fu ură pe ea!

— Mă ierți, Radule?... Dacă ai ști cîte gînduri!... Dar acestea nu se pot spune... Mor cu noi.

Radu Comșa ridică ochii. Luminița îi văzu cicatricele în plin, gura cu buzele voluptuos desenate de altădată — buzele de cadină, cum spunea Paul Var-daru — strîmbate acum de rinjetul care dezvelea dinții; colțul ochiului lăcrimos.

Întoarse capul spre pădurea înaltă și impasibilă. Radu își prinse din nou obrazul în pumni. Ce mai sperase oare? Ce nebunie sperase?

Acum gîndeau amîndoi că mai bine s-ar afla oriunde în altă parte, decît aici, împreună. Ce cău-tau? Ce gînd imposibil îi adusese?

Așteptau amîndoi să plece mai curînd, dar se pîn-deau care va da semnalul întîi. Și așteptînd, nu se mișca nici unul, ascultîndu-și respirația.

O veveriță trecu din creangă în creangă, pe pun-tea aeriană, sprintenă și voioasă, lunecînd ca o în-trupare a fără-de grijii. Părea că se joacă de v-ați-ascunselea după ramuri. Se opri să ronțăie ceva, cu labele mici duse grațios la bot. Zvîcni spre vîrf și dispăru, înghițită parcă de cer, redată aerian aerului.

Amîndoi o urmăriseră cu privirea și cînd nu mai fu, își îndreptară ochii goliți; Luminița spre fundul pădurii, el spre pămînt.

Dura încă nesfirșită și multiplă viața; era încă plină de măreție natura și de mister pînă la răsufletul celei mai fine vietăți; numai ei stăteau acolo ca doi captivi, în mijlocul codrului, legați cu un blestem, de-o vrăjitoare rea. Iar ce se afla în ei adînc nu-și puteau spune; era îngropat ca apele subterane care n-au să vadă niciodată lumina și se pierd în nisipuri, fiindcă nu se află mîna îndurată să le libereze. Nu se mișcau. Cine să rupă tăcerea? Să se ridice întîi?

Îi dezlegă un pădurar, cu tolba subsuoară și cu pușca pe umăr, trecînd și poftindu-le ziua bună, cu mirare, fiindcă îi vedea tîrgoveți, în pustiul lui. Se

ridică ră amîndoi uşuraţi din vraja ruptă, îndreptîndu-se spre şosea.

Radu Comşa aprinse o ţigară.

— Minunată pădurea, toamna...

— Da, minunată !

Mai merseră un timp :

— Cred că pe aci am venit.

— Da, pe aci !...

— Se cunosc urmele !

— Da, se cunosc urmele !

Gîndurile se încrucişau altfel : s-ar fi strîns cu deznădejde să implore amăgirea că nimic nu e adevărat, că nimic nu s-a sfîrşit.

Dar vorbele sunau spăimîntător de calme :

— E tirziu ?... Ceasul meu a stat.

Luminiţa ridicase ochii spre Comşa : îi venise pe buze numele lui : Radu, şi nu-l rostise.

Începea să nu-l mai poată rosti.

Radu Comşa îşi privi ceasul de la brăţară :

— Şase... Şase şi cinci.

Şi urmări, mai departe, fumul albastru al ţigării risipindu-se în aerul străveziu-roz, de amurg tomatic.

Şoferul se uită lung la figurile lor împietrite ; îşi fixa pentru el o opinie, pe care avea s-o împărtăşească în aceeaşi seară tuturor servitorilor din casa Vardarilor.

— Nu mă lăsaţi pe mine să conduc, duduie ? Sînteţi ostenită...

Luminiţa îi făcu numai din cap semn lui Neculai să rămînă îndărăt ; îşi puse mînuşile şi se așeză tot ea la volan.

Mîna maşina ca pe o fiară care trebuia dresată, căutînd înadins linia cea mai apropiată de marginea şanţului, năpustind maşina la viraje unde derapau roţile în prund. „Un pom, un singur stîlp, şi se sfîr-

șește cu amîndoi!" gîndi, cu voluptate exagerată și rea, Comșa.

Dar mașina spinteca precis aerul, cu apusul în dreapta, învăpăiat, semn de toamnă virtoasă și lungă.

Îi păru că Luminița se plecase prea mult pe volan. Se plecă și el să-i vadă chipul. Din ochii Luminiței curgeau lacrimi, svîntate de aerul vertiginos, fără să le șteargă. Se pleca numai să le ascundă. Și bărbia îi tremura. Dar cu mîinile încleștate pe volan se arăta încă tare, cu toată îndărătnicia stăpînind fiara cu carapace metalică, aruncată ca un bolid de-a luncul șoselei.

În oraș, opri la poarta lui Comșa.

Radu îi sărută mîna. Rosti ceva, indiferent ce, numai fiindcă asculta șoferul.

Intră fără să privească îndărăt; pe cel dintîi scaun căzu cu mîna rezemată de spătar, cu ochii astupați de îndoitura cotului.

Dar îi ridică îndată. Luminița era lingă el. Îi puse mîinile pe umeri — ar fi vrut să-i ridice și să-i strîngă tîmplele, dar evitase atingerea semnului de rană pe care și-l închipuia luciu și rece, ca o piele străină, de mort.

— Radu... Nu poate să fie așa. Cum să cred?...

Trase un scaun aproape de el, îi prinse o mîna:

— Nu pot să cred, Radu!... Înțeleg ce e în tine cînd taci. Dar n-ai drept... Tot ce-am gîndit noi, tot ce-am spus, nu poate sfîrși așa... Cum să uităm?... Nu e nici un an de cînd... Tot trecutul acesta...

Radu îndreptă pieptul:

— Eu nu sînt un *trecut*, Luminițo!

Însă ce mai voise să spună, nu rosti.

— N-am înțeles aceasta! Își apără Luminița cel din urmă spasm de chemare. Este ceva rău între noi. Are să treacă!... Vezi cum am alergat?... Am vrut să plec și a fost cu neputință. M-au întors pașii din

drum... Renunț la toată mîndria mea. Mă arăt cum sînt, cu toate urîteniile mele... Cum desigur mă condamnă. Dar cum am putea să ne întîlnim așa miine? Să întoarcem ochii amîndoi?... De ce nu vrei să înțelegi ce se petrece în mine? Să mă ajuți a înțelege...

Se opri să respire, cu bărbia ridicată în sus, cum înalță păsările cînd beau apă. Apoi cu simțul prezent al realității, care nu părăsește niciodată femeia, își așază rochia prea ridicată, pînă la genunchi. Radu Comșa observă gestul. Gîndi: „Vorbește, dar atenția îi e mai degrabă îndreptată la rochie, la nasturii mănușii”.

— Viața nu e așa cum am văzut-o! continuă Luminița. E mai crudă... A rupt ceea ce noi credeam veșnic, ca timpul... Îți aduci aminte? Atîtea proiecte, Radu!... atît de simple ni se păreau toate!... Vezi, pentru ele m-am întors. M-aș fi simțit vinovată față de viață, dacă n-aș fi făcut aceasta. N-am atîta orgoliu, să mă închid în el, ca tine. Învăț că din viață trebuie să ne mulțumim cu ce ne poate da. Să ne facem o fericire a noastră din puțin... din... din...

— Zi, Luminițo! Spune cuvîntul: din resturi!

— Nu aceasta, Radu... Dar cum pot să mă fac înțeleasă?

Luminița își apăsă ochii. Îi deschise iar, strîngîndu-se alături, într-adevăr, fiindcă seara coborise și fiindcă în umbră, obrazul lui Radu nu mai păstra nimic din mușcătura cruntă a fierului. Părea Radu pe care îl iubise ea, de care se agăța încă. Cel de aici nu mai putea fi cel de aieva.

— Nu, Radu! se strînse lacomă de umerii lui, frecîndu-și obrazii de haina aspră. Tot ce-a fost rău între noi și nu ne-am spus în vremea aceasta din urmă avem să uităm... Rămînem numai așa, cum

ne-am știut. Radu, numai noi, cei de atunci, am fost cei adevărați... Spune că ai să mă ajuți să fiu așa... Vezi, vorbesc cum n-am vorbit niciodată. Mă umilesc ! Radu, nu feri obrazul de mine...

În întuneric, Luminița îi căuta obrazul pe care să pună sărutul pentru celălalt Radu. I s-ar fi dat cu un elan de deznădejde, cu o ofrandă a fecioriei, să pună ireparabilul între dinșii, să știe că niciodată n-ar mai avea drept să șovăie. Dar mîna, prinzînd fața lui Comșa, cuprinsese amîndouă cicatricile pe care le simți lucioase și moarte. Și-o retrase mai repede decît a gîndit. Se ridică așezîndu-și părul sub bonetă, cu toată pornirea răcită. Vorbi ca foarte de departe :

— Mă dor tîmplele, Radu... Sînt amețită ! Trebuie să plec acum... Ce-are să spună Neculai ?... Dar te rog, Radu, să te gîndești la toate... Eu te aștept. Oriunde ai să fii, eu te aștept... Nu-mi dai mîna ?

Radu apropie degetele mînușii, fără să le atingă de buze.

Luminița se depărtă împleticindu-se. Se rezemă de ușă.

— E întuneric... Petrece-mă pînă la poartă... Tu cunoști scările acestea unde eu nu mai văd nimic...

Îl prinse încet, cînd se apropie, de după gît, și înălțîndu-se în virful picioarelor îl sărută pe frunte ca pe un defunct.

3

Radu o întovărăși pînă la poartă, cu capul gol. Luminița se ghemui într-un colț al mașinii, subțire și fără contur, ca o manta aruncată.

Mai vru să întindă miinile într-o chemare ultimă ; dar altă putere i le ținu cu pumnii înfipti în perne. Mașină urni.

Cînd Radu se întoarse, din întunericul zidului apăru Vasile Mogrea, cu chipiul tras pe ochiul pe jumătate închis, cu țigara în colțul gurii :

— Zbură porumbița, Comșa ! Ai ?

Radu îi întinse o mină fără oase.

— Am văzut-o cînd a intrat după tine. Am așteptat aici.

Radu îi făcu loc înainte, dar celălalt continuă :

— Mă gîndeam întii, să vin ca din întîmplare. Să-mi iau rol de arbitru... I-aș fi arătat, să țină minte pentru totdeauna !... Dar cînd am văzut că nu aprinzi lumina, mi-am spus : Haha ! Astea nu-s mofturi !... A găsit singur el, Comșa, explicația cea mai directă și definitivă !... Argumentul la care nu rezistă nici o femeie. N-am avut dreptate ?...

Radu încleștă dinții. Vorbele prietenului pîngăreau brutal, degradau într-o inutilă trivialitate ceea ce era pur și inalterat în toată suferința lui și a Luminiței.

Intrînd în cameră, după ce Comșa aprinse lumina, celălalt inspectă patul intact, ordinea în toate obiectele, strîmbă disprețuitor din nas și aruncă țigara pe podea, călcînd-o cu piciorul. Răspunse tot el :

— Constat că n-am avut dreptate, Comșa ! Și regret... Ești un boboc mai naiv de cum te credeam... Ascultă-mă ! Pe femeie o cucerești cum poți și cum se întîmplă. Adesea nici nu știi cu ce mofturi. Dar n-o păstrezi decît stăpînind-o. Acum văd scena. I-ai povestit, ce ?... Moft !... Este un singur sistem, dragă Comșa, patentat de cînd străbunii noștri se aflau în grote. Nu dă greș niciodată ! Toate celelalte sînt prefăcătorii. Abțibildurile secolelor și mileniilor de civilizație, care au pus în mîna femeilor tot soiul de arme și de mofturi... Dacă te-ai potrivit tertipurilor, ești pierdut. Dacă nu, e a ta ! Cit vrei. Vine după tine. Vine, pînă cînd te silește pe tine s-o

alungi... Dacă te-ai potrivit mofturilor, crezi că are să-ți mai calce vreodată pe aci?... Moft!

Vorbind, Vasile Mogrea, cu chipiul pe cap, măsură camera dintr-un capăt în altul, agățînd cu virful bocancilor colțul covorului, răscolind cărțile, mutînd obiectele de pe birou.

Se opri înaintea lui Radu Comșa, îl privi cu compătimire, cu jumătatea ochiului drept închisă, fiindcă în colțul gurii fumega țigara.

— Comșa, îmi dai voie să-ți spun prietenește? Ești un mare imbecil! Un Ceahlău de imbecilitate!... Un Everest, un Gaurisancar¹ de imbecilitate!... Aceasta e tot! Restul sînt mofturi!

Radu îi vorbi, biruindu-se:

— Te rog, Mogrea! Dacă ții să rămînem prieteni, te rog să nu-mi vorbești niciodată despre aceasta. Asculți? Niciodată...

Celălalt slobozi două conuri de fum pe nări și căscă ochiul închis.

— Niciodată?

Pufni, îmbrățișîndu-l într-o privire de nemărginită milă:

— Bine. Am înțeles. De acord!... Dar ai să vii tu să-mi vorbești. Să nu-mi ceri atunci să te ascult... Acum poți să deschizi fereastra. Să iasă mirosul de ciocolaică. Duhoarea aceasta de Coty!

Pentru Vasile Mogrea, toate parfumurile erau L'Origan de Coty, supremul rafinament, Ceahlăul rafinamentului. Și ca să-și arate completa indiferență, deschise cea dintîi carte care-i căzu la îndemînă, volumul lui Fustel de Coulanges, și începu să citească.

În cinci minute s-a transfigurat, ca întotdeauna cînd citea. Tot ce era aspru și vulgar în înfățișare dispăruse; uitase și pe Radu Comșa, uită și de ce venise și tot ce vorbise; era acum cu două mii de

¹ Virf în munții Himalia (7.145 m).

ani îndepărtat, printre coloanele albe ale cetății antice, în togă albă, în sandale și cu fruntea încinsă de lauri; întorcea foile cu degetul ușor; desigur fără să-și dea seama ce face, scoase chipiul și îl așează somnambulic pe un teanc de cărți.

Radu Comșa, pe marginea patului, îl privea, ro-zindu-și unghiile. Încă o dată un seamăn al lui îi părea enigmatic. Indescifrabil. Adineauri îi răscolise sentimentele dușmane, fiindcă ofensase brutal o suferință ascunsă, ca un om care ar fi apucat cu mâini păroase și impure o fragilă și nepămîntească imagine. Nimic din ce se petrecea în el într-adevăr celălalt nu presimțise. Credea că n-are să-i ierte nici odată aceasta. Și acum, înaintea lui, arăta altul; strămutat în alt veac.

Vasile Mogrea simți privirea lui Comșa asupra-i. Ridică ochii zîmbind în mustățile aspre ca peria de dinți, cu gîndul încă la lumea de două milenii stinsă, de care se desprindea cu părere de rău. Închise cartea, cerîndu-și scuze :

— Manie, Comșa !... Țsta e opiul meu... Altfel aș turba toată ziua dărimînd, răsturnînd, injurînd. Mergem ?

Venise să-l ia la întîlnirea unde fuseseră chemați de cîteva zile încă, înainte de a pleca din nou pe front. Nu știau bine cîți vor fi. Nici cine. Știau doar de ce se caută.

4

Merseră fără să vorbească, urmărind fiecare alt gînd; cum își tirau în dreptul felinarelor după ei, fiecare, altă umbră.

La casa din capătul Păcurarilor, dibuiră prin ograda întunecoasă, călcînd pe o punte de scînduri

îngustă, aruncată peste bălți negre, care miroseau a grajd. Desigur locuința unui birjar. Două trăsură deshămate. Un cotiugar cu fin, de unde ronțăia molcom un cal. Un felinar de tablă, cu capătul de luminare pe sfirșite, lumina fumegos și trist peretele galben, la intrarea cu trepte. Din șură se auzea cineva vorbind cu caii rusește; omul îi văzu și apără balansînd alt felinar în mînă, strigîndu-le cu glas castrat:

— La dom ofițer, mo roc?... Bateți, mo roc, la ușa! Nu resturnați, mo roc, samovar...

Ocoliră samovarul cu lucirea metalică stînsă în ungherul scărilor.

Le deschise ușa un ofițer necunoscut, cu mîna prinsă pe sub tunică în bandaj. Îi conduse printr-o sală cu hamuri noi, atîrnate în perete, zurgălăi și zăbăli nichelate, cu mirosul special al magazinelor de pielărie; de aci, într-o încăpere dreptunghiulară, cu tavanul jos, de grinzi.

Se aflau adunați ofițeri din toate armele, toți tineri, fumînd pe scaune sau întinși într-un cot pe trei paturi: unii nedezbrăcați de manta. Radu Comșa cu surprindere recunoscă pe Onisfor Sachelarie, care se ridică grăbindu-se să-i strîngă mîna, cu privirea stăruitor fixată la semnele din obraz. Cîteva figuri îi erau familiare, din stradă, sau din spital sau din întîlnirile frontului: un copilandru cu pieleț de domnișoară, dar cu numeroase și cele mai înalte insigne și decorații; Bogdan Cernegură, prietenul lui Ghenea și enigmaticul camarad de pe frontul Cașinului și Grozeștilor...

Vasile Mogrea cunoaștea mai mulți. Îl părăsi, apropiindu-se de un domn cu ochelari, cu barbă de lipovean și cu lavalieră neagră, care-i dădea aer de artist; singurul civil între toți.

Au căzut în plină dezbatere, intrarea lor întrepurse firul, căci după ce se cunoscură toți, ofițerul cu mîna bandajată, desigur gazda, continuă :

— Eram doisprezece... Acum sîntem paisprezece. Toată comparația mea cu cei doisprezece apostoli a căzut, precum vedeți, prin prezența camarazilor Comșa și Mogrea... Dar știm că sîntem mai mulți ! Poate sute, poate mii ! Numai nu ne cunoaștem... Alexiuc, fă lampa mai mică, fumegă !

Alexiuc, sublocotenentul de artilerie cu obraz bălan de fată, făcu lampa mai mică ; își duse la nas degetele să vadă dacă n-a rămas cumva miros de gaz și se așeză la loc, pe marginea patului, să asculte cu atenția binevoitoare a unui elev la o inaugurare de curs.

— Nu ne cunoaștem, și de aceea am fost de idee cu cîțiva camarazi să ne căutăm, să ne descoperim, să ne adunăm ! N-avem nevoie să fim deocamdată mulți... Înainte de război exista un sistem ingenios să te procopsești cu un ceasornic elvețian gratis... Trebuia numai să împarți la doisprezece prieteni douăsprezece bilete de cîte doi lei, care le dădeau drept să obțină la rîndul lor alte douăsprezece bilete... O dată acestea distribuite la alți doisprezece prieteni, el devenea posesorul unui cronometru elvețian gratis !... Vedeți dar, că tot sînt buni la ceva prietenii... Aceste prietenii, camarazi, să le folosim acum pentru a împrăștiia din om în om dorința noastră de bine ; tot ce-am meditat și am pornit să nădăduim în tranșee. Să le dăm un început de înfăptuire !... Aproape toți ne aflăm aci trecători... Locul nostru este pe front. Acolo trăim de-un an. Știm ce e acolo... Alexiuc, iar filează lampa !...

Alexiuc micșoră lumina și se așeză docil pe marginea patului.

Radu Comșa privea cu pornire de prietenie la camaradul care vorbea, așezat picior peste picior pe-un scaun în mijlocul camerei, însoțindu-și cuvintele cu gesturile mâinii stîngi sănătoase. Avea figura virilă, părul țepos, tuns scurt și ridicat în sus perie, ochii cercetînd, în timp ce cuvînta, pe fiecare dintre ascultători în parte.

Vorbele sunau calde, fără pompă oratorică, povestind numai ceea ce știau și gîndeau toți :

— N-aș vrea să dăm acestei întîlniri de camarazi, înfățișarea unei conspirații. Avem cu toții o datorie pentru moment. Să ne apărăm bucata de țară, cîtă ne-a mai rămas !... Dar acolo, printre oamenii noștri, am contractat o obligație... Știu și soldații la care ne întoarcem, că atunci cînd se vor sfîrși toate, ceva trebuie îndreptat. Făgăduielile și jurămintele se uită după ce a trecut primejdia... Zic, prieteni, să vă găsească ceasul pregătiți și adunați ! Să rezistăm.

Vorbind, privirea se opri la lampa care fumega ; iar Alexiuc înțelese, nu mai așteptă și coborî fitilul în capsula de alamă.

Ofițerul cu mîna în bandaj îi mulțumi din cap, urmînd :

— Aici, am văzut cu toții că există cumplită și felurită mizerie. Chiar am simțit unii, să mărturisim, un fel de remușcare, fiindcă de pe front îi înglobam pe toți laolaltă, parcă toți ar trăi în huzur... Războiul l-au vrut alții. De dus, cu tot greul, îl ducem noi, care voiam pace. Acum, cînd am pierdut jumătate de țară, e laș să dăm îndărăt... Ne apărăm pămîntul cît ne-a mai rămas. Dar am găsit aici și multă lume pentru care războiul pe care l-au dorit dumnealor a devenit un accident neplăcut, care durează prea mult. Se plimbă și se plictisesc ! Vor să sfîrșească totul mai repede !... Chiar dacă am mai pierde încă o bucată din țară cu mii și mii de vieți — numai să

sfirșească !... Ca să înceapă ei iar... Aceasta să n-o mai îngăduim, camarazi.

Să nu mai înceapă tot dinșii ! Vă mulțumesc că ați venit... Acum să vedem părerea fiecăruia, ca să hotărîm un plan de acțiune.

Ofițerul cu dreapta bandajată lăsă scaunul gol. Toți priviră unul la altul.

— Vorbește tu...

— Ba tu ! Eu mai la urmă.

— De ce nu vorbești dumneata ?...

Domnul cu ochelari și lavalieră își netezi barba de lipovean, zîmbind.

— Ei, domnilor ? îndemnă gazda.

— Să vorbească Simion ! rostiră mai multe glasuri.

Cel care se numea Simion se apără, roșu ca un semnal de gară.

— Simion ! Să vorbească Simion !

Fiindcă toți strigau, se trezi și Radu Comșa cerînd cu înverșunare să vorbească Simion, deși nu știa cine e Simion și nici de ce e nevoie neapărat să vorbească Simion.

Căpitanul Simion, pătrat și spătos, pași incomodat parcă de musculatura care-i scurtase brațele și picioarele, și îi plesnea uniforma pe el. Pieptul era acoperit de două rînduri de decorații. Abia atunci Radu Comșa își aminti numele : Căpitanul Simion fusese citat în comunicatul oficial. De două ori capturase tunuri de la inamic și, cu o singură companie, cîteva sute de prizonieri la cotele cele mai în-cercate.

Căpitanul Simion își șterse fruntea brobonată cu batista. Vinele gîtului se umflaseră, sfori groase, se vedea că mai ușor i-ar fi fost să prăvale un tun cu umărul, sau să ridice cîte un inamic de ceafă în fiecare mină, decît să dea examen de oratorie în fata atîtor necunoscuți.

Mototoli batista udă în pumni, ca școlarii buretele de la tablă, cînd nu știau lecția :

— Domnilor... camarazi... prieteni...

Se opri privind desperat lampa care încă o dată fumea.

Alexiuc împuțină lumina.

Operația aceasta îi mai dădu nițel răgaz. Era cu picioarele rășchirate, plantat în dușumea, ca și cum s-ar fi temut să nu-l smulgă o putere teribilă din loc. Dar toaleta lămpii sfîrși, fiindcă toate au un sfîrșit pe lume. Căpitanul Simion își trecu iar gheumul batistei pe frunte :

— Camarazi... prieteni... domnilor... Eu nu știu să vorbesc. Eu sînt de felul meu silvicultor... Eu numai cu pădurarii vorbesc... Cu pădurarii și cu soldații vorbesc... Camarazi, hotărîți și eu fac !... Domnilor, camarazi... Eu atît am de spus : hotărîți și eu fac !

Strîngea batista în mină ca o piatră din care avea printr-o minune să stoarcă apă. Socoti că n-a spus destul, se mai întoarse către toți :

— Camarazi... prieteni... Eu sînt silvicultor... Atît știu să vă spun ! Vă jur, hotărîți și eu fac !

Se așeză la loc, inundat în sudoare. Pentru toți fu o deziluzie.

Eroii trebuie să tacă.

Domnul cu ochelari și lavaliera de artist surîdea misterios, netezindu-și barba rară.

— Mogrea ! Să vorbească sublocotenentul Mogrea.

Vasile Mogrea se repezi cu țigara în gură și cu ochiul stîng închis pe jumătate. Dădu scaunul la o parte ca un obstacol suprimat. Scurpă țigara și deschise ochiul. Privi roată, la toți, parcă atunci îi descoperea.

— Camarazi, toți sîntem veniți de pe front și ne întoarcem pe front !... Cred că o să mă înțelegeți deci... Ați constatat acolo că inamicul își pierde ca-

racterul individual, se confundă cu forțele vrăjmașe ale naturii : trăsnetul, focul și cutremurele. Nu mai sînt oameni, sînt numai inamicul, unități, o trupă !... Dar cînd omori, omori oameni ! Eu am omorît oameni !... Nu-mi pare nici bine, nici rău. N-am remușcare... Remușcarea e un moft ! Mă înțelegeți, cu siguranță. Toți cîți sîntem aici am omorît măcar cîte un om. În afară de dumneata ! se adresează domnului civil și cu ochelari și lavalieră, care îl asculta zîbind.

Domnul cu lavalieră plecă ochii intimidați ; într-adevăr, el nu ucisese un om.

Vasile Mogrea își trecu mîna prin părul ca sîrmele de frecat parchetul, mută scaunul din dreapta la stînga :

— Am constatat, camarazi, că pe dușmanii aceștia pe care i-am omorît nu-i uram individual !... Urăsc conducătorii lor, ambițiile lor, pretențiile lor, scopurile lor, armata lor, dar pe nefericiții soldați scoși din birlogurile lor ca și mine, cum și de ce să-i urăsc individual ? Nu-s mai mult victime, decît vinovați, ca și mine ? Totuși, i-am ucis. Am văzut după aceea cîtiva. Îi știți cu toții. Cu gura căscată, cu ochii holbați, sînge și mațe. Mi-am spus : pe omul acesta eu l-am suprimat ! Am săvîrșit o crimă împotriva naturii ! Am desființat un exemplar din umanitate, care n-are să mai apară niciodată pe planetă. Moft ! Eu am tras și l-am ucis... Ei bine, camarazi, am vrut să mă înduișez, să-mi descopăr o remușcare și nu m-am înduișat și nu mi-am descoperit nici o remușcare... Toate s-au petrecut în afară de mine. Nu sînt responsabil de nimic, nici de lașitate. În sfîrșit, moft ! Voiam să ajung aci : se află un dușman mai apropiat decît acel de pe front... Cu neamțul ori cu ungurul, n-am avut nimic de răfuit de la individ la individ. Totuși, pe acest om necunoscut și cu care

n-aveam nimic de împărțit, l-am suprimat ca să-i las văduvă, orfani, surori și alte mofturi... Vă repet că nu mă înduioșează. Nu-s umanitarist plingăreț. Ce ? Ar fi fost el mai generos cu mine ?... Dar am constatat, camarazi, că dușmani adevărați și veșnici îi ai numai pe aceia de aci. Prin care sufăr eu și sufăr alții și a suferit taică-meu și bunicu-meu și neam de neamul meu... Pe dușman trebuie să-l cunoști ! Ești dușman cu vecinu din gard, nu cu mandarinul din China, nici cu Fritz Wolf, pe care nu l-ai văzut în viață. Camaradul nostru a vorbit de pregătire, dar n-a spus ce fel de pregătire ! Și n-a spus pentru ce pregătire !... A ocolit. S-o spun eu !... Camarazi, să ne pregătim pentru răfuiala cea mare. Să-i chemăm la răspundere... Să-i înjugăm la plug, dacă trebuie ! Să nu avem nici o milă de muierile și de copiii lor ! Dacă va fi nevoie, le vom arde casele și le vom spinteca pruncii. Ne-au trimis să luptăm, nu pentru Ardeal și Bucovina, fiindcă puțin le pasă lor de aceasta ; ci ca să le apărăm moșiile, banii depuși la bancă, imobilele de speculă și sondele de petrol, cățelii și tîrfele lor pe care le-au tîrit după ei și au umplut lumea pînă la Paris și la Tokio ! Și acum tremură. Făgăduiesc tot, ca să uite mîine tot !... Să pregătim revoluția, camarazi !

Vasile Mogrea mută scaunul de la stînga la dreapta, trîntindu-l de tresăriră toți, așteptînd să-i vadă sărînd țandărilor.

Pe urmă, se făcu tăcere și nimeni nu îndrăzni să privească la nimeni.

Căpitanul Simion se ridică spătos și pătrat, își șterse sudoarea abundentă și rosti hotărît :

— Eu asta n-o fac !

Apoi se așează la loc și își puse batista udă pe genunchi, să se usuce.

Tăcerea dură grea.

Domnul cu lavalieră continuă să zimbească, răsucindu-și vârful bărbitei de lipovean.

Din fundul unui pat, cineva glăsui fără să se ridice :
— Îmi dați voie și mie ?

Glasul era cald, iar ofițerul către care se întoarseră toate privirile ar fi avut poate o figură impersonală, ca alte sute și sute de oameni, dacă n-ar fi fost lumina bună și albastră a ochilor.

Se uită peste oameni, cu fixitate de orb care vede dinlăuntru în afară.

— Îmi dați voie?... Eu cred, prieteni, că sîntem toți cu inimile obosite. Căutăm responsabili acolo unde responsabilă e numai viața... Cămaradul meu și-a descoperit o stare ciudată : Nu-și urăște dușmanul în care totuși a tras și va mai trage, dar urăște oamenii de aci, în care n-a tras, și sînt sigur că nici nu va trage.

— Ba bine că nu ! izbucni Vasile Mogrea, uitîndu-se la ofițerul care vorbea, ca la un dușman.

— Eu nu-i urăsc pe acești oameni, pe care îi urăște sublocotenentul Mogrea. Acum sîntem mulți care nu mai putem urî pe nimeni... Am auzit un cuvînt greu : revoluție !... Aceasta înseamnă iarăși măcel și sălbăticie, pentru o fericire problematică. Avem vreo pregătire pentru revoluție ? O doctrină ? Oameni, conducători ? Avem vreo experiență, măcar cum au avut rușii ? Nimic ! Diletanți de o parte. Deznădăjduiți de altă parte. Știm cum încep revoluțiile, nu știm unde se sfîrșesc. La o suferință prezentă, să adăugăm altele viitoare ?... Eu cred, prieteni, că revoluția s-a făcut.

— Aș vrea s-o mai văd și p-asta ! se ridică Mogrea pășind apăsător prin cameră.

Celălalt îl așteaptă să termine de plimbat și cînd Mogrea se așează la loc continuă fără nici o iritare în glas :

— Revoluția s-a petrecut în noi, prieteni... Eram altfel de oameni și sîntem alții ! Pînă mai ieri eram

preocupați, abrutizați, împinși într-un angrenaj din care nu există scăpare... Destul să fi privit într-o dimineată de lucru lumea de pe stradă; toți alergând alungați de minutările ceasului, pe figuri o îngrijorare de oameni în gară să nu piardă trenul. Și cînd sfîrșea seara, unde era bucuria muncii împlinite?... Unde era odihna aceea în care să găsești reculegere?... Care era răsplata acestei robii de oameni liberi?... N-am văzut-o! Nimeni n-avea vreme să rămînă o dată singur, în fața lui singur! Undeva, există în noi, infirmă și părăsită ca o cenușăreasă, inima din noi pe care nu ne-o cunoaștem... A'm descoperit-o atunci cînd ne aflam singuri în șanțuri, cu moartea înainte... Acest miracol îl datorim războiului. Are să se creeze o religie nouă!... Iubirea de pace. Religia păcii! Mila de toată omenirea, fiindcă începe cu mila de noi. Eu cred, prieteni, că numai această e revoluția cea adevărată... Să facem puțin bine, acolo unde putem îmbuna o asprime! Eu am avut un dușman pe care îl uram de moarte. Cînd m-am întors aci, l-am căutat și i-am întins mîna. S-a mirat! N-a înțeles! I-am citit în ochi. Un fel de teamă, în prezența unui act absurd... E un om care săvîrșise față de mine cel mai crud rău pe care un om îl poate face altui om!... M-a privit și a rămas uitîndu-se în palmă, cu frică parcă să nu-i fi lăsat acolo o otravă ori un praf explozibil... Dar după ce am plecat, sînt sigur că a căutat să priceapă și că ceva în conștiința lui opacă s-a mișcat. Atît îmi e destul! Am pus un grăunte care va germina... iar după aceea m-am simțit fericit și mă simt și acuma, parcă am smuls o ultimă rămășiță urită din mine.

— Moft! rosti Mogrea cu ochiul pe jumătate închis, aprinzînd de la o țigară o altă țigară.

Celălalt nu arată că a auzit. În fundul patului, cu privirea ținută în gol, părea acum că se dezintere-sează de restul discuției.

— Moft, moft și moft ! păși Vasile Mogrea în cameră, strămutînd scaunul și izbindu-l la loc.

Ofițerul de gazdă, văzînd că soarta scaunului e primejduită, i-l feri din cale. Mogrea trecu mîna pe frunte, să pună ordine iluzorie în părul rebel și vorbi răgușit :

— N-am venit aci să ne tînguim ca muierile, nici să ținem predici de amvon ! Aceasta e treaba muierilor și a popilor... Am venit să hotărîm fapte, nu vorbe. Restul sînt mofturi !

Căpitanul Simion se ridică neașteptat, înaintă un pas, rostind cu cea mai mare energie :

— Hotărîți, și eu fac !

Își aduse aminte și preciză singura rezervă :

— Dar revoluție, nu ! Camarazi, prieteni, revoluție nu !

Sublocotenentul de artilerie, bălan și copil, Alexiuc, nu-și putu stăpîni un chicot de rîs, ca o slujnicuță gîdilată.

Căpitanul Simion îl privi cu mirare, ceilalți cu dezaprobare. Domnul cu lavalieră de artist suridea discret.

Onisfor Sachelarie se alătură de părerea lui Mogrea. Erau amîndoi păroși, cu figurile aspre, făcuți să se înțeleagă, deși unul era numai încăpățîinare, iar celălalt amestec de subtilitate și trivialitate în continuă dispută interioară.

— Regatul — vorbi Onisfor Sachelarie — are trebuință de o revoluție !... Avem arme, avem oamenii cu noi ! Cînd s-o găta războiul și se ordonă demobilizare, mergem să tragem la răspundere fanarioții... Iancu și Ion Ursu Horea au făcut revoluție, fără arme și numai cu țărani. Au să se adune mai mulți decît

ne cugetăm. Avem aci unul, pe domnul locotenent Comșa! Era un foarte elegant și frumos regățean de București, pe care nu-l puteam îndrăgi... Acum războiul l-a trecut la necăz și dacă l-a durut, ni l-a adus vremea la noi. Să-mi dea voie să-i cer pentru o judecată necugetată, iertare!...

Toți întoarseră ochii la Radu Comșa, cu cicatricile lui teribile.

Radu plecă obrazul ascunzându-l în umbră, ca și cum s-ar fi aflat deodată rușinos de gol înaintea tuturor. În privirea aruncată o clipă spre Onisfor Sache-larie nu se află nici o prietenie. Domnul cu lavalieră continuă să suridă răsucindu-și vârful bărbii din care făcuse un cârlionț ca o coadă de rățoi.

Un locotenent cu semnul de medic la guler se ridică timid, cu o mină rezemată pe capătul de metal al patului. Cuvintele aprinse și sacadate contrastară cu făptura becisnică:

— Revoluția e pretutindeni în aer... În Rusia e numai semnalul. Ceea ce nu spun comunicatele, știm cu toții... În Franța, în Germania, în Austria, se dezmeticește proletariatul... Temnițele gem și curțile marțiale condamnă pe capete... Să ne bucure! Cu cât represiunile vor fi mai crude, cu atât mai repede se apropie domnia proletariatului... Popoarele vor pace... Omul e făcut pentru pace. Cine a fost într-un spital a văzut toată mizeria războiului, mai odioasă decît e pe front!... Am aci un manifest de la un prizonier german, rănit. Acolo Liebknecht, Roza Luxemburg... În Franța Romain Rolland¹... Sînt sute... Deschid drumurile. Se apropie revoluția mondială... Nu putem rămîne în afară de ea...

¹ *Karl Liebknecht* (1871—1919) și *Roza Luxemburg* (1871—1919) — militanți de seamă ai mișcării muncitorești germane și membri fondatori ai P.C. din Germania; *Romain Rolland* (1866—1944) — scriitor și muzicolog francez, militant progresist de frunte pe tărîm social.

— Moft, revoluția mondială ! întrerupse Vasile Mogrea, privindu-l cu singurul ochi deschis. Nu mă interesează ce se întâmplă în Franța, în Germania și în Rusia... Treaba lor ! Răfuiala noastră e cu aceștia de aci. Încolo, moft ! Îl privește pe fiecare personal !...

— Revoluția noastră o cuget numai ca o revoluție națională ! întări Onisfor Sachelarie. Revoluția mondială e o mahinațiune francmasonică.

— E-un moft ! Facă-și fiecare revoluția sa ca Rusia, unde răfuiala de-abia a început ! Revoluția sa, nu a altora !... stăruie Mogrea, scuipind capătul de țigară fără să-l atingă cu mîna și cercînd să-l stingă cu un scuipat, ochit de la distanță, printre dinți.

Locotenentul medic privi dureros la amîndoi, cu tot sîngele fugit din obraz. Mîna rezemată de marginea patului tremura imperceptibil. Peste ceea ce vedea el, cuvintele camarazilor căzură palme grele. Reluă :

— Și eu sînt bun român !... Aceasta nu mă împiedică să mă consider în același timp cetățean al umanității.

— Moft ! Nu e vorba de dumneata ! îi tăie vorba Vasile Mogrea. Dacă porți uniforma romînească, trebuie să fii bun român. Cetățean al umanității, ce e aia ? N-am văzut nici unul... Ai putea să-mi spui cu ce pașaport umblă ? Baliverne și mofturi !...

Medicul cercă să urmeze :

— Dumneata singur ai recunoscut că nu urăști individual oamenii pe care i-ai ucis, măcar că erau nemți, unguri sau austrieci. Cine i-a văzut într-un spital fără uniformă, numai cu rănile lor, a descoperit că sînt numai oameni într-o suferință generală... Glonțul produce tot atîta durere în carnea unui maghiar ca și într-a unui român !... Cînd dumneata spui că ai tras, numai fiindcă așa ți-a dictat educația mili-

taristă, ai recunoscut, fără să știi, că te simți cetățean al umanității. Ești mai aproape de idealul meu, decît crezi...

— Nu mă învăța dumneata, domnule medic, ce sînt. Mă cunosc doar ! Umblu cu mine de cînd eram mic. Moft ! Umanitatea ?... De unde o mai scoaserăți și p-asta ?

Locotenentul medic încovoie umerii sub apăsarea osîndeii la ostracizare, de care nu se lovea încă oară. Avea fruntea înaltă, ochii neliniștiți de o suferință înăbușită acolo, fiindcă afară întîmpină batjocuri și prigoană. Era pipernicit, cu brațe subțiri, fără musculatură, cu obrazul fără sînge și numai cu pomeții prea roz, ca stigmatul ftiziei ; firav exemplar al poporului care a îndurat toate prigoanele din țară în țară, de două mii de ani.

Radu Comșa îl compătimi, o clipă, cu simpatie de infirm, pentru alt infirm. Se gîndi că e dintre acei evrei cărturari și altruști care ispășesc aici și pretutindeni avuția arogantă a feluriților Rotschilzi...

Locotenentul evreu se lăsase să lunece încet pe marginea patului, rezemîndu-și capul mare în palma cu degetele osoase și privind pe podea restul din ți-garea lui Vasile Mogrea, care se sfîrșea de fumat singură.

Radu Comșa își rodea unghiile. Domnul cu barbă suridea uitîndu-se la lampa care, printr-un inexplicabil capriciu, încetase să mai fumege.

Bogdan Cernegură, prietenul lui Ghenea și camaradul tăcut, singuratic, de pe frontul din munții Bacăului, păstra și aci aceeași absență care-l despărțea de oameni, deși în ochii negri, profunzi lucea o fierbinte văpaie de mistuire lăuntrică.

Ofițerul de gazdă rupse tăcerea, aducînd scaunul la loc, fiindcă socoti că nu mai e amenințat de mîna lui Mogrea :

— Ne-am îndepărtat de la chestie... Trece timpul, camarazi, și încă n-am hotărît nimic !

Căpitanul Simion se mișcă din loc, se ridică pe jumătate și se așează fără să pronunțe nimic. Dar toți înțeleseseră ce voise să spună : „Hotărâți, și eu fac !”

Sublocotenentul Alexiuc, ca să-și alunge risul, se gîndi la lucruri cumplite.

— Ca să ne hotărîm, trebuie să ne înțelegem ! se plimbă Mogrea prin cameră.

Precaut, ofițerul de gazdă îi retrase scaunul din cale.

— Trebuie să ne înțelegem, și văd că fiecare vrem altceva !.. Cite capete, atîtea mofturi ! În acest caz am venit aci să facem un moft și o mie de mofturi !.. Aceasta e !

Spunînd, apucase scaunul înainte ca ofițerul de gazdă să-i fi putut prevedea intenția, îl ridică la jumătate de metru și îl trînti pe cele patru picioare atît de puternic, încît lampa se clătină pe masă și începu iarăși să fileze.

Dar scaunul era solid și scăpă teafăr.

5

Se ridică un căpitan voluminos, cu încetineală calculată, scuturîndu-și fire invizibile de pe tunică și aranjîndu-și manșetele.

De la prima mișcare, toți înțeleseseră că se pregătește să rostească o prelegere și toți știură, fără să fi putut spune dinainte de ce, că va fi o prelegere lungă și plicticoasă.

De altfel, căpitanul, care era conferențiar universitar, aștepta de cînd a intrat să-i vină rîndul. Era sigur că numai el va clarifica totul și definitiv.

Își privi manșetele, nasturii; privi cu ochii de mulțumire bovină la toți dimprejur, la masă, la tavan, la pereți, la lampă. Își trecu delicat mîna prin părul dat pe spate. Se știa impunător. Tuși și își șterse mustățile corect retezate, cu o batistă albă, pe care o despături atunci, apucînd-o delicat de mijloc, scuturînd-o și pe urmă împăturînd-o la loc.

— Domnilorrrr !...

Privi din nou la toți împrejur, așteptînd să se facă liniște.

— Camarazi ! Seneca, ilustrul discipol al lui Zenon, într-o scrisoare către Lucilius¹, condamnă războiul cu aceste cuvinte...

Radu Comșa pricepu că nu va putea să urmărească nici o perioadă pînă la sfîrșit.

Ceilalți începură să privească în tavan, să-și curețe unghiile, să se așeze mai bine, ca pasagerii în vagon, cînd se pregătesc de dormit. Ofițerul de gazdă deschise ușa și vorbi șoptit cu o ordonanță, revenind apoi în vîrfurile degetelor.

— Dacă privim în natură, scrie generalul Bernhardi², găsim că războiul e legea fundamentală a evoluției... continuă conferențiarul.

Comșa inspectă cu de-amănuntul pereții afumați, soba uriașă după moda rusească, portretele muscalului-proprietar; o fotografie înfățișînd o trăsură goală, nouă, cu roți de cauciuc și muscalul în caftan de catifea, atingînd cu vîrfurile cravașei spinările cailor cu părul țesălat lucios. Icoane rusești : sfîntul Gheorghe, sfîntul Spiridon, mucenica Pelaghia; vederi din Moscova; Kremlinul...

¹ Lucius Annaeus Seneca (cca 4 î.e.n.—65 e.n.) — filozof stoic, om politic și scriitor roman; Zenon Eleatul (cca 490—cca 430 î.e.n.) — filozof grec; Calus Lucilius (149—103 î.e.n.) — poet satiric roman.

² Friedrich Bernhardi (1849—1930) — general și scriitor militar german, apologet al războiului și al militarismului prusac.

— Profesorul Grasset¹ afirmă, pe de altă parte, că există o noțiune biologică a libertății, care recunoaște neuronilor psihici umani o activitate proprie...

Toți căpătaseră aerul absent al musafirilor șiliți să asculte cu resemnare cînd cîntă fata gazdei la clavier, același vals, în fiecare după-amiază de ceai.

Domnul cu lavalieră își netezea barba surizînd cu bunăvoință egală și superioară, cum surisese la tot ce asistase pînă acum.

Singur, căpitanul Simion, aplecat să soarbă cuvintele mai de aproape, cu vinele gîtului umflate, stacojiu și apoplectic, asculta cu religiozitate, admirație și respect un om care putea să vorbească atît de mult, atît de repede și de savant. Dar pe figura cu toți porii deschiși să sugă înțelepciunea conferențiarului, se vedea lămurit că eroul căpitan Simion nu înțelegea despre ce era vorba; tot așa ar fi ascultat *Mahabara*² în limba sanscrită.

Vorbitorul însă, bucuros că a găsit un om să-l asculte cu atenția și religiozitatea cuvenită, se adresa acum îndeosebi căpitanului, direct, ca și cum ar fi fost vorba de o chestiune personală între ei doi:

— Asociațiile formînd clanuri și națiuni sînt bazate pe respectul reciproc ale egalelor capacități egoiste, cum spune Le Dantec³ și e destul pentru aceasta să accentuăm...

Radu Comșa număra grinzile tavanului, pe urmă scindurile vopsite verde. Vasile Mogrea găsisese o carte și întorcînd foile, mascat de domnul civil cu barbă și lavalieră, citea ca un elev romanul sub pupitru.

¹ Joseph Grasset (1849—1918) — medic și filozof francez, adept al vitalismului, curent idealist în biologie.

² Epopee populară indiană, atribuită poetului legendar Vyasa.

³ Félix-Alexandre Le Dantec (1869—1917) — biolog francez, adept al transformismului.

O mână îl atinse pe Radu, pe umăr. Un locotenent, care stătuse tot timpul nemișcat la dreapta și în spatele lui, încît îi simțise respirația caldă în ceafă, îi vorbi în șoaptă :

— Domnule Comșa, îmi dați voie să-mi spun încă o dată numele?... Poate vă amintește ceva. Teodor Bilbor, frate cu Elena Bilbor, prietena domnișoarei Vardaru... Știu de la Elena că o cunoașteți... E poate deplasat ce o să vă cer, dar am observat că tot nu ascultați... Pe urmă, cine mai știe dacă ne mai întîlnim vreodată?... Acum, fiecare din noi poate că ne vedem ultima oară...

Se opri, fiindcă vorbitorul privi sever în colțul lor. Cînd conferențiarul universitar se întoarse iarăși să încheie chestia personală cu căpitanul Simion, fratele Elenei Bilbor continuă :

— Știu că Elena e cea mai bună prietenă cu domnișoara Vardaru... De aceea, numai, mi-am permis... Iată ce voiam să vă rog : ce fel de individ e Scarlat Mănescu ? Vă întreb, fiindcă e prieten cu dumneavoastră...

— Eu prieten cu Scarlat Mănescu ?

— Cel puțin așa spunea dînsul...

— Cunoscut, da ! Nu prieten !...

— Am înțeles atunci, domnule Comșa !... Vă mulțumesc.

Radu Comșa întoarse ochii mirat la tînărul care îi amintea acum deplin ochii și ovalul obrazului și toată înfățișarea Elenei Bilbor. „Ce voia să spună că a înțeles ?“

— Am înțeles — îi preveni întrebarea locotenentul Bilbor — după graba cu care dumneavoastră v-ați apărat de bănuiala că ați putea fi prieten cu indivizi de speța acestui domn Mănescu... Atît îmi ajunge ! Întărește ce știam eu...

Comșa se gîndi la seara de astă-primăvară, cînd îl văzuse pe Scarlat Mănescu în casa Vardarilor, șoptind la urechea Elenei Bilbor. Începu să înțeleagă și îl munci o muștrare. Se hotărîse atunci să atragă luarea-aminte a Luminiței și nu o făcuse. Era poate prea tîrziu; chiar atunci încă și poate că ar fi fost tot prea tîrziu.

— Și de ce te interesează, domnule Bilbor, prietenia ori neprietenia mea cu Scarlat Mănescu?

Fratele Elenei Bilbor întîrzie să răspundă, răsucind capătul unei curele.

Numai tîrziu spuse, privind atent la Comșa:

— Elena e de două luni logodnica acestui domn Mănescu.

Citi în ochii lui Comșa surprinderea neplăcută și știu de ce e surprins.

— Nu e așa, domnule Comșa?... Nu e așa că dumneavoastră, dacă ați avea o soră, n-ați dori să devină nevasta unui individ ca acest domn Mănescu?...

Radu Comșa scutură din cap. El avea o soră: era nevasta unui soldat, a unui țaran pe care nu-l văzuse niciodată. Dar într-adevăr, oricine altul nu înseamnă chiar un exemplar atît de degradant de la periferia umanității ca Scarlat Mănescu.

— Biata Elena... Merita altceva! murmură Teodor Bilbor, retrăgîndu-se în ungherul lui și lăsîndu-l pe Radu Comșa să-și roadă pină la carne unghiile.

— Două secole mai tîrziu, Diderot¹ scria: Războiul este un fruct al depravației omenеști, e o maladie convulsivă și violentă a corpului politic! se auzi ca prin vis glasul conferențiarului și toți se mișcau din loc, se răsuceau, își astupau căscatul cu palma și aveau lacrimi în ochi de cît li se desfăcuseră fălcile.

¹ *Denis Diderot* (1713—1784) — filozof materialist francez, ideolog de seamă al burgheziei revoluționare din secolul al XVIII-lea.

Au venit aduși de dorința să precizeze ceea ce era confuz în ei, să hotărască, să înfăptuiască ceva. Cînd o înșiraseră pe străzi pînă aci, erau plini de nerăbdare, călcau cu emoție, spunîndu-și că vor asista poate la un episod din viața lor, care va deveni un eveniment hotărîtor pentru toate vremurile de mai tirziu. Acum doreau toți să plece mai repede, se simțeau străini, erau sătui de glasul monoton, de prezența lămpii fumegoase, de aerul mirosind a tutun, a gaz și a pielărie.

— La arienii din India, ca și la semiții din Palestina, am văzut că societățile monastice nascînd din...

Toți priveau lampa cu fitilul ars și sticla afumată, dorind să se întîmple ceva neașteptat, să explodeze, să ia foc; orice catastrofă, care să-i scoată prin miracol din cleiul acestei plictiseli.

Unii se gîdeau că au renunțat la o întîlnire cu o femeie pe care poate n-au s-o mai vadă niciodată; alții că-i așteaptă familia, un prieten sau două ceasuri de somn într-un pat cu așternut omenesc — un bun pe care au să-l regrete peste cîteva zile, cînd vor fi din nou în bordeiele subpămîntene. Toți priveau posomorîți, numai conferențiarul vorbea senin, ștergîndu-și din cînd în cînd grațios mustățile cu o atingere a batistei albe, pipăindu-și manșetele, des-tăinuindu-i cu un zîmbet dulce căpitanului Simion ce fac arienii din India și semiții din Palestina, și ce-a scris Seneca, ilustrul discipol al lui Zenon, către Lucilius.

Destinul voia ca sublocotenentul Vasile Mogrea să sfîrșească de citit capitolul din cartea începută și să privească la ceas.

Aruncă volumul peste capul domnului cu barbă de lipovean și lavalieră, și ridicîndu-se se apropie cu pași apăsați de scaunul de unde grăia căpitanul conferențiar.

Toți răsuflară, înțelegînd că supliciul sfîrșește, dacă se amestecă Mogrea.

— ...chiar dacă se întîmplă la unele moluște și la unii viermi ca elementul bărbat al unui individ să-și fecundeze ouăle, acest hermafrodisism e o excepție; e necesar în general să fie o împreunare între doi indivizi distincți, de sexe distincte...

Vasile Mogrea îl privi cu miinile în buzunările tunicii, cu ochiul stîng închis, cu țigara în colțul gurii, împroșcînd două spirale de fum pe nări.

— Moft!

Conferențiarul ridică ochii bovini, mai mult mirat decît ofensat de întrerupere.

— Da, moft!... Crezi dumneata, domnule căpitan, că ne-am adunat aci ca să ne înveți cum fac viermii copii și cum să-i facem noi? Meșteșugul acesta l-am învățat cam de mulțișor...

— Domnule sublocotenent...

— Nu sînt nici sublocotenent, nici nesublocotenent! Ne-am adunat mai mulți camarazi să ne spovedim păsurile și să hotărîm ceva... Dumneata ne vorbești de Seneca, amaleciți, Diderot, Zenon, mofturi și alte moluște...

— Vreau să expun idealul moral al omenirii în fața războiului...

— Moft, domnule căpitan! E miezul nopții și n-avem timp să ascultăm ce-a fost cu amaleciții. Concluzia! Aceasta ne interesează... Care e concluzia dumitale?

Căpitanul n-avea nici o concluzie.

Se ridică demn, își împături batista și începu să se plimbe cu un suris de milă, pentru asemenea societate în care regretă că s-a amestecat. Toți se sculară în picioare, tușind, întinzîndu-și brațele amortite, scuturînd scrumul țigărilor, tropăind să-și așeze hainele. Începură să-și caute chipiurile, să se încheie la nasturi. Căpitanul Simion privea cu admirație

amestecată de teroare, la sublocotenentul Mogrea, care se încumetase să reteze atît de scurt un orator care vorbea atît de mult, de repede și de savant.

Se ridică și el, pătrat, mișcîndu-se ca un tanc printre ceilalți, cu regretul vag că nu va afla niciodată ce legătură misterioasă e între idealul moral, războiul și fecundarea ouălor de moluscă.

— Așadar n-am hotărît nimic !... rosti cu părere de rău și cu o scuza în glas, ofițerul de gazdă, văzînd cum i se risipesc oaspeții.

— Ce să hotărîm ?... Unul vrea revoluția mondială ; altul crede că din război am învățat mila și trebuie să împărțim pomeni în dreapta și în stînga de sufletul morților ; domnul căpitan ne trimite la Zenon... Moft ! Vom pleca fiecare să facem ce ne taie capul. Restul, moft și o mie de mofturi !

— Să ne mai întîlnim miine sau poimîine !... stărui gazda.

— Să facem un comitet ! își dădu părerea Onisfor Sachelarie, venit din patria președinților și comitetelor...

— Moft ! își tufli chipiul pe ochi Vasile Mogrea. Acum de asta avem nevoie ? De comitete și comiții ?

Căpitanul Simion cu chipiul care-i strîngea tîmplele ca un cerc prea îngust, călcă țapăn, făcîndu-și loc, și declarînd cu fermitate :

— Camarazi... prieteni... Eu nu mai fac ! Eu înțeleg fapte !... Eu m-am hotărît !... Cînd sună demobilizarea, Romînie mare, Romînie mică, eu nu vreau să mai știu... Eu mă întorc la pădurile mele ! Eu sînt silvicultor !... Eu nu știu să vorbesc. Mă scuzați, camarazi... prieteni... eu nu pot...

Își scoase chipiul și își șterse sudoarea, trecînd apoi batista și pe pielea dinlăuntru chipiului.

— Camarazi... prieteni... Nu vă supărați !... Eu dacă nu mor, mă întorc la pădurile mele ! Eu nu pot să mă mai amestec... Eu sint silvicultor...

Domnul cu barbă și lavalieră, care nu rostise toată vremea nici un cuvânt, continuind să suridă, își luă pălăria cu boruri imense și se strecură pe ușă. Nimeni n-ar fi putut să spună de ce venise, de ce surisese tot timpul, de ce tăcuse și de ce pleca...

6

Afară coborise ceață opacă.

Felinarul lumina bolnav, într-un manșon alburiu, fără să arate drumul. Călcără în echilibru pe scindurile înguste, pînă la poartă, în ograda cu bălți duhnind fermentat a grajd. Calul ronțăia legat de căruța lui. Alți cai strănutau în grajd. În șură, lumina era stinsă.

Nu se vedea la doi pași înainte.

Se risipiră în beznă, pornind fiecare în altă direcție. Ofițerul cu ochi albaștri și buni, care nu voia revoluția, ci o religie a milei, vorbea încet cu glas mihnit, luîndu-și noapte bună de la Comșa :

— Încă mai avem nevoie de război... Nu ne-a învățat tot... Mai trebuie suferință, pentru ca oamenii să afle că răul nu e afară... că pentru mulți, cei mai mulți, e în noi... și că vindecare se află tot în noi.

Își rosti numele, de astă dată distinct.

Atunci Radu Comșa știu că e același nume de pe coperta uneia din cele trei cărți, pe care le purtase cu el în bordei.

Dar celălalt plecase înainte de a aștepta un cuvânt. Îi prinse brațul, Vasile Mogrea.

Merseră pipăind cu piciorul bordura de granit, în ceața densă care asfixia felinarele în agonie.

Tăceau, cum tac întotdeauna oamenii după ce au vorbit prea mult, au auzit vorbind prea mult, au fost prea mulți.

Orașul tot era orb. Cu ferestrele stinse. Cu negura înfășurându-l ca o scamă, agățându-se lipicioasă pe haine, înăbușind respirația.

Orbecăiau pe lângă ziduri, împiedicându-se, întinzind mâinile să nu izbească într-un perete, în stâlpi. S-ar fi spus că planeta s-a împotmolit în altă atmosferă irespirabilă, pentru altfel de vietăți, de peșteră, unde n-are să mai străbată un soare niciodată.

Prin mijlocul străzii scîrțiau însă roți.

Orașul dormea molcom; dar poverile continuau să se tîrîie spre gări, spre bariere, spre cîmpurile în care războiul continua undeva. Crescu în amîndoi dorința să se afle mai repede acolo. Aici nu aveau încă ce căuta!

Vasile Mogrea vru să-l întovărășească pînă acasă.

— Nu... Noapte bună!

Îi strînse mîna. Se despărțiră.

Lui Radu Comșa îi păru că prietenul a plecat prea repede. Desigur atît aștepta, ca să-l abandoneze în întuneric, singur. Adineauri, Radu Comșa voise să rămîină singur și acum n-avea ce face cu singurătatea. Auzi pașii prietenului depărtîndu-se, repezi și siguri.

Pe urmă, nu se mai auzi nimic. Își tîrî singur, în marea singurătate, picioarele pe asfaltul mat.

Nu mai era cer deasupra.

Apoi și luminile ofticoase se stinseră brusc de la uzină. Bijbii într-o cavernă cu hrube întortocheate, într-un fără sfîrșit întuneric. Ca întunericul lui cînd era cu ochii legați. Dar atunci lumina lui era înăuntru. Atunci se temea ca de o bucurie prea mare de ceastălaltă, de afară!... Iar cînd venise această lumină, ce trist miracol!... Își mușcă unghiile și își

dădu seama că le roade. Virî miinile în buzunarele mântălii. Îşi roade unghiile... Alexandru Vardaru decide soarta feţei lui, ca parcelarea unui teren. Lui Onisfor Sachelarie îi slujeşte argument... Ce-a ajuns ? Şi Luminiţa ?... Doamne ? Gîndeşte la el, la ei ?... „Radule, ajută-mă să-mi explic... Să ne facem fericirea noastră din puţin...” Din resturi. O fericire nu se cîrpeşte din resturi ! Acum nu trebuie să mai gîndească la aceasta... La nimic din ceea ce nu va mai fi în curînd decît un trecut... Acum viaţa lui nu-i mai aparţine : o datoreşte altcuiva... Cum şi-au pierdut timpul ! Vorbe ; fiecare urmăreşte egoist o nălucire a lui, la care nu renunţă. Au venit acolo, şi fiecare a venit cu altă realitate, din el ; cea din afară nu există : în absolut, fiindcă o transformăm, o transfigurăm şi o modificăm după temperamentele, după toanele, după interesul şi suferinţele noastre ; deci cheia realităţii din afară e numai în noi. Şi e inexprimabilă !... A spus-o Ghenea : „Cuvintele sînt prea tocite. Trădează gîndul...” A spus-o astăzi Luminiţa : „Altceva am voit să vorbesc şi altceva spun”. E o suferinţă generală a omenirii. Poate pricina tuturor celorlalte suferinţi. Incomunicabilul care te izolează pentru totdeauna de ceilalţi semeni... Încotro merge ? Unde a ajuns ? S-a rătăcit... Trebuia să apuce pe cea dintîi stradă... Ce noapte mucedă !... Şi iar îşi roade unghiile. Cînd nu-ţi mai poţi supraveghea nervii — semn rău !... Era stăpîn altădată pe fiecare gest. Prea stăpîn... Aproape ca Bogdan Cernegură, camaradul ceva mai tînăr, care nu-şi destăinuia nimănui nimic din lumea sa interioară. Totuşi, în astă seară a schiţat un gest, parcă ar fi voit să se apropie şi să-i vorbească. Ar fi făcut-o, desigur, dacă nu începea căpi-

tanul tocmai atunci... Ce imbecil căpitanul, cu toată conferința lui ! Ce voia ?... „Aștept concluzia !“ Cu ce privire idioată s-a mirat ! N-avea nici o concluzie !... Pentru concluzie nu compilezi din cărți : ți le dă viața ! Le cauți ori le aștepti. Iar cărțile numai te ajută să interpretezi viața și experiențele vieții, poate să le conduci. Pentru el e limpede. De-acum e singur. Numai omul singur e tare.

Cînd a dispărut ceața ? S-a retras miraculos, ca un vâl ridicat. Acum sînt stelele sus ; cerul e înalt și pur.

Ridică ochii spre tremurul stelelor clare și eterne, diamantin prinse în catifeaua albastră a nopții. Merse înviorat. Sprinten ca în ritmul unei melodii de Lully¹.

Orașul era scăldat în lumină ireală ; lumină stelară. Și aerul era ușor, purificat ; ca o fereastră care a fost deschisă într-o cameră de convalescent și a lăsat să explodeze hohotitoare sănătatea.

Trase zăvorul porțiței nerăbdător, ca la o întîlnire la care a întîrziat.

Urcă scările într-o suflare. Aprinse lumina și fără să-și dezbrace mantaua, scrise în picioare, pe un plic, adresa Luminiței, cu litere apăsate. Își scoase verișgheta din deget și o puse pe birou.

Inelul fugi pînă la cadra de lemn a mesei, se ciocni de margine, se cumpăni o clipă și se întoarse îndărăt, împins de un deget nevăzut. Îl înfășură într-o foaie albă și închise plicul.

Zvirli mantaua și chipiul. Întinse brațele ca un om liberat de cătușe.

Se culcă îmbrăcat, acoperindu-și ochii, să facă din nou întunericul în care de două luni învățase să gă-

¹ Jean Baptiste Lully (1632—1687) — compozitor francez de origine italiană.

sească lumină și în care se simțea el mai bine. Fără să-și dea seama, pipăia din când în când inelarul gol, d. pe care lipsea veriga de aur.

Își puse atunci amîndouă mîinile sub cap.

Cînd deschise ochii tîrziu, privirea s-a oprit în colțul de lingă ușă.

Cele două scaune erau apropiate, așa cum rămăseseră de astă-seară, cînd stătuse el și Luminița, acolo. Păreau că, singure, continuă numai pentru ele, ceea ce începuseră ei.

Radu Comșa se ridică și le despărți.

C A R T E A A T R E I A

CAPITOLUL I

TRĂIASCĂ ROMÎNIA MARE !

1

La colțul bulevardului, o caterincă tînguia valsul din *Prințesa dolarilor*.

Omul cu pălăria fără nici o formă și fără nici o culoare răsucea fără nici un entuziasm manivela, măcinînd sacadat notele ca grăunțele de cafea în rîșnița cu melodii.

Papagalul moțăia cu penele prăfuite. Tresărea scîncind cu o privire bolnavă, de cîte ori lădița smucea prea tare, trezindu-l din visul pădurilor natale cu zbor de colibri, cu șerpi balansîndu-și otgoanele din virful copacilor giganti și cu roiul de insecte multicolore, ca să-l întoarcă la realitatea mediocră și monocromă a urbei cu zidurile fumurii.

O ordonanță cu o pereche de cizme atîrnate de urechi într-un singur deget, încetini pașii, acompa-niind cu fluier de virtuoz, valsul.

Se opri să scoată un planet.

Cînd căpătă hîrtia verde, își continuă drumul, renunțînd la fluierat, pentru ca să silabisească din mers profețiile viitorului.

Apoi, dintr-o curte ieși o doamnă bătrînă, cu o pelerină neagră și capelă cu mărgele de sticlă, purtîndu-și de mînă nepotul. Plăti și ea un bilet pentru copil și altul pentru dînsa.

— Observă, Comșa, cît de stupidă nevoie are omul să spere mereu ceva! vorbi Vasile Mogrea, fluturînd ziarul în mînă. Ce dracu o mai fi așteptînd de la viitor, o zgripturoaică antediluviană ca aceasta?

Vasile Mogrea tăcu îndată, devorînd cu lăcomia dintotdeauna ediția ziarului cu cerneală udă. Se rezemă de grilaj, căutînd umbră, fiindcă soarele începea să dogorească înția oară în primăvara aceasta.

Cucoana bătrînă își puse ochelarii să citească destinul. Îl descifră cu nerăbdare întîi pe al ei, și numai după aceea, biletul copilului.

Omul opri manivela. Își șterse sudoarea cu o cîrpă murdară. Începu să vorbească încet cu papagalul, cum vorbesc oamenii simpli și copiii cu dobitoacele, cînd rămîn singuri.

Papagalul exclamă disprețuitor și gutural:

— Moșneag țicnit!

Pe urmă schimbă piciorul și piroti iar.

Radu Comșa uită o clipă discuția cu Vasile Mogrea, întreruptă, căutînd să-și reconstituie din această exclamație, viața de-acasă a omului cu papagalul și caterinca:

...Desigur o baracă de mahala, unde îi așteaptă pe amîndoi o cumătră cu nasul roș și cu mătură. Omul cu planetele sosește tîrziu, legănîndu-se. S-a oprit la cîrciumă. E vesel, dondăne ceva fără sir.

— Moșneag țicnit! îl întîmpină baba cu mătură, cerîndu-i punga să vadă cît i-a adus.

— Moșneag țicnit! repetă confirmînd pasărea cu profil semit.

Dar papagalul tresări încă o dată din somn, rostind de astă dată:

— *Hé, dis, vieux!... Vieux toqué!...*¹

„În acest caz — își spuse Radu Comșa — am dat greș. Bătrînul țicnit nu poate fi împărțitorul de zodii.

¹ Hei, spune, bătrîne!... Moșneag țicnit!... (Fr.)

Cumătra de-acasă n-are cum să-l întâmpine în graiul în care se exprimă cumetrele lui Courteline¹. Trebuie să fie un altul, un *vieux loqué* din vreo familie ruinată, de unde, la desfacerea totală a moștenitorilor, pasărea albă cu gușa de culoarea trandafirilor a asfințiturilor, s-a declasat, ajungând pe cutia ambulantă cu valsuri.

„*Vieux loqué*! — Moșneag țicnit!“ e, de bună seamă, revanșa păsării flecare, aruncată stăpînului de azi, în amintirea celui alt, vreun bătrîn cheflui, cartofor și muieratic; desperare a soției care cu masa întinsă în sufragerie își amăgea așteptarea citind un roman de Dumas-père²... Pînă ce bătrînul țicnit a murit, sau a murit cucoana bătrînă sau din alte pricini obscure, lucrurile au fost scoase la mezat și pasărea a devenit, prin caprițiile hazardului, Pythie cu tarif moderat, pentru toate pungile plebee.

Radu Comșa părăsi însă și aceste ipoteze, prin care construia întotdeauna din aspectele străzii, drame fictive ale vieții; căci dintre toate, se alese vie și imediată, amintirea lui Pol Vardaru... Și îndată se întrebă, dacă numele i-a răsărit fiindcă papagalul alb și roșu de pe lădița caterinței i-a amintit papagalul verde al Laurei Vardaru, Jack, intonînd cu neostenită frenezie „*C'est un har-tilleuur, maman...*“; sau fiindcă într-adevăr a presimțit cu o clipă înainte, apariția lui Pol Vardaru, venind acum în carne și oase din capătul bulevardului. Se strădui fără succes să-și rememoreze cum se numește în psihologie fenomenul acesta al previziunii: gîndul la o persoană cu cîteva minute înainte de a o întîlni. Un fel de comunicare anticipată, prin antene extrem de fine.

¹ Georges Moineaux zis Courteline (1860—1929) — scriitor umorist francez.

² Alexandre Dumas-père (1803—1870) — romancier și dramaturg francez.

Generalul Pol Vardaru, în haine civile, cenușii, cu ghetre albe și cu pălărie de pai pe-o sprinceană, se apropia răsucind între degete moriști triumfale de baston. Când îl recunosc pe Comșa, traversă trotuarul :

— Ce devii?... (Ezită, fiindcă era deprins să-i spună : Radule !) Ce devii, Comșa ? Am auzit că te-ai făcut bolșevic...

Își scutură pantalonul cu mânușile gri, își potrivește dunga pe picior, își pipăie batista în buzunarul de la piept.

Radu Comșa își prezintă prietenul. Vasile Moștea întinse mîna morocănos, continuînd să citească ziarul, rezemat de grilajul de fier.

— Și cînd ne răstorni ? Cînd proclami revoluția?... Cînd ne împarți casele și cînd ne trimiți în surghiun?... îl tachină surîzător generalul Pol Vardaru, cu o bunăvoie care dovedea că numai de aceste îndepărtate amenințări nu-i păsa lui acum.

— Cît de curînd !... Puțină răbdare ! răspunse pe același ton Radu Comșa, admirînd cît de tînăr se păstrează unchiul Luminiței cu tot părul alb, pe care îl purta surîzător, ca o cochetărie mai mult.

— În orice caz, sper că o să mă ai în vedere... În amintirea trecutului, Comșa !...

Se feri în lături, salutînd pînă la pămînt o doamnă foarte elegantă, înveșmîntată în olandă albă și mată, de la pălărie pînă la pantofi. O privi din urmă, cu sprîncenele ridicate în semn de nemărginită admirație :

— Dragă Comșa, cît timp țara romînească produce încă asemenea exemplare de rasă, nu înțeleg de ce s-ar plînge lumea !... Totul merge de minune și viitorul ne surîde... Ai pune-o p-asta la tors și la spălat rufe ?

— Ba bine că nu ! mormăi Vasile Mogrea de după ziar. La perforat bilete, în tramvai !... hotărî, fiindcă citea tocmai că personalul tramvaielor cere mărirea salariilor şi ameninţă cu greva.

— Asta e nostimă ! se bucură în culmea fericirii, generalul Vardaru. La cea dintîi ocazie am să i-o spun... Şi am să adaug, bineînţeles, că în acest caz sînt gata să devin cel mai pasionat pasager al Se-Te-Be-ului ! Mă rechiziţionaţi şi pe mine... Conducător ! Nu-ţi spuneam, Comşa, că o să am nevoie de protecţie ?...

Generalul Pol Vardaru îşi scoase monoclul să-l şteargă cu batista, zîmbind cu beatitudine acestor perspective încîntătoare, fără să ia seama la privirile asatine cu care îl onora prietenul lui Comşa.

— De ce nu treci odată la Laura ? întrebă, aşezîndu-şi sticla rotundă în arcada sprîncenei. Nu e un motiv, fiindcă s-a întîmplat aşa, să ne ocoleşti acum şi pe noi. Ştii cit te simpatizează Laura !... De altfel ei sînt la Paris !... Nu rişti o întîlnire, oricum, neplăcută...

Generalul se încruntă unei amintiri, potrivindu-şi floarea albă de la butonieră.

— Acum să-ţi spun, între noi, Comşa... Mai bine poate că a fost aşa. Cine te obligă adică să renunţi de bunăvoie la libertate ? Toate femeile din lume, s-o ştii de la mine, Comşa, sînt încîntătoare, cîtă vreme sînt nevestele altora... Cînd devine a ta, nu mai are nici un haz !... Uite, cu Laura chiar... Cunoştea-i menajul nostru : ideal ! Nu mă întreba cînd plec, cînd mă întorc, de unde viu, ce-am făcut... Acum, de două săptămîni, numai scene. Şi ştii pentru ce ? Să-ţi-o spun, că e nostimă...

Pol Vardaru se opri. Caterinca începuse aria : *La donna e mobile*¹.

¹ Femeia e schimbătoare (it.).

Generalul o acompanie : „*qual piūma al vento...*”¹
Suspina cu un gest larg de regret, pentru trecutul definitiv pierdut :

— Ah ! Comşa, Comşa ! Cînd au să se mai întoarcă vremurile acelea ? Carusso, Maria Galvani, Titta Rufo, Şaliapin, Grand'Opéra !... Cu mizeria aceasta a valutei, nici nu te mai poţi mişca din ţară. Prizonier, mă simt prizonier aci !... De o parte valuta, de alta exproprierea... Şi ce dobînzi, dragă Comşa, ce dobînzi ne-maipomenite !

Suspina şi se căina fără prea deplină convingere. Chiar dacă îşi mai redusese bugetul huzururilor fiindcă ajungea la fundul sacului şi fiindcă se ridica o şleahţă de îmbogăţiţi de război, mult mai activi şi mai nesăţioşi decît neamul Vardarilor, încă nu era un muritor de foame şi de sete. De fapt, suspina după război. Atunci se simţise mai bine şi mai puţin inutil. Îşi justificase întrucîtva existenţa, măcar dintr-o pasiune de risc a cartoforului şi chefliului înveterat.

Acum era inutil, de prisos, se supravieţuia.

Potrivindu-şi monoclul în arcada sprîncenii cu două degete, îşi aduse aminte că începuse să povestească altceva :

— Ce spuneam ? Da... Să vezi ce mi se întîmplă de două săptămîni... Într-o zi, îmi aduce un imbecil, fost sub comanda mea, două sticle de lichior. *Bols* olandez, autentic, dinainte de război. „De unde le găsişi, mă uritule ? întreb. Astea nu sînt de nasul tău !” Îmi răspunde că de la el, din garnizoană, la Caracal... La o cofetărie, unde nu le întreba nimeni, de zece ani. Adevărat ! Cine să bea *Bols* la Caracal, şi încă la o cofetărie ? Şi atunci îmi dă în cap : „Stai, nenişorule ! Am dat peste o sursă pe care n-o cunoaşte nimeni. Mă urc în tren. Cobor la Caracal. Ai fost la Caracal ? Nu mai călcasem pe-acolo de cînd eram locotenent...

¹ Ca fulgul în vînt (it.).

Îmi mîncase acest Caracal o jumătate de an din tîne-
rete, pînă ce-am pus toți sfinții la contribuție să
obțin mutarea. Oraș tipic de provincie. O viață moc-
nită, să te sinucizi !... Caracalenii nu cunoșteau pe
atunci altă pasiune decît plăcintele. Se întorceau cu
buzele grase, își făceau semn de pe celălalt trotuar,
ridicînd două degete unsuroase și strigîndu-și : C ! ;
alte două degete strigîndu-și B ! Adică înțelegi ? Au
mîncat două plăcinte cu brînză și două cu carne...
Aceasta era viața la Caracal, pe vremea juneții
mele !... Acum îți imaginezi că nu m-a cuprins nici
o înduioșare, amintiri ețetera, ețetera. cînd am des-
cins din tren. M-am urcat în birjă, și mîna direct la
cofetar !... Mă ținea minte. Cumpăr tot lichiorul. Nici
nu știu ce aur au, idioții ! De acolo mă duc la Vilcea,
la Slatina, la Tîrgu-Jiu. Cum ajungeam în oraș,
spuneam birjarului să dea raită la toate cofetăriile. Vin
acasă cu șase lădițe. După o săptămînă iau altă linie...
Mi-am făcut rezerve pe zece ani, cu prețuri ridicole.
Si ce lichior, Comșa, ce coniacuri ! Unde mai găsești
la București o singură sticlă dinainte de război ? Nici
fabricile nu cred să mai aibă, decît pentru muzee și
expoziții !... Dar ca să nu-mi fie mulțumirea întreagă,
acasă mă așteptau scenele Laurei. Că bat drumurile
cine știe pentru ce ! Că am născocit chestiunea cu li-
chiorurile, numai să-mi creez un alibi... Că poate nici
nu plec din București și mă ascund să comit cine știe
ce grozăvenii cu cine știe ce balerină și corupătoare
de sexagenari !... În sfîrșit, cunoști pînă unde ajunge
imaginația femeii cînd o ia razna !... De aceea îți spun,
Comșa : Mai bine așa ! Liber ca pasărea cerului !...
Aci înțeleg programul bolșevic și ader din toată inima
la el. Jos căsătoria religioasă, cu piedici și restricții
de la divorț... Un contract : mă placi, îți plac ? Pof-
tim !... Cînd descoperi că te-ai înșelat : 'Adio, și n-am
cuvinte !...

Generalul Pol Vardaru văzu că doamna în haină de olandă se întoarce. Își luă repede ziua bună!

— Ne-am înțeles, Comșa?... Mă ai în vedere! Dînsa perforatoare de bilete și eu conductor... Mă duc să-i spun... Și mă ofer să-i dau lecții de perforat, din vreme, dacă n-o fi știind mai bine decît mine. Nici nu-ți imaginezi ce generație precoce s-a ridicat după război în materia asta, să ne lase de căruță!...

— Ieși în calea doamnei, scoțîndu-și pălăria de pai cu un superb gest de mușchetar.

— *Vieux toqué! Vieux toqué!* țipă pasărea albă-roșie, zbîrlindu-și creasta.

— Lichea bătrînă! pufni Vasile Mogrea, boțînd zia-rul în mină.

— De ce, Mogrea? îl apără Radu Comșa. Toate acestea nu l-au împiedicat să fie un comandant îndrăzneț, energic, iscusit, cum n-au existat mulți în tot războiul!...

— Moft! Dar soldații, i-ai uitat? Soldații cei fără nume, care mureau eroic fără să știe pentru ce!... Nu mureau eroic ca să apere țara și averile Vardarilor?... Citesc aci că s-au numărat zilele acestea altceva, nu asemenea comandanți de vodevil. S-au numărat pînă acum cincizeci și unu de mii de orfani de război... Înțelegi? Copiii de care are să-și bată joc filantropia oficială și au să poarte grijă coconeturile cu baluri, tombole și toate mofturile... Iar individul acesta face razie de lichioruri! Poate mîne o să alergați după el, să-i oferiți un loc de frunte în partid... Numai o lichea ca el mai lipsea între atîția moftangii!...

Caterinca explodează neașteptat, primele dezacorduri din *Sambre et Meuse*¹.

Radu Comșa fu silit să vorbească mai tare, pentru a acoperi improșcarea notelor.

¹ Marș compus în 1879 de Rauski, șef de muzică militară franceză, pe o melodie de Robert Planquette (1848—1903).

Era o guerilă care dura de o lună între dînşii, cu scurte armistiții... Radu Comșa credea în partidul nou întemeiat cu deviza: „Vrem ca România Mare să devină România nouă !“ Vasile Mogrea nu admitea nici o disciplină, era în război cu toată lumea, nu descoperea pretutindeni decît mofturi și iar mofturi.

— Mogrea — vorbi Radu Comșa, împăciuitor — să nu începem iar ! Știi bine că o discuție nu e conflictul între două idei, ci între două temperamente... Tu ai vrea să distrugi tot, fiindcă ai voluptatea să lovești brutal, să ofensezi... Nihilism curat ! Eu cred că întii trebuie să ținem seamă că există o realitate, pe care n-o poți suprima decît treptat, modificînd-o...

— Adică, iar compromisuri ?... Mai lasă tu, mai lasă eu, pînă ce din tocmeală în tocmeală, ne întoarcem de unde-am plecat !... Îmi pare rău, Comșa, dar trebuie să constat că începi și tu să devii un moftangiu !

Vasile Mogrea își imblinzi constatarea severă, bă-tînd prietenul pe umăr :

— Glumesc, Comșa ! Dar mă tem că experiența tă are să-ți aducă numai deziluzii... Oamenii cînd se adună mai mulți încap pe mîna unui Alexandru Vardaru, să-i administreze el. Personalitatea îți dispare, se nivelează sau și mai rău dacă se poate ; încap pe mîna unor demagogi ca pehlivani reformatori care conduc partidul tău. Tu speri că miracolul are să-l săvîrșească un asemenea partid ?... Dar partidul tău e o adunătură de ambiții, de vanități, de interese și de o sumă de mofturi !... Are să conducă nu cel mai tare, ci cel mai viclean și mai tenace !... Un partid vrea să guverneze. Și cînd guvernezi, începi printr-un compromis. O capitulare azi, mîine alta... De altfel, ce să mai vorbim degeaba ? Mîine o să-ți vedem menajeră !...

Îi prinse brațul.

Partidul Romîniei mari care vrea să devină România nouă, vestise pentru a doua zi o mare întrunire publică. Afișe albe, tăiate în diagonală de o bandă tricoloră, chemau pe toate zidurile Capitalei, cetățenii la cea dintîi manifestație care pregătea alegerile.

Se anunțau vorbitori din pămînturile eliberate. Trenurile descărcau de două zile, în Gara de Nord, delegați din provincie. Țărani în porturi simple și albe; foști ofițeri demobilizați, invalizi sprijiniți în cîrje și cu mînele goale; mult tineret cărturăresc; popi și învățători, strecurîndu-se intimidăți, cu legăturile pestriți și geamantane jerpelite, printre automobilele dezlănțuite pe calea Griviței spre miezul Bucureștilor.

Era una din acele năvalnice speranțe spontane care-și făcea vad în popor după război și care de la început s-a aflat prada demagogilor, celor mai sfrunțați, marilor briganzi electorali! N-aveau o idee, un program, o doctrină, o pregătire, o cît de vagă sumă de cunoștinți. Aveau curaj. Și aveau cinismul de a răscoli mereu cu vorbe goale și cu promisiuni fățarnice, sărmaneale nădejdi ale foștilor ostași, născute acolo, departe, în noroaiele tranșeeilor.

Guvernul nu putuse împiedica revărsarea aceasta a mulțimilor. Era unul din guvernele de scurtă durată, perindate de doi ani, de la întoarcerea trupelor în București.

— Privește, dragă Mogrea, mulțimea aceasta proaspătă, cu care n-am fost deprinși încă!... vorbi Radu Comșa, neputîndu-și stăpîni agitarea lăuntrică și uitînd că el fusese acela care-și rugase prietenii să schimbe discuția. Cum o poți compara cu bandele de canalii, cu care ne-au obișnuit întrunirile politice, de cîte ori opoziția vrea să răstoarne guvernul? Este ceva nou! Există în aer...

— Moft! Să lăsăm!... De doi ani ne pierdem vremea să ne convingem unul pe altul...

Într-adevăr, de doi ani, discuția se încingea între dinșii, pînă la cuvinte grele. Se despărțeau furioși, ca a doua zi să se caute cu nerăbdare, ca s-o înceapă din nou.

Lui Radu Comșa nu-i mai rămăsese decît acest tovarăș. Întîmplarea, în care văzuse un semn ascuns al destinului, făcuse ca în iarna cînd s-a întors din Moldova să-și găsească aproape toate amintirile fostei lui existențe dinaintea războiului, risipite.

Proprietarul casei murise, moștenitorii împărțiseră și vînduseră; mobila și cărțile din cele două camere ale lui fuseseră înfundate într-o șură, de unde fiecare furase ce-i căzuse la îndemînă. N-avea pe cine chema la răspundere. Astfel, se părăduise tot ce putea să-i amintească cealaltă viață; era mai liber, totul fusese șters, ca să-și poată reconstitui viața cea nouă, pe teren curățat. Și locuia acum într-o casă mărginașă, cu odăile întunecoase și respingătoare, cum se cuvenea unei existențe de abnegație și de renunțare.

Totul era șters, tot.

Și-a dat seama în ziua cînd s-a întîlnit față în față cu Luminița, la braț cu bărbatul ei, la ieșirea unui restaurant.

Nici o tresărire.

Se afla, ca și acum împreună cu Vasile Mogrea. El n-a întors capul, dar Vasile Mogrea nu l-a cruțat în ziua aceea. Îl cunoștea, pe celălalt. Din școală îl cunoștea, și apoi din facultate. Și ca să-i răscolească bine sufletul, pînă la sînge, așa ca vindecarea să-i fie mai întregă, n-a contenit să-l zugrăvească pe celălalt, ca să înțeleagă deplin Radu Comșa, cu cine a fost schimbat.

— Ce satisfacție, dragă Radule; își frecase mîinile păroase cu o bucurie barbară. Să fi căutat Alexandru Vardaru în toată țara romînească, așa Romînie mare și lată cum e acum, n-ar fi putut găsi altă mediocri-

tate mai perfectă ! Premiantul întâi la toate — zece la teză, zece la oral !... Destul să-ți spun atât, ca să înțelegi calitatea omului. Dobă de carte, fără un dram de personalitate. Corect, pantaloni pe dungă, dicțiune, bună creștere, toate mofturile : un tenor în viață. N-are să supere niciodată pe nimeni. Sînt sigur că nici nu știe să înjure !... N-are nici o părere personală — e de părerea ultimei cărți citite. Admirabilă plămadă între degetele lui Alexandru Vardaru ! Are să-l mozelească așa cum vrea el... Îi întrevăd un viitor strălucit ; carieră politică, universitate, mai știu eu ce... Și uitam să-ți spun că, pe deasupra tuturor, se mai numește și Radu. Radu Șerban !... Așa încît domnișoarei Vardaru i-a fost desigur ușor să se deprindă cu această substituie de persoană de vreme ce i-a rămas măcar jumătate din numele tău. Niște putori, femeile !... Toate, totuna ! Fă-ți cruce ! Ai scăpat de mare primejdie...

Radu Comșa s-a deprins acum și cu acest gînd. S-a deprins cu atîtea cîte-i păreau altădată ciudate și condamnabile.

Curios ! Cum pășește pe aceleași străzi și nu se mai regăsește ; întâlnește aceiași oameni și parcă nu i-a cunoscut niciodată !

Găsește o plăcere să petreacă ceasuri întregi în casa lui Vasile Mogrea, într-o încăpere scundă, întotdeauna cu miros de mîncare, în murdărie și dezordine, care i s-ar fi părut altădată de cea mai dezgustătoare trivialitate. Fetița lui Mogrea își șterge pe pantalonii lui degetele pline de dulceată. Amalia, nevasta lui Mogrea, duruie la mașina de cusut, încît trebuie să răcnească din răputeri cuvintele, cînd vorbesc. Pășește peste ziare aruncate, cărți deschise și pline de sosuri, pe colțurile mesei sînt farfurii cu resturi de mîncare sleite ; totul arată sărăcie lipsită de decentă și el se simte bine acolo, se întoarce irezistibil atras.

În fața Teatrului Național, Radu Comșa se despărți, luînd seama că e în întîrziere.

Fixase întîlnire cu delegația organizației din Iași, unde centrul îi hotărîse o candidatură, deocamdată de încercare, și cum spunea Mogrea, rînjind: „de-un moft!”

De la hotel însă, delegația se risipise.

Toți porniseră nerăbdători să hoinărească prin Capitală, să caște gura la vitrine, să facă tîrguieli pentru neveste și să se întîlnească în localurile de aperitive, cu alți factori politici, din alte județe.

Îl întîmpină numai un domn roșcat, cu muțră vicleană de vulpe, familiar și vulgar, exprimîndu-se în dialect arhimoldovenesc:

— Ti-am recunoscut după sămnul din obraz. Ți-o spun fără intenție de suparare, puiule!... Aista-i un capital electoral care nu trebuie neglijat... Ai fost un viteaz pe front! Alegătoru-i bine să o știe și cu atîta mai bine, dacă ari dovada scrisă pi fați!... Aiasta rămîne lucru di preț, macar pentru o bucată di vreme. Nu uita că, îndată după întrunire, mîni, plecăm! Să nu scapi din vedere, puiule, echipamentu di campanie!... Manta di ploaie, galoși și cortel. Avem să umblăm pi undi ș-o întarcat dracu copchiii... Acolo, să știi di la mini, drăguță că n-avem trotuar ca pi Calea Victoriei...

Domnu! Lică Cartojan își ceru iertare după aceste binevoitoare sfaturi, că trebuie să plece după prieteni, în explorarea magazinelor de noutăți, după cum cerea lungul pomelnic, împăturit în buzunarul vestei. „Dacă m-aș potrivi nevestii, ar trebui sî cumpăr tăt tîrgu, puiule, tăt tîrgu!”

Se depărtă, înarmat subsuoară cu umbrela uriașă, de care era inseparabil, chiar când umbla pe unde nu și-a înțărcat dracul copiii.

Radu Comșa îl privi din urmă, cu acreală. Ciudate tovrășii îi împunea partidul grandioaselor reforme.

Cu individul acesta, nu își simțea prin nimic, nici o apropiere. Iar familiaritatea lipicioasă: „Puiule!” îl indispucea ca tonul prietenos al chelnerilor de la birturile de periferie.

Totuși, se îndreptă spre casă, să-și pregătească bagaje pentru a doua zi, și bineînțeles, manta, galoși și cortel.

După un ceas, când fu îndărăt în Calea Victoriei, se văzu silit să recunoască umil, că toată dreptatea fusese de partea domnului Lică Cartojan.

Nori păcurii se ridicaseră deasupra Capitalei.

Ploaia repede și neprevăzută, de primăvară, se dezlanțuia în cataracte, cu cele dintii bubuituri de tunete și cele dintii fulgere ale echinocțiului. Iar el își lăsase umbrela, galoșii și pardesiul de ploaie, gata de drum, pe divanul de la ușă, ca să se prelingă acum pe lângă pereți, ferindu-se de șuroiala de pe acoperișuri...

La „Café de la Paix”, prin geamul aburit, i se păru că zărise la o masă pe căpitanul Pleșea, rezemat într-un colț, privind potopul de afară.

Se întoarse din drum.

Nu fusese o părere. Era el cu adevărat, în carne și oase. Nu-l mai întâlnise de pe front și se îndreptă spre fostul camarad, cu un elan aproape frățesc.

Tata Pleșea îi întinse mîna fără să arate nici surprindere, nici bucurie. Radu Comșa observă pe umeri trese proaspete de maior.

— În sfîrșit, iată împlinit visul dumitale! rosti, trăgînd un scaun alături. Exact cum îl imaginai: o masă la fereastră de cafenea, afară plouă; nu lip-

sește nici pachetul de țigări și nici cafeaua... Ce spuneaai dumneata, că nu o să ne mai vedem nici-odată?...

— Aceasta e cafea și acestea sînt țigări? se tîngui tata Pleșea, cu amară scîrbă pentru astfel de vremuri. Te-aș ruga să guști din amîndouă, ca să-mi dai dreptate. Ce-a fost nu se mai întoarce!...

Maiorul Pleșea se plecă peste masă, ștergînd cu dosul mîinii ceața de pe sticlă, ca să-i rămînă privirea liberă, în strada unde nu se aprinseseră încă becurile și luminau numai vitrinele și farurile automobilelor.

Trecătorii se încrucișau zgribuliți, surprinși de ploaie în haine subțiri. Un băiat cu ziare, cu șapca pe ochi, traversa printre trăsuri și mașini, gheboșat, cu teancul de foi subsuoară, cu mîinile infundate în buzunările pantalonilor. Maiorul Pleșea, cu uniformă ponosită, pe care străluceau noi numai tresele, avea înfățișarea tristă și timidă a săracilor intrați într-un local prea luminos.

— Decît atîta lumină (arătă șiragul de becuri și candelabre), s-ar îngriji mai bine să servească o cafea mai omenească... Știi a ce mirosea cafeaua aceasta, Comșa?... A ghindă prăjită! E întîia oară cînd beau ghindă prăjită... Mai rău ca pe vremea războiului!

Pe masă, ceașca era numai începută și lăsată la o parte, rece.

— Ci mai spune și altceva, domnule maior! îl îndemnă privindu-i cu prietenie mustățile cărunte și ochii de om ignorant și bun, cuprins de înduioșare pentru amintirile vechi dintre dînșii. Unde ești acum?... Ce faci?...

— Fac ce facem toți, Comșa!... Fiindcă n-am avut norocul să murim ca Ionescu sau Ghenea, colo, sus, la cotele pe care le știi, ne chinuim să trăim. Ne în-

toarcem tunicile pe dos. Bem catea de năut și alte produse pe care se vede că a pus România Mare monopol... Îți amintești colecția mea de țigări?

— Cum nu, domnule maior? Era doar celebră în tot sectorul! zîmbi Radu Comșa la amintirea cutiei în care tata Pleșea colecționase cîte un exemplar din cele mai rare produse ale manufacturilor de tutun, aliate și inamice.

— Mi-a furat-o, Comșa!... Închipuiește-ți că mi-a furat-o! anunță cu dezolare maiorul. Soldatul, servitoarele din casele pe unde am fost încartiruiți, știu eu?... Pe cine să bănuiesc?... Nu mai auzi decît de fraude și de depozite arse. S-a ticăloșit lumea! Nu știi în cine să mai ai încredere!... Într-o zi, desfac cutia, o păstram în fundul lăzii, într-un antreu. Zic: „Ia să vedem ce mai fac țigările mele, sireacele, să nu dea umezeala peste ele.“ Cînd colo, în cutie nici urmă de țigări. Să-mi vie amețeală!... Un pachet de ziare, mototolit. Și eu, care nu mă înduram să mă ating de una! Mă mulțumeam doar să le miros. Mai bine pierdeam leafa pe trei luni...

Radu Comșa își dădu toate silințele să pară foarte mîhnit de această neconsolabilă pierdere, deși făcea în vremea aceasta o neplăcută comparație între maiorul acesta cu manii ridicole, cu uniformă sărăcăcioasă și cu înfățișare abrutizată, și între tata Pleșea cel de pe front, brav cu simplitate, sub aripa căruia se adunau cu toții ca să capete îndată siguranța și sănătatea sufletească.

— Întrebam, domnule maior, unde se mai află regimentul? Ce face colonelul nostru, „Una la mînă?“

— Colonelul ne-a lăsat... L-au înaintat și ne-au trimis un mușunachi de școală nouă, un reformator oploșit pe la cartierul general, la adăpost, cît a ținut războiul cu primejdiile. „Una la mînă“ al nostru, înainte de a pleca, în ultima luptă, a mai căpătat o

rană... Acolo s-a pierdut și Cernegură. Bogdan Cernegură, de la întâia, prietenul lui Ghenea... Mort ? Prizonier ? Mort în prizonierat ?... Cine să știe ? Cine le mai ține acum răbojul ?... Mai bine de dinșii. Au crezut într-o Romînie Mare, care era frumoasă și scumpă fiindcă așa o vedeam din Romînia mică de atunci... Iar eu cu regimentul am ajuns la dracu în praznic. Nu mă întreba unde, că degeaba ți-oi spune... A ajuns țara așa de mare că nu ne-o mai cunoaștem... Te-aș invita însă să poftești pe la noi ca să vezi și tu cu ochii tăi, unde mor și putrezesc cu încetul !... Cînd plouă, trebuie să oprești o birjă, ca să te treacă de pe un trotuar pe altul. Altfel, înoți pînă la glezne ! Și imaginează-ți, Comșa, dacă ai mai auzit vreodată aceasta !... Capitală de județ fără o cafenea ! Scîrbos !

Încercă să aprindă o țigară. Țigara era umedă și tare, nu scotea fum.

O aruncă, scuipînd cu dispreț :

— Scîrbos !

Epitetul se adresa în aceeași măsură capitalei de județ fără cafenea ca și țigărilor incombustibile, pe care le punea în comerț Regia Monopolurilor din Romînia Mare.

Pe urmă, tata Pleșea întrebă, cu mare interes :

— Cunoști Ardealul ?

— Puțin !... făcu Radu Comșa un semn vag cu mîna.

— Te întreb, fiindcă am auzit că în Ardeal sînt niște cafenele, Comșa, niște cafenele cum n-am avut noi, nici în București, în vremurile bune... Dacă nu ne trimite în Ardeal, pînă la anul cînd ies la pensie, n-am să mai am parte să le văd. Toată lumea spune că ai ce vedea în Ardeal !... Am vrut să-mi cer și eu un concediu să aflu ce e cu acest Ardeal pentru care am stat doi ani în bordei și șanțuri. Pe urmă m-au

speriat băieții, că e restaurantul scump și nu găsești camere la hoteluri... Am renunțat.

Maiorul Pleșea se opri, fiindcă nu mai avea ce spune. Aici se opreau toate preocupările și tot orizontul conversației sale.

Nu mai avea ce spune nici Comșa. Simți o părere de rău că și-a întâlnit fostul comandant. Că a intrat, când l-a văzut pe fereastră.

Ar fi păstrat pentru totdeauna altfel de amintire, numai aceea de „acolo“.

Atinse distrat cu mîna un pachet de pe masa de marmură.

Obrazul maiorului Pleșea se luminează :

— A ! Să-ți arăt ce-am cumpărat, dragă Comșa ! Îmi pare bine că poți să-ți dai și tu o părere... Ești poate mai pricepător în muzică decît mine... Douăsprezece plăci ! Am un patefon, am uitat să-ți spun... O ocazie ! Și mi-am zis : ia să nu trec eu pe la București, fără să nu mă aprovizionez. M-am privat de altele, dar am ales în schimb niște plăci !...

Cu nerăbdare de copil care arată celorlalți darurile, desfăcu plicurile cu discuri și le trecu pe rînd lui Comșa, citindu-i cu ortografie proprie :

— *Ignace Jan Paderewski*¹, *Nocturne en si bemol, Op. 16, No. 4*. Grozav, Paderewski, Comșa ! *In the Heart Hawaii...* Citește tu !... *My Honolulu Dream Girl*². Și *Trovatorul, Comșa, Trovatorele !...*

Împachetă minuțios plăcile. Legă sfoara.

Radu Comșa se simțea jenat de privirile vecinilor, amuzați de acest ofițer, care-și arată marfa ca un voiajor al unei fabrici de gramofone.

¹ *Ignace Paderewski* (1860—1941) — pianist, compozitor și om politic polonez.

² În inimă, Hawaiiul... Fata visurilor mele din Honolulu (engl.).

Dar maiorul nu luă seama la aceasta; puțin îi păsa de ce pot gândi și spune necunoscuții din jurul lui — niște civili.

Era stăpînit acum de singura bucurie adevărată, pe care i-o îngăduiau aceste vremuri generoase numai în decepții:

— Aceasta, pot spune, dragă Comșa, că mi-a rămas singura mulțumire! Mă întorc la păcătoșii mei din garnizoana unde cînd nu-i noroi, e-un praf de nu se vede om pe om... După ce mi-am terminat serviciul, mă pun la papuci, așez ibrițul de cafea la spirt și dau drumul... Atunci doar mai uit, și spun că tot mai e bună la ceva România Mare!...

Privi din nou, pe geam, curgerea ploii. Necurmata goană a trecătorilor. Jocul luminilor în oglinzile lichide.

Întrebă cu indiferență, fără să întoarcă ochii, așa, de mîntuială:

— Și tu ce faci pe aici? Ai vreo slujbă, ceva?

— Avocatură...

— Așa, că bine zici! Uitasem.. Atunci trebuie s-o duci bine! Aud că avocatura rentează... Toți fac afaceri, toți au procese, toți cumpără, vînd, învîrt felurite chestii... Te-ai însurat?

Radu Comșa își aminti deodată că e grăbit și se ridică.

— Mi-a făcut mare plăcere că te-am văzut, tată Pleșea!...

— Și mie... La revedere!

Mințeau amîndoi.

Unul plecă dezamăgit. Celălalt rămase să privească, lîngă pachetul cu discuri și cafea de ghindă prăjită, ploaia din stradă — care nici aceea nu merita să fie comparată cu ploile dinainte de război.

A doua zi, seara, după întrunire, Radu Comșa de-abia își găsi loc în trenul de Moldova, ticsit de prietenii domnului Lică Cartojan.

Toți își schimbă peste capete edițiile gazetelor cu fulminantele patriotice discursuri. Pe toate mutrele se lăbărta o bucurie zgomotoasă și nestăpinită. Manifestația întrecuse toate așteptările. Acum erau siguri că „ceva“ trebuie să se schimbe în țară.

Fiecare cuvîntare se încheiase în urale. Tulburătorii, angajați de poliție, fuseseră îndată reduși la tăcere. Guvernul primise o lovitură de moarte.

Iar domnul Lică Cartojan, înconjurat de o gardă sigură și credincioasă, desfășura un aprig plan de campanie.

— Pot zice, dragii mei, că i-am răpus !... Alegerea de-acu, îi numa de formî... Ai noștri, pe toată linia ! Chestia ce gre-i doară să nu s-amesteci centru. Aiasta li-am spus-o ! Acum să văd dac-au înțales-o... Dumnealor să țină cuvîntări, cît mai tăioase și focoare, ca s-ajungă și la urechia lui vodă, o dată pentru totdeauna, ca să afle că nu-i de gioacă cu partidul nostru ! Dar atîta !... Despre rest, să ne lase pe noi, că ne cunoaștem meșteșugu și oamenii mai bine !... Fiindcă drept să vă spun, teoriile citorva gugustiuci mai tineri de-acolo, în materie de alegeri, nu mi-or pre plăcut... Că să nu întărităm lumea ! Că să nu făgăduiești dicît ceie ce știm că se poate face și așa mai diparti !... Ci sînt fleacurile aiești, minjilor ?... Apoi, dacă nu zgîndări oleacă rana alegătorului, unde-l doare, digeaba ne mai prezintăm la alegeri !... Luptî nu să poate da cu minile în buzunar și nici poți faci scrob fără sî spargi ouî !... Noi om lupta cum știm și noi și cum am învățat di douăzeci di ani, di cînd facim politici... Pi urmă, cînd om cîștiga vic-

toria, să poștească dumnealor și să spună că nu li-o plăcut că am cîștigat-o... Cred că ești di aceeași părere, cu mine, domnule Comșa !...

Radu Comșa nu se încumetă să fie de altă părere, cel puțin deocamdată. Dar ghemuindu-se printre pachetele care umpleau compartimentul, își făgădui ca în campania alegerilor să lupte cu alte arme decît cele vechi, ruginite și înveninate, ale domnului Cartojan. Alegătorul va înțelege îndată că binele îi poate veni și cu alt preț ; nu al minciunilor și silniciilor.

Pînă la Iași, așipi și se trezi cu intermitențe.

În fiecare stație capitală de județ, trenul se deșerta de grupuri care se despărteau schimbîndu-și urări de izbîndă și dîndu-și întîlnire peste o lună, în Dealul Mitropoliei.

Se aflau printre dînșii și mulți oameni tăcuți, cu hotărîri neclintite în ochi.

Lui Radu Comșa îi plăcea să și-i închipuie risipindu-se în cîmpurile acestui început de primăvară, mergînd să arunce sămînța cea nouă a vremii. Și îi iubi, regretînd că a lăsat tot timpul să domine în vagon numai glasul pițigăiat al domnului Lică Cartojan, cel cu mutră ascuțită și vicleană de vulpe, fără ca el să arate cu tărie, cum lucrurile ar putea decurge altfel. Domnul Cartojan părea a nu bănuî nimic din aceste dezaprobări mute.

Dimpotrivă, îi arată toată bunăvoința.

La Iași, îl conduse de la gară la hotel, poruncind portarului să dea camera cea mai bună pentru viitorul domn deputat. Portarul se execută, nu de hatîrul viitorului domn deputat, dar fiincă domnul Lică Cartojan era un personaj bine cunoscut, a cărui bunăvoie prețuia mai mult decît cel mai generos bacșiș.

— Va să zică ni-am înțales, puiule ! Mîni dimineață sî fii gata. Trecim și te luăm. Zîua de azi tot îi pierdută ! Ti hodinești oléacî. Te speli și te ferche-

zuiești, iară dacă ai poftă și dai ochi cu băieții la club, treci și acolo... Tot să fixezi lista definitivă. La revedere !

Radu Comșa încercă să doarmă. Nu izbuti.

Urmă sfatul domnului Lică Cartoian, coborî, cînd, bur-sier, scăpa duminicile de la Internat ; cunoscute încă mai viu și dureros din timpul refugului.

Trecu prin fața casei unde a stat. Nici o schimbare. Liliacii negri și uzi de ploaie.

Trecu prin fața casei unde Ralu și Cora Vardaru privegheau credincioase amintirea lui Mihai. Vasta livadă părea pustie. Ferestrele casei, cu stururi groase, care astupau lumina. Poarta de fier ruginită, legată cu lanț și încuiată cu lacătul.

Orașul era trist. Încruntat. S-ar fi spus că nu-l atinge dezmortîrea primăverii.

Îi păru mai sărac acum, golit de frămîntarea fără de care nu și-l putuse închipui. Oamenii păseau som-nolent și indiferenți, în ploaie.

Pretutindeni străzi desfundate, casele cu împrej-muri strîmbe, grădini inundate de ploaie, cu pomi bătrîni și părăsiți.

Nu descoperi nici un cunoscut. La club, mîinile se întinseră cu răceală.

Era un oaspe nepoftit, trimis de la centru.

Nimeni nu-i cunoștea numele, nu auzise de nici o ispravă care să îndreptățească pretenția de a răpi dreptul unui localnic. Semnul din obraz indispucea privirile. Cînd se alcătui lista, cu înțelegere tacită, îl înscriseră undeva, pe la coadă, și toți s-au strecurat din jurul său.

Radu Comșa înțelese astfel cîtă nevoie avea de buna prietenie a domnului Lică Cartoian și cît de folositoare îi era încă experiența sa încercată : „Eu sînt vulpe bătrîni, puile !“

De aceea, a doua zi dimineață, cînd domnul Lică Cartoian bătu la ușă, îi ieși în cale cu un început de simpatie, de care îi fu silă și pe care, totuși, nu o putea birui.

— Haide, puiule ! Armele și munițiunile, că plecăm la luptă pi viață și pi moarte !

Armele și munițiunile, adică : umbrela și galoșii.

Domnul Lică Cartoian, cu pălăria în cap, păși prin cameră inspectînd din vechiul obicei de fost polițai, tariful bătut în ușă. Dădu din cap cu dezaprobare la diferitele adaosuri pentru lumină, încălzit, serviciu, taxă comunală și taxă de lux.

Pe urmă, ca și cum și-ar fi amintit o chestie de mică însemnătate, se opri înaintea lui Comșa și îi puse amîndouă miinile pe umeri :

— Îți spun drept cî-mi pare tare rău, drăguță, di cele ci s-o întîmplat !

— Ce anume ? întrebă Radu Comșa, cu o nedumere măcar pe jumătate prefăcută.

— Ei, ci ? Înțelegi bini ci vreau și spun, și aprențuiesc delicateța... Chestia de ieri, mă rog, la fixarea candidaturilor ! Te-au lucrat... Aista-i cuvîntul cel adivarat ! Te-au lucrat și-mi pare rău !... Nū m-așteptam ! Și îți spun drept, am și eu partea me de vină... Fiindcă am lipsit ! Dacă eram eu, altfel mergeau lucrurile... Numa dracu m-o pus să mă duc la vie !... Acu, chestia-i să reparăm !... Să lucrăm din răspuțeri și ai să vezi că mergi lista întreagă !... N-ai ideie ci rău îmi pare !...

Radu Comșa se văzu silit să-l consoleze el. De altfel nu lupta oare pentru principii, pentru partid ? Scaunul de deputat îi era, așadar, indiferent.

Nici nu-l ceruse, nici nu-l aștepta.

— Tocmai, puiule ! Ceie ce spun și eu... Aista-i partid nou. Nu-i partid di pricopsală !... Îmi pare bine

că ne înțelegim, și-ți spun drept că eram sigur că avem să ne înțelegim.

Adevărul era că domnul Lică Cartojan nu se aflate străin de „lucrătura” de la club.

Lipsise, tocmai fiindcă această lipsă îi ușura orice eventuală explicație cu centrul, de unde primise cadou acest candidat fără noroc. Îl cîntărise pe Radu Comșa de la primele cuvinte și înțelesese că era inofensiv : „Îl cumpăr, măi minjilor cu două parali” ! după cum declarase în timpul serii la club, cînd venise după plecarea lui Comșa, să sărbătorească fixarea candidaturilor, cu a sa, printre numele de frunte.

Acum îi rămînea doar grija să salveze aparențele și să-l utilizeze la alergătura prin sate, muncă oboșitoare și cu pierdere de vreme, de unde cei mai mulți dădeau bir cu fugiții.

— Drăguță, să ni cam grăbim ! Așteaptă băieții afari... Sîntem numai băieți buni, aleși pi sprînceană. Mergem cu trăsura ! Prin sate pi unde avem noi di umblat, automobilul nu-l scoți nici cu patru părechi de boi...

Radu Comșa descinsese, prevăzut cu arme și munițiuni : adică manta de ploaie, galoși și umbrelă.

În două trăsuri antediluviene, se afla încărcată toată garda din sectorul domnului Lică Cartojan. Își strînseră mîinile, foarte încîntați de cunoștință, și doi se înghesuiră să-i facă loc între dînșii.

— Eu zic să oprim puțin la barieră, la Avram Bucluc, să luăm o gustare !... propuse cel mai voluminos dintre cei șase electori, un uriaș care abia încăpea în trăsură și fusese nevoit să se lungească într-o rilă, sub coșul de piele.

— Ci dracu, bre, așa de dimineată ? se împotrivi moale domnul Cartojan. Nici nu ni-am urnit încă din tîrg !...

Discuția se încinse aprinsă, părerile fiind controversate dacă e oportun ori nu un mic popas la Avram Bucluc.

Birui majoritatea; deci trăsurile se opriră la barieră.

Avram Bucluc, care-și cunoștea oamenii, scoase din pivniță un clondir respectabil de tămîios; servi mai întâi două rînduri de rachiuri cumplite, tăie felii subțiri de pastramă usturoiată, puse la fript o serie dublă de fleici.

Toată trupa se însufleți de porniri eroice. Radu Comșa avu prilej să-și cunoască mai de aproape tovarășii.

După cele două rachiuri înghițite în silă, numai ca să nu le pară năzuos și cu opinii separate, simți oarecare căldură în vine și își spuse că începe să coboare la nivelul celorlalți.

Domnul Avram Bucluc, o dată cu bateria primenită, strecură și vestea că înainte au mai trecut două trăsură, cu oamenii lui cuconu Costică, șeful de sector al celui mai primejdios dintre partidele adverse.

— Îi călcăm pi urmă! se bucură Lică Cartoian. Cu atîta mai bini! Găsim oameni înfierbîntați și avem ocazia sî știm ci procopsală le-o făgăduit el, ca să știm cît să făgăduim noi mai mult, la licitație!...

Fleicile au fost, după părerea unanimă, la înălțimea marilor principii ale partidului, pe care mergeau să le popularizeze. Toți urcară deci în preistoricile vehicule cu puteri însutite și caii se opintiră în ștreanguri, pe drumul desfundat de ploile primăverii.

Tovarășii lui Radu Comșa, cu pofta de vorbă deschisă de băutură, începură să istorisească întîmplări pline de interes, în legătură cu tactica și strategia electorală.

— Eu unul — povesti cel gros și mîncău — n-am văzut una mai cu șchepsis decît cea de acum doi

ani !... O născocise farfaraua de Naie Bălușanu și n-a dat greș, în tot județul ! Pot spune că numai Naie Bălușanu a salvat atunci situația partidului din județ. Lică Cartoian, din cealaltă trăsură, ar putea să ne mărturisească el singur, câtă fiere i-au adus alegerile acelea, acum doi ani, că era atunci împotriva noastră și se arăta sigur de reușită, cum era sigur de ce are în buzunar... Știți care a fost atunci toată giurgărica ? Simplu, ca oul lui Columb ! Dă el dinadins, sfoară în țară : „Măi, aflați că bandiții lui Naie Bălușanu au născocit o drăcovenie nouă și parșivă ! Cică au făcut cite-un ochi cu sfredelul în bagdadie, deasupra fiecărei cabine de vot, unde are să stea unul la pîndă din pod și să presare cenușă în capul celor care nu votează cu el, ca să-i cunoască dălcăușii¹ și să-i înhațe la ciomăgeală, ca să pomenească și țița pe care-au supt-o de la mamele lor !” Apoi, aduceți-vă voi aminte cum a mers treaba strună... De ochi făcut cu sfredelul în bagdadie, nici pomeneală. De oameni la pîndă, nici atîta... Dar care votase împotriva lui Naie Bălușanu și se știa cu musca pe căciulă, cum pășea pragul începea să se scuture pe cap și se dădea singur de gol. Și gata ! Ajunge, dovada ! Înșfacă-l, măi tată, și moaie-i ciolanele, că de asta e votul secret și garantat de Constituție !... N-o mers treaba strună ? Spuneți și voi... Numai că patentă s-a răsuflat. Au aflat oamenii !... Nu mai merge a doua oară ! Trebuie născocit ceva nou. Și din păcate n-avem în partid capul lui Naie Bălușanu. A rămas la liberali și mă tem că a pregătit altă lovitură ! Să luăm aminte, fraților !

— Ați auzit că era vorba să treacă la noi ? vorbi omul pipernicit și zgribulit, cu gulerul paltonului ridicat, care tot timpul istorisirii se muncise să-și

¹ Dălcăuș — aici : bătăuș ; nume dat agenților electorali de pe vremuri.

facă loc, de picioarele uriașului, pe scăunașul trăsurii. A vrut să treacă la noi și s-a opus cuconu Jănică. Cică e om compromis. Parcă e vorba de asta! Vorba e dacă ai ori n-ai cap de politică. Vă spun drept, cu asemenea oameni aș merge pînă în pînzele albe. Ți-e mai mare dragul să pornești cu el la drum. Ai nădejde! Găsește el întotdeauna ceva, să te scoată din nevoie...

— Cel gros mormăi aprobativ, răsucindu-și butucii picioarelor.

Radu Comșa se simți dator să amintească tovarășilor că se aflau împreună tocmai pentru a pune capăt acestor triste năravuri vechi și că partidul luase ființă din necesitatea acestei primeniri.

— Cinste față de alegători! Aceasta să urmărim. Nu e nevoie de supralicităție și de pehlivănie! Să nu mințim și să nu întărităm imaginațiile... Toți simt că este nevoie de o schimbare. Și noi înfățișăm singurul partid care va să aducă această schimbare... De aceea vin atîția la noi, fără să-i căutăm. Vin, fiindcă au credința că noi am rupt-o cu trecutul. Să nu-i înșelăm... Se pot face fapte mari. Țara e bună, numai cei care au condus-o pînă acum au fost unii ticăloși cu premeditare, alții numai incapabili, ceilalți lipsiți de intuiția istorică a momentului...

— Dumneata ai vorbit alaltăieri la Dacia? întrebă, cu vădită intenție de ironie, pipernicitul din fața lui Comșa.

— Nu! fu nevoit să recunoască Radu Comșa.

Omul pipernicit rîse cu satisfacție, arătînd un dinte lipsă printre ceilalți, negri de tutun, și trimițînd în obrazul lui Comșa o duhoare violentă de pastramă cu usturoi.

Pe urmă, după ce-și privi ceilalți doi tovarăși din trăsura, cu o clipire din ochi: „Lăsați, fraților, să-l operez eu!” își lămuri rostul întrebării.

— Rău ai făcut că n-ai vorbit la Dacia ! cele ce spui dumneata, numai la Dacia se potrivesc. Discursuri, așa ca să vorbim și să aplaude lumea, să te ridice dălcăușii în brațe și să strige ura ! La fața locului, unde mergem noi, se mai schimbă lucrurile... Țăranul n-are nevoie de istorii de acestea. Trebuie să știi că războiul l-a făcut mai colțos... A învățat să ceară și să știe ce să ceară ! Pe el nu-l mai interesează chestii mărețe, de prin discursuri, cîte-n lună și-n soare !... Lui să-i vorbești despre lucruri pipăibile. Ce-l doare pe el ! Adică jandarmul, notarul, pămîntul, birurile, prestația, o cooperativă, o bancă unde să găsească două-trei mii de lei cu camătă mai puțin deocheată. Aceasta îți cere el !... Să-i spui că ai de gînd să rezolvi aceasta. S-a învățat să ceară și știe să se tocmească !... Dacă îi vorba să spui palavre, măcar să-i spui palavrele care-l interesează pe el... Sau dacă nu te lasă programul, sau dacă nu vrei să-ți iei angajamente și dacă îți dă mîna, atunci stringe-i șurubul ! Închide-l, sechestrează-l acasă, poartă-l pe drumuri, să te voteze de frică, dacă n-o face din dragoste. La noi, slavă Domnului, nu e cazul... Aici ai dumneata singura dreptate. Vin ei la noi, măcar că îi țin ceilalți, prinși cu minciuna sau cu frica... Dar nu-i nevoie să ne înveți dumneata ce trebuie să facem și ce să vorbim alegătorului. Cunoaștem meșteșugul acesta de cînd am făcut ochi...

Radu Comșa simți un tiranic îndemn să oprească trăsura și să coboare în ploaie.

Ce căuta între oamenii aceștia ? Unde erau toți cei ce-și luaseră hotărîrile brave, de altădată ? Cei din tranșee ? Cei din bordeie ? Cei din încăperea fumegîndă, din Păcurarii Iașilor ?

Toți lipseau, și el se afla în asemenea tovărășie. Atît de repede se împlineau profețiile lui Vasile Mogrea !... Atît de repede se împotmoleau toate,

tăvălite în smîrcuri, ca în noroiul drumului !... Aşa gîndea cu durere, cu violenţă, şi totuşi n-avea tărie să oprească şi să coboare.

Rămase mai departe, acolo unde se afla, sub burduful de piele unde bombănea ploaia, toropit de căldura animală şi dezgustătoare a celor doi vecini, între care era captiv : uriaşul pirotind de somn, şi un individ smîrcîind tot timpul pe nas şi scuipînd printre dinţi, la fiecare trei minute, în noroiul drumului. De pe scăunaşul din faţă, pipernicitul îi arunca în nări duhoarea pastramei cu usturoi.

Pentru a scăpa de obsesia acestor tovarăşii, apăsătoare ca visurile rele de altădată, îşi înfipse cu îndărătnicie privirea în depărtările tăcute, împînzite de ploaie.

Cîmpurile erau posomorîte şi negre, cu petice rare de grîu înverzit.

Într-un virf de deal, trăsurile poposiră. Uriaşul scoase din buzunarul paltonului o sticlă plată de coniac.

— Trage un gît şi hai să ne împăcăm ! Asta înfierbîntă ! îl îndemnă şi pe Comşa, oferindu-i sticla, după ce-a şters gîtul cu podul palmei.

Radu Comşa mulţumi şi refuză.

Cobori în ploaie să se dezmorească.

De după un dîmb, se apropia, cu cojocul întors, un moşneag care nu-şi lepădase căciula de iarnă. Cum venea, în picla fumurie a ploii, cu paşii măsurăţi şi rari, îi păru lui Radu Comşa că se apropie de undeva, de departe, din peştera veacurilor. Acela era omul dintotdeauna al acestor locuri, crescut cu rădăcini vegetative, pe care nu le-a smuls nici una din urgiile vremelnice. Ceştialaltî, el, tovarăşii lui de drum, erau numai trecătorii de-o zi, mosafirii nepoftiţi. Vin şi se duc ! Pulberea. Gunoaiele...

Moșneagul scoase căciula și le ură ziua bună. Se opri să privească și să cerceteze cine sînt și unde merg, cu acea curiozitate liniștită a oamenilor simpli. Îl recunosc pe domnul Lică Cartoian. Primi chiar o țigară de la dînsul — și oroare ! o hîrtie de cinci lei, pentru un rachiu.

Radu Comșa îl găsi lipsit de demnitate omenească, deși cu o clipă înainte regretase că n-are la el o țigară să-i dea și nu pusese mîna în pungă, numai fiindcă îi fusese jenă de tovarăși să nu mărească impresia de atît de stupid debutant în materie de propagandă electorală, după cum se dovedise.

Moșneagul strînse țigara cu îngrijire, s-o fumeze acasă, pe îndelete. Le pofti spor la „claca minciunii” și porni înainte, spre iazul de sub deal, unde i s-au rătăcit niște „boale de gite”.

— Recunoaște, te rog, dumneata, domnule candidat, dacă la asemenea oameni trebuie să te prezinți cu programe de reforme și alte baliverne ? întrebă cu răutăcioasă curiozitate pipernicitul cu răsuflarea usturoiată. Îi arde lui de libertățile constituționale, cum îi arde lui Știubei, acum, de înghețată de vanilie !...

Știubei, uriașul cu sticlă de coniac în sfîrșit golită, protestă că este amestecat într-o chestiune de care se dezinteresează complet.

— De ceea ce-mi arde acum, vă spun drept, ar fi o jumătate de metru de cîrnat fript !... Mi-a deschis coniacul acesta o poftă teribilă ! Bine că nu mai avem decît trei sferturi de ceas pînă la crîșma lui Hascâl.

Într-adevăr, distanța era apreciată exact.

Știubei cunoștea toate cîrșumile din județ cu specialitățile respective și se bucura din partea tuturor patronilor de o mare și legitimă considerațiune, cuvenită unui atît de excepțional și activ consumator.

La Hascâl, în marginea comunei, încăperea era plină de oameni strînși de la treburile cîmpului din

pricina ploii. Toți îl întâmpinară pe domnul Lică Cartoian ca pe o cunoștință veche; iar domnul Lică Cartoian dovedi o memorie fenomenală a numelor, a necazurilor tuturor și a unor imemorabile procese de loialitate sau de ingraturitudine, de la alegerile precedente.

Cunoștea numele fiecăruia, numărul copiilor, termenele de judecată, dorințele și durerile tănuite. Știa al cui cuvânt merită încredere și care e vîndut cu trup și suflet partidelor adverse.

Într-un sfert de oră, în odaia lipită cu lut pe jos, duhnind a fum de tutun prost și a miros de suman plouat, vorbi cu fiecare în parte, tras într-un ungher, despre ceea ce știa că îl doare, expeditiv și misterios. Pe urmă, pecetlui pacturile cu cîteva kilograme de vin, revenind la masa cu scîndurile nevopsite și cu un șervet întîns pe colț, unde Știubei și tovarășii săi își puneau provizoriu stomacurile la cale.

La fiecare nou pas și cu fiecare nouă împrejurare, Radu Comșa se simțea tot mai de prisos și mai deplasat în această bucătărie și ospătărie electorală, întru totul străine de gîndul cu care plecase din București.

Domnul Lică Cartoian îmbuca hălci mari din cîrnatul fript, vorbea cu gura plină, adresîndu-se după cum îi venea în amintire, unuia ori altuia dintre țărării de la masa din față. Apoi dădu cîteva lămuriri, cu glas mai încet, lui Radu Comșa :

— Aice, puiule, lucrurile merg pe roati !... Îi am pe tătîi în mîină... Comuna-i lucrată de oamenii mii. Nu se mișcă nimica, fără știrea me ! Dincolo are sî fii mai greu... Numa de nu m-a da de sminteali bețivu ceta di Bizdigi.

Își aminti de o îngrijorare care-l preocupa de astăzi dimineată și se adresă țărănilor de la masă :

— Măi băieți, da pi Bizdîgî din Ciolănești l-ați văzut azi cariva ? O fi trecut cumva di la tîrg, acasă ?

— Trecut, coane Lică ! Amu două ceasuri o trecut... Dac-o ajuns, aiasta-i altă vorbă. Că multi crîșmi-s în drum ! Era cam cu chef și cînta în căruță, di huiă valea...

— Iar s-o îmbătat, ticălosul ! se văietă domnul Lică Cartoian. Să știți că n-a aranjat nimic ! Batim drumu digiaba...

Ceilalți tovarăși erau de altă părere.

Beat sau treaz, Bizdîgă e om pe care se poate conta. După el, trage jumătate de comună. În orice caz, au să-l întilnească pe drum și au să-l culeagă din cîrciuma unde se va fi oprit.

Și într-adevăr, l-au întilnit.

Mai avea o sută de metri de la cîrciumă pînă acasă și nu se încumetase să parcurgă această incommensurabilă distanță. Calul o luase singur, cu căruța înainte, se oprise la poarta casei, nechezase să-i dea drumul în șură ; dar Ion Bizdîgă nu se îndura să se despartă de oamenii lui, cu care avea el o socoteală.

4

Cînd îl văzu pe domnul Lică Cartoian intrînd în cîrciumă urmat de suită, zîcni de pe scaun și se repezi să-l sărute :

— Coane Lică, ești omul nostru !

Domnul Lică Cartoian, puțin entuziasmat de această sinceră declarație, îl respinse cu mare asprime.

— Așa ni-a fost vorba, Bizdîgî ? Îmi pare bine că te găsesc aici, să-ți spun că nu mai am nevoie de serviciile tale...

Ion Bizdîgă se clătină la lovitura acestei dizgrații.

Era un om înalt, voinic, să ducă în fiecare mînă cite un Lică Cartoian; hainele curate, jumătate de tirgoveț, jumătate de țaran, dovedeau bunăstarea prosperă. Fusesse zece ani factor poștal, pe urmă, în vremea cînd se dizloca armata țaristă, învîrtise niște afaceri nelămurite, după care își cumpărase douăzeci de hectare de pămînt, vie, își durase casa cea mai arătoasă din comună și se împăcase cu conștiința, dăruind o sumă neobișnuită — o sută de mii de lei — pentru zidirea bisericii din sat, rămasă de multă vreme cu zidurile la jumătate. Acum își clădise și o moară cu motor de beștină. De-o săptămîină bea inaugurarea.

Amenințarea domnului Lică Cartoian rămînea astfel lipsită de seriozitate. Un partid, mai cu seamă în prețuia alegerilor nu se lipsește atît de ușor de serviciile unui om cu atîtea puteri și mijloace de constrîngere față de consătenii mai prăpădiți și calici, chiar dacă buna lui stare n-a fost cîștigată la curata lumină a zilei. Era un adevăr de care și-ar fi dat seama îndată și Ion Bîzdigă dacă spirtul și vinul prîtocit pe drum, la toate cîrciumile de la oraș pînă aci, nu i-ar fi întunecat limpedea judecată și nu l-ar fi pregătit la cel mai amar pesimism.

— Asta-i ce vream să-ți spun, Bîzdigî! Cu dumneata am terminat-o!...

Domnul Lică Cartoian se îndreptă cu umbrela sub-suoară spre ușa, implacabil ca destinul, deși știa că n-are să treacă pragul, ci are să se întoarcă după ce vinovatul își va cere iertare, recunoscîndu-și cu umilință în fața publicului păcătoșenia.

Ion Bîzdigă îl chemă cu deznădejde:

— Cucoane Lică, să nu faci treaba asta! Stai și mă ascultă...

— N-ascult nimic!... Îmi pare rău că la nevoie am pus obrazu pentru tine și te-am scăpat de la pri-

mejdie.. Dară să știi de la mine că păstrez asta la inimă și că am să ți-o plătesc. Ne mai întâlnim noi !...

— Ce să ne mai întâlnim, coane Lică ! Că doar sintem gata întâlniți !... încercă să o aducă, pe calea glumei, Ion Bîzdîgă.

Adevărul era că amenințarea domnului Lică Cartoian cuprindea destule motive de îngrijorare, dacă n-ar fi fost să rămînă numai la vorbe. În atacerile tulburi ale fostului factor poștal, atunci cîna lucrurile luaseră întorsătură urîță și dăduseră material pentru un dosar la Curtea Marțială, domnul Lică Cartoian fusese acela care l-a scos la liman, cu fața curată. Și omul cu mutră ascuțită și roșcată de vulpe știa lucruri pe care nu le mai știa nimeni.

Ceilalți tovarăși ai domnului Lică Cartoian interveniră să aducă pace :

— Hai, Lică, lasă-l să vedem ce spune !...

— Ce să spună, puilor ? Că doar îmi cunosc eu omu... Nu vedeți că nu poate lega două vorbe ?

— Eu să nu pot lega două vorbe, coane Lică ? Îmi pare rău... Leg și-o sută... Leg și-o mie... Iaca, vezi și dumneata dacă pot spune ori nu : doisprezece cocsîrci pe casa lui Kogălniceanu.

Ion Bîzdîgă rostise impecabil formula cu care, în partea locului, se pune la încercare încurcătura de limbă a bețivilor.

Toți rîseră cu bunăvoință și încurajare.

Gheața era ruptă...

Domnul Lică Cartoian se întoarse cu umbrela de la ușă ; acum avea siguranță că vinovatul are să se facă luntre și punte să-și răscumpere iertarea.

Comuna cu pricina era piatră grea de încercare. Amindoi învățătorii și preotul, de douăzeci de ani, făceau politica partidului de la guvern.

Aveau legături vechi cu oamenii ; o strămutare de voturi cerea muncă anevoioasă și tenace. Toată pu-

terea unei asemenea strămutări stătea în mîna fostului factor poștal, chiaburul care-și vedea trecerea crescînd, pe măsură ce-i creșteau hotarele și i se întindeau afacerile, conduse lucid, cu mare istețime și cruntă lăcomie de ban, cînd nu se afla sub stăpînirea vinului.

Ion Bîzdigă pofti mosafirii la el acasă, o luă înainte pe jos, pășind din casă în casă, să adune gospodarii.

Deschise poarta larg, să treacă trăsurile, printre porceii și rațele bălăcîndu-se în noroiul ogrăzii. Dar casa se arăta mai încăpătoare și mai curată decît ar fi bănuît Radu Comșa — și gazda aștepta cu mîndrie mirarea oaspeților. Îi întîmpină în cerdac o femeie desculță, fără vîrstă, cu ochii gălbui.

Domnul Lică Cartojan o luă înainte, făcînd el prezentările :

— Madam Bîzdigă — domnu viitor deputat Comșa. Madam Bîzdigă — domnu Știubei !

„Madam Bîzdigă“, emoționată și flatată de rangul de mare doamnă la care fusese ridicată, își ceru iertare că a prins-o așa desculță și nepieptănată !

— Înțelegem ! Lasă, nu ne mai spune nouă aieste, că-nțelegem ! îi veni într-ajutor domnu Lică Cartojan. Gospodăria !... Aiasta-i partida dumitale, după cum partida lui Ion îi drojdia și Nicoreștiul !

Madam Bîzdigă luă apărarea soțului, din simț de solidaritate conjugală :

— Că nu-i chiar așa cum spune lumea !... Se mai ia și el cu o garafă de vinișor cînd îl grămădesc necazurile... Că Doamne iartă-mă, nu din drojdie și din Nicorești s-o învrednicit să agonisească ce-a agonisit...

Domnul Lică Cartojan nu crezu oportun să mai aprofundeze această gingașă chestiune a agonisirilor și dădu să înțeleagă gazdei că tuturor le-ar prinde teribil de bine un borș de găină, dres cu smîntînă, fierbinte și cu mămăligă.

— Apoi asta nu era nevoie să ni-o spui ! N-ai intrat doar în casă pustie ! se simți ofensată în demnitatea sa ospitalieră, madam Bîzdîgă.

Pînă una alta, dădu fuga să-și schimbe îmbrăcămintea și să se încălze pentru a salva demnitatea de bogătană a satului, ridicată la rangul de doamnă. În vremea aceasta toți începură să scotocească prin cele două odăi cu ușile deschise în lături, unde fantezia soților Bîzdîgă adunase cel mai bizar muzeu de obiecte eteroclite. Scoarțe de lînă și macaturi de bilci, cărți poștale bătute în perete și șifonieră cu oglindă, ulcioare smălțuite și tablale de carton presat, câni de sticlă colorată și broboade de borangic : cel mai lipsit de gust amestec de mahala și de lucruri curat țărănești, cu frumusețea pierdută în vecinătatea tinichelelor de tarabă de la iarmaroacele de a treia mină.

Încolo, curățenie și miros de busuioc, mai tare decît al parfumului din sticla pusă la vedere, sub oglindă.

Ion Bîzdîgă se înfățișă cu amîndouă mîinile ocupate ; în fiecare ținea cîte două clondire și subsuoară alte două. După ce le orîndui, prezentă raportul.

El se simțea în stare să tragă după dînsul măcar două treimi din voturi, dacă...

Dacă îndată ce s-ar schimba guvernul, domnul Lică Cartojan își ia angajamentul să mute jandarmul șef de post. Dacă au să-l pună pe Ciubotaru președintele comisiei interimare, măcar că Ciubotaru a scăpat de pușcărie numai datorită amnistiei. Dacă domnul Lică Cartojan va obține pe lingă toate circiurile din comună, drept să se deschidă alte două, lui Timofti și lui Petrachi Surdu. Dacă ridică opreliștea de pășune în pădurea statului. Dacă își dau cuvîntul că are să exproprieze și cele două sute de hectare ale lui Ionică Pastia. Dacă stăruie să se facă o anchetă severă

la cooperativă și vinovați, nevinovați, să-i scoată de acolo pe Strimbeanu și pe Ilincă, ca să pună „oamenii noștri” — în sfârșit o sută și unu de „dacă”...

De altfel, oamenii au să se adune, pleacă el să-i cheme, și domnu Lică Cartojan are să audă cu propriile sale urechi și să vadă cu propriii săi ochi.

Până atunci, lăsa musafirilor clondirele de vin să se încălzească și pe madam Bizdîgă să pregătească masa.

Aprinse lampa și porni să bată cu un baltag în porțile gospodariilor ca să-i adune la sfat.

Madam Bizdîgă, cu ciuboțele cu scîrț și cu toc înalt, îmbrăcată în haine țigovețe și mirosind ca o drogherie de la Piața Halelor, a colonie și a pudră, întinse pe masa din mijloc fața albă, farfurii și tacîmuri noi. Știubei se interesă foarte de alcătuirea meniului și consilie oarecare modificări.

Peste un ceas, mămăliga și oala cu borș abureau în mijlocul mesei, limbile se dezlegaseră, Ion Bizdîgă se întorsese și se pusese la curent cu întreaga companie, înghițind de dușcă o jumătate de duzină de rachiu și toți se simțiră în cele mai optimiste dispozițiuni.

Gospodarii au prins într-adevăr să se adune.

Intrau în odaie, după ce-și ștergeau cu îngrijire opincile de prag, se înșirau lângă pereți în picioare, privind cum mănîncă țigoveții și așteptîndu-i să termine. Înghițeau în sec, ștergîndu-și mustățile cu dosul minii și arătau mare admirație și respect pentru capacitatea de ingurgitare a lui Știubei, și pentru belșugul din casa lui Ion Bizdîgă, care rîdea zgomotos, se întrecuse cu numărul paharelor, privea cu ochii păienjenți și lucitori, nu scăpă prilej s-o apuce de gușă pe madam Bizdîgă și s-o ciupească de sinii moi și osteniți, de cîte ori trecea să schimbe farfuriile.

Madam Bîzdîgă îl lovea ruşinată peste mină, pe urmă se întorcea să dea aminte țăranilor din picioare că nu-i locul să se reazime de perete cu sumanul ud.

Oamenii se fereau, supuși, fără să pară a se simți jigniți de glasul oțărît și poruncitor al gazdei. Își socoteau consăteanul trecut într-un rang deasupra lor și acceptau această nouă orînduială, găsind-o verificată și ratificată de obiceiul pămîntului. După atîtea răzmerițe cu vărsări de sînge care n-au dus la nimic bun pentru ei și după atîtea mărețe făgăduieli ale războiului, care au dus la închiaburirea unui factor poștal cu dosar la Curtea Marțială, cine și de ce ar mai cîrți ?

De vreme ce dreptatea o mîncase lupul în România Mare, halal de cei care știu să se dea de partea lupilor și să urle cu dînșii !

Astfel, toate hoțomăniile mai mari ori mai mici ale lui Ion Bîzdîgă se adăugau la faima sa în șapte sate, în loc să-i știrbească prestigiul. Pe acest element nou al războiului se rezemau acum toate partidele vechi cu programele renovate de urgență și toate partidele nouă cu programele schimbătoare de la lună la săptămînă, după cum bătea vîntul.

Radu Comșa a fost de părere că masa se prelungește peste măsură. Neomenos spectacol sub ochii celor ținuți să postească în picioare !

— De asta te îngrijești dumneata ? se miră Ion Bîzdîgă, aruncînd o privire cețoasă, de milă și de dispreț, la oamenii mobilizați de el, de pe la gospodăriile lor. De asta îți pasă dumitale ? Nu-i vezi cum stau ?... Stau ca niște boi !

Boii, ofensați de astă dată, după un schimb de semne și de șoapte, se strecurară, unul după altul, pe ușă afară.

Domnul Lică Cartoian fu cuprins de mare îngrijorare :

— Ce dracu ! Ești nebun, bre ? Te-apuci s-alungi oamenii cu ticăloșiile tale ?... Numa de prostii te ții !...

Ion Bizdîgă nu acordă însă atîta gravitate faptului.

Făcu un semn spre ușă de superior dispreț :

— Lăsați, că eu îi supăr și tot eu îi impac ! Îi am aici...

Arată palma unde îi avea.

Astfel, lanțul era înverigat solid : pe el îl avea în mînă domnul Lică Cartojan ; el îi avea pe cei de afară ; iar pe domnul Lică Cartojan îl ținea strîns, desigur, altă putere de mai sus.

Radu Comșa simți înecîndu-se într-o ceață foarte îndepărtată hotărîrile brave, naive și inoperante din serile de demult. Cuvintele locotenentului Ghenea în drum de la „Casa neamțului“ ; altele, ale soldatului Breazu, ale soldaților Bocăneț, Mucenicu și Stîngaciu ; adunările din casa birjarului din strada Păcurari, în Iași ; noaptea fără de sfîrșit, din patul spitalului, cînd, cu ochii legați, crezuse că descoperă în el lumina... Toate se împotmoleau trivial, strivite, apăsate afund, spurcate, exploatare și cinic răstălmăcite de o lege de fier a profiturilor, împotriva căreia părea că nici o putere omenească nu există.

Îeși în cerdac să se răcorească.

În ploaie, gospodarii așteptau, umbre întunecate.

Radu Comșa încercă să-și pună toată blîndețea în glas, cînd îi întrebă :

— Ce ? N-ai plecat, oameni buni ?...

— Facem și noi adunarea boilor ! răspunse un glas gros în întuneric și ceilalți începură să rîdă, gata să se întoarcă la cea dintîi chemare.

Lui Radu Comșa îi fu ciudă de atîta lipsă de demnitate. I-ar fi plăcut mai degrabă să-i știe plecați și pentru totdeauna dușmani. Uita că eroismul și demnitatea nu puteau astîmpăra foamea atîtor ploduri ale săracilor pe care îi ținea Ion Bizdîgă, aici, în palmă.

Dar domnul Lică Cartoian, după ce-și încălță ga-loșii, procedă la aplanarea conflictului, cu mijloace mai practice și imediate. El n-avea de apărat prin-cipii. Coborî cu Ion Bîzdîgă în mijlocul oamenilor și, după un sfert de oră, îi aduse pe toți sus, boi do-mesticiți și gata să se supună mai departe jugului.

Pînă tîrziu după miezul nopții, Radu Comșa se ră-suci pe patul tare, fără somn. Un sforăit inuman, formidabil și întrerupt de gemete, umplea odaia. Știu-bei lupta cu visuri cumplite, după atîtea mese cîte înghițise de astăzi dimineață. Ușa la tindă era des-chisă. Acolo se aflau culcați jos, pe un mindir, ca să facă loc musafirilor, Ion Bîzdîgă și nevastă-sa. Fostul factor rural, înfierbîntat de vin, nu-și găsea nici el, se vede, somnul. Radu Comșa a înțeles aceasta, după dialogul ascultat fără voie.

— Da șăzi ghinișor, măi omule! se apără șoptit glasul lui madam Bîzdîgă. Ce naiba de nu te mai aciuiezi? Ne-aud oamenii ăștia...

Pauză. După un timp :

— Tîtîtî !... Să știi că-mi iau țolul și mă duc afară, în cerdac...

Mai tîrziu, îmblînzită :

— Vorba-i că ai făcut ce-ai făcut și ai dres busu-iocul cu jupîn Lică Cartoian ! Mă luasem de gînduri...

Și glasul lui Ion Bîzdîgă, sigur de sine :

— Ehe, măi muiere ! Ce știi tu de politică...

5

După trei zile, Radu Comșa se întorcea pe același drum în trăsurile cu caii vlăguiți și cu tovarășii răgu-șiți de trîncăneală și de băătură.

Tăcea dușmănos, între Știubei, uriașul care făcuse ravagii la toate mesele, și între pipernicitul zgribulit în palton.

O hotărîre neclintită crescuse în el.

Cum ajunge la Iași, se urcă în tren să nu se mai întoarcă sub nici un cuvînt. Pentru ceilalți, izbînda alegerilor era neîndoioasă. Dar cu ce preț !

Pe dealul popasului, în negura ploii, același plugar în suman, sau poate altul, se depărta cu mers sigur, măsurat, fără grabă, venind din ceață și întorcîndu-se în ceață.

Din nou îi păru că e singurul om al acestor locuri, pe care nu-l atinge vremelnicia. Dintr-un veac trece în alt veac, abia mai schimbat de cum va fi fost în vîrstă necunoscută a neamului getic.

Zadarnic voi să și-l reconstituie, cu chipul cel real, al moșneagului care-a primit fără demnitate țigara și cinci lei de rachiu de la domnul Lică Cartojan.

Cealaltă imagine, a închipuirii, biruia mai puternică ; fiindcă era poate singura, într-adevăr, cea în-deaieva și eternă.

CAPITOLUL II

FIERUL, FONTA ȘI OȚELUL

1

„Nu există animal mai feroce ca o femeie în dosul unui ghișeu“, gîndi Radu Comșa și rosti gîndul tare, către un domn cu blană, tovarăș de așteptare.

Domnul se întoarse cu un suris de aprobare. Dar deveni deodată indiferent și distant, cînd văzu că cel care vorbise are obrazul crestat de tăieturi : poate un individ scandalagiu cu cicatricele unei lovituri de sifon.

Domnișoara din dosul ghișeului părea că ignoră cu desăvîrșire existența celor zece oameni rezemați de gratii, făcînd coadă și schimbînd picioarele pe cimentul ud de zăpada topită a încălțărilor. Discuta foarte aprins cu cineva dinlăuntru, care nu se vedea, căci în afară de gura ghișeului zăbrelele despărțirii erau înfundate :

— Am găsit o ocazie... Stofă foarte drăguță, englezească.. verde cu raieuri. Eu îmi lucrez rochiile singură, după tiparele din *La femme de France* ¹.

Persoana invizibilă rostise ceva foarte cu haz, căci domnișoara hohoti, arătînd dinții mărunți de rozătoare.

¹ Femeia franceză (fr.).

— Se poartă iar garnitură de blană !... Ai văzut rochia lui madam Olmazu ?

Domnișoara nu mai rîdea.

Privi încruntată în vid, cu invidie, la gîndul rochiei cu blană a doamnei Olmazu.

Cînd vorbi, iarăși, dinții mărunți arătară acum ca dinții rozătoarelor care trebuie să lucreze într-una ca să nu crească peste măsură... Spuse în șoaptă ceva pe socoteala lui madam Olmazu. Persoanei invizibile se pare că nu-i venea să creadă, căci domnișoara exclamă ofensată :

— Parol ! Cum aş putea altfel să colportez asemenea lucruri, dacă n-aş fi văzut cu ochii mei ? Am văzut-o marți seara, ieșind... După cinci minute a apărut și tipul, răsucind bastonul și apucînd în cealaltă direcție. Fără nici o rușine, dragă, îți spun : fără nici o rușine !... A ajuns ca una d-alea...

Domnișoara își așează părul gălbui la tîmple, strîmbînd buzele cu dezgust la constatarea că madam Olmuz a ajuns „una d-alea“.

Făcu ordine minuțioasă pe masă.

Deschise un sertar și căută într-o cutie, pe urmă în alta și încă în una. Își puse mînci de lustrin peste mîncile hainei. Căscă cu repetiție, ducînd delicat la gură vîrfurile degetelor cu unghiile lăcuite. Scrise ceva pe-o hîrtie. După toate aparențele un șirag de cifre, trase o linie orizontală și dedesubt adună un total.

Domnul cu blană își pierdu răbdarea. Bătu în geam :

— Domnișoară !...

Atinsă de o surzenie alarmantă pentru o persoană încă așa de jună, își curăți unghiile cu un colț al hîrtiei indoită triumfiular.

— Domnișoară !

În sfîrșit, domnișoara aruncă o privire încruntată la fereastră. Ridică geamul pe jumătate :

— Te-aş ruga, domnule, să citeşti întâi avizul şi pe urmă să-ţi manifestezi impacienţa... Nu sîntem la prăvălie !

Lăsa scurt geamul la loc şi continuă să-şi cureţe unghiile celeilalte mîini.

Avizul prevenea : *Recomandatele se primesc de la orele 8—12 a.m. şi 2—7 p.m.* Ceasul arăta două fără două minute. Deci domnişoara se afla în dreptul său să-şi urmeze toaleta unghiilor.

La două fix deschise, vorbind cu duşmănie, încît s-ar fi spus că are de mult ceva de împărţit cu domnul cu blană, care poate e rudă ori măcar prieten cu madam Olmazu :

— Poftim şi deprindeţi-vă să fiţi ceva mai politicoşi !

Aruncă scrisoarea pe cîntar. Începu să caute timbre. Schimbă peniţa. Puse întâi numere de ordine pe cotoarele unei pagini întregi din condica de recipise. Pe urmă nu găsi sugativă. Mai descoperi că cerneala violetă e pe sfîrşite şi începu o laborioasă operaţie, pitrocind un rest dintr-o sticlă în călimară.

Domnul cu blană, după ce aşteptă docil recipisa, îşi făcu loc cu coatele să treacă, răsuflînd eliberat. Încă trei experienţe la fel şi nu mai scăpa de accesul fatal de apoplexie pe care i-l vestise medicul.

Cînd îi veni rîndul lui Radu Comşa, înaintea sa se înfipse un funcţionar comercial cu un teanc de plicuri albastre. Radu Comşa le dădu la o parte cu latul palmei.

— Pardon !

— Lasă-mă, domnule, se răsti piţigăiat funcţionarul comercial. Ce ?... Nu ştiu eu cînd ai venit ?

Radu Comşa îl privi în creştet. Cu o mină l-ar fi smuls de guler, să-l treacă pachet peste gratii ; cu cealaltă ar fi improşcat plicurile pînă în capătul opus al sălii. Abia îşi stăpîni clocotul singelui. Funcţio-

narul pipernicit îi dădea însă înainte din coate. Radu Comşa îi puse mîna grea pe teancul de scrisori.

— Umplu sala cu ele !...

— Ce e, domnule, ce ? piţigăi glasul. Ce eşti dumneata aci de te bagi peste oameni ? Fii civilizat ! Respectă rîndul ! Se cunoaşte după mutră că trebuie să fii un scandalagiu...

Cei care aşteptau se despărţiră spontan în două tabere, după legile misterioase care conduc psihologia colectivităţilor. Unii văzuseră cu ochii lor că domnul cu semnul la buze a sosit întîi ; alţii, tot cu ochii lor, văzuseră că aştepta cu mult înainte funcţionarul comercial.

Domnişoara dădu sec drumul ghilotinei.

— Cînd sîrşiţi, să mă anunţaţi, vă rog, şi pe mine !

Ca să nu piardă timpul, începu să completeze coloanele unui tablou, aşteptînd pînă se va aplană controversa de-afară.

Mulţimea de la spatele lui Comşa mormăi : „Crescuţi în pădure, domnule ... Ce sîntem noi de vină dacă ?... Tot soiul de tipi... Haide, domnule ! N-o să stăm aci o mie de ani !“

Radu Comşa clocotea şi mai amarnic de minie şi umilinţă. Îi tremura mîinile. Simţea în el un tumult de instincte criminale. Îşi birui prima pornire, să-l scoată pe celălalt la loc liber, în palme şi în lovituri de picioare. Pe urmă, se gîndi că a devenit într-adevăr o brută. Rosti calm :

— Treci, domnule ! Poftim, sîrşeşte !...

— Puteai să faci aşa de la început ! triumfă funcţionarul comercial, răsfirîndu-şi plicurile pe pupitrul ghişei, convins acum că într-adevăr el avusese dreptate, de vreme ce celălalt ceda. Domnişoară !...

Domnişoara nu ridică ochii pînă nu sîrşi coloana tabloului...

Coborînd scările largi ale poștei, Radu Comșa aspiră aerul iernii cu o sete bolnavă, să-și răcorească veninurile rele din el. Incidentul de sus venise numai să umple paharul. De la începutul iernii, una după alta îl potopiseră numai mesfirșite pricini de amărăciune și de dezgust.

Un ciine-lup cu zgardă nichelată zburda voios pe strada uscată de ger, în jurul unei doamne înfășurată în blănuri. Îl mirosi dînd din coadă. Radu Comșa îl izbi cu ciudă și în aceeași clipă toată furia se potoli. Ciinele fugi lingă doamna cu blănuri și se întoarse de la adăpost să-l privească muștrător, cu o omenască întrebare nedumerită în ochi. „Devin o brută... devin o brută!” își repetă Comșa, oprindu-se înaintea unei vitrine pentru a lăsa ciinele doamnei să se depărteze.

Adineauri, cînd intrase cu scrisoarea la poștă, simțea bucuria că poate săvîrși o faptă bună: ajutarea unui prieten. Acum era dezgustat de tot: nu se gîndise oare un moment, acolo în fața ghișeului, să rupă scrisoarea?

Pe urmă, se întrebă de ce nu-i va fi răspuns Virgil Probotă, de-a fost nevoie să-i repete rugămîntea? Virgil Probotă era la Cluj de un an, la universitate, unde își împlinea în sfîrșit visul lui — un laborator să lucreze în voie. Iar Radu Comșa îi ceruse un serviciu. Să stăruie, fără să spună din partea cui, pe lingă Alexandru Vardaru, acum ministru, ca să se revină asupra nedreptății săvîrșite cu Vasile Mogrea, suspendat pe trei luni și apoi mutat la o catedră din Bucovina, pentru ideile politice rebele. Răspunsul nu mai venea. Și nu înțelegea de ce. Știa că Virgil Probotă, care nu făcea nici un fel de politică, putea cere cu ușurință un serviciu lui Alexandru Vardaru, ca fost dascăl al Luminiței și al lui Mihai. Apelase la acest lanț al slăbiciunilor: el cerea lui Virgil, Virgil

lui Vardaru, Vardaru colegului de la Instrucție, numai ca să scutească pe prietenul Mogrea de mizeria surghiunului într-un orașel depărtat de gospodăria lui săracă și de al doilea copil încă în leagăn.

Radu Comșa cumpără gazetele de după-amiază. Își aruncă ochii la ultima oră politică. Citi titlul cu litere late :

DECLARAȚIILE DOMNULUI MINISTRU ALEXANDRU VARDARU.
OPERA DE REFACERE ADMINISTRATIVĂ. MAI PUȚINE LEGI
ȘI MAI MULTĂ GOSPODĂRIE

Împături ziarele. Se îndreptă în silă spre casă, unde nu-l atrăgea nimic.

„Așadar, guvernul se pregătea să-și îndeplinească legislatura întreagă ! Sînt siguri de rezultatul alegerilor. De altfel au și dreptate. Aceștia știu ce vor. Nu anunță miracole. Tac și-și văd de treburi, lăsînd altora îndeletnicirea reformelor miraculoase executate cu toate ciurucurile vechilor partide, cîte s-au pus în fruntea bucatelor.”

Radu Comșa gîndi că în fiecare zi cei mai înverșunați apărători ai reformelor care năzuiseră să facă „Romînia Mare să devină și Romînia nouă” au slăbit glasul ; unii au plecat din partid ; alții se pregătesc să plece. Iar el nu s-a despărțit de toți, ca să-și vadă de necazurile lui, numai din lașitate. Numai de teama să nu fie bănuît cumva că nu pleacă într-adevăr din dezgustul și din oboseala care atinseseră ultima limită, ci din cine știe ce meschine socoteli, acum, cînd partidul se află în lichidare. Căci guvernul „Romîniei Mari care avea să devină și Romînia nouă”, durase atît cît fusese nevoie pentru a dezamăgi toată lumea.

În cîteva luni, izbucniseră afaceri scandaloase, unii făcuseră dovadă numai de cea mai inocentă nepricepere, alții se repeziseră lacom să-și potolească sto-

măcurile flămînde. Gîlceava între diferitele grupări alimentase caricaturile gazetelor. Totul sfîrşise grotesc şi cînd demisia silită pusese capăt acestei scurte aventuri, mulţi nu îndrăzniră un timp să mai scoată capul în stradă. Guvernul Romîniei noi întrecuse tot ce văzuse vreodată Romînia veche !

Acum, pregătind iarăşi lupta alegerilor, în opoziţie se vorbea de purificarea partidului. Însă legendele banale şi timpe, dar juste, ale caricaturilor rezumau întreaga tristă poveste : „Atît de tînăr şi impur ? — Partidul purificării naţionale îşi spală rufele murdare înaintea naţiunii ! — Năravuri vechi, cu firmă nouă !“ etc. etc.

Radu Comşa ştia în sfîrşit, limpede şi irevocabil, că tot ce năzuiseră ajunsese imposibil şi absurd. Exaltarea lor fusese captată de cîţiva oameni care minuiu voturile ca un capital al subscriitorilor, într-o aventuroasă întreprindere. Iar rămăşiţele entuziasmului slujeau în manifestele partidului, ca frazele bombastice ale unui prospect de emisiune, din cele care invadau acum Romînia Mare : societăţi petrolifere, societăţi de exploatare miniere, uzine de industrie, societăţi de jefuire forestiere ca în codru.

Totul fusese pîngărit. Totul desfigurat. Astfel, în potirul catifelat al trandafirilor, se aciuiază, încolăciţi, viermii trîndavi şi graşi.

Nu le rămînea decît umilînţa celor cîţiva, îndîrjindu-se să nu se risipească încă. Cînd se întilneau, ocoleau să vorbească despre aceasta, cum nu pomeleşti despre un mort scump.

De aceea, Radu Comşa călca, în gerul aspru al iernii, fără nici o vigoare, cu mersul unui om în care s-a cuibărit o boală mistuind deocamdată ascuns. Afişele colorate vesteau reprezentaţiile teatrale. Îşi aduse aminte că de mult n-a mai călcat într-o sală de

spectacol. N-a mai ascultat un concert. Nici de avocatura lui n-a mai purtat grijă.

E acum un om sărac și fără căpătii.

Trecu prin fața Ateneului. Prin locul uncae, într-o noapte cu viscol, în cea dintii iarnă cînd s-a întors în București, Vasile Mogrea spusese că după frămîntările care au să vină, cînd vor lua sfîrșit, fiecare dintre dînșii vor rămîne încremeniți sus ori jos ca mineralele prinse în scoarța planetei, după convulsiile geologice, cînd s-au răcit.

El rămînea undeva, afund.

Acasă, găsi răspunsul lui Virgil Probotă. Îi recunoscu scrisul înainte de a desface plicul. Așadar, nici nu mai fusese nevoie de scrisoarea de astăzi! Toate s-au legat de la sine dinadins numai ca să aibă o umilință mai mult, la ghișeul unde a suportat obrăznicia unui spîrci, să-l scoată cît colo cu un bobîrnac.

Cînd citi primele rînduri, dispăru amintirea neplăcută și mutra obraznică a funcționarului comercial. Virgil Probotă scria că dorința i-a fost împlinită. Alexandru Vardaru i-a răspuns că a rezolvat-o, deși „acel Vasile Mogrea, după cît își amintește, e un tip de incorigibil rebel și, după opinia sa, reprezintă un pericol didactic“.

Radu Comșa, care era departe de a cînta ca un tenor de operă, își manifestă bucuria intonînd cu voce falsă primele note din *Pescuitorii de perle*.

Îmbracă paltonul, acompaniat de această muzică și grăbi să ducă vestea prietenului.

Nerăbdător, opri o birjă, coborî în drum să ia o sticlă de vin negru, fructe și bomboane pentru copii. Era o bucurie care se cûvenea sărbătorită.

Privi mulțimea străzii îmbujorată de ger, cu o simpatie necunoscută adineauri. Salută oamenii cărora de multă vreme nu le mai dăduse ziua bună. Atît de

mult îți dăruiești ție însuți, făcînd un bine unui seamăn !

Din seninul sticlos pluteau abia vizibile stelute de zăpadă, sclipind imaterial. Își aminti că n-a patinat de mulți ani. Era un sport care-l pasiona altădată. Și i-ar face bine, acum, cînd atîtea ceasuri rămîne ghemuit ca o sălbăticiune alungată, în chinoviile lui veșnic neaerisite.

2

A sărit din birjă cu pachetele în brațe.

În antreul scund și întunecos, îl întîmpină duruitul mașinii de cusut și un miros sfîrșit de varză prăjită. Acestea au coborît puțin pe pămînt, la realitatea trivială de toate zilele, elanul cu care deschisese ușa.

Vasile Mogrea în papuci, într-un surtuc vechi peste cămașa de noapte, citea la gura sobei. Amalia trăgea la mașină un pantalon de pînză albă, pe care îl ascunse cînd îl văzu intrînd ; fetița tîra prin casă, cu sfoară, un automobil de tablă defect. Celălalt prunc dormea în leagăn, cu pumnii mici strînși deasupra capului.

Priviră toți, plini de nedumerire, la pachetele lui Radu Comșa.

— Îți aduc veste bună, Mogrea !

N-avea tărie să i-o împărtășească mai tîrziu, după o pregătire, cum plănuiise.

— Moft ! Eu și veste bună ! închise cartea Vasile Mogrea, punînd-o între el și spătarul scaunului. Ia loc pe-un scaun, Comșa ! Vezi bine că nu prea se află spațiu de promenadă în vastele mele apartamente...

Radu Comșa n-avea astîmpăr să se poată fixa pe un scaun.

— Cînd era vorba să pleci ?

— Peste cinci zile. Am și făcut un drum la fața locului, în recunoaștere ! Am găsit casă ! Pare că am dat peste oameni de înțelegere... De mîine împachetăm.

— Uff ! cînd mă gîndesc ce-o să fie ! se tîngui Amalia, împăturind rufa de pînză și așezînd deasupra foarfecele.

— Dragă Mogrea, nu mai împachetați nimic, nu mai e nevoie... Dați telegramă că e liberă casa. Și de la întîi prezintă-te la liceu !... S-a revenit asupra deciziei.

— Moft ! vorbi Vasile Mogrea, aprinzînd o țigară la cărbune și privind imediat la Comșa, cu ochiul stîng întredeschis. Moft !...

Radu Comșa se opri din plimbare în camera strîmtă, surprins că vestea lui n-a provocat senzația la care se aștepta.

Crezu că n-a fost înțeles bine :

— Am aici o scrisoare... De la prietenul Probotă. A intervenit el la... la... În sfîrșit...

Era să rostească numele lui Vardaru, dar îl ocoli.

— A intervenit el. Nu știu la cine. Nici nu importă aceasta, de altfel ! Faptul este că îmi scrie că s-a revenit... Uite și numărul deciziei. Nici nu-ți imaginezi ce bucurie am că...

Vasile Mogrea lăsă jîlțul și veni la Comșa, prinzîndu-l de umeri și privindu-l în ochi :

— Dragă Comșa, vestea ta nu e nouă ! Am primit încă de alaltăieri avizul... Se vede că scrisorile de la Cluj ajung a treia zi după înmormîntare !... M-am dus la minister și le-am turnat una, să mă țină minte. N-am nevoie de pomana nimănui ! Cu atît mai mult, de mila acestui domn Vardaru !... Văd că evitai să-mi spui cine a intervenit. Lăudabilă pudoare !... Mi-au spus însă cei de la minister, o dată cu alte

grațiozități, printre care cea mai însemnată era știerea că am avut noroc de astă dată fiindcă s-a amestecat Vardaru, temutul și totuși mărinimosul Vardaru, altfel... Altfel, ce? Înțelegi? Altfel, puteam adică să o pățesc mai rău?... Apoi, dragă Comșa, mie să nu-mi umble dumnealor cu mofturi! Nu cer nimic, nu vreau grația nimănui!... Aceasta e tot! De miine împachetăm și peste cinci zile încetez măcar pentru un timp a mai fi bucureștean... O să le arăt eu că, de aci ori de la distanță, tot eu rămân, așa cum m-a făcut mama, zezec, mitocan, calic, cum vrei; dar cu ciolanele spinării țapene, nu tîritoare. Asta e tot!... Restul sînt mofturi!

Comșa privi fără să înțeleagă, cînd la Vasile Mogrea, cînd la nevastă-sa.

Amalia ridică brațele, deznădăjduită:

— Acum vezi și dumneata, domnule Comșa! De ieri îi tot spun și nu înțelege. Avem norocul să putem rămîne aici. Se simplifică totul. El nu și nu!... Ca să ajungem în cine știe ce cocioabă și să purtăm copiii pe drumuri...

Vasile Mogrea deschise ochiul stîng și privi asasin la nevastă-sa:

— Iar începi?

— Cum să nu încep, Vasile? Tu îți răstorni cărțile într-o ladă și ai terminat... Ce facem însă cu gospodăria noastră?...

— Iar începi? repetă Mogrea, crescendo.

— Judecă, domnule Comșa, dacă e un om cu care să te înțelegi...

— Iar începi?

— Virginica abia a scăpat de răceală... Cel mic... știi bine ce ne-a spus doctorul!...

— Iar începi? Iar începi cu mofturi, cu mofturi, cu mofturile tale? M-ai turbat, m-ai înnebunit de ieri!...

Vociferînd și gesticulînd, Vasile Mogrea făcu șase pași lați în cameră, cîți îi trebuia ca să ajungă la perete și îndărăt. În drum izbi cu piciorul în automobilul defect al fetei.

În mașinăria de tablă se deșteptă subit o reminiscență a resorturilor din vremea cînd umbla fără sfoară; iar vehiculul înviat, descriind o curbă, începu să circule cu mijloace proprii.

Fetea bătă din palme:

— Merge, tăticle! Merge singur...

Toată furia lui Vasile Mogrea căzu. Își ridică fetea în brațe și o sărută sonor pe amîndoi obrazii, din a căror tîmînjală, sumar ștearsă, se putea deduce de la prima vedere că a mîncat dulceață de vișine.

Virginica se ceru jos, ca să scoată automobilul de sub pat unde se retrăsese pentru a se repauza după neașteptatul acces de vitalitate. Îl scoase la lumină. Automobilul într-adevăr mergea.

— Să mai spui că enervarea nu e bună la ceva!... glumi fără convingere Radu Comșa, pentru a rupe tăcerea penibilă.

Amalia Mogrea se așeză la mașina de cusut și începu a durui frenetic, ca să-și potolească și dînsa enervarea cu mijloacele pe care le avea la îndemînă.

Copilul din leagăn dormea senin, zîmbind prin somn, în mijlocul celor mai teribile zgomote, ca un copil născut pe țărmul Niagarei. Mirosul plebeu de varză pătrundea cu stăruința suvenirilor de internat, de cantină, de cazarmă.

— Atunci ce faci? întrebă Comșa, mai păstrînd nădejdea că prietenul va reveni.

— Cum ce fac? Ce sînt eu, un moftangiu cînd vorbesc?... Am spus că plec, plec!

Radu Comșa se așeză pe jîlțul din fața sobei, unde stătuse Mogrea, ca un prieten deprins să se simtă la

el acasă. Începu să sfarme cu cleștele cărbunii din foc.

Vorbi, uitîndu-se în flăcările jucăușe :

— Eu cred, dragă Mogrea, că e bine să te mai gîndești... Știi bine că pe urmă regretele nu folosesc la nimic...

— Adică tu o știi aceasta ! Din experiență, fi-rește ! stăruie Mogrea cu intenție.

— Nu înțeleg. Explică-mi !... lăsa Radu cleștele în jos, ridicînd ochii.

— Ce să-ți explic ? Vorbesc romînește doar ! Re-gretele tale ! Acele pe care nu le spui nimănui, dar se citesc în ochi.

— Și tu nu ai tot atîtea regrete ? Nu le cunoști și tu ?...

— Nu m-ai înțeles ! Altceva am vrut să-ți spun. De alte regrete e vorba... În sfîrșit, mofturi ! Să vor-bim de altceva.

Radu Comșa cercă să ademenească la el fetița, cu care nu se putuse împrieteni niciodată. Îi întinse un măr. Fetița se feri de fructul oprit, cu o repulsie pe care dacă ar fi cunoscut-o Eva odinioară, tot neamul omenesc ar hălădui pînă astăzi în paradis.

— Acum înțeleg rostul sticlei și mofturilor aces-tora ! vorbi Vasile Mogrea, cu risul crud care-i dez-velea dinții sub mustățile țepoase. Ai fi vrut să ne veselim că rămîn !... Să ne veselim că am început să capitulez și eu cu ceva în viață. Că am ajuns în fine la marea înțelepciune să primesc o pomană de la indivizi pe care îi urăsc și îi disprețuiesc... Haha ! Ce puțin mă cunoști încă, dragă Comșa !... Haide, nu face mutra aceasta funebră ! Ne putem veseli și fiindcă plec !... Să știi de la mine că mi-au făcut un serviciu zvîrlindu-mă la marginea țării. Scap de atmosfera de aci... Capăt puțină perspec-

tivă !... De la distanță, se văd mai bine jucînd paiațele și manevrînd trăgătorii de sfori !

Vasile Mogrea desfundă sticla, turnă în pahare desperecheate, cum arătau toate lucrurile în casa lor, de la paturile care nu erau amîndouă la fel, pînă la copiii care nu semănau, cum nu seamănă un ied cu un pui păros de urs.

Radu Comșa sorbi numai puțin și așeză paharul plin pe marginea sobei. Rolul lui aci se isprăvise. În loc să aducă o bucurie, cum aștepta, pricinuisese discordie între bărbatul care voia să plece, mînat de veșnicul lui neastîmpăr, și femeia care voia să rămînă în culcușul, cel puțin sigur, al mizeriei lor.

— Ai văzut declarațiile lui Vardaru ? întrebă Mogrea, bătînd cu dosul mîinii gazeta. *Mai multă gospodărie... Avem nevoie de continuitate.* Îi e teamă că patru ani n-o să-i ajungă pentru potlogării !..

— Dragă Mogrea, tu știi bine că lui Vardaru i se pot aduce orice învinuiri, de care nu scapă un om politic... Dar cinstea lui nu poate fi pusă la îndoială.

— Îl aperi ? Comșa, Comșa ! Ți-am spus că oricît ai căuta să nu-ți trădezi regretele, ți le citește în ochi și cine nu vrea !..

Radu Comșa roși, încît îi rămaseră numai cica-tricele albe. Ce citea în el care să-l facă să roșească ?

— Mogrea, dacă într-adevăr găsești ceva care să-ți dea dreptul...

Vasile Mogrea, cu picioarele în papuci întinse pe pervazul sobei, cu capul rezemat pe spătarul scaunului, vorbi privind în tavan, cu țigara lipită de buză, în colțul gurii :

— Să-mi dea dreptul !... Să-mi dea dreptul !... N-am cerut și n-am nevoie de nici un drept !... Îți sînt numai un prieten care văd și-mi fac o părere... Restul e

moft ! Pricep, Radu Comşa, ceea ce tu poate încă nu-ţi dai seama... Te-am văzut muşcînd adineauri din felia de portocală. Ca o femeie... Gustai cîte puţin şi-i sorbeai mustul ca s-o savurezi mai deplin... Şi mi-am dat seama deodată, mai lucid ca oricînd, că nu e vina ta în tot ce se întîmplă.

Radu Comşa se răsuci alarmat :

— Dar ce se întîmplă, Mogrea ?

— Se întîmplă că eşti ostenit de toate. Se întîmplă că te-ai descurajat ! Şi în consecinţă se întîmplă că ai mutra aceasta de înmormîntare... Şi revin la moftul meu, cu felia de portocală. Am văzut cum muşti dintr-un fruct, cu senzualitate. Tu erai făcut să ceri vieţii plăcere. Tot felul de plăceri !... Să ai o femeie frumoasă, o mîncare fină, casă confortabilă, o victorie care să-ţi dea toate satisfacţiile ; nu să te baţi cu morile de vînt, ca un zezec ca mine. Îmi pare rău că nu te-am cunoscut înainte de război... Să-ţi fi văzut gura intactă, buzele... Sînt sigur că era gură tipică de senzual. Şi suferi astăzi, Comşa, nu fiindcă războiul te-a atins în viaţa ta sufletească, ci fiindcă te-a lovit pe unde păcătuiai !...

Vasile Mogrea nu cobora înadins ochii din tavan, ca să poată vorbi mai pe şleau, fără să întîlnească privirea lui Comşa.

— Şi ca bun prieten, Comşa, înainte de a pleca, îţi dau un sfat... Lasă toate aceste mofturi pentru care ţi-ai pierdut timpul pînă acum ; lasă-le pe socoteala mea şi a altora ca mine. Tu, întoarce-te la viaţa de mai înainte... Dacă mai poţi ! Dacă te mai primeşte !...

— Mogrea ! se ridică Comşa în picioare. N-ai drept să-mi spui lucrurile acestea !... Nici să le bănuieşti măcar.

— Drept ? Iar începi cu drept şi nedrept şi cu toate mofturile ?

— Cînd ştii, Mogrea, că tot ce fac de atîta timp... Acum se împlinesc trei ani...

Vasile Mogrea rîse surd, ca pentru el numai :

— De-atîta timp ! Acuşi se împlinesc trei ani ! Vezi, ai numărat anii, Comşa... La precizie de cronometru : ani, luni, zile, ceasuri, minute... Trei ani... Eu nu-i număr ! La mine sînt de cînd m-am născut.

— Mogrea, te-aş ruga să laşi ochii din tavan şi să priveşti în ochii mei. Să spui neted ce înseamnă toate acestea ?

Mogrea întoarse ochii din tavan, se ridică în capul oaselor pe scaun şi îl privi drept :

— Înseamnă că dai tîrcoale în jurul scîrbei de unde ai plecat !... Aceasta înseamnă !... Îl aperi pe Vardaru. Ceri servicii, prin alţii să zic, şi pentru alţii ; dar tot de la acest Vardaru. Cîinele se întoarce la vîrsătura sa ! Scrie în Biblie aceasta...

Vasile Mogrea păru că se interesează grozav de vîrful ţigării, urmărind cu atenţie de expert al regiei combustia tutunului. Îi părea rău de cele ce rostise, dar nu le mai putea retrage.

Era un gînd crescut cu încetul, şi firea lui veementă, fără întortocheri, nu-i îngăduia să-l ascundă.

Se ridică şi făcu iarăşi trei paşi pînă la perete ; trei paşi îndărăt.

Tăcerea se căscă grea.

Nu-şi puteau privi în ochi.

Fetiţa adormise lîngă automobilul de tablă. Amalia Mogrea duruia frenetic la maşina de cusut. Radu Comşa găsi mirosul de varză insuportabil, în toată casa aceasta cu gospodărie trivială.

Pierdea şi această prietenie. Gîndi că aci îi era ultimul adăpost de refugiu : în tot menajul acesta eteroclit şi haotic aflase două suflete neîntortochiate, directe, care mîine îi vor lipsi.

Din nou nu descoperi cuvintele bune și calde, să spună toată mîhnirea din el. Din nou îl izbi singurătatea la care era osîndit și de care se înspăimînta.

Se uită de două ori la ceas, cu înfățișarea celui ce-și amintește deodată că a întîrziat de la o întîlnire. Își întinseră mîinile privind în altă parte.

Stringerea fu moale și indiferentă.

Cînd pași afară, Mogrea vru să facă un pas după el, cu amîndouă mîinile deschise. Dar se opri. Se trînti în jîlt, desfăcînd foile cărții, la semn.

Radu Comșa își tîri picioarele în strada înghețată, mergînd fără să știe încotro, cu un nod amar în gîtlej.

3

Nămeții se topiră în bălți murdare, pe urmă iar fulgii și o săptămînă a durat amăgirea că iarna se întoarce.

Sub pojghița de gheață, străzile conservară gu-noaiele, ca să aibă cu ce înmiesma aerul primăverii la cel dintîi soare călduț.

Radu Comșa cunoscuse în această vreme cartiere pe care nu le-a văzut niciodată.

Cele două camere îl înăbușeau.

Cînd nu suna nimeni la ușă și agenda arăta o zi goală, îmbrăca paltonul, răsucea cheia și pornea să alunge pe uliți mărginașe un dușman care-i fugea înainte. Se poticnea în fundacuri, se pomenea după un ceas rătăcit prin aceleași maidane pe unde a trecut. Speria cîinii țîșnînd cu botul în cutii de conserve ori dezgropînd, din movili, mortăciuni. Află întîia dată, de aproape, mizeria urbană: casele căzute într-o rîlă, cîrpite din dărîmăturile altora; femei ieșite din umanitate, cu nasurile vinete și ochii

opaci, pachete de zdrențe slinoase, apostrofându-se dintr-un prag în altul; copii cu genunchii zgîriați zvirlindu-și bulgări de gheață și bolovani; marginile Capitalei hidoase ca o pecingine, unde oamenii orbecăiesc, larve în beznă, cînd se aprind luminile centrului.

Mîncă în birturi de mahala, în farfurii de culoarea săpunului de rufe, cu furculițe de aluminiu, pe colțuri de masă fără șervet, unde se cunoșteau zoioase urmele rotunde ale paharelor.

Se trezea ascultînd de un ceas dialogul vecinilor de masă: căruțașii și hamalii în mîntăli aspre, îmbumbate strîmb, hohotînd răgușit, ștergîndu-și muștățile pleoștite cu podul palmei, deșertînd cu schime de oțărălă un vin tulbure ca mostrele laboratoriiilor de analiză, înnoind comanda cu fundul sticlei izbit în masă. „Șefule!”... Restul se înțelegea din semnul mut al arătătorului, spre litra deșartă.

Porniră apoi ploile lui martie. Îl prindea noaptea cu umezeala pătrunsă în ciolane. Tramvaiele înaintau spectrale, cu lumini împîclite în șuruiala apei.

Trecătorii se prelingeau pe lîngă ziduri, cu plictiseală de moarte pe figuri, cînd apăreau și dispăreau în dreptul luminilor aprinse. Picurii bombăneau în coșurile trăsurilor. Se vedeau înlăuntru umbre ghemuite; birjarul era o momîie de țoale și mușămăli.

Farurile mașinilor scormoneau din întunericul ud alte unghere hîde, lăzi de gunoaie, cîini încălzindu-se la gura canalurilor, oameni beți, rezemați cu fruntea de garduri.

Ajungea lîngă uriașe construcții neisprăvite, înălțînd pereți de cărămizi roșii ca rănile, cu orbitele ferestrelor goale la cinci și șase etaje.

Radu Comșa observă că aproape în fiecare stradă se ridică acum o clădire nouă. De ce se îmbulzesc toți? Ce miracol așteaptă?... Ce ambiții, lașități și mizerii se vor aciui cu lacomă nerăbdare în încăperile acestea noi, îndată ce tencuiala va fi zbicită și tapetul întins pe pereti?... Îi fu milă de soarta tuturor. Și de soarta copiilor care se vor naște acolo, ca să înceapă iarăși și iarăși zbaterea stearpă a sterpelor vieți, din această lume unde toate degenerează, sînt mîine și mai odioase decît ieri.

Trecea la colțuri cu lămpile violente de cinematograf, unde o sonerie chema strident, metalic și continuu, deasupra imenselor afișe multicolore, înfățișînd un automobil prăbușit într-un abis, ori o prințesă himerică dîndu-și suflarea în spasmul unui sărut. Viermuiau grupuri zgribulite în jurul intrărilor, cersînd dreptunghiului de pînză luminată evadarea din mediocritatea de toată ziua, splendori magnifice din savanele celor două Americi, siropoase idile pe plajele Mediteranei. Școlari în uniformă, cu gulerele mîntărilor ridicate, citeau un program boțit. Pe trotuar, apa spăla coji de portocală. Un vînzător de ziare, learcă, îmbuca lacom un capăt de corn, strigînd cu gura plină. Îl zgîriau sîrmele umbrelor deschise. Îl izbeau oamenii grăbiți, fără să-și ceară iertare, ca și cum mizeria vremii cînoșise sufletele și ar fi spart toată pojghița de civilizare.

Radu Comșa trecea necunoscut, între alți necunoscuți, tirîndu-și deșertul în indiferența străzilor viscoase.

Ajungea acasă cu ultimul tramvai gol. Încasatorul numărîndu-și mărunțișul pe platforma din dos, un moșneag moțăind cu pîinea într-un ziar vechi, o femeie îmbrobodită în șal, privindu-și cu ochi morți încălțările sparte și ude; vagonul slobozit zănatic pe șine.

Se strîngea în camera friguroasă ca într-o cavernă,
muncit de insomnie. Îl prindeau zorile.

Altă zi fără început și fără sfîrșit.

Pe urmă, într-o dimineată, vîntul aduse din cîmpuri depărtate presimțirea primăverii.

Pasul trecătorilor bătu, deodată, elastic și înviorat, trotuarul zbicit. Femeile avură altă lumină în ochi. Țigănci cu flori albastre și albe îi ațineau calea.

Nici murdăria dospită în soare, nici duhoarea benzinei nu izbutiră să înăbușe șuvoirea proaspătă, străvezie, sonoră a aerului.

— Respiră! vorbi la spatele lui un glas plăcut. E ca în sonetul lui Heredia¹, cînd pe granitul Breitaniei, de peste oceanul brumos, vîntul îi aducea aroma Antilelor natale...

Radu Comșa se întoarse să vadă cine a glăsuț. Era un tînăr cu figura de broască, urît și cu fața buboasă.

Dar omul uitase urîtenia lui și uitase hainele jerpelite.

Privea transfigurat cerul, ținînd o carte veche subsuoară și, cu celălalt braț, brațul unui prieten. Amîndoi se depărtară călcînd ușor, ca spre o mare fericire. Radu Comșa își urmă drumul posomorît. Se dovedi pentru el și mai grea chinuire să-și poarte inima uscată printre învoioșirile dezmoțite cu atît de puțin : o fișie mai limpede de cer întrevăzută peste ziduri și o rază de soare, jucînd mai caldă pe obraz.

Căuta locurile unde lumina n-ajunge. Uliți cu gloduri cleioase, pieți unde rămășițe de legume zvîrlite spurcau primăvara cu miasme de putreziciune ! Se întorcea pe cheiul Dîmboviței, oprindu-se să pri-

¹ José-Maria de Heredia (1842—1905) — poet francez, aparținînd curentului parnasian.

vească de pe parapetul podurilor apa uleioasă și lîncedă, în care și peștii trebuie să se fi prefăcut în viermi.

Rîul bălos împotmolea cirpe și stîrvuri.

Pe pantele malului, unde îndrăznea să dea colțul ierbii, cioburi de vase, tinichele mîncate de rugină, bucăți de vată și vertebre albe cu gratii de coaste, toate aduceau îndată aminte că dacă primăvara va fi purces poate undeva să plesnească mugurii și să înverzească pajiști, aci e numai o rană purulentă care se deschide la soare.

Deasupra tărbilor de scînduri, spînzurau atîrnați de picioare miei jupuiți, cu tidvele rînjind. Ciini jîgăriți lingeau picăturile de sînge.

Niciodată nu-și imaginase că o primăvară poate fi atît de hidoasă și crudă! Că într-o primăvară a păcii și a Romîniei Mari va tînji după primăverile lor de „acolo”, din tranșee și bordeie, unde n-a fost niciodată așa de singur.

Unde sînt toți? Ce s-a ales de dînșii? De ce nu se mai caută să se sprijine, așa cum știau să-și aline păsurile în nopțile de la tata Pleșea, în șanțurile de pămînt între două atacuri, pe paturile de spital?

Ceva se stinsese... Murise... Pierise între ei. Îi înstrăinase să-și piardă și urma. Existau numai asociații de foști combatanți, cu statute, președinți și felurite comitete și comisii, de manevre politice și electorale. Tot ce a fost curat și bun acolo, călcat în picioare. Tot ce-ar fi putut să fie altfel, neguțat și vîndut la mezatul politic al Romîniei Mari!

Într-o seară, Radu Comșa, după ce-și gonise toată după-amiaza dușmanul nevăzut, se întoarse ca întotdeauna cu singele ostenit în vine, cu măduva vlăguită în oase. Și, ca întotdeauna, nu-și găsi loc,

strămutîndu-se cînd pe scaunul biroului, cînd pe divanul cu arcurile scîrîind la fiecare răsucitură.

Încrucișase miinile sub cap, privind ornamentele tavanului cunoscute cu de-amănuntul, pînă la ultima floare strîmbă, unde zugravul a pus hîrtia greșit.

Tictacul ceasornicului de mînă îi sună deodată fin și cald în ureche, ca o prezență vie, nu ca un mecanism cu inima de roțițe. Răsuci brățara să-i asculte îndelung bătaia mărunță. Își spuse că e atît de singur acum, încît se îndestulează cu această to-vărășie a insectei metalice. Și un gînd tresări!... Ceva a uitat... Da, ceva a uitat... De aici pornea înșelarea lui. Zădărnicia tuturor zvîrcolirilor... Voise să-și rupă, să-și dea, să-și sacrifice ceva din viață pentru un bine vag, general și abstract. Tot ce încercase se împotmolea în urîtenii fără folos. Fumul se întorcea îndărăt, respins; fiindcă uitase că datorita cea mare și simplă începea mai de aproape...

Se ridică și răscoli hîrțiile din sertar, de pe birou, scutură cărțile. Căuta o scrisoare veche de două săptămîni.

Sora lui de la Hîrtoape, Anica, îi cerea un sfat. În vară sfîrșea școala cel mai mare dintre copii. Văduva se gîndea din vreme să-l pregătească pentru învățătură mai înaltă, la oraș, ca să se bucure de aceleași îndestulări de care se bucură el.

Nu mai găsi scrisoarea.

O săptămînă o știuse acolo, sub ochi, infiptă în călimară. Pe urmă dispăruse, cum dispar scrisorile pe care le strîngi la îndemînă, ca să le găsești după ani în textul unei legi ori într-un buzunar de vestă uzată.

Începu un răspuns. Nu-și amintea însă nici măcar cum se numește copilul. Rupse hîrtia. Se răzgîndi.

A doua zi dimineața, se urcă în tren. Seara era în satul Hîrtoape.

Căruța îl lăsase la cotul drumului.

Mergea mai departe, în celălalt sat.

Radu Comșa, cu valiza în mână, se pomeni întîmpinat în uliță, cu acerbă și nemotivată vrăjmășie, de un cîrd de gîște. Gînsacul se năpusti astmatic, umflîndu-și aripile. Îl urmări cu îndîrjire pînă la gard, peste șanț, la poartă.

Poarta era pe jumătate în lături. Anica mulgea vaca. Nu-i auzi pașii. Radu se apropie în vîrfurile picioarelor și se opri să aștepte.

O găsea la îndeletnicirea ei firească de gospodină, în satul unde s-a născut și de unde nu se clintise vreodată.

Un val de înduioșare îi podidi ochii.

Aici, totul era numai simplitate și acceptare cu-minte a vieții. Cum a putut oare să-i uite atît de îndelungă vreme? Laptele țîșnea aburind cald în șistar. Femeia vorbea singură cu vita.

Cînd ridică ochii și cînd îl zări, răsturnă scaunul cu trei picioare. Sări și, ștergîndu-și miinile de poale, îngăimă, fisticită, cuvinte fără noimă și șir.

Radu îi sărută fruntea: părul mirosea a gaz.

Vaca întoarse ochii umezi la cei doi frați, privindu-i cu impasibilă seninătate animală.

Ugerul era încă plin: vaca știa că datoria ei încă nu era împlinită. Cuminte, aștepta să-i revină stăpîna. Dar stăpîna, frecîndu-și mereu degetele de poale, nu-și putea desprinde ochii de la obrazul fratelui, întrebîndu-se ce cruntă întîmplare l-a slujit așa, că aproape să nu-l mai cunoască.

Radu Comșa observă că zarzării sînt în floare. Doi, la fereastră, se plecau spre casă, încununînd-o cu o fragedă voioșie.

Cercă să fie și el bucuros. Își prinse peste umăr sora (are să-i spună la vreme să nu-și mai ungă nici-odată părul cu gaz).

— Ana... Anicuțo !... Am venit...

Anica se plecă să ferească șîstarul din picioarele Sîmbotinei, își suflă pe urmă nasul, cu degetele. Se repezi în pridvor să caute ceva. Se întoarse cu mîna goală.

Pe urmă, își luă seama și îl pofti în casă, începînd să-și ceară iertare, ca unui străin, că o găsește așa. Întinse lăicer nou pe laviță. Trase de două ori cu mătura pe lutul de jos. Fiindcă amurgirea cuprinsese încăperea, aduse o lampă cu flacăra ofticoasă.

— Lasă, Anicuțo, acestea !... Vino lingă mine și spune-mi.

Radu întinse miinile către singura vietate lingă care mai putea să afle căldură.

Anica nu se așază pe scaun. Vorbi cu pieptul rezemat de masă, într-un cot.

Povestea era simplă și scurtă.

Gheorghe, „omul ei”, nu s-a mai întors. Nu s-au mai întors mulți din sat. Pensia vine la două-trei luni ; nu-i mare lucru, dar tot își prinde o nevoie cu dinsa. Copiii sînt, slavă Domnului, sănătoși. Ghiță sfîrșește școala în vară. Vine rîndul celui mai mic. Fetei îi ajunge cîtă carte a învățat. N-o mai lasă să isprăvească !... Are să-i fie de-un ajutor pe lingă casă. Împlinește în iarnă zece ani. A mai căpătat o țîră de pămînt. Se mai găsește cîte ceva să îngrijească de necazurile ei. Acum copiii sînt pe uliță. Se duce să-i strige.

O piele de oaie, întinsă sub grindă, răspîndea miros greu de hambar și de stîină.

Radu Comșa deschise fereastra.

Măsură cu pași nehotăriți încăperea dintr-un capăt într-altul, să-și dezmoștească picioarele înțepenite în

căruță. Într-un cui atârna o carabină și deasupra un chipiu de jandarm. Dar nu luă aminte la ele. Se gândi că nu l-a cunoscut niciodată pe acest Gheorghe, care nu s-a mai întors. Se agăță de o pîlpîire. Are să poarte el grijă și de copiii aceștia. O datorie îndoită: sînt ai surorii lui și sînt ai unui soldat!... Plivește din buruiănă cîteva fragede vîlăstare amenințate și abia astfel începe a împlini cuvîntul dat ostașilor Bocăneț, Mucenicu, cuvîntul altora, în noaptea cu lună, în poiana din dosul șanțurilor germane. De astă dată cu fapta cum s-ar fi convenit să porceadă toți, de la început, înainte de a-și slei curajul și suflul în complicitatea altora, înrăiți și vechi. O faptă bună aci, una dincolo, minunea s-ar fi săvîrșit poate din totalizarea lor... Dacă fiecare fost comandant ar fi adoptat necazurile foștilor soldați pe cîți i-au știut mergînd cu simplitate la moarte sub ordinul lor, consacrîndu-le numai zece zile pe an ca să le asculte păsurile și să-i ajutore în ceasurile de cumpănă, dreptatea s-ar fi înfăptuit atunci, de la sine, nesimțit, cucerită pas cu pas, cum se netezeau adînciturile fronturilor din mărunte lupte obscure, cu eroisme nepomenite în nici un comunicat glorios. Va sfîrși aci! Va căuta apoi să dea de urmele altora; Omîr, Bocăneț, Mucenicu, să-i caute, dacă dînsii nu-l caută... Păși mai vioi; își frecă mîinile ca un om care se pregătește de lucru cu nădejde.

Aci era masa unde-și scria lecțiile într-un caiet cu scoarțele albastre. Masa era atunci prea înaltă. Îl durea întotdeauna pieptul. Este acum altă masă, tot atît de înaltă, și alt caiet, tot cu scoarțe albastre. Îl răsfoi.

Probleme de aritmetică așternute cu o cerneală apoasă pe paginile cu liniatură de pătrățele violete. Scris stîngaci, multe picături care au fost șterse cu

limba, cuvinte greșite și tăiate. Corecturi cu creion roșu din plin. Jumătate și jumătate. Caietul nu pare să fie al unui școlar excepțional.

În sfârșit, are să vadă !

Vaca ricii cu cornul în peretele de afară. Grajdul se afla tot în dosul casei. Noaptea se auzea atunci răsuflarea caldă a vitelor în paie. Tot așa are să le audă și acum.

Tresări. Năvăli o fetiță izbind ușa ; se opri în prag, speriată. În părul bălan, un pieptene de celuloid roz. Picioarele goale. Rochiță de stambă pestriță, cu pete grase în față. Rezemată de ușor, nu știu ce să facă.

Radu Comșa își îmbună glasul, cât mai prietenos.

— Haide, urito ! Apropie-te, drace... Haide, că nu mănînc oameni... Natalia parcă te cheamă ? ...

Fata își înfipse mai adînc pieptenele de celuloid în părul decolorat. Nu ridică sfîrcul de nas din pămînt. Pufni :

— Natalia o cheamă pe fata Păvălăghioaiei... Mie-mi zice Nuța...

— Nuța ! își aminti Comșa. Știi tu cine sînt eu, Nuța ?

Radu se apropiase și își netezea bărbia.

— Îi fi domnul percept... ridică Nuța ochii, prinzînd curaj.

— Nu ! făcu Radu din cap.

— Atunci domnu învățător cel nou ?...

— Nu.

— Domnu agent ?...

Radu Comșa n-apucă să afle care domnu agent anume, fiindcă intră Anica, mîinînd de la spate ploverile celelalte, culese de pe drum.

Cel mai mic se sclifosea, smîrcîindu-și nasul ; se cunoșteau înfocate urmele palmelor pe obraji. Cînd văzu un domn necunoscut în casă, tăcu brusc, șter-

gîndu-și ochii cu pumnul, ceea ce din amestecul lacrimilor cu praful îi făcu un obraz de hornar.

— Îmi scot sufletul, împielitații ! se văietă Anica, înșfăcînd împricinatul de-un umăr și mutîndu-l din cale.

Copilul păru indiferent la acest tratament lipsit de dulceață, neslăbind o clipă din ochi pe domnul străin. Cel mai mare, Ghiță, scoase o cărțuție din sîn și o dosi sub căpățiiul patului.

— Și tu ce stai ca o mironosiță ? se răsti Anica la fetița cu pieptenele roz.

Nuța se scărpină subsuoară, pe urmă în cap, pe urmă în spinare, atît cît o ajungea mîna.

Anica porunci :

— Ține ștergarul de ici și fugi la dugheană ! Cere o jumătate de pline.

Se întoarse de la blidar cu ștergarul în mîină, să-și întrebe fratele :

— Dumneata nu obișnuiești rachiu ?

— Numai bădia Mitriță bea rachiu ! declară nepotul cel mai mic al lui Radu Comșa, cu obrazul de hornar.

Anica trecu peste această constatare. Deznodă banii cu dinții, dintr-un colț de batistă cu tiv de mărgele și numără, înșirîndu-i pe marginea mesei.

— Anicușo, lasă-mă pe mine... îi dădu Radu la o parte, scoțînd portbiletul din buzunar și întinzînd fetei o hîrtie...

— Ia una întreagă și vezi... albă !

— Albă are numai Jmil !

— Te-i duce și la Jmil, că nu ți s-or rupe papucii pînă acolo ! vorbi Anica înnodîndu-și banii săi la loc, în batistă.

Nuța porni la Jmil. Nu-și rodea papucii pînă acolo ; era desculță.

— Dumneata mi-i ierta...

— Spune-mi „tu”, Anicuțo...

— Mi-i ierta dacă am să te las singur, cu plodurile, să pregătesc ceva de îmbucat.

Radu Comșa rămase cu plodurile. Cercă să și-i apropie. Îl întreabă pe cel mai mare despre carte, despre școală, despre învățător. Copilul înainta câte un pas, câte un pas, pînă ce ajunse alături.

Era slab, cu fruntea chinuită de crețuri, cu obraji prea gălbejiți, cu buzele arse și cu o privire concentrată, cum e privirea surzilor. Se rezemă de la-viță. Ciugulindu-și o destrămătură a cămășii, se destăinui : pricepe greu și il doare capul cîteodată. Nu ține minte. În sat sînt mulți pe care îi doare capul ; au friguri. Le dă sanitarul prafuri. Atunci îi mai lasă cîte o săptămînă-două... Mulți sînt bucu-roși că scapă de la școală ; se duc cu vitele la păs-cut ori în luncă la scăldat. Dar el nu vrea să lip-sească nici o zi ; vrea să învețe !... Nu poate să iasă premiant ca băiatul părintelui și ca Petruță Timofti, fiindcă ei pricep ușor și țin minte. Dar nici el n-are să rămînă un prost ; are să învețe, măcar de-ar fi nevoie să nu doarmă decît două ceasuri pe noapte ! stărui, plin de încăpăținare, copilul cu fruntea în-crețită și cu buzele arse.

Își arată caietele, cărțile, păstrate curate, învelite în hîrtie albastră. Radu Comșa îl întreabă cîte ceva. Copilul într-adevăr pricepea anevoie, răspundea alături, își lua seama și, încruntîndu-și fruntea, începea să gîngăvească. Radu își spuse că poate l-a intimidat. Abia îl cunoaște, pentru el e un străin —numai a doua zi își va putea face o părere.

Cel mai mic, care arăta să fie mult mai sprinten la minte și era îndesat ca un săculeț, se amestecă de cîteva ori în vorbă, pînă ce ajunse să-și spove-dească și el în sfîrșit un păs :

— Pe Ghiță nu-l bate bădia Mîtriță! Da pe mine mă bate... Cu cureaua cea lată, mă bate...

Radu Comșa gîndi că acest bădia Mîtriță va fi fiind vreo rudă despre care nu-și mai amintește. În sat se aflau desigur multe rude pe care nu și le mai amintește.

Veni fata cu pîinea, mestecînd o bucată de coajă. Intră și Anica, aprinsă în obraji de dogoarea focului, cu o mămăliguță aburind pe fund de lemn. Radu Comșa o privi lung cum întindea îndemînatic masa lor săracă.

Era voinică și în toată tinerețea încă. Cu ochii umezi și domoli ca ai Simbotinei; gîtul rotund și alb.

O admiră cu înduioșare pentru resignarea vrednică în care își ducea gospodăria cu trei copii. Mîncă din borș, într-o strachină mare, laolaltă cu toți; pe urmă din altă strachină, brînză răsufletă. Erau numai două furculițe, cu dinții strîmbi, pentru Anica și pentru el; copiii făceau în pumn un boț lunguiet de mămăligă, îl atingeau numai puțin în brînză roșcată și iute. Nu era un ospăț cu trufandale și delicatessuri, după chipul și asemănarea celor prezidate de generalul Pol Vardaru. Nici tu farfurii, nici tu pahare, nici tacîmuri.

Radu Comșa hotărî ca a doua oară cînd va veni, să cumpere pentru toți cuțite, furculițe, linguri și farfurii. Să-i educe după un mic manual de civilizare... Tăceau! Se auzea numai mestecarea fălcilor și sfîrșitul lămpii.

Pîinea rămase întreagă. Copiii cerură cîte-o felie goală, la sfîrșit — desert.

După-masă, Nuța ajută la strîns blidele. Anica îi împinse pe toți la culcare, în cealaltă încăpere.

Cum aveau o singură lampă, copiii se dezbrăcău prin întuneric.

Se mai auziră hîrjonindu-se un timp, pe urmă se făcu tăcere.

Cînd Anica sfîrși de trebăluit afară, veni să se așeze lîngă Radu cu mîinile în poală.

Radu Comșa vorbi mult.

Vorbi mai mult pentru el decît pentru sora care nu pricepea de ce afîtea întortocheri pentru a spune lucruri atît de simple. Cînd Radu își ceru iertare că prea tîrziu s-a gîndit la dînșii, fiindcă multe mîhniri l-au silit să se oprească mai întîi la necazurile lui, Anica socoti că poate și-a pierdut slujba. Nu îndrăzni să-și arate această teamă și să rostească părerea ei de rău, simplă și din toată inima. Tipărindu-și poalele, stărui să-l convingă că nu dorea nimic deocamdată, decît să-și dea băiatul la școală. Celelalte le duce ea singură la capăt, cum le-a mai dus. Pentru atît, nici nu era nevoie să vină acum. Ar fi adus ea copilul la toamnă... Pe urmă, căscă. Începu să-i întindă așternutul. Au să mai vorbească miine, tot e duminică. Dar să știe de pe acum că nu-i cere nimic. Dacă are afîtea griji, ea nu vrea să-i mai adauge altele. Îi pofti noapte bună.

După ce-a plecat, Radu Comșa stinse lampa: făcea mai mult miros de gaz decît lumină. Se răsuci apoi îndelung să adoarmă. I se părea că a auzit într-o vreme pași pe lîngă fereastră. Un glas de bărbat vorbind în șoaptă.

O ușă se deschise, apoi dură numai tăcerea nopților de sat, cu orăcăitul monoton al broaștelor și lătrături somnoroase de cîini.

Răsufletul Simbotinei străbătea prin perete, cum auzea, copil, răsufletul altei vaci. Radu ațipi un timp. Tresări, ridicîndu-se într-un cot, fiindcă a auzit iar pași. Dar a fost numai o părere. I-a alungat somnul și acum mirosul de oaie spînzurată în grindă a invadat toată încăperea.

Noaptea se adâncise atât de întunecată și fără de stele, încît pătratul ferestrei era abia mai puțin opac decît negrul peretelui.

Cu ochii lărgiți la acest întuneric, fostul orfan al văduvei lui Mihai Comșa, în același pat de odinioară, înăbușit de mirosul cald al lînei, se frămîntă schimbînd planuri. Se simțea din nou mai bun, dornic de hotărîri mari. Era înduioșat de soarta atîtor victime omenesti, orbecăind în beznă, fără îndurarea nici unei lumini care să le deschidă drumuri. Năvăleau cuvintele bune și calde pe buze, pe care nu le-a mai rostit de mult nimănui, sufocate în singurătatea dureroasă în care de atîta vreme trăia. Dacă și-ar fi ascultat gîndul, ar fi trezit atunci, îndată, din cealaltă încăpere, sora rămasă țărancă săracă și simplă, să-i spovedească toate chinurile căroro adineauri nu le putuse da cuvînt și acum se desfăceau în el, ca o eliberare.

Alături se porni un sforăit greu și cineva vorbi prin somn.

Îl deșteptă a doua zi Nuța, cu o ceașcă de lapte fierbinte plină ras. Pășea în vîrfurile picioarelor, cu ochii țintă la clătinăturile laptelui, ca să nu-l verse.

Era îmbrăcată în straie curate, de duminică; veșminte reduse la miniatură după portul unei femei în toată puterea. Spălată, cu părul netezit, îi aduse aminte lui Radu Comșa de acele infante ale lui Velasquez și Goya¹, care, la opt ani, erau zugrăvite în costumele complicate și greoaie ale epocii.

Fetița așază ceașca pe-un scaun, la capătul patului.

— Bădie, avem și zahăr, dacă poștești mata!

Pentru acest „bădie”, Radu îi netezi cu recunoștință obrazul, părul bălan, ridicat în pieptenele roz.

¹ Velasquez (1599—1660) — pictor spaniol; *Francisc José de Goya y Lucientes* (1746—1828) — pictor spaniol.

Nuța scotoci într-un sertar ; dintr-o cutie de tablă aduse în pumn două bucăți de zahăr, atît de vechi, atît de rotunjit la muchii și de cenușiu, încît părea un mineral dezgropat din pămînt.

— Mămuca-i la biserică... M-o lăsat pe mine să fac ce-i porunci mata ! lămuri fata, cu toată gravitatea întregii gospodării rămase pe mînă.

— Nuțo, mai întii eu nu-ți poruncesc nimic... Te rog numai să-mi dai o cană cu apă pentru spălat și puțină sare în loc de zahărul acesta pe care mai degrabă te înțeleg că ai vrea să-l ronțai tu !...

Sarea era tot atît de vinătă ca și zahărul ; pisată mare, umedă și pusă într-o ceașcă de cafea, știrbă.

Dar Nuța, cu demnitate, nu ronțai zahărul-mineral, ci îl depozită mai departe în cutia de tablă pentru cine știe ce alt eveniment memorabil.

După ce-și răcori ochii, Radu Comșa ieși în ogradă și păși pîrleazul grădinii. Pămîntul era săpat. Aci au fost întotdeauna cartofi, dincoace fasole ; cîteva straturi aliniat, cu gunoi negru presărat deasupra.

Zarzării îmbrăcaseră flori de hîrtie, în primăvara cu pămîntul încă negru-vioriu și gol sub care mușteau semințele. O claie de strujeni ; un stog de fin pe jumătate tăiat, regulat, mărunț și neted, ca firele de tutun fin. Pretutindeni se cunoștea prezența unei miini de vrednică gospodină.

O șură pe care n-a cunoscut-o. E veche acum : plugul cu fierul lucios ca argintul, întors în sus, prăjini și lemne rezemate într-un ungher ; deasupra, din grinzi, pînze de păianjen atîrnînd cu atîta praf, încît păreau zdrențe grele abia filfiind.

Radu Comșa se întoarse să se așeze în soare, unde era locul său de copil, pe prispă. Dar locul lui era ocupat de altul. Băiatul cu obrajii gălbejiți și cu privirea încordată de surd.

Își spunea pe de rost lecția, cu degetul între foile cărții închise : „Fierul, fonta și oțelul. Fierul... Fierul este un metal. Fierul... Fierul se scoate din pământ. Fierul este un mineral... Fierul... Fierul nu se scoate din pământ așa cum îl vedem noi... Fierul se găsește amestecat cu alte corpuri străine... Fierul... Ca să alegem fierul de corpuri străine... Fierul...”

Radu Comșa se așază lângă el, desprinzându-i binișor cartea din mână. Îl cercetă cu răbdare despre alte lecții învățate mai demult; căută să descopere ce se afla în mintea lui chinuită.

Copilul încrunta ochii să priceapă; între sprâncene se săpa o cută adâncă; fruntea se strîmta de două degete, gîngăvea și gîffia parcă ar fi cărat un sac greu în cîrcă. Radu Comșa puse cartea alături, închisă. Îi fu milă de toată încăpățînarea neputincioasă a copilului. Dar nu era decît o minte slabă.

Nimeni n-avea să facă niciodată nimic din el.

Ca să-și împace conștiința, va merge la învățător să afle.

Copilul luă cartea și începu monoton, ca o melopee a plictiselii : „Fierul, fonta și oțelul... Fierul...”

Radu Comșa intră să-și caute pălăria.

— Spui Anicăi că m-am dus pînă la școală. Într-un ceas sînt înapoi..

— Îi spun... Fierul, fonta și oțelul... Fierul. Dacă luăm fierul... Ce este fierul?... Fierul... Fierul... este un mineral... Nu !... El, dînsul, fierul este un metal...

5

La școală, dirigintele îl primi scuturîndu-și țărna de pe miini, între straturile grădinii.

Se bucură cînd îi auzi numele.

— Așadar, dumneata ești Comșa ? Radu Comșa ! Phii, domnule, nu-ți imaginezi dumneata cîtă plă-

cere îmi faci... Am auzit de la alții despre dumneata. Eu sînt de cincisprezece ani în sat, de cînd a ieșit la pensie dirigintele cel vechi. Nu mai contenea vorbind despre Radu Comșa. Îți spun drept, într-o vreme credeam că e un maniac... Radu Comșa încoace, Radu Comșa încolo!... Era mîndru de dumneata ca de un copil al lui. Spunea că te așteaptă un viitor strălucit. Și după cîte am auzit mai tirziu, am înțeles că nu s-a înșelat... Îmi dai voie să te pofțesc oleacă în casă și să te invit la un pahar cu apă și la o dulceată? Tocmai mi-a venit băiatul...

— Mulțumesc... Nu vreau din pricina mea să suferesc astea... arată Comșa spre straturile neisprăvite.

Învățătorul se rușină, plecîndu-se să ridice o greblă căzută între dinșii.

— M-ai găsit la grădinăria mea... Eu sînt, domnule Comșa, un învățător de modă veche, ca și răposatul dascălul dumitale. Cînd scap de celelalte îndatoriri, mă întorc la apucăturile mele țărănești. Feciorul meu e altfel. Ai să-l cunoști... De abia ieri mi-a venit... A izbîndit să fie mutat aci. El face politică. Vorbește tare frumos, are darul convingerii!... Zice că-i păcat să piardă un asemenea capital. Acuma oamenii sînt mai întreprinzători. Au vreme să facă de toate... Cîteodată parcă mă tem. Politica-i mare ispită, și după război mai mult tulburare ne-a adus decît foloase. Fiindcă mai toți care au dat buzna în partide zoreau să învîrtă politica pentru procopseala lor, nu pentru binele mulțimii și al țării. Licităție de minciuni... Atuncea Coste — Coste îl cheamă — prinde-a ride și-mi spune să mă întorc la straturile mele, că nu-s făcut să pricep vremurile aieste, nouă... Dar eu te țin de vorbă, domnule Comșa, și poate dumneata ai venit cu alte gînduri. Ai să-mi faci plăcerea să-mi spui cu ce te poate servi un învățător bătrîn și nevoiaș ca mine?

— Cîteva lămuriri numai... Un sfat de la dumneata... Am un nepot : Gheorghe Cîmpeanu...

— Văduva lui Cîmpeanu e sora dumitale ? Hm !...

Dirigintele duse degetele cu țărîna uscată la gură și tăcu o clipă.

Pe urmă adăugă :

— Nu mă gîndeam...

Radu Comșa continuă :

— De acest nepot m-am hotărît să mă interesez mai de aproape... Avem o datorie, noi cei plăcați de la sate, să întindem mîna și altora, pentru a-i ajuta să-și facă un drum. Pînă la binele general și obștesc să contribuim măcar cu atîta. Aș vrea deci să-l dau la o școală mai înaltă, după ce termină aici. Și cum e elevul dumitale, ești cel mai în măsură să-mi dai un sfat din vreme... Poate la vară să-l pregătim pentru un concurs.

— Gheorghe Cîmpeanu... Gheorghe Cîmpeanu..., repetă dirigintele, pășind peste strat mai aproape de Comșa. Ca să fiu sincer, domnule Comșa, trebuie să-ți spun cu părere de rău că nepotul dumitale n-are să reușească niciodată la un concurs.

— Mi s-a părut într-adevăr că...

— Eu îl dau la ceilalți din clasă exemplu de cu-mînțenie și de muncă. Dar îmi pare rău, că atît nu-i destul la un școlar. N-are destul fosfor, domnule Comșa !...

Radu Comșa făcu un semn de neputință, lărgind amîndouă palmele în lături. Era ceea ce constatase și el.

— N-are destul fosfor ! repetă dirigintele bucuros de această formulă, acum descoperită și pe care își spunea că va întrebuința-o întotdeauna, cînd va vorbi de elevi ca Gheorghe Cîmpeanu. Și dacă n-are fosfor, nu putem face nimic ! Ca să rămînă la plug, nu-i trebuie mai multă știință de carte... Dar să mer-

gem mai departe, domnule Comşa ! Să admitem că printr-o minune reuşeşte la un concurs. Cu aceasta n-a făcut nimic. Rămîne tot pe drum, peste un an sau peste mai mulţi. Aşa că de ce l-am împinge unde nu-l aşteaptă nici un bine, ca să regretăm şi noi ; ca să ne blesteme şi el ?... Fosforul nu-l putem da noi, cu linguriţa.

Radu Comşa nu mai avea ce afla. Se pregăti de plecare. Dirigintele îl reţinu.

— Aşadar, văduva lui Cîmpeanu e sora dumitale ? Într-adevăr nu mă gîndeam. Vrednică femeie şi isteţă, păcat numai că... În sfîrşit, nu mă priveşte pe mine...

— Nu înţeleg, domnule diriginte...

— N-am nici o cădere să mă amestec, domnule Comşa... Lumea e lume ! Am scăpat şi eu o vorbă... Iacă vine şi fecioru-meu, Coste ! se bucură, cu toată lumina năvălită în ochii bătrîni.

Feciorul dirigintelui se cunoştea de la prima vedere că e de altă modă. Salută cu pălăriuţa mică şi se prezintă dezgheţat.

— Veniţi din Bucureşti, domnule Comşa ? Atunci ne puteţi spune ultimele ştiri politice de la centru...

Vorbind, îşi trăgea manşetele care cădeau prea lungi peste degete. Îşi pipăi funda albastră.

Radu Comşa rezumă ultimele ştiri politice de la centru :

— Guvernul n-are de gînd să plece şi opoziţia nu se resemnează să aştepte.

— Aţi găsit formula justă ! declară domnul Coste, deplin încîntat. Aceasta e toată definiţia situaţiei politice. Numai că opoziţia, aşteptînd, nu se gîndeşte să se organizeze. Aşteaptă pară mălăiaţă. Nu lucrăm, domnule, nu ne organizăm !... Aci stă toată buba...

Își ridică minecile cămășii, pe sub haină, de sub-suoară.

— Vedeți, eu m-am zbatut să obțin mutarea aci, pentru a începe o organizație serioasă. Eu dau mare importanță organizațiilor de la periferia partidului... Victoriile se cîștigă întîi cu soldați educați și disciplinați, nu numai cu generali !... Cel mai ideal stat-major nu face două parale cu o trupă dezorganizată...

Făcu o pauză. Dirigintele îl privea cu părintească admirație.

Domnul Coste se întoarse spre Radu Comșa, întrebîndu-l cu o subită îngrijorare :

— Cred că nu sînteți guvernamental ?...

— Nu ! se împotrivi Radu Comșa. Sînt dintre cei condamnați să rămînă întotdeauna în neagra opoziție...

— Tocmai ! surise cu înțeles domnul Coste, bucuros că are de-a face cu un om care pricepe situația. „Întotdeauna”, e un fel de a vorbi !... Depinde numai de noi, dacă știm să ne mișcăm. Eu mi-am făcut socoteală că rămîne aci un capital politic neutilizat. Tata dăscălește aci de cincisprezece ani, a dăscălit zece ani în comuna vecină, la Cohalmi ; are legături cu oamenii. E ascultat și iubit. Dar nu face nici un fel de politică. S-a dezinteresat întotdeauna, fiindcă politica se făcea pînă la război cu vechilii boierești. El a preferat să rămînă la grădinația lui... Mai crede și acum că fiecare individ are să fie fericit cînd va avea în poartă doi perji. Iar toți oamenii, la zece kilometri rază, au cîte doi pruni în poartă și alții cîte patru și opt, și eu tot nu-i văd fericiți ! Se vede că rețeta a dat greș... Încît e cazul să căutăm alta...

Dirigintele rușinat își ascunse mîinile, cu pămîntul straturilor uscat pe degete.

— Ei, și tu, Coste !

Domnul Coste îl privi cu îngăduința cuvenită unui bătrîn plin de nevinovate manii.

— Glumesc, tată...

Apoi întorcîndu-se către Radu Comșa :

— Și, cum vă spuneam, m-am întrebat de ce-ar rămîne adică acest capital nefolosit ?... Zestre a guvernelor, transmisă de la unii la alții !... Am cerut mutarea aci. Mă pun pe lucru ! Oricînd pot aduce un număr de voturi sigure. Aceasta contează. Dacă ne organizăm, viitorul e al nostru...

Fiul dirigintelui arăta circular viitorul, cu mîna peste care cădea manșeta prea lungă.

Radu Comșa își luă ziua bună de la cei doi învățători, unul cu grădina și altul cu viitorul. Se abătu din drum să cumpere de la dugheana domnului Jmil provizii la care pînă atunci nu se gîndise. Intră pe poartă, întovărășit de un băiat încărcat cu pachete.

Ghiță, cu fruntea încrețită și cu ochii ficși, repeta în același loc, somnambulic : „...țelul... oțelul... Din fier căpăiăm oțel. Cum este oțelul ?... Oțelul este flexibil. Oțelul... Oțelul este mai tare ca fierul. Oțelul...”

. Deasupra, în grinda streșinii, o rîndunea își zideea cuibul. Venea cu huma în plisc, piuia după fiecare bob lipit, zbură tăind aerul străveziu al primăverii ca o harnică suveică.

Ghiță nu vedea nimic. Nu simțea nici dezmiardarea caldă și bună a razelor de soare tremurînd pe obrazul-i chinuit. El stăruia cu toată convingerea : „Oțelul... Din oțel se fabrică fel de fel de obiecte... Anume... Oțelul... Ce se fabrică din oțel ? Din oțel se fabrică... Nu... Oțelul...”

Anica îi ieși înainte în haine de sărbătoare, rumenă și cu piepții strînși în cămașa cu fluturi. Cînd văzu toate pachetelele și pricepu, se simți umilită :

— De ce trebuia, dumneata ?...

— Anicuțo, te-am rugat odată să nu mai aud acest *dumneata*...

— Ce trebuia, dum... ? Ce trebuia să aduci aici toată dugheana lui Jmil ? Avem și noi, slavă Domnului, cu ce primi un om în casă... În afară de nu ți-o fi făcînd silă cumva bucatele noastre proaste.

Radu o ascultă cu un suris împăciuitoare, cum își apără mîndria ei de gospodină. Îi netezi obrazul învăpăiat :

— Zi înainte, Anicuțo ! Așa te cunosc... Ai rămas tot fetișcana iute foc, de gura căreia știa și mama...

Într-adevăr, într-o depărtare încețoșată, Radu Comșa vedea codana sprintenă și aprigă, ducînd toată gospodăria la paisprezece ani.

Anica plecă ochii în pămînt, roșie mac. Avea ciuboțele cu toc înalt și ciorapi de lînă albă, bariz untdelemnii cu flori verzi.

Deșertă, unul cite unul, pe prispă, pachetele din brațul băiatului ; dar părea hotărîtă să nu se atingă de ele.

— Dă mîncarea în foc, mămucă ! se auzi glasul Nutei.

Anica intră în bucătăria de scînduri. Radu în casă.

Se opri în prag, parcă l-ar fi înșfăcat un pumn de guler. Pe lavița unde dormise el, cineva se afla cu fața în sus.

Un jandarm.

Jandarmul se ridică în capul oaselor, pe urmă în picioare, încheindu-și încet nasturii tunicii. Întinse mîna și o zgudui din umăr pe a lui Radu Comșa :

— Am onoarea să mă prezint ! Sergent șef de post, Iftodiu Dumitru !

Se așeză pe laviță, poftindu-l să ia loc, ca o gazdă a casei.

Radu Comșa a luat loc, privind la sergentul șef de post Iftodiu Dumitru cu cea mai mare nedumerire.

— Fumați ? întrebă jandarmul.

Oferi tabachera cu țigări „Funcționare”. Comșa refuză. Sergentuț Iftodiu Dumitru se căută în buzunar, căută pe masă, strigă :

— Ghiță !

— Îndată ! răspunse glasul lui Ghiță, curmînd citania cu fierul, fonta și oțelul.

— Chibrit ! ordonă laconic sergentul șef de post. Haide, trap, Castravete !

— Îndată, bădie Mitriță !

Radu Comșa simți că devine imbecil.

Sergentuț Iftodiu Dumitru luă cutia cu chibrituri din mîna băiatului, aprinse, o zvîrli pe masă și aruncă fum gros pe nările păroase.

Era bărbierit de curînd, cu un brici care-l zgîriase ; dintr-o creștătură în bărbia lată cursese sîngele, și peste rană lipise o foiță de țigară străbătută de o picătură de sînge.

— Ați venit să vedeți ce mai face Anica și ce-i fac plodurile ? întrebă cu bunăvoință sergentul Iftodiu Dumitru.

— Mda ! a recunoscut Comșa.

— Foarte frumos ! aprobă jandarmul, pipăindu-și delicat foița de țigară, să se convingă dacă o mai are.

„Iftodiu Dumitru... Iftodiu Dumitru ! gîndi Radu Comșa. Cine poate să fie ?”

Se trudi să-și aducă aminte toate numele vagi de rubedenii, cumetri și cumetre din sat, de altădată.

— Locuiți în București ? întrebă jandarmul.

— Mda...

— Foarte frumos ! Am fost și eu o dată în București. Foarte frumos Bucureștii !... Am fost la comandamentul nostru. Știți unde se află comandamentul corpului de jandarmi ?

— Mnu ! își mărturisi ignoranța Radu Comșa, cu vădită părere de rău.

— Păcat ! Foarte frumoasă clădire... Pe strada... Ei, să fie al dracului, pe ce stradă, nene ? Cum îi spune străzii, că mereu o uit ?... Dar frumoasă stradă...

Sergentul șef de post privi gînditor în fumul unde vedea splendorile Capitalei. Pe urmă își răsuci mustățile, arcuindu-le în sfîrc răsucit și țuguind buzele, ca să le poată privi cu ochii încrucișați, în jos, de-a lungul nasului.

— Cred că v-a spus Anica...

— Ce ?

— Chestia noastră !

— Nu mi-a spus nimic și nu înțeleg despre ce chestie e vorba.

Jandarmul părăsi mustățile, trase un fum, apoi sprîjinindu-se cu mîinile în marginea patului, își întinse cizmele înainte, orizontal, ca să le admire lustrul.

— Vorbesc de chestia noastră ! Eu și cu dînsa... Poate dumitale nu-ți convine și e bine să cunoști mai întîi...

Sergentul Iftodiu Dumitru se ridică în picioare și privi pe fereastră cu mîinile la spate.

Se întoarse la Radu Comșa, crăcănat, uitîndu-se în creștetul lui, de sus, așa cum îl mai privise odinioară, în altă viață, Alexandru Vardaru, la un sfîrșit de destine.

— Eu din partea mea aș fi ajuns și la cununie ! N-am ce spune, muiere vrednică din toate punctele de vedere. Vrednică la gospodărie, vrednică la pat !... Dar n-a vrut dînsa în ruptul capului... Pe urmă, m-am cugetat și eu, și-am spus că are dreptate. Întîi, de ce-ar pierde pensia ? Și după aceea, ce fac cu dînsa, dacă mă mută undeva unde și-a înțărcat dracu copii ? Este ? Este !...

Radu Comșa înălță ochii înnegurați de dureroasă umilintă.

— Domnule sergent, abia acum aflu...

Se gîndi la ceea ce şovăise să-i spună învăţătorul ; deci la ceea ce toată lumea ştia şi vorbea.

— De la dumneata aud întâia dată... Nu mi-am închipuit... Am nevoie să mă gîndesc, înainte de a decide...

— Ce decizie ? vorbi sergentul şef de post, ducîndu-se să privească iar la fereastră. Nu e vorba de nici o decizie !... Ni se pare că dînsa-i majoră ! Eu cunosc legea, domnule ! Sînt ofiţer de poliţie judiciară. Aşa ne-am înţeles, aşa rămîne ! Ea n-are decît foloase de tras. De gospodină, e gospodină, cum am mai spus. De zdravănă, e zdravănă ! Pensie are ! Am purtat de grijă să nu rămînă pe dinafară la pămînt. Că mai spune unul ori altul o vorbă, ici-colo ? Mă întorc şi zic : cine-i stăpîn pe voinţa ei şi pe trupul ei ? Şi cine-i stăpîn pe gura lumii ?... Femeie tînără, în toată puterea ; ochii vād, inima cere... N-oi fi vrînd să se călugărească ! Este ? Este !

Radu Comşa înghiţi un nod, ca o coajă uscată de pîine.

Bizar, ca pe-o curbă seismografică, înregistra cum i-au vorbit în acelaşi fel, pe rînd, Alexandru Vardaru, Vasile Mogrea, acum un sergent-major de jandarmi, după domnul Lică Cartojan. Nu însemna această succesiune măsura exactă a scufundării lui ?...

— Cred că asta-i fără nici o supărare ! se întoarse jandarmul pe călcîie, răsucindu-şi sfîrcul mustăţilor şi privindu-le încrucişat. Vorbim între bărbaţi. Ca dînsa, găseam zeci şi zeci ! Acuma umblă femeile după noi, că s-au împutînat bărbaţii la număr. Pot spune, aşadar, că a avut noroc. Cine-ar fi purtat grija ei, cum i-am purtat-o şi i-o port eu ? Poate dumneata crezi că ai vreun drept să te amesteci, să te dai cu părerea ? Am să mă întorc atunci şi să zic : au unde erai dumneata atunci cînd avea nevoie s-o scoată cineva

din necaz?... Hai ? De aceea să rămînem buni înțeleși și prieteni... Fără supărare !

Radu Comșa își lăsase fruntea în palmă.

Sergentul Iftodiu Dumitru se plimbă prin cameră cu minile la spate. Scurpă țîșnit printre dinți și șterse moneda lichidă cu talpa.

— Pe urmă, își frecă minile, mulțumit că a dat gata chestiunea care îi stătea pe suflet.

— Ghiță ! Ian vezi de rachiu și de o coajă de pîine... Trap !

Ghiță părăsi „fierul, fonta și oțelul”, aduse șipul cu rachiu, o ceașcă și o felie de pîine.

— Dumneata nu servești ? îl îmbie și pe Comșa. Nu ? Îmi pare rău... Atunci ne servim numai noi.

Turnă o ceașcă, o dădu de dușcă, rupse o înghițitură de pîine, mai turnă una ; tot așa pînă la trei.

— Aceasta-i porția mea ! declară satisfăcut, ștergîndu-și mustățile.

Anica intră ocolindu-le privirea, cătînd numai cu coada ochiului, pe furiș, să înțeleagă cum s-a încheiat întîlnirea între cei doi. Trase masa la mijloc și întinse un șervet curat, cu dungi roșii. Sergentul Iftodiu Dumitru, încălzit de spirt, o bătu pe șold, cu o palmă lată și sonoră, ca pe-o juncană, scoasă la vedere în tîrgul de vite.

— Îmi placi astăzi, Anico !... Văd că te-ai pus în mare ținută...

Anica, roșie, îi feri mîna.

Dar sergentul Iftodiu Dumitru o pișcă de sîn.

Radu Comșa își luă pălăria. Scena aceasta parcă o mai văzuse aidoma. Da ! În casa lui Ioan Bîzdigă, electorul domnului Lică Cartoian. Își birui glasul, să nu tremure :

— Eu nu mănînc, Anico... Mă doare capul.

Și ieși repede din odaie, împiedicîndu-se în prag.

— Am onoarea să vă salut ! grăi în batjocură jandarmul, trîntindu-se pe laviță, cu fața în sus. Nu-i place ! Parcă îl întreabă cineva dacă îi place ori nu-i place ?... De ce n-a venit atunci, cînd ai rămas vădană, să întrebe : „Fa ! soru-mea, ai rămas singură, ian să văd și eu ce nevoi ai și tu ? Ce facem cu plodurile?...” A făcut-o ?... Nu !... Vine după trei ani în inspecție !... Poate vrea să dreseze și un proces-verbal ?

Sergentul Iftodiu Dumitru se veseli cumplit la ideea că Radu Comșa poate vrea să dreseze un proces-verbal cu rezultatul inspecției și să semneze în condică.

— Ghiță ! Mai trece garafa, cu rachiu, să ne veselim, că am scăpat ieftin la control !

Ghiță, victima fierului, fontei și oțelului, aduse șipul cu rachiu.

— Și ceașca, logofete ? Ceașca nu-ți dă în cap s-o aduci ?

— Îndată, bădie Mitriță !

Bădia Mitriță își turnă, dădu de dușcă, pe urmă îl privi pe Ghiță cu înveselire, răsucindu-și sfîrcurile mustăților.

— Te-ai îmbrăcat și tu, precum văd, în mare ținută... A venit domnu comandant de la București !... Ei, cum ai ieșit la inspecție, Castravete ?

Sergentul Iftodiu Dumitru se așeză cu un geamăt ușor în capul mesei. Cînd auzi că se află niște pachete aduse de Radu, de la Jmil, se ridică singur, le desfăcu, întinse pe masă și împărți.

— Ce-i drept, are gusturi boierești, domnul inspector ! Aceasta-mi place !...

Copiii înfulecară cu lăcomie sardele, zacuscă, felii de salam. Anica privea, cu un nod în gitlej. Tăiase o găină. Spărsese ouă. Pregătise masă pentru oaspe și sărbătoare ; iar el plecase ! Îl găsi, firește, tot pe Radu vinovat. Ochii îi înotară în lacrimi. Mai mult de necaz decît de durere.

Sergentul Iftodiu Dumitru o consolă, bătind-o pe crupă.

— Ei, ce-mi stai acum parcă ți s-au înecat corăbiile? El se duce și eu rămân !... Asta-i chestia pulco !...

Se descheie la tunică și se întinse pe laiță. După zece minute sforăia cu gura deschisă. Ghiță, întors la locul lui, pe prispă, luase cartea și începu : „Fierul... Fonta... Din fier se mai face și fontă. Cum este fonta?... Fonta este... Se sfarmă dacă o lovim... Nu !... Dacă luăm fonta...”

Rîndunica sfîrșise de mistriit cuibul. Acum îl captona pe dinlăuntru, cu fulgi smulși din piept, culcuș cald pentru ouăle de mîine.

6

Radu Comșa a ajuns în vremea aceasta departe, pe cîmp.

Trecuse peste arături. Pămîntul negru și greu îi reținea tălpile, împleticindu-i mersul.

Cîmpul era gol, cum rămîne în zile de sărbătoare. Ogoarele își întindeau fișiile proaspăt întoarse de plug. În soare luceau grase, ca antracitul. Pe alocuri ridicase colț verdeața crudă a grîului de toamnă. În toată întinderea plutea tăcerea tainică a semințelor care germinează, a sevei care se pregătește în adîncuri abia dezmoțită, a pămîntului mustind să erupă o nouă viață vegetală, pentru încă un an.

Văzduhul era dureros de limpede. Străveziu și amețitor.

Numai sălciile dăduseră canafuri cenușii și moi la atingere, ca blana de pisic.

Apa zăporea în clocote și vârtejuri. În munte se topeau încă nămeții.

Se așează pe o cioată neagră, privind fără gînd rostogolirea mută a riului. Pluteau rădăcini, bucăți de garduri împletite, strujeni smulși de undeva, unde puhoiul a inundat. Aici apa era strînsă în maluri, lutoasă și repede, ca o putere stăpînită și rea încordîndu-și tăriile să se dezlănțuie aiurea.

Curgerea fără vuiet avea ceva de misterioasă amenințare.

Radu Comșa urmări cu ochii un copac tirît, cu firele rădăcinilor afară, dispărînd cîteodată, încolăcindu-se ca șerpii, întorcîndu-se, oprindu-se, într-o piedică nevăzută de dedesubt. Pe dinaintea lui copacul trecu repede, ca o plută. Pe urmă se propti într-un cot. Păru că s-a înfipt acolo. Nu !... Se ridică pe jumătate, îndreptînd rădăcinile ca deznădăjduite brațe de înecat, vîltoarea îl răsuci încet, cu vîrfurile spre curgerea puhoiului și îl smulse împingîndu-l spre mijloc, unde lunecă ușor, după lupta din care s-a eliberat victorios. Radu Comșa zvîrlea bucăți de pămînt în apă. Se ridică să caute altele, și pietre, ca și cum pentru aceasta ar fi venit. Pe urmă iar rămase fără gînd, urmărind curgerea cu ochiuri mîloase, răscolite din adînc. Și în sufletul lui dănuia același clocot mîlos și înăbușit.

Se întoarse spre seară.

Îl salută cu pălăriuța neagră, dintr-un grup de țărani, feciorul dirigintei, care nerăbdător începuse să pregătească viitorul organizînd prezentul.

Cîțiva țărani se întoarseră să-l privească din urmă. Erau de o vîrstă cu dînsul. Desigur, hoinăriseră împreună, își roseseră coatele pe aceleași bănci ale școlii. Nu se mai cunoșteau. Străini, priveau la un străin.

Intră în ogradă în vîrfurile pașilor, ca un vinovat. Nu se uită în ochii Anicăi. Ea îi vorbea, ocolindu-i privirea :

— Ți-am oprit de mâncare ! Dacă te-o lăsat dureră de cap, poate poțeste și dumneata să îmbuci oleacă de udătură...

— Anico, vino aci, să-ți vorbesc...

Anica se așează resemnată, ca înaintea unei judecăți. Ascultă, răsucind între degete colțul broboadei.

Radu Comșa puse toată blindețea în glas. Când sfârși, femeia își șterse lacrimile cu poalele pestelcei.

— Ai să faci așa, Anicuțo ? Ai să mă ascuți ? îi apucă miinile groase și tari, să le dezmiere toată asprimea.

Anica întoarse fața cu urme roșii de plîns, privind la fereastra unde zarzării își plecau crengile cu flori albe.

Îi desfăcu încet miinile și nu vru să răspundă.

— Mă duc... Mugește Simbotina în poartă.

Radu Comșa se întinse cu fața în sus, în locul unde stătuse tot așa sergentul Iftodiu Dumitru.

Văzu în perete carabina și capela de jandarm : prezență pe care toate cuvintele sale nu o putuseră înlătura. Închise ochii. Era istovit de aerul primăverii, de drumul lui peste cîmpuri, de nemîncare.

Viața îi păru mai cruntă decît totdeauna. Și aci a împotmolit, a înecat, a surpat. El a lipsit. S-a refăcut singur așa cum se refac toate viețile, din rămășiți și din umilire. Va trebui mult, acum, să se întoarcă și să desfunde un ogor mîlit, cum se îndărătnicea taică-său cu pămîntul înecat în fiecare an.

Deschise ochii.

Era întuneric. A auzit prin somn un glas și ca un plîns surd.

Glasul se mai aude încă. Afară, pe prispă.

Și e glasul Anicăi :

— Ce vină poate să-mi aducă mie, cumătră Ioană ?... Nu îngrijesc eu de copii ?... Nu-i dau la învățătură ? Nu-i gospodăria mea, cum o știe tot satul ? Care ogor

altul, decît al meu, e cel dintîi arat, semănat și prășit?... Nimeni nu m-a văzut cerînd, nici n-am de împărțit nimic cu nimeni...

— Asta-i drept! Întări glasul străin, care, desigur, era al cumetrei Ioana.

— Adică la ce-mi cere să mă stric cu Mitriță? Nu-s carne omenească și eu? Nu zic că n-am greșit!... Dar dacă țara ne-a luat bărbații la război să ni-i piardă, îmi pare mie, cumătră Ioană, că țara n-are ea grijă să ne dea alții la loc... C-am păcătuit? Nu-s nici cea dintîi și nici cea de pe urmă!... Cît a trăit Gheorghe, m-am păstrat curată cumu-i paharul. Dacă-mi păcătuit acuma, cine n-o săvîrșit păcat să ridice piatra și să arunce, cum scrie și la evanghelie.

— Ba că chiar!... sună același glas al cumetrei. Da de popa Gligore, că are țiitoare de cînd i-o murit pre-uteasa și i-o făcut încă patru ploduri, nu mai zice nimeni nimica!... Toate îi sărutăm cu smerenie mîna și îi cerem blagoslovire...

— Acuma stă și doarme, după ce mi-a oțărît inima... Lui, ce-i pasă! Mă mir de ce nu mă lasă în pace să trăiesc cum știu eu și cum am mai trăit... Nici nu-i cer să-mi deie nimic și nici nu-mi trebuie de la el nimic!... Să mă lase în prostia mea!... I-am cerut un ajutor și eu... Cu Ghiță!... Și văd că rău am făcut!... Ziceam să-l dau la școală mai mare, să ajungă doftor, ori avocat, ori ofițer, că-i băiat cuminte și muncitor, cum îl știi și dumneata. Știi ce-mi răspunde, cumătră Ioană?

— Zi, Anico! Eu de unde să știu?

— Îmi spune să rămînă aicea la plug, ori să-și caute vreun meșteșug, că nu-i de el cartea! Ghiță, săracu, care stă toată ziua și buchirește la învățătura lui, de nu-i am grija, ca de-o fată... Și știi de ce îmi spune astea, cumătră Ioană?...

— De unde să știu, femeie dragă?

— Iaca, să-ți spun eu! Asta, ca nu cumva să nu se mai ridice și altu din neamul lui și să se mai bucure și alții de-o viață mai omenească...

— Țițiți! se auzi cumătra Ioana minunându-se de atita ciinșenie.

— Asta-i bucuria și ajutorul pe care să-l aștepti de la un frate, cumătră, dacă s-a ridicat și i-a ajutat Domnul să nu mănince mămăliga pe care o mîncăm noi! Și știi de cînd am înțeles eu ce fel de om îi frate-meu aista, cumătră Ioană?

— Ei, spune, s-aud, Anică! glăsui cu nerăbdare cumătra.

— De cînd cu moartea mămucăi, Dumnezeu s-o ierte! De atunci am înțeles și l-am desprins de la inima mea... Era mama întinsă pe masă și n-a scos o lacrimă, cum nu scoate piatra o lacrimă. Pe urmă, seara, după ce-am îngropat-o, era ici pe prispă, unde stăm acum și numai ce-l văd că prinde a ride... Mi-am făcut cruce, Doamne iartă-mă...

— Aracan de mine! se îngrozi glasul cumetrei Ioana. Atunci să știi că-i mare ciine! L-o ticăloșit tîrgul într-un hal care nu se mai află...

Glasurele tăcură. Anica își suflă nasul... Cumătra Ioana întrebă:

— Și acuma ce faci?

— Ce să fac? Îl aștept să plece, să-mi văd de necazurile mele. Ducă-se el la Bucureștii lui și lese-me pe mine în prostia și păcatele mele!... Nău-i cer nimic și nu-mi trebuie nimic.

— Drept ai, Anică! Te aud și te plîng!... Și Mitriță ce spune la toate aiestea?...

— Mitriță! El îi mai cuminte... Ca un om înțelept ce este, mi-a spus să tac, să ascult și să fac pe urmă cum m-o tăia capul meu. Zice, cînd am început să plîng: „Bagă de seamă, Anico! El se duce și eu rămîn!”

— Aiasta-i vorbă mare ! încuviință cumătra Ioana. Acum, Anico dragă, te-aș ruga de olecuță de făină, că m-a apucat noaptea și-am uitat la ce venisem.

Se ridicară amîndouă.

Radu Comșa își isprăvisese de ros toate unghiile. Anica aduse lampa și se ridică în genunchi, pe laviță, să ia carabina și capela sergentului Iftodiu Dumitru.

— Poți să le lași acolo unde sînt, Anico !... Plec eu !

— Cînd ? întrebă Anica repede, cu o ușurare pe care nu și-o putuse ascunde.

— Acum... Dacă-mi găsești o căruță, acumă chiar. Este un tren la miezul nopții.

— Dacă zici dumneata...

Anica lăsă chipiul și carabina la locul lor. Alergă să găsească o căruță.

Cînd se întoarse, Radu își spuse că a aflat-o mai repede decît se aștepta.

Ghiță își așază cartea peste caietele învelite cu hîrtie albastră, mai aruncînd ochii să-și lămurească ceva nelămurit în chestia fierului, fontei și oțelului. Anica i-o smuci din mînă, trîntind-o :

— Ci las-o încolo de carte, că tot un prost la vaci ai să rămii !

— De ce, mămuică ? întrebă copilul nedumerit, neștiindu-se vinovat cu nimic.

— Să rămii aici, să rînești baligă, fiindcă așa vrea dumnealui !

Copilul se uită la Radu, cu ochii plini de tristă mirare și cu muștrare de animal bătut.

— Dar ce i-am făcut ?

— Nu i-ai făcut nimic ! răspunse tot Anica. Ești prost, prost, un prost din care n-are să scoată nimeni nimic ! Prost ca tată-tu !... Dumnezeu să-l ierte !

Băiatul se virî într-un ungher și începu să plîngă. Cu dosul mîinii își ștergea lacrimile și Anica. Radu

îi privi din prag, 'cu valiza în mînă : acesta era fructul viermănos al hotărîrii pentru care venise !

La căruță, îl petrecu Nuța, în hainele ei de sărbătoare ; miniatura de port femeiesc în toată puterea, ca infantele lui Velasquez și Goya.

Radu Comșa puse un picior pe butucul roții să urce. Se întoarse și o ridică în brațe, o sărută pe ochi, pe obraz, pe pieptenul roz, pe părul mirosind a gaz.

Îi dădu drumul.

Spuse omului să mîne. Se mai răsuci în urmă.

Copila, în noapte, îi făcea semn de drum bun, cu mîna. O văzu, umbră mică și neagră, părăsită în noaptea adîncă și neagră.

Pe urmă îl întovărăși numai lătratul cîinilor.

CAPITOLUL III

STRIGOII

1

În două zile, Capitala se transfigurase ca după o băutură vrăjită. Îl întâmpină pe Radu Comșa într-un veșmînt festiv. Cu flori de liliac și cu ferestre deschise în lumina de cleștar a dimineții.

Trecătorii nu mai goneau alungați de grijile lor mizere.

Păreau că au ieșit în soare numai pentru plăcerea soarelui.

Mersul și gesturile nu mai aveau nimic din oste-neala singelui sleit și acru. Pluteau imponderabile. Privirile se întâlneau fără indiferența dintotdeauna. Se recunoșteau oameni care nu s-au văzut niciodată. Se înțelegeau din ochi cu o fericire complice : „Prietene, nu e așa ? O minune soarele acesta !...”

Iar femeile se prelingeau pe lîngă vitrine, cu mlădieri de feline dezmiardate.

Radu Comșa își tirî iarăși mocnit pașii prin sălile Palatului de Justiție, vînturate de curenți ; pledă cîteva procese fără însemnătate ; reluă colinda prin cartierele mărginașe.

Dar primăvara birui și aci.

Din gunoaie și din smîncuri dispăruse urîtenia trivială. Un cireș alb, plecat peste marginea unui gard, era destul să pavoazeze o înfundătură pînă ieri can-

grenată. Se căscau în lături ferestre care-au fost ferecate luni de zile, alungînd cocleala unde a hibernat mizeria.

Cerșetorii arboraseră cîrpe noi și mai puțin zdrențuite. Nechezau gloabele cotiugarelor scuturîndu-și pielea pustuloasă întinsă pe ciolane, adulmecînd cu nările în vînt cine știe ce îndepărtată înviere a pajiștilor. Îi treceau printre picioare haite de ciini fugărindu-se după o cățelușă periată, spălată și mătasoasă, scăpată dintr-o curte aristocrată, cu panglică și zurgălău la gît, ademenită de amoruri primăvăritice, ca fiica împăratului îndrăgostită de ciobanul neîmbăiat.

Radu Comșa citi pe tăblia albastră a unei străzi un nume care îi spunea ceva. Se trudi să-și amintească, lăsîndu-și pașii agale printre zăplazuri cu grădini scufundate într-o tăcere provincială. I se alătură deodată numele de alt nume și de o întîlnire.

Într-o seară, cu un an în urmă, cunoscuse un om dintre acei despre care ceilalți oameni vorbesc întotdeauna cu o superstițioasă rezervă de respect amestecat cu teamă. Un om care dezlănțuise furtuni, luptase cu legile țării, ispășise răzvrătiri în temniță.

Acum se ținea departe de foștii tovarăși. Se spunea că lucrează la o operă ce va însemna epocă, închis într-o bibliotecă, unde multe tomuri poartă omagii frățești ale celebrităților revoluționare din toată Europa.

Radu Comșa pornise întovărășindu-l pe stradă; ca să-i vorbească înfierbîntat despre prefacerile țării, despre chinul sufletesc al celor scăpați din război, despre „generația de sacrificiu“, cum se spunea atunci, și alte cuvinte mari care pluteau în aer și îi erau în vremea aceea cu deosebire scumpe. Ieronim Pacu ascultase, fără ca Radu Comșa să-i poată descifra ceva în figură, fiindcă în sfîrșitul acela ceșos

de februarie, seara era umedă și „veteranul revoluțiilor“ de odinioară își înfășurase partea de jos a obrazului într-un șal de lână; iar partea de sus, cu ochii și fruntea, o păstra ascunsă de o pălărie neagră cu boruri uriașe, adevărată pălărie de conspirator, cum mai fabrică numai Italia pentru briganzii filmelor.

În mijlocul unei fraze, Ieronim Pacu îl oprise flegmatic: „Mă ierți, tinere! Foarte interesant ceea ce spui! Dar pierd tramvaiul... Cînd vrei să continui, treci pe la mine. Îmi face plăcere, oricînd...”

Se cățăraseră pe scara tramvaiului, făcîndu-și loc cu coatele în mantaua păroasă, prin plebea remorcii.

De acolo, își aduse aminte și îi strigase, plecat peste bara platformei, strada și numărul unde să-l caute. Radu rămăsese la piciorul felinarului, dezamăgit. Faimosul „veteran al revoluțiilor“ se arătase prea puțin pasionat de gîndurile care îl munceau pe el și încă pe atîția alții, atunci...

Acum, poate îl va ajuta să se regăsească.

Își amintea strada, nu-și amintea numărul. Întrebă la o tutungerie. Vinzătoarea îl informă, serviabilă:

— Numărul 36. Pe dreapta... O casă cu vitraj. Domnul Ieronim cumpără întotdeauna tutun de la noi. Tutun de pipă!... Luați seama la ciini...

Într-adevăr, în porțiță, printre zăbrele, își arătară colții doi ciini de stîină, apărînd cu vrăjmășie patetică domeniul „veteranului revoluționar“. Descoperi un buton de sonerie. Apăsă cu timiditate. O slujnică vioaie, în strai ardelenesc, deschise, poruncind ciinilor să tacă.

Dulăii se liniștiră brusc și începură să miroase oaspetele prietenos, dînd din coadă. Slujnica îl privea drept în ochi, cu o urmă de rîs. Venise cu rîsul acesta din casă, unde probabil se întîmplase, ori povestea cineva, ceva foarte hazliu.

Radu Comșa scoase cartea de vizită, recunoscînd că deocamdată nici cîinii, nici slujnica n-au sumbră înfățișare de conspiratori.

Fata șovăi în capul scărilor, dacă să-l poștească înlăuntru ori nu.

— Adăstați să văd cie dziece duomnul ! N-aveți tiamă... Nu mușcă, numa gura ie ghie dînșii, tune-i drac, că mîncă die pomană !...

Slujnica nu intră în casă.

Merse în grădină unde, în picioare, la o masă, un bărbat în vestă de lînă cu mîneci geluia o scîndură. Radu Comșa crezuse că e un dulgher. Omul lăsă gealăul jos, se uită la cartea de vizită, se uită la Radu Comșa, care aștepta în capul scărilor. Se vede că nici numele, nici figura vizitatorului nu-i spuneau nimic.

Făcu un semn, resemnat :

— În sfîrșit !... Poștește-l, să vedem ce vrea...

Slujnica îi deschise portița grădinii și o tuli în casă, unde avea de sfîrșit rîsul.

Îndată se auziră alte glasuri de femei și un chiot de copil, în antreul cu geamlîc...

2

Ieronim Pacu nu mai păstra nimic din gravura bărboasă de pe vremuri, așa cum îl înfățișau foile muncitorești ; într-o temniță, sub o fereastră cu gratii și cu un ulcior de lut alături, sau repezindu-se, cu pieptul desfăcut, într-o barieră de baionete.

Radu Comșa văzu un moșneag robust, cu fruntea osoasă și lată, cu barba potrivită scurt și sură, ca un autentic dulgher.

Îl invită să se așeze pe banca de lemn, cu spălar. Cu un creion lat, continuă să tragă linii pe o scîn-

dură, ferind din cale un metru galben, articulat, de meseriaş.

Îşi aminti acum capul lui Comşa ; semnele lui din obraz nu se uitau uşor.

— Aşadar, ai venit ? vorbi, potrivit două scîndurele cap la cap şi trăgînd o linie. Te-am aşteptat... Unii îmi bat la uşă a doua zi... Cei mai nerăbdători ! Alţii după doi ani... Cei care ştiu să aştepte... Dar tot pe aci trec... Hehe !... La tătucu...

Se opri să reteze cu un ferăstrău îngust capătul scîndurii. Radu Comşa gîndi că, după vorbă, după privire şi toată înfăţişarea, e din neamul oamenilor cu bunătatea posacă ; oamenii care intimidează copiii şi plictisesc femeile.

— Aşaaa... Bun ! se adresa scîndurii retezate.

Pe urmă întoarse ochii verzi-cenuşii, spre musafirlul de pe bancă.

— Dragă tinere, te rog spune-mi ce te aduce la mine ! Nu lua seama la ce meşteruiesc eu aici... Cînd lucrez, ascult mai bine. Munca e neplăcută numai cînd e obligatorie.

Îşi ridică mînele vestei de lînă, dezvelind braţe musculoase şi albe. Rotunji muchiile scîndurii.

Radu Comşa pomeni seara în care l-a cunoscut, cu doi ani în urmă. Descoperi cuvinte de ironie amară, pentru a zugrăvi crud deosebirea între naivitatea avîntată cu care îi vorbise atunci şi tristeţea cu care a venit să-i vorbească astăzi.

Ca să fie mai bine înţeles povesti de la început. Satul, anii de şcoală, războiul, pînă la mizeria morală din care se ridica şi cădea atras îndărăt...

— Ştiu ! grai Ieronim Pacu, stringînd linioarele metrului după ce măsurase şi punîndu-l alături. E fenomenul fatal, de cîte ori transferul de clasă s-a făcut brutal. Rămii izolat ! Ai părăsit pe unii şi încă nu te primesc ceilalţi...

Începu să bată două scîndurele într-o stinghie îngustă, alegînd țintele dintr-o hîrtie vinată de băcănie și ținîndu-le între buze, pe cele potrivite.

Radu Comșa istorisi cum tot ce-a încercat n-a izbutit. Cele mai generoase hotărîri stau sub prăbușiri.

Ieronim Pacu potrivi atent alte două scîndurele. Acum se vedea că înjghebează pereții laterali ai unei cutii. Rosti, după ce scoase ultimul cui dintre buze :

— Știu ! Dar cel mai bun mijloc pentru a contribui la fericirea universală e ca fiecare să înceapă a și-o face pe-a lui proprie. Goethe a spus-o !...

Radu Comșa evocă amintirea epocii de îndată după război, cînd mulți ca dînsul, întorși din șanțuri, se arătaseră cu atîta însuflețire gata să-și ofere tinerețea, pentru a realiza o primenire a lumii. Suflu ce a cutreierat toate țările după vărsarea de sînge și acum pretutindeni pare că s-a înfundat în smîrcuri.

Fărăstrăul reteză alt cap de scindură. Ieronim Pacu îl ridică de jos. Scutură făina de lemn de pe miini.

— Știu ! vorbi. Sînt împrejurări cînd egoismul tău coincide cu o emoție generală. Atunci crezi că devii martir pentru un bine general !... De fapt, nu săvîrsești decît ceea ce îți dictează acest egoism. O emoție generală nu ajunge pentru a face o revoluție. Unele țări sînt coapte pentru o revoluție, altele nu. Tot așa și unii oameni pentru eroism — și alții nu.

— Unul cite unul — continuă Radu Comșa — au renunțat. Mulți nici n-ar vrea să-și amintească ce-au hotărît odată. Li se par copilării fără urmare. Exaltările unei nopți, sub impresia alcoolului, de care a doua zi roșești.

Ieronim Pacu tăie două stinghii subțiri, le netezi, bătînd un fund la cutie.

— Știu ! E o regulă generală ca existența agitată a martirilor să sfârșească în pacea confortabilă a sinecurelor.

Și acum Radu Comșa se găsește într-o izolare de-săvârșită. De unde a plecat, nu se mai poate întoarce. Toate drumurile i s-au închis înainte și înapoi. Spovădui ce i s-a întâmplat în satul Hirtoape.

— Știu ! dovedi că știe și de astă dată, monoton și nesurprins de nimic, Ieronim Pacu, alegînd un lemn rotund și trăgînd cu creionul semnul unei roțițe. Am spus adineauri că acesta e riscul transferului de clasă, prea brutal !... Cînd un individ evadează dintr-o clasă și nu s-a situat încă temeinic în alta, are motive să se dezoleze... Constată în jurul lui o de-săvârșită indiferență !... O natură mută, tovarăși cu care legăturile sînt numai exterioare ; aceasta este marea solitudine socială ! Aceasta cred că e suferința dumitale...

Radu Comșa mărturisi că la această suferință caută astăzi un leac... Un sfat. Sînt alții care vor fi trecut și dinșii pe aci.

Scepticul și preaîmpăcatul veteran al revoluțiilor tăcu un timp, pînă ce isprăvi patru roțițe. Începu să le dea găuri cu un burghiu.

— Inteligența n-are nevoie de complici ! declară laconic și continuă să sfredească găurile, suflînd ca să împrăstie tărițele de lemn.

Cînd sfîrși, ridică ochii la o cușcă atîrnată deasupra, în creanga mărului înflorit. Îndreptă o cupă de porțelan și muștră sticlețele dinlăuntru.

— Iarăși ți-ai vărsat apa ?... Acum rabdă, fiule, pînă și-o aduce aminte de tine Veronica !...

Radu Comșa crezu că Ieronim Pacu l-a uitat, cum uitase Veronica sticlețele.

Unchiasul răsuci între degete o spirală de geluitură, cu miros plăcut și umed de brad.

Dar Ieronim Pacu nu-l uitase. Își dădu uneltele la o parte :

— O clipă numai și am terminat !...

Așeză osii de lemn în roțițe, prinse cutia deasupra : pe masă apăru un cărucior de copil.

— Pentru nepotu-meu ! lămuri. Cam rudimentar, dar în definitiv plăcerea a fost pentru mine să i-l lucrez !... Pentru plăcerea lui se poate cumpăra altul de fabrică, perfecționat și mai arătos.

Își scutură praful de lemn și așchiile de pe vesta de lână. Se rezemă de masă, cu spatele spre căruciorul alb și cu fața la Comșa. Ca un lucrător care și-a sfârșit treaba și are acum vreme de palavre, aprinse o pipă scurtă.

— Și ai venit, așadar, la mine, cum fac toți ! Ia să mai trec pe la moșneag !... El trebuie să aibă pregătită vreo soluție... În tinerețe a fost și el frământat de cele ce mă frământă pe mine. Trebuie să aibă vreun leac pentru a-mi ogoi amarul cu dulceața cofeturilor sale serafice... Mărturisește dacă de fapt nu te-a îndemnat să vii la mine, aceasta ?

Ieronim Pacu zîmbi cu ironică indulgență pentru această faimă de rebel și pentru rolul lui de duhovnic.

— Cunoști un cuvînt al lui Rouget de l'Isle¹, tinere Comșa ? „*Ça va mal, on chante Marseillaise !*”² spunea la bătrînețe în zilele revoluției din iulie. Nu sînt ca moșneagul Rouget de l'Isle !... De cîte ori aud cîntînd *Marsilieza*, nu ciulesc urechea cum fac caii de circ cînd au ajuns la saca și trec pe lîngă o fanfară... Dar nici nu spun că *ça va mal !*... Spun numai că tinerețea trebuie să cunoască și aceasta. Să treci și pe aci. Să te muște puțin viața !... Unele fructe sînt mai gustoase, cînd au fost ciugulite de păsări.

¹ Rouget de l'Isle (1760—1836) — ofițer francez, autorul *Marselezel*.

² Merge prost, se cîntă *Marseleza !* (Fr.)

Tinerețea nu cunoaște fericirea îndoielii... Crede că lumea a fost creată ca să fie dărîmată și reconstituită după o nouă sinteză. Crezi în idei! Te oferi să mori pentru ele!... Dar ideile nu sînt nici bune, nici rele, prin ele însele. Depind numai de emoția care le animează. Și temperamentul tău decide soarta lor! Mai tîrziu abia descoperi tragicul dintre ideea pe care ți-ai făcut-o despre tine și realitate... ai ancorat la liman după toate naufragiile... Îmi vorbești de fericirea generală? Dar, tinere, fericirea n-o putem da nimănui cu de-a sila. Dacă n-o vrea, nu-i trebuie!

Ieronim Pacu pîcii din luleaua scurtă. Privi în gol. Pe urmă, se mișcă să așeze bucata de zahăr între gratiile cuștii, de unde sticletele o rostogolise ciugulind.

Se întoarse spre Comșa, privindu-l cu ochii buni:

— Uite, cu acest sticlete sînt foarte bun prieten. Nu e așa, Stik, că sîntem foarte buni prieteni?

Pasărea pestriță piui, scuturîndu-și aripile și rostogolind cu o lovitură de plisc, din nou, cubul de zahăr. Ieronim Pacu îl dojeni, iar drept pedeapsă îi lăsă zahărul în cojile de semințe și în murdărie. Continuă:

— Pe acest amic îl văd într-o zi zburlit și supărat, nevoie mare!... Nu se atinsese de cînepa lui, nici de zahăr, nici de apă... Gogea ca o victimă a infamei reacțiuni încarcerată într-o fortăreață politică: Bastilia, Vaț sau Petropavlovsk... Și îmi vine deodată un gînd: „Bine, moșneag caraghios și incorigibil revoluționar! Tu, care ai făcut atîta scandal pentru libertate, cum poți ține captivă o nevinovată pasăre care a fost creată să se zbenguie în tufișul grădinilor și să țiuiască în libertate, cît o ține gura?” Aceasta mi-am spus-o și m-a cuprins o mare rușine pentru asemenea inconsecvență, pe care n-o obser-

vasem pînă atunci... Deschid cușca, să-i dau libertatea, adică fericirea... Ca un imbecil, la început nici nu voia să iasă! L-am scos cu de-a sila. A trebuit să-l alung!... Zboară pe-o creangă, de aci pe acoperiș, pe coș. Nu-i venea să creadă. În sfîrșit dispăre. Îl salut: „Adio, fiule! Și poartă-ți libertatea sănătos!” Pe urmă îmi văd de lucru, frecîndu-mi mîinile, cu conștiința împăcată că am săvîrșit o faptă bună!... La masă, povestesc noră-mi fapta mea caritabilă — eu cu dînsa stau: fiu-meu a murit în război! Cu dînsa și cu nepotu-meu. Îi auzi?..

Ieronim Pacu se opri să asculte glasul copilului și al nurorii, în antreul cu geamlîc.

Zimbi, ca un adevărat și simplu bunic.

— Noră-mea, mai realistă — ca toate femeile — se arată mai puțin entuziasmată de bravura mea, decît mă așteptam. Zice: „Ai făcut rău, tată... Are să dea peste el vreo pisică.” Mi-a stricat toată bucuria... Cînd citeam, îmi fugeau ochii de pe rînduri... Mă frămînta mereu remușcarea: „Moșneag nebun ce ești, așa ai înțeles tu să faci fericirea unei vietăți care venea atît de delicat să-ți ciupească în palmă semințele? La aceasta ți-a folosit toată înțelepciunea, învățată din cărți și din experiență?...” Toată ziua am fost indispus... Nu se prindea lucrul de mine. Am pornit-o în oraș. M-am întors posac. În prag, seara, mă întîmpină nepotu-meu cu glasul tăiat de emoție: „Bunicule, s-a întors sticletele înapoi!” Am alergat să văd minunea... Sticletele ciugulea liniștit din semințe... Și văd pisica vecinului, pe acoperișul bucătăriei, cu ochii sticlind. Îl pîndea încă... Mai cuminte sticletele ca mine!... Și te gîndești cu cîtă nedreptate se spune că nu există cap mai sec ca al sticletelui!... Dragă tinere, nici fericirea individuală a aproapelui, nici cea general-socială, nu stă în puterea noastră să o procurăm. Fie-

care viață e delimitată de un cerc invizibil, ca cel tras de vrăjitori la sălbatici, peste care omul nu poate pași... N-ai drept să-l împingi spre necunoscutul unde nici tu nu știi ce-l așteaptă !...

Ieronim Pacu scutură pipa și își netezi, cu latul palmei, fruntea osoasă și pleasă, cu un gest rămas de bună seamă din vremurile când avea chică de conspirator.

— Aud că circulă pe socoteala mea tot soiul de basme... Că stau închis și lucrez la o „operă capitală”. În fine, tot soiul de asemenea fantasmagorii. Tinere Comșa, toate acestea sînt născociri. Aș spune : calomnii ! Am un nepot. Am datoria să-l cresc și să-l fac om întreg, să-i pregătesc fericirea lui individuală. Aceasta încerc !... Nici nu rîvnesc la altceva. Am început să urăsc și sfinții, martirii, eroii... Sînt pacostea omenirii !... Aceștia nu cunosc ce înseamnă îndoiala. De aceea sînt rigizi, inumani și nu surîd niciodată. Certitudinea e severă și intolerantă ! Viața sfinților și a eroilor e foarte frumoasă în cărți. Dar nu se amintește oare, chiar în acele cărți, că bunăoară după moartea unui om de sfințenia sfintului Francisc din Assisi, oamenii s-au ucis deasupra sicriului, ca să-și smulgă unul altuia cadavrul ? Gîndește puțin la tilcîl unui asemenea deznodămînt... Le amintește toate acestea mai deunăzi, nu mai țin minte ce scriitor tînăr, într-o carte !... Și, ca să mă întorc la mine... Ce-am făcut, ce-am trăit, ce nădejdi ale altora am dezamăgit, nu importă !... Nici nu-mi pasă și nici nu vreau să mă socot renegat !... Animalul nu poate evada din real în ficțiune, fiindcă n-are imaginație. Omul însă cunoaște această evadare, în ideal, în dorință, în artă, în socialism, în revoluție, în iubire, în nemurire... Imaginația îi creează alte realități. Mi-a creat și mie ! Am crezut în ele ! Mă dezinteresează acum ! Dacă mi-ar mai fi

îngăduit să folosesc limbajul de altădată, aş spune că la sfîrşitul vieţii priveşti la închipuirile tale de odinioară, ca la fluturii prizonieri într-un bloc de gheaţă... Sînt morţi, congelaţi, şi totuşi numai moartea şi gheaţa îi mai conservă... Dacă suflă deasupra, să topeşti peretele de gheaţă, nu mai rămîne decît un mototol, o vîscozitate... Revoluţie ! Am crezut şi eu că aveam vocaţia revoluţiilor. Dar ce-a rămas din anii de-atunci ? O legendă şi un pensionar al legendei... Îmi pare că vorbesc prostii... Mă ispiteşte din nou limbajul foiletoanelor... Acum, te rog, să mă ierţi ! Mă aşteaptă nepotu-meu să-i duc acest vehicul primitiv...

Ieronim Pacu scutură pipa pe marginea mesei, o puse în buzunarul vestei de lînă şi îl întovărăşi pe Radu Comşa pînă la portiţă, ducînd în mină căruciorul de scînduri.

În uşa verandei apăru un copil cu şorţ alb. Cînd văzu jucăria, ridică minile în sus de bucurie :

— Bunicule !... Dă-l mai repede, bunicule...

O doamnă cu părul spic lăsă lucrul alături, fericită de fericirea copilului. Radu Comşa trecu pe lîngă fereastra deschisă, unde se vedea un perete întreg, îmbrăcat în rafturi de cărţi : poate tomurile cu omagiul faimoşilor revoluţionari din Europa, care au ajuns şi ei pensionarii legendelor, dacă nu cumva mai rău.

- 3 -

„E un moşneag nerod. S-a zaharisit !” îşi repeta Radu Comşa, întorcîndu-se pe strada cu grădini provinciale, unde nu străbătea Iarma Capitalei şi unde o pisică traversa în vîrfurile labelor fără nici o grabă fiindcă vehiculele se rătăceau arar pe aci.

„Moșneag zaharisit, dar nu inofensiv! gîndi Comșa mai departe, traversînd și el fără nici o grabă strada tihniță. Moșneag zaharisit, dar primejdios, ca un medic la care te duci să-ți dea un elixir întăritor și el îți picură cu lingurița otrava scepticismului și renunțărilor și capitulărilor sale. La urmă, întrucît se deosebește oare de Alexandru Vardaru? Amîndoi îți aruncă aproape aceleași concluzii, să te strivească sub ele ca sub lespezile de mormînt. Cu deosebirea doar că în Vardaru vorbește spiritul, egoismul și interesul de clasă — e consecvent cu el însuși — așa va fi gîndit și cînd era de douăzeci de ani!... Pe cînd acest sfătos pensionar al legendelor și revoluțiilor își reneagă tot ce-a însemnat rațiunea de existență a tinereții lui, cu aforisme de cel mai flegmatic cinism. Știu!... știu!... știu!... Toate pretinde că le știe și te lasă să pleci de la el cu o cocleală în gură! Cum să-ți găsești reazăm, călăuză, îndreptar, într-o țară unde și faimoșii veterani ai legendelor și revoluțiilor capitulează? Unde poartă ei grija să sune a doua demobilizare! Întoarceți-vă la vatră! N-a fost să fie nimic!... Ah, cum aș fi vrut să-l văd față cu Vasile Mogrea, să-l scuture el!... Spectacolul mi-ar fi răzbunat toată cocleala aceasta din gură...”

Radu Comșa păși agale de pe o stradă pe altă stradă de-o tihnă tot așa de molesită. Înserarea cobora albastră. Becurile nu se aprinseseră.

Era ceasul cînd aerul primăverii e dureros și oamenii pășesc extenuați, după o risipă de desfătare prea mare.

Perechile treceau la braț, în haine de culori deschise, cu mersul languros, cătîndu-și în ochi. Glasurile șoptite aveau mlădieri de suspin. Buzele multora erau atît de aproape, încît știai că acuși, în casă ori într-un colț mai umbrit, vor sfîrși în sărut.

O femeie îl privi venind, cu un suris de îmbiere, căci Radu Comșa era înalt și zvelt încă. Dar când îi văzu cicatricele din obraz, întoarse capul și traversă pe celălalt trotuar.

Ajunse la capul Podului. Trăsurile și automobilele se întorceau de la Șosea, alene. Unii își uitaseră brațul după mijlocul femeilor. Ochii nu vedeau strada; privirea trecea peste oameni, peste arbori și ziduri, cu nălucirea altor priveliști rămasă în pupilă. Liceeni în culorile vărgate ale echipelor, cu genunchii goi, veneau în cete gălăgioase de la cimpurile de sport.

Într-o trăsură trecu Zoe Vesbianu, cu un tinar în pardesiu cenușiu și pălărie moale. Își uitase degetele în mîna lui. Nu întoarse capul cînd Radu Comșa salută. Nu-l recunoscuse.

Pe urmă, chiar pe lîngă bordura trotuarului, filă alt automobil, de roșul singelui închegat, condus de Luminița, plecată pe volan. Alături, o nursă¹, cu bonetă de dantelă albă, ținea un copil pe brațe. Radu Comșa strînse pumnii în fundul buzunarelor, pînă cînd unghiile se înfipseră dureros în carne.

Străbătu Calea Victoriei printre mulțimea înaintînd în pas de menuet, în începutul vioriu de înnoptare, cînd becurile și vitrinele răsfiră lumini încă prea timpurii.

Observă că aproape nici un trecător nu e singur: un bărbat, o femeie; o femeie, un copil; doi prieteni, două femei...

Primăvara nu-i lasă să se închidă în singurătatea lor ostilă dintotdeauna. Bucuria fără pricină se cere împărtășită; fiecare caută un prieten, un necunoscut, să devină confident, un braț în care să se reazămă cald. Mulți desigur vor trece peste o săptă-

¹ Nursă — dădăcă.

mină cu indiferență și plictiseală, unii pe lângă alții. Acum se simțeau atrași de puteri tainice, se descopereau mai buni, își găseau unul altuia farmec pe care nu l-au cunoscut și de care se vor mira miine, cu pudică rușinare că și l-au putut atribui reciproc într-o inexplicabilă amăgire.

Radu Comșa grăbea pe marginea trotuarului, atins de roți, improșcat de strigătul birjarilor și insultat de interjecțiile agresive ale claxoanelor.

Pe bulevard se opri din mers. I s-a părut că l-au privit, sleiți și indiferenți, ochii cuiva, cunoscuți. Da ! Ochii lui Titel Iliescu. Era rezemat de bara unei vitrine și poate că îl privise fără să-l vadă.

Cu barba de trei zile, cu gulerul neschimbat, cu pleoapele grele, se cunoștea că s-a oprit acolo fără să știe de ce, așteptînd nu știa pe cine. Radu Comșa se rezemă și dînsul, alături, pe bara de alamă. Celălalt îi făcu loc fără să-l observe, cu gîndul absorbit aiurea.

Acum se poate lămuri la ce privește. Radu se înșelase cînd crezuse că ochii aceia s-au oprit asupra lui, că l-au văzut.

Titel Iliescu se opri pentru altceva.

Privea un ciine, întins la intrarea unui gang, lîngîndu-și pielea roșie, mîncată de riie.

Din cînd în cînd, ciinele se odihnea, clăntănind din dinți și tremurînd. Pe urmă începea altă porțiune de piele, strîns numai în mizeria lui, fără să ridice privirea la trecători. Un rîndaș, cu șorț albastru, îl izbi cu piciorul intrînd în gang. Ciinele fugi grebănos și șchiop, sub o vitrină. Se întoarse, cînd socoti că primejdia a trecut. Se simțea în gura gangului, la un adăpost al său, cucerit, unde revenea cu încăpăținare, cerșind cu ochii lacrimoși să fie lăsat în pace.

Era atita mizerie tragică în înfățișarea animalului lingîndu-și rănilor dezgolite de păr, pînă la carnea vie și dezgustătoare, încît lui Radu Comșa îi fu mai multă milă de cîine, decît de fostul prieten care, în această seară voluptoasă de primăvară, nu găsea altceva pe ce să-și odihnească privirea.

Îi prinse brațul. Titel Iliescu ridică ochii opaci. Tresări în el numai un început de surpriză, îndată împotmolit.

— Privești și tu ? întrebă lînced, fără mirare, ca și cum s-ar fi despărțit de ieri, nu de atîția ani.

Și îndată se hotărî cu energie :

— Hai să bem un sprîț !

'Alături se afla o bodegă. Titel Iliescu intră înainte. Arată energie doar cit comandă o sticlă de vin ; nerăbdare doar pînă băiatul o desfundă. Dădu pe gît două pahare, unul după altul. Întinse o hîrtie băiatului.

— Ia de la prăvălia de-alături un guler moale 37 ! Repede, pînă nu se închide...

Pe urmă turnă alt pahar. Îl goli. Se răsuci pe scaun, rezemîndu-se cu creștetul în perete și privind țintă rafturile cu sticle.

Băiatul aduse gulerul învelit în hîrtie subțire. Titel Iliescu îl virî în buzunar, fără să-l desfacă și să se uite la el. Sorbi alt pahar. Nu-și șterse buzele ude. Făcu semn mut cu degetul băiatului să schimbe altă sticlă.

Radu Comșa nu-și putea desprinde ochii de la prieten, cu senzația de groază a unui om care asistă de pe mal la înecul altui om.

Nu mai rămăsese nimic din chipul cu trăsături fine, din ochii cu lumina glumeață, bună, iertătoare. Un obraz puhăvit, cu pungi tumefiate sub pleoape, cu vinișoare vinete străbătînd pielea. Și mușenia aceasta, indiferentă și absentă !

— Tu nu bei ? trăgăni cleios prietenul. Bea ! Eu abia după două sticle încep să simt că trăiesc... Nu-mai după două...

Aprinse o țigară. O zvîrli. Era umedă. Ceru alt pachet.

Cînd aprinse, uită chibritul în mîină pînă ce-și arse degetele.

Îl aruncă, fără să tresară, ca și cum pielea fusese insensibilă flăcării. Fumă cu țigara spînzurată în colțul buzelor și cartonul lipit pe buza de jos.

— Titel !... începu Comșa.

— Hm ? mormăi prietenul cu gura închisă, umplînd amîndouă paharele deșarte și întorcîndu-se să privească rafturile cu sticle.

— Ascultă, Titel !...

Titel Iliescu ascultă cu ochii la dulapul cu butelii, unde se afla lipită o foaie albă, scrisă cu coada condeiului : *A sosit vin de Drăgășani*. Numără literele. A, una ; s, două ; o, trei ; s, patru. Total nouăsprezece... Nu, douăzeci și unu... Nu, douăzeci ! Douăzeci ; cu soț ! Atunci mîine are să cîștige... „Trebuie să se sfîrșească ghina !” Titel Iliescu juca la club, cînd nu bea. Și număra literele firmelor, titlurile gazetelor, totaliza numărul birjelor și taximetrelor, să verifice dacă sînt divizibile prin doi. Atunci era semn bun : avea să intre în venă. Numerele cu soț îi purtau noroc ; cele neperechi prevesteau pasele negre.

Comșa vorbea înainte...

— Ești nostim, Radu Comșa ! Știi că ești nostim ?... Eu cînd beau, tac !

Începu să numere îndată literele din numele lui Radu Comșa : R, una ; a, două ; d, trei.. total nouă litere. Nume cu ghinion. Turnă din nou în pahare.

— Bea, Radu Comșa !... Aceasta nu înșală nici-odată !..

Radu Comșa era nemincat, nu era deprins cu vinul; simți un adaos de viață în vine și o înduioșare generală, pentru prieten, pentru băiatul care servea, pentru patronul care tăia felii de șuncă, pentru el, pentru toată viața.

Uitase de veteranul legendelor și revoluțiilor. Dispăruse din gură cocleala aforismelor sale.

Titel Iliescu deșerta paharul. Turna altul. Se întorcea să termine un calcul complicat: întâi numărul rafturilor, pe urmă numărul sticlelor din fiecare raft, pe urmă totalul general împărțit prin doi.

Radu Comșa văzu că unghiile prietenului sînt netăiate, cu negru dedesubt; avea un buton la mîșetă de-un fel și la cealaltă unul altfel; cămașa fină, dar murdară; hainele arse de țigară...

— Ascultă, Titel!... continuă Comșa să povestească în sfîrșit unui suflet ceea ce purta în el de zile și zile... Ascultă...

— Radu Comșa, Radule!... Războiul a făcut și altfel de infirmii. Invalizi care nu se văd. N-au rănilile afară.. Apropie paharul! Ciocnește și taci! Eu cînd beau, tac!... Beau mult și tac întotdeauna!...

Bău, turnă și iar tăcu.

La mijlocul nopții, obloanele se lăsară cu vuiet; patronul își ceru iertare că închide. Ieșiră, plecîndu-se pe ușa cu jumătate din tăblia de fier coborîtă.

Radu Comșa vedea oamenii clătîindu-se straniu, apropiindu-se și dispărînd. Dar simțea o fericire necunoscută. Titel Iliescu îi prinse brațul.

— Acum nu te las, Radu Comșa! Mergi cu mine...

Radu Comșa nu întrebă unde. Mergea oriunde. Se rezemă cu mîna de un perete, cît prietenul îi dăduse drumul să oprească un birjar.

Zidul cu patru etaje îi păru că se clatină sub mină și se surpă, ca un decor de carton.

Rise singur de această senzație. Pe urmă se uită împrejur rușinat, să descopere dacă nu l-a auzit cineva rîzînd singur.

— Mergi cu mine ! îl împinse Titel Iliescu în trăsură.

— Unde ?...

— Ce-ți pasă !

— Știi că ești nostim !

— Taci !... Mergem să continuăm și să tac !...

Așadar, la cabaret voia să-l ducă ? Abia acum a înțeles. N-a mai fost la cabaret de ani. De altfel, de cîte ori a călcat el într-un cabaret ?... Trăsura rătăcește pe străzi, se încrucișează cu altele, îi inundă o clipă farurile automobilelor. Nu mai ajung ? N-a crezut niciodată că Bucureștiul e atît de nesfîrșit... Au ajuns !.. Portarul îl salută pe Titel Iliescu familiar, ca pe-un client cunoscut... Și garderobiera la fel... Nu, șampanie nu bea ! Tot vin... Titel Iliescu face semne mute chelnerilor. Îl servesc toți, fără să mai aștepte comanda. Știu ce înseamnă fiecare gest.

Dansează o femeie goală, numai cu două cupe de metal la sîni și o cingătoare tot de metal, la mijloc.

Are părul negru-albăstriu, retezat liniar pe ochi ; ochii lungiți ca basoreliefurile egiptene. Face, din cînd în cînd, semn cu privirea lui Titel, să-i arate că l-a văzut. Toate îl cunosc... Chelnerul întreabă la ureche dacă să servească o sticlă la masa unde e domnișoara Yvonne și alta la masa unde e domnișoara Katuska.

Titel Iliescu dă din cap : „Bine !.. Să servească și să-l lase în pace !” Apoi dispare. Unde stă atît ? Radu Comșa își toarnă singur acum. Privește cu un suris de beatitudine alt număr din program. O pereche. Se învîrt fiindcă într-adevăr dansează, ori fiindcă toate îi joacă acum înaintea ochilor ? Radu fixează un punct din cortina ridicată. Punctul nu se

mișcă. Dar mesele de jos ondulează. S-a întors Titel... E bărbierit și cu guler curat. Acum, abia acum Radu Comșa a înțeles ce destinație avea gulerul cumpărat la bodegă. Desigur se afla aci și un coafor. Îi e milă de fostul prieten. Ar vrea să-i spună cuvinte bune, care să-i îmblânzească durerea ascunsă, cine știe ce durere... Dar celălalt toarnă, bea și tace! E cu spatele întors la sală. A venit dansatoarea cea goală. E acum într-o toaletă argintie, cu flori verzi ca algele de mare împletite pe trupul unei înecate. Îl dezmierdă pe Titel sub bărbie; își face loc pe genunchii lui.

El își întoarce capul plictisit, îi trece mîna peste umăr, ca să apuce paharul.

— Bețiv! Ești un bețiv scîrbos! îl dojenește dansatoarea înfășurată în alge.

— Sînt un bețiv scîrbos!... recunoaște Titel Iliescu, fără să i se clintească un mușchi din obrazul buhăit, cu pleoapele pe jumătate închise. Da! Sînt un bețiv scîrbos. Ei, și ?...

Femeia se uită pe urmă la Radu :

— Și prietenul tău ?... Desigur tot un bețiv! Păcat de el... Ce are la obraz? Numai cu oameni de aceștia umbli...

Titel Iliescu întinde mîna după sticlă. Își toarnă.

— Ei, și ? Păcat de prietenul meu... Păcat de mine. Ce-ți pasă? Nu mai vorbi atît. Lasă-mă în toanele mele. Eu cînd beau, tac!...

— Bețiv scîrbos! îl muștră încă o dată femeia cu o ultimă mîngîiere pe bărbie, trecînd la altă masă, unde a invitat-o discret un chelner.

Radu Comșa a recunoscut acolo pe generalul Pol Vardaru.

Unchiul Luminiței e în haine civile. Și e cu un comandor de marină. Poartă monoclu în arcada sprîncenei, părul e alb cu desăvîrșire, dar pare cel mai

jovial și satisfăcut om, așa cum se află acum, înconjurat de femei.

Erau trei ; cu dansatoarea s-au făcut patru.

L-a recunoscut și generalul Vardaru. Îl cheamă.

— Titel, numai o clipă, mă ierți ? Mă cheamă.

Titel Iliescu face un semn indiferent cu mîna :

— Ei și, ce mare problemă ? Poți să pleci, poți să rămii. Mi-e perfect egal. Eu beau singur și tac...

Radu Comșa își adună toată voința să meargă drept. A răsturnat un scaun. Se întoarce să-l așeze, dar i-a luat un picolo înainte. Se învîrte toată sala. Mesele se depărtează, îi fug înainte : cînd merge, piciorul depășește distanța pe care o calculase. Jazbandul urlă. Perechile se răsucesc cu viteza sfîrzelor. Toate acestea îl amețesc mai anapoda decît vinul... A ajuns. Cade pe-un scaun. Pavel Vardaru îi întinde un pahar de șampanie. Apoi îi prezintă tovarășii de masă. Toți sînt oameni simpatici. Radu Comșa ar putea să jure pentru toți că sînt oameni fără pereche ! Și generalul Vardaru și comandorul de vas care vorbește femeilor ca într-o tavernă de port, cu vorbe pe șleau și cu înjurături teribile. Femeile fac haz, privindu-l cu o poftă rea, ațîțată, în ochi.

— Bătrîn pirat ! i se adresează generalul la fiecare început de frază.

Piratul s-a ridicat să prindă o femeie și să încheie o socoteală veche, se vede. Dar nu ajunge pînă la ea. Se leagănă dublu, ca pe-un vas bîntuit de îndoită furtună : rului și tangaj.

A renunțat și revine turnînd o înjurătură de matrod care despică în două catapeteasma cabaretului.

— De la Barcelona o cunosc, prora și catargul ei de cătea !...

— Bătrîn pirat ! îl bate generalul Vardaru cu palma pe umăr, plin de admirație protectoare.

Femeile chicotesc artificial, din obligațiile contractului, ca figurantele pe scenă. Una a pus în capul lui Pol Vardaru o pălărie cu pene. Generalul schițează, cu pălăria de indian, un început din dansul scalpului. Ce societate veselă ! Radu Comșa n-a văzut niciodată atîta veselie... Pol Vardaru își amintește de el, își scoate monoclul, privindu-i cu dezaprobare cicatricea gurii. A gîndit ceva ?... Și-a adus poate aminte de buzele lui Radu Comșa, de odaliscă. Dar n-a rostit nici un cuvînt. Își așază monoclul la ochi și luptă cu o femeie care-l scotocește în buzunar. E prins într-o plasă de serpentine. Cînd mișcă mîna foșnesc benzile de hîrtie, tîrîie scrumiere, răstoarnă ceștile de cafea.

Toată sala e numai panglici de serpentine, verzi, galbene, roșii, agățate în candelabre, legănînd o plasă mișcătoare între mese.

— Bătrîn pirat !

Bătrînul pirat hohotește cu glas detunat, care acolo, pe mare, va fi acoperind desigur vuietul elicei. Povestește o anecdotă, firește din Marsilia. Ține pe fiecare genunchi cîte o femeie. Una îi zbirlește părul. Cealaltă se chinuie să prindă în ochi monoclul lui Vardaru. Toți rîd. Toate rîd. Toți și toate vorbesc deodată. Pe el l-au uitat.

Radu Comșa se ridică sprijinindu-se de spătarul scaunului. Își ia noapte bună !... Pășește în zig-zag și ride. A nimerit la altă masă, tirînd după el o trenă de serpentine... Își cere iertare și ride. Domni de la masă și femeia întorc capul. Risul lui Comșa îi strîmbă prea dezgustător obrazul. Dar el ride. Acum de nimic și de nimeni nu-i pasă ! Toți sînt niște cămeni admirabili !... Între dinșii uiți tot, uiți toate ! Și viii, și morții... Titel Iliescu e tot acolo. El singur nu ride. Toarnă, tace și bea... Îi toarnă și lui.

Ochii lui Titel Iliescu sint cenușii acum. A alungat altă femeie care-a venit să se așeze la masa lui. Să-l lase singur ! El cînd bea, tace ! A început numai de două ori să spună ceva și s-a oprit.

O dată :

— Radu Comșa, socotelile mele sint făcute. Mai am bani pentru un an... *Faites vos jeux !*¹ Pe urmă ?... *Rien ne va plus !*².

Sfîrșește cu un gest de retezare, privind o bandă de serpentină legănîndu-se în candelabrul din mijloc, pînă ce s-a înfășurat în jurul unei perechi de dansatori și s-a rupt. Poate se gîndea la cîrciumile unde se va tîri ; poate la alt sfîrșit, vorbi fără să se uite în ochii celuiilalt :

— Radu Comșa... Tu știi ?... Am vrut de multe ori să te caut. Pe urmă m-am gîndit că e mai bine așa... Radu Comșa, îți mai amintești de prietena ta, Zoe ? Zoe Vesbianu ?... Pe Zoe Racliș am iubit-o !... E foarte de mult... Acum nu-mi mai pasă. A fost a mea, după ce-a fost și a ta, și a altora. După ce a fost a tuturor ! Acum nu-mi mai pasă...

Sorbi paharul încet, ca o otravă ucigașă, dar fără de preț.

Tîrziu, adăugă ca pentru el :

— Cînd se încovoiaie sub dezmierdarea mîinii, e acum ca o panteră care se ghemuiește să sfîșie... Eu am iubit altă Zoe !... -Pe aceea n-are s-o cunoască nimeni. Am omorît-o pe una în cealaltă... Radu Comșa, întinde paharul ! Eu cînd beau, tac !... Acesta nu înșală niciodată, Radu Comșa, s-o știi de la mine.

A rezemat tîmpla în palmă. A închis ochii să se sustragă de la spectacolul sălii.

Pleoapele au coborît încet cortina peste ultimul act unde eroina a murit.

¹ Faceți jocurile ! (Fr.)

² Nimic nu mai cade ! (Fr.)

Apoi s-a scuturat cu o tresărire, ridicînd paharul :
— De aceea, cînd beau, tac ! Tăcerea e singurul mijloc de a nu spune prostii...

De aci înainte, Radu Comşa nu-şi mai aminteşte cum au trecut ceasurile. Jazbandul şi orchestra violurilor se alternau, cadenţînd turmentarea în spasmi epileptice. Oamenii aveau ochii păienjeniţi, femeile părul lipit, cu undulaţiile desfăcute. Numai chelnerii circulau corecţi, ca dresorii într-un circ de fiare dezlănţuite, veghind la dorinţa tuturor, în fracurile negre, cu pieptii cămăşilor coşcoviţi.

Un alcoolic precoce, la spatele lor, repeta aceeaşi obsesie de examen, în urechile chelnerilor cînd strigau comanda, în faţa muzicanţilor, parodiind tactul :

— *Est vulgus cupidus voluptatum et si eodem princeps trahit.*¹

Umbla prin sală, cu paharul în mină, împleticindu-se :

— *Quidquid oritur quolecumque est, causam habeat natura...*²

Titel Iliescu răsucea gîtul sticlei în răcitoare, cu fălcile încleştate, cu ţigara lipită de buza de jos.

— Bea, Radu Comşa !... Acuşi se face ziuă şi n-avem timp !

Gîndurile lui Radu Comşa se împleticeau în convulsii neisprăvite. Un gînd se amesteca neaşteptat cu altul, îşi pierdea urma. Totul apărea acum în afară de orice logică, absurd şi totuşi plăcut.

Dispăruse noţiunea zilei de mîine, se simplifica tot, se urzeau din ceaţă hotărîri brusce şi eroice, a căror

¹ Mulţimea e lacomă de plăceri chiar cînd îşi primejduieşte conducătorul. (Lat.).

² Tot ce se naşte şi tot ce există are cauze naturale... (lat.).

împlinire îi pare acum cel mai ușor lucru din lume. Pe urmă, îl cuprinse din nou mila pentru prietenul care tăcea și bea. Titel cel cu ochii buni și atotdeauna de altădată ; cel care povestea atât de încântător !... Și Zoe... Cine-ar fi crezut ?... Toată viața e plină de taine. A văzut-o astăzi... Cu un tânăr cu mutra pudrată ; o pușlama de dancing, desigur. Și cu alții a văzut-o, altă dată. Întotdeauna cu altul ! Iar acesta de aci stă, tace și bea.

S-a ridicat să-l sărute îmbălat, pe frunte.

Titel Iliescu îl privi sever :

— Stai liniștit și bea !

Alcoolicul, ajuns la masa lui Vardaru, închina comandorului de vas :

— *Sic navis venerunt...*¹ Nu ! Pardon ! *Barbari nostros navibus egredi prohibebant...*²

Rîsul bătrînului pirat acoperi explozia tobei de jazzband.

Acum toate se învîrt. Se scufundă într-o ceață. Dacă mai stă încă o clipă, are să cadă jos.

Cu o ultimă încordare a voinței, Radu Comșa se roagă :

— Titel, mă înăbuș... Să ieșim... d-a... d-aici...

Titel Iliescu privește fix numărul de la garderobă pe care l-a pus pe masă : 17, $1 + 7 = 8$, soț, soț înseamnă că se schimbă ghina.

La ușă, îi petrece alcoolicul sughițînd :

— Hîc !... Pardon ! *Magis mirari se aiebat quod non iam in Asia essent...*³

¹ Astfel sosiră corăbiile... (lat.).

² Barbarii îi împiedicau pe ai noștri să coboare de pe corăbiile... (lat.).

³ Spunea că se miră îndeosebi de faptul că în momentul acela ei nu se află în Asia... (lat.).

Afară șoferii deschid portierele mașinilor, licitându-se :

— Aci ! Liber, conașule !... Liber...

— Mergi cu mine ! hotărî cu autoritate Titel Iliescu. Mișcarea îți face bine !...

Și sever, cu muștrare și compătimire :

— Nu știi să bei !...

Radu Comșa își dă toate silințele să calce drept. Strada șalupează. E acum o stradă dintr-un tablou dinamist : etajele cresc, scad, fațadele se apropie, felinele au urcat la al treilea rînd, coboară și s-au topit. Strada înaintează cu el.

— Nu pot... Lasă-mă ! se rugă, așezîndu-se pe o treaptă, cu pălăria în mină.

Titel Iliescu îl privește cu milă și cu dispreț.

— Bine ! Am spus că nu știi să bei ! Te duc la o trăsură.

Îl trage de umărul hainei să-l ridice. A găsit ceva mai bun decît o trăsură. O femeie.

— Ia-l la tine... Sau la el... Cum vrei !

Femeia îl ia în posesiune cu autoritate. Titel Iliescu întoarce spatele și se depărtează spre capătul străzii încet, ca un om care n-are ce face cu restul nopții.

S-a mai întors să-i privească din urmă. Apoi dispăre la colț, cu țigara stinsă, lipită de buze, bătînd cu bastonul în marginea de granit a trotuarului. Femeia luptă să-l tîrîie pe Radu Comșa. E beată și dînsa, dar mai puțin. Și ea în orice caz e deprinsă. Are sprîncenele îmbinate, sinii enormi, disproporționați cu restul trupului slab. Strînge bărbatul aproape, încălzindu-i mîna subsuoară, unde haina e umedă de sudoare.

Radu Comșa s-a dezmeticit puțin. Se uită din cînd în cînd la obrazul femeii ; îi pare cunoscută figura

de undeva, sub pudra groasă, cu buzele roșii, văpsite fără măsură, peste conturul lor normal.

Se bălăbănesc amîndoi în norii măturătorilor. El vrea să meargă într-o parte, dînsa îl tîrîie în alta. Vorbește răgușit ; îl face bețiv. Înaintea sergenților trec cît pot mai țepeni, să nu pară prea amețiți. Pe urmă cînd s-au depărtat, femeia începe iar să-i facă morală :

— De ce bei, dacă nu știi să bei ? Uite în ce hal ești...

Au ajuns pe uliți necunoscute, cu casele joase.

Se apropie sfîrșitul nopții. E în aer pregătirea unei triumfale dimineți de primăvară. Cu piuit de păsări și cu geană stinjenie de cer, peste case.

Radu Comșa declamă, cu mina lărgită spre cer :

...et de divines matinées

De cristal, de soie et d'argent !¹

— Ssst ! taci că se trezesc vecinii ! îi astupă gura femeia cu sinii enormi. Am ajuns ! Așteaptă...

Radu Comșa se reazemă de perete cît femeia caută cheia în pungă și deschide.

Pășește după ea, împleticindu-se, într-o tindă întunecoasă. A izbit cu piciorul o găleată de tablă. Femeia îl tîrîie de mină înlăuntru. Îl lovește din prag un miros dospit și închis, de parfum prost, de săpun, de apă zăcută.

— Nu te mișca !... Așteaptă s-aprind !...

Lumina s-a risipit roză, în capsula de hîrtie colorată care îmbracă globul. Femeia își aruncă pălăria. Dă foc mașinii de spirt.

— Haide ! Acum te poți mișca...

¹ ...și dimineți dumnezeiești / De cristal, de mătase și de argint !
(Fr.)

Radu Comşa păşeşte prin cameră, împiedicându-se de scaune. Procedează la recunoaşterea locului, inspectînd cadrele de pe pereţi.

— Ai să-mi răstorni lucrurile ! se supără încă o dată, răguşit, femeia. Uff ! Toţi beţivii sînteţi la fel !...

Femeia şi-a aruncat bluza. E numai în fustă şi în cămaşa umflată peste sînii enormi. Se apropie şi desluşeşte acum mai bine semnul din obrazul bărbatului ; strîmbă dezgustată din buzele roşii ca o rană.

Întreabă stupid, arătînd cicatricea :

— Ce e asta ? Cum poţi umbla cu asta ?... Şi îţi mai vine încă să bei, cu porcăria asta în obraz !...

Radu Comşa se reazemă de perete rîzînd idiot, îşi cere iertare că poate umbla şi că bea cu porcăria aceea în obraz.

A pus mîna pe o fotografie înfiptă în rama oglinzii : un bărbat cu şapcă de apaş şi cu pantofi de tenis. Altă fotografie : un plutonier.

Umblînd, răstoarnă un borcan. Îl aşază prompt la loc, rîzînd şi vorbind singur :

— Nu e nimic, pardon !

Fotografiile îl interesează din cale afară. A mai descoperit una... Şi încă una !

Radu Comşa cade pe scaun dezmeticit deodată. De pe cartonul palid, îl priveşte Dan Şcheianu.

— Lasă aceasta ! Nu-ţi permit ! îi smulge femeia fotografia din mîină. Nu-i pentru mutra ta de beţiv !...

A dus cartonul la piept, cu gestul familiar al femeilor cînd se apără. Radu Comşa luptă să i-o smulgă îndărăt. Mîna se întinde moale şi cade... Nu ! Nu-i mai trebuie...

— Te-ai supărat ? întreabă femeia îngrijorată acum că omul poate să plece.

— Nu ! face semn din cap Radu Comşa.

Şi se uită cu alţi ochi la stăpîna cartonului decorat. Aşadar, într-o amintire, Dan Şcheianu mai tră-

iește încă ! Toți l-au uitat. Prietenii, revistele nu-i mai pomenesc numele ; e șters definitiv din orice amintire, și iată că cineva îl apără. Cineva ? Vietatea aceasta poate fi cineva ? Mai are oare ceva omenesc ?

Radu Comșa se uită prostește la femeia care își scoate acum ciorapii, trăgîndu-i pe dos ca o piele jupuită.

O recunoaște.

Tovarășa lui Dan Șcheianu, pe cheiul mării, la Constanța : „Lenușca, dă-mi !“ Întindea mîna după cutia cu praf alb și Lenușca se apăra...

Femeia e acum dezbrăcată și de cămașă. Umblă goală prin casă, așa cum e deprinsă să umble cu animalică impudor în fața celui dintîi necunoscut. Singura îmbrăcăminte e perechea de pantofi cu tocuri înalte. Stinge flacăra spirtului.

— Culcă-te ! Nu vezi că abia te mai ții pe picioare ?

Radu Comșa suflă în lampă. Pipăie pînă la pat, și cînd îi întîlnește trupul gol, se prăvale cu un muget de animal, încleștînd în brațe, în carnea lîncedă, toate femeile pe care le-a iubit și care în această primăvară sînt ale altora.

CAPITOLUL IV

ÎNTOARCEREA UNDE AU FOST JURĂMINTELE

I

Domnul Lică Cartojan atinse birjarul pe spate să oprească.

Zărise la stația de tramvai pe Radu Comșa așteptînd la bordura trotuarului, cu ochii într-un ziar. Își făcuse socoteala repede: acesta e omul care îi trebuia!

Sări din trăsură și, cînd fu lîngă Comșa, își anunță prezența cu un bobîrnac în ziar.

— *Traditore, traditore!*¹ Ni-am lihămițit di atita opoziție, ș-acuma cetim să videm: cadi ori nu cadi infama reacțiuni?

Domnul Lică Cartojan era ca întotdeauna cu mutra de vulpe vicleană și ca întotdeauna nedespărțit de umbrela provincială, deși ploaia nu stropise de două săptămîni.

Prinse mijlocul lui Comșa, familiar, și intră — cum spunea — „direct în chestiune“.

— Puiule, am să ti rog ciava!... Măcar că mi să pari că ti-ai cam dipartat di partid... Mi să întîmplă una niplăcută!... Îmi vine mîni un proces la Casație. Avocatu cari-o pledat la Ieși în apel îmi telegrafiază în ultimu moment că nu poati vini. O dat o boală

¹ Trădătorule, trădătorule! (It.)

pisti iel !... Tocma mă duceam la unu di-aici, cum mi-o dat el adresa-n depeșă. Dar știi că nu-mi place să mă adresez la fel din fel din cunoscuți... Îmi faci mare sârviciu, puile : chestie di un sfert di cias !... Ai să vezi cînd studiezi dosaru ; un fliac ! Am cîștigat la tăti instanțale. Eu în București nu pre cunosc lumea ; numai di-ai noștri, din partid... Dară partidu-i una și afacerile sînt alta...

După o pauză, făcînd cu ochiul, ca între oameni care știi despre ce e vorba :

— Bineînțeles, cînd e vorba di amara opoziție ! La putere îi altceva ; cari om nu s-a-nfrupta cîtioliacă dac-o luptat pentru partid ?

Îi dădu drumul de mijloc și îl privi în ochi :

— Am înțeles că primești !...

Radu Comșa nu spusese că primește, dar gîndul îi surîdea. Avocatura lui mergea slab. O lăsase, o reluase ; clienții nimereau numai din întîmplare și pentru treburi mărunte. Domnul Lică Cartojan se ivise la timp.

— Să vedem... Pînă nu studiez dosarul, ce-aș putea spune ?

— Atunci îi ca și făcut, puile ! se bucură domnul Cartojan. Întîmpinările la motivele recursului invocate di adversar îs puse la punct di avocatul meu !... Numai li disvolți. Văd că așteptai un tramvai... Dă-l naibii di tramvai și hai să luăm masa împreună !... Îți explic cum stă toată daravera, cît gustăm din niște mititei cu gogoșari, cari-s singuru lucru bun cari-mi place la bucureștenii iștia.

Radu Comșa luă masa la restaurant împreună cu domnul Lică Cartojan și se lămuri.

Rămase surprins numai că domnul Cartojan se judeca pentru o întreprindere din județul Bacău. Îl credea operînd numai la Iași, unde își avea sediul electoral.

Domnul Lică Cartojan îl compătimi :

— Ți-am spus eu, puiule, că nu ești di politică ! În politică, drăguță, să-ți faci afacirile cît mai diparti di alegători. Altfel ti scormonește ba unu ba altu, te mai bagiucurești-o gazetă, mai intri în conflict cu oameni chiar di la țini din partid, că di unde mînci tu, vra să să-nfrupti și altu... Eu am, puiule, două cîmpuri di operație ! La Ieși fac politică și oamenii mă știu ca atari ; la Bacău, și mai am încă o făbriçuță în tovărășie cu un ovrei din Ardeal, acolo is negustor... Eu la Ieși fac sîrvicii la alții, la Bacău și la făbriçuța mea din Ardeal cer să-mi facă alții sîrvicii, măcar di-ar fi acia alții, niște bandiți din infama reacțiune !...

Radu Comșa studie dosarul, pledă și cîștigă procesul.

Nu-i păruse afacerea prea curată. Procesul îl cîștiga domnul Lică Cartojan și îl pierdea o obște de țărani. Dar avocatul obștei se prezentase numai de formă ; dreptatea după lege trecuse încă din prima instanță de partea domnului Cartojan. Nu era exclus ca avocatul obștei să fi lucrat de la început în înțelegere cu pehlivanul elector din Iași. Sentința rămase definitivă.

— Brava, puiule ! Știem că n-am dat greș ! clipi domnul Lică Cartojan din ochii de vulpe, cu deplină mulțumire. Cum agiung acasă, îți expediez onorariu... Nu prea am parale la mine, că Bucureștiu ista m-o uscat. Dar cum agiung... Fii fără griji ! Sau mai bine altceva... Ai proces cumva aieste vo două zili, ori poati iești mai liber ?

Radu Comșa răspunse că n-are procese aceste vro două zile. Domnul Cartojan se veselî :

— Atunci am nimerit-o ! Eu plec disară... Nu mă duc la Ieși pînă săptămîna viitoare. Mă opresc întîi la Bacău... Am și depeșat să mă aștepti otomobilul

făbriicii la gară... Am înțeles după cît mi-ai spus, că locurile undi tăiem noi, li cunoști di pi vremea războiului ș-am mai înțeles că ți-ar face plăcere să li mai vezi... Ai o ocazie cum nu să poate mai bună. Ti duc și ti aduc pînă la gară, la Bacău, cu otomobilu. Stai o zî, faci plimbare cît îmi vād ieu di daravelurile meli, ti-ntorci și cu banii... Zău, că-mi faci mai întii o mare plăcere!... Să vezi ce frumos am curățat noi pi unde a fost ticăloșia ceea di război!... Dacă ti-ai hotărit, ni vedem la gară. La revederi!...

Radu Comșa nu ieșise din București de cîteva luni, din iarnă. Și la cîmp nu fusese din anul trecut, de la cel din urmă drum al lui, în satul părintesc.

Își spunea că undeva există verdeață și cîmp liber, iar el le uitase. De multă vreme se hotărîse să se întoarcă și acolo o dată, în locurile pe care le-a cunoscut numai sub bătaia tunurilor. Amînase, îl ținea legat aci viața ca pe o muscă prinsă în hîrtia cu clei.

Seara fu la Gara de Nord. Luase un bilet de clasa a doua; domnul Lică Cartojan avea unul de clasa întii.

— Ei, ce ni facim acu, puiule? întrebă dezolat.

— Nu ne facem nimic! E foarte simplu... Dumneata mergi în vagonul dumatăle, eu într-al meu. Ne dăm amîndoi jos în gară Bacău... Tot odată ajungem!

— Ei, nu așa, frate! Să-l schimbăm... Plătim diferența pînă nu să închide casa... Ia dă-l oliacă la mini, că vād că-s tot mai discursăreț ieu, măcar că-s provincial!

Radu Comșa, care n-avea chereștea în ținutul Buzăului, nici o făbriicuță în Ardeal, și trăia cu strînsă economie, schimbă biletul ca să țină companie domnului Cartojan. Pînă la Buzău, află astfel prețul diferitelor calități de scînduri, la Galați și loco gară; ticăloșia căilor ferate care urcă la fiecare trimestru

tariful, dar nu pune la dispoziție vagoane decît cu „șpagă“ la personalul din stații ; află catastrofele schimbului ; incapacitatea guvernului în politica economică și alte multe chestiuni care îl dureau și nu-l lăsau să doarmă pe domnul Lică Cartoian, după mărturisirile sale.

Pe urmă, dincolo de Buzău, cînd se goli vagonul, Lică Cartoian întinse sub picioare un ziar și peste obraz desfăcu altul, adormind subit în pofida acestor mărturisiri cu o miraculoasă trecere de la agitarea cea mai cumplită la un somn vecin cu moartea. Radu Comșa ieși pe culoar ; deschise fereastra să respire noaptea răcorită.

Luna ținea fidelă tovărășie trenului, în întunericul de dincolo de scînteiele locomotivei. Haltele cu lumini somnoroase rămîneau năluci în cîmpuri mute.

Radu Comșa își aminti dintr-o pîclă unde dormiseră, întunecate, cuvintele locotenentului Ghenea despre expresurile arogante, rostite odată în altfel de tren și în altfel de noapte, camaradului sublocotenent Bogdan Cernegură, cînd încă nu-i cunoștea. Are să-i vadă mîine movila de pămînt, unde tot neastîmpărul acela, care părea etern, a mușit. Gîndi la taina lui grea, de moarte, neisprăvită atunci pe brancardă, luînd-o cu el în lumea de unde n-avea s-o mai știe nimeni, niciodată. Se alese din pîclă și chipul lui Mihai Vardaru ; dar nu chipul lui tinăr și voios, ci numai hîda arătare cu obrazul înălțat din balta cu aște verzi, cu lipitoarea cuibărită în orbită. Gîndi la Bogdan Cernegură, rezervistul enigmatic și tăcut, poate prizonier, poate mort, poate mort în prizonierat ; dispăruț fără urme, cum îi spusese tata Pleșea, în cafeneaua din București. Pe urmă Radu Comșa se gîndi la el, iar vîntul rece al nopții fu și mai amar.

În gara Bacău îi aștepta fratele mai june al domnului Cartojan, director general al întreprinderii. Exemplar aidoma cu domnul Lică Cartojan, cum seamănă un pui de vulpe cu vulpea mai bătrână.

Cînd află că procesul s-a isprăvit și că a fost cîștigat, își manifestă bucuria, scoțînd pălăria de doc, trîntind-o în palmă și așezînd-o apoi pe cap, cu funta la frunte.

— Bini c-am văzut-o și pi asta !... Di-acuma ni punem pi lucru serios !...

Se plimbă în hainele de sport, cu jambierele galbene și cu pardesiul de pînză, măsurînd peronul și frecîndu-și mîinile exact cum și le freca domnul Lică Cartojan.

Era în culmea agitării.

— Di-acum, bădie Lică, ai să vezi cum ți-i frec eu pe mirlani ! Au să să-nvețe dumnialor, să mă cunoască și să mă pominească !...

Radu Comșa intră în restaurant să-și încălzească stomacul cu un ceai fierbinte. Îi părea bine că a venit, dar începea să regrete că se întoarce acolo, în tovărășia acestor oameni, cu gîndul numai la afacerile lor, la cine știe ce fel de afaceri.

Domnul Lică Cartojan își repară puterile cu o gustare mai solidă : sardele, brînză, pastramă și cîteva țuici. Plăti galanton și consumația lui Radu Comșa, cu toată împotrivirea.

Afară îi aștepta un Ford hîrbuit și ruginit ca un ibric.

— Poati vrei să stai lingă șofer, puiule ? întrebă ospitalier domnul Cartojan. Îmi convini și mîi ! Pe drum numai bini mă pui Ticu în curent, cum mai stau lucrurile pi-aici... Eu așa lucrez, puiule ! Un frati aici, unu la făbrița din Ardeal. Au și dînșii de lucru să cîștige oliacă di paľale, iar eu n-am tiamă că fură și parăduiește unu strîin...

Mașina țîșni într-un huruit de fier vechi, cu o sprinteneală și cu un avînt neașteptat de la înfățișarea-i preistorică.

Șoferul slobozi cu o bucurie de sălbatic samovarul fosăind, zbîrniind, strănutînd și jucînd în arcuri, pe drumuri colboase, pe creste de dealuri și peste po-dețe. Radu Comșa își făcea degetele picioarelor cîrcei în ghetе, de cîte ori mașina aruncată la cotituri pîrîia pe roțile de dindărăt, părea că se răstoarnă peste cap sau că se va desface brusc din toate încheieturile, să umple drumul de șuruburi și hîrburi.

Dar mașina nu se desfăcu și nu se rostogoli peste cap.

2

În două ceasuri erau la Onești. De acolo înainte Radu Comșa recunoscuse locurile.

Îi păreau deșarte și mai largi, fără forfota în care le văzuse întii.

De după culmi ar fi așteptat poate să se înalțe o pasăre de metal, încercuită de noruleți albi ca cei din jurul serafimilor pe icoane; să bubuie salvele unei baterii care-a fost uitată acolo și s-a deșteptat.

Drumul era umblat numai de care cu boi, ferindu-se în mers domol spre șanțuri, cu oameni mergînd pe lîngă încărcături. Iar după culmi, se ridică și se lăsă numai un nor alb, de vară.

— Eu am să rămîn oliacă la fabrică, puiule ! îl bătu domnul Lică Cartojan pe umăr, de la spate. Dacă vrei, te dai oliacă gios să ti dismorfăști și să vezi locurile !... Sîntem chiar pe o linie undi a fost tranșeili... Pi urmă, ti duce mașina în sat, vezi și acolo ci ai di văzut și vin eu să te aduc înapoi... Tot am oliacă

di răfuială cu dumnialor, de la obștie. Am să li aduc vești bune !...

Fordul își zdruncină fiarele pe ponoarele unui drum de care.

Radu Comșa se răsuci să vadă : pe acolo, mai departe, era poteca pe unde urcau. Se auziră fierăstraiele țipînd în tăcerea pădurii. Mașina încetini pe lîngă un convoi de scînduri. Domnul Lică Cartojan strigă ceva către cameni, făcînd cu degetul amenințător.

Cărăușii rămaseră cu pălăriile în mînă.

Pe urmă, șoferul slobozi iar, hurducîndu-i peste hopuri. Înconjură o împrejmuire de leături ; roțile călcară pe pămînt moale cu rumegătură de lemn și așchii ; săltară pe linia îngustă și ruginită ; intrară pe poarta fabricii și se opriră, poticnindu-se, în fața unei case albe, cu o inscripție pe placa de lemn :

B I R O U

În hambarele de scînduri, fierăstraiele spintecau văzduhul cu vaiete întrerupte.

Tăceau o clipă, începea altul, se întreceau într-un fel de chiote triumfătoare.

Domnul Lică Cartojan își frecă mîinile și vorbi :

— Aiasta-i muzica ci-mi place ! Puiule, dacă vrei să te speli și să te scuturi oliacă di colb, te duce Ticu în odaia lui. Îți pregătește Lența tăti celi. Pe urmă, te plimbi undi-ți spune inima ! Eu am de lucru o țiră în cancelarie...

Radu Comșa își răcori ochii. Inima nu-l îndemna să intre în fabrica unde fierăstraiele despicau brazii cu miros iute și ud. Se depărtă pe după împrejmuirea de scînduri, în pădure.

De la o potecă înainte, începu să-i fie cunoscut drumul. Pe urmă, iar nu-l mai cunosc.

Aici fusese pădure ; e acum pămînt pleș, cu smeuș. Se împiedică într-un capăt de sirmă ghimpată,

ca o capcană răsucită în vârful unui par putred. Parcă mai la dreapta... Da, mai la dreapta... Acolo a fost bordeiul lor ; e o groapă scufundată în care au crescut bălării. Se ascunde un animal într-o gaură. Pe urmă iată și șanțul surpat ! Abia o adâncitură cu buzele rotunjite de ploi. O băltoacă. Tresări... Sunase „știoc“, ceva, ca un glonț în pământ. A fost numai o broască, țîșnind în apa clocită !... Dar pe jos a găsit un cartuș de alamă verde-neagră. Tot pământul e presărat de sfărîmături de metal ; însă nu se mai văd sfărîmăturile, le-au acoperit mușchiul și iarba.

Au murit aci oameni și se așteptau să se omoare ?

Tăcerea e ireală. Cerul înalt. Numai în vale gem fierăstraiele.

Aici a fost locul cel mai apropiat între tranșee. De aici privea el la șanțurile nemțești cu lăcomie și cu zvîcniri scurte în inimă... Din movila de pământ atîrna zdreanța unui sac negru și putred. Le părea atît de misterioasă tranșeea aceasta din față !... Acum poate vedea în sfîrșit ce e acolo.

A mers. Un șanț dărîmat ca și celălalt, cu vrejuri și spini.

N-ar fi crezut niciodată că erau atît de aproape ! O piatră zvîrlită mai tare ar fi ajuns de la unul la altul.

Și încă o sîrmă peste care a călcat, în alt par putred : numai că e o sîrmă de a „lor“. Un bordei de ofițeri. A fost mai temeinic construit : a rămas gura întreagă.

În vizuinele acestea se pîndeau unii pe alții ! Pe fișia aceasta îngustă de pământ, credeau ei că se dezlănțuie un cataclism cosmic ? N-a fost nimic ! Abia cîteva scurmături în țărînă, pe care le-a cicatrizat vremea, le-au netezit ploile și le-au înțelenit buruienile.

Numai morții nu mai au nici o întoarcere.

Iar dacă s-ar întoarce, nu le-ar suna oare straniu
tipătul fierăstraiei retezînd lemnul, în vale ?

Radu Comșa se întoarce unde altădată a mai stat.
La butucul de lîngă bordeiul lui, cînd citea scriso-
rile ; scrisorile de la Luminița.

În capătul acela, întotdeauna își găsea de lucru
Stelian Minea, descifrînd ziarul, cînd el desfăcea
plicul ; dincolo Bogdan Cernegură, cu fruntea în
palmă...

Prin ce minune trunchiul a rămas ? E acum putred.
Miroase a mucegai ; au crescut ciuperci din miezul
umed. Cînd atinse una, se sfărîmă fragilă și fugiră
gingăanii.

Cum au încăput oare în scorbura aceasta și cum
au putut oare trăi ? Aveau două paturi ; acolo Ghenea
a vrut o dată să-i spună ceva și a tăcut. Poate era
aproape să-și spovedească taina pe care a dus-o cu
el. Erau aproape și aproape de moarte, dar nu se
simțeau încă destul de aproape să-și spună în-
tr-adevăr ceea ce înlăuntru îi rodea.

Nici o țipenie în tainica tăcere a sihlei, suspină
muribund numai un ecou refugiat acolo din cine știe
ce adîncuri. Rășina topită de căldură biruie mirosul
răcoros al tufelor de mîntă. Bizîie țîntări în fișiile
de raze.

Pe aici cobora la „Casa Neamțului“. A regăsit
drumul.

Dar și zidul cel din urmă a căzut.

Cărămizile și treptele au fost cărate undeva să
slujească la vreun adăpost nou. Ciudat : mai durează
totuși flori sălbatice printre ierburi și recunoaște fire
de legume. Pete rotunde și goale în pămînt arată pe-
cingini în care n-a mai putut prinde viață nici o
iarbă. Urmele focurilor vechi. De aici a plecat Mihai
în cea din urmă zi. Și dincoace, într-o noapte, au
hotărît aproape cu jurămînt, cînd se vor întoarce în

cealaltă viață, să cheme la dinșii oamenii care-și împărtășeau necazurile în jurul tăciunilor. Soldatul Bocăneț, arătarea lui Mucenicu; alții despre care nu-și mai amintește nici cum se numeau... Nu i-ar mai cunoaște și nu l-ar mai cunoaște!

Bate lin o talangă de turmă; printre brazii de sus se ițesc pete albe pe celălalt munte. De acolo își purta săbiile de lumină proiectorul.

A pornit înapoi. Pe măsură ce se apropie, răcnetul fierăstraielor crește. Iar metalicul sfișiat al pînzelor dințate de oțel, chiotul de biruință, amenință toată pădurea. Ele singure au pus stăpînire aci. Pădurea va fi pe încetul înghițită de baraca de jos.

Se aud acum și lovituri de secure, glasuri ome-nești, trosnetul copacilor prăbușiți. Pe urmă, strigătul laolaltă al oamenilor, cînd răsucesc un trunchi greu cu țapinele. Ecoul se întoarce ostentit după ce-a colindat toate văgăunile.

— Ei, puiule, cred că ți-o plăcut! îl întîmpină frecîndu-și miinile domnul Lică Cartojan. Păcat că pădurea-i cam stricată de ticăloșia ceia de război... Altfel ar fi fost o afacere și mai faină!

Domnul Lică Cartojan pășește peste butucii răsturnați, urmat de fratele mai mic, după cum puiul învățat să iasă la vînat după vulpea bătrînă.

— Eu am avut o idee bună, puiule! Am adus lucrători din Bucovina și din Maramureș. Iești așa sigur!... Pi-acolo-i lipsă și foamite, is bucuroși că li dă cineva de lucru să cîștige o bucată de pîne. Am făcut ș-o cantină... Banu iese de la mini și să-ntoarce tot la mini!...

Domnul Lică Cartojan mai împărți cîteva ordine, mai ceru cîteva lămuriri. E vorba să se înceapă un parchet nou. Dintr-acela are să curgă mană.

— Aiștea-s niște brazi drepți ca lumînarea... Lemn fain! Cît zîci, Ticule, să ne iasă dintr-o bucată?...

Amindoi frații fac socotelile. Brazii așteaptă resemnați, cu virfurile neclintite în cer.

— Acuma, drăguță, să ne întoarcem la fabrică ! Eu n-am isprăvit cu condicile mele. Dacă ți-i voia să pleci îndată, dau ordin șoferului... Eu îs di părere, însă, să iei întâi masa cu noi... O pus Lența, cumnata-mea, niște pui la fript, oliacă di brînză cu smîntină, mai un vinișor... Nu vrei ? Eu nu te silesc ! Găsești ceva de-mbucat și la crîsmă, în sat...

Porunci șoferului să tragă Fordul.

— Numai, te rog, drăguță, să mi-l trimeți îndată înapoi !... Cum sfîrșesc aici, viu și ieu să mă răfuiesc cu dumnealor... Și pe disară, iești la noi !... Pregătește Lența niște curechi cu rață... Dormi într-un pat mai acătări, pe urmă, mîni dimineată, iești la gara...

Samovarul țîșni iar peste hopuri și șanțuri, coborîndu-l pe drum ocolit, în sat.

Cînd ajunse, Radu Comșa nu știa unde să oprească. Abia acum își dădu seama că din satul cel adevărat nu cunoștea pe nimeni afară de mătușa Ilinca și — de ce-a scuturat așa din cap ? — și pe fata mătușii Ilinca.

Cei care însemnau într-adevăr satul erau atunci înghițiți de numărul armatei : casele deveniseră cartierul cutărui ori cutărui ofițer. Mai știa că o parte din sat căzuse sub bătaia tunului, după ce-a fost rănit, cînd trupele s-au retras și cînd numai după cîteva zile de luptă frontul a fost împins la loc.

Străbătu pe jos drumul de la un capăt la altul. Multe gospodării nouă, altele lărgite. Nici un semn nu mai rămăsese că au spart pe aici obuzele. Viața se refăcuse îndată.

Copiii hăuleau pe uliți. Îl lătrară ciinii o bucată de timp ; apoi se potoliră. Aici a fost cartierul și popota ; școala e văruiată proaspăt, poartă o inscripție

nouă. Cartierul căpitanului Pleșea. Și dincoace, casa mătușii Ilinca...

Radu Comșa avu o șovăire înainte de a deschide poarta. Fîntina înaltă cumpănă nouă, acoperiș nou de șindrilă îmbracă și casa; dar florile de nalbă ca și atunci, se ridică pînă în streășină. Un copil tăbircește un pisic pe lingă poartă; o fetiță cu ochi verzi.

Acolo e fereastra de la odaia „lui“, unde pe masă veghea muza Elegiei și a lui Omir, Erato, atingînd cu degetul coarda nevăzută a lirei.

Îl întîmpină un bărbat spătos, în cămeșoi neîncins, care clădea un stog. Rezemă țăpoiul de fin.

— Aș vrea să vorbesc cu mătușa Ilinca... rosti Comșa, uitîndu-se la fetița cu ochii verzi, ca să nu întîlnească ochii bărbatului.

— Hăhă! Să fii dumneata sănătos, de cînd îi oală și ulcele baba Ilinca!...

Radu Comșa rămase cu miinile spînzurînd de-a lungul trupului.

Omul se dădu mai aproape, scuturîndu-și finul din păr.

— Poți să-mi spui mie, domnule, dac-ai avut ceva cu răposata...

— Nu... N-am nimic de spus... Credeam... O știam de pe vremea războiului. Am trecut pe aici... Zic, să mă abat, să văd ce mai face...

— Atunci îi fi cunoscînd și pe Catrina?... S-o chem pe dînsa... Catrinăă-i!

O femeie cu pruncul la sîn se uită pe fereastra deschisă; pe fereastra de atunci.

Încruntă privirea la străinul care vorbea cu bărbatu-său, dar nu-l cunoscuse. Un țîrgoveț cu un semn urît la gură.

— Catrină! chemă încă o dată omul. Ce dracu moșmolești acolo, bre femeie?...

— Îndată, Culai! sună dinăuntru glasul, același,

— Rămii sănătos, bade ! se întoarse deodată străinul. Eu numai pe răposata voiam s-o văd...

Omul închise poarta după el, și fiindcă era gospodăros gândi că trebuie să-i întărească leațurile care s-au uscat și joacă.

— Întreba de mă-ta, ierte-o Dumnezeu, acolo unde se află ! lămuri femeii care ieșise cu pruncul în brațe, netezindu-și părul sub broboadă. Zice c-a cunoscut-o pe timpul războiului... Era chiar belit la obraz ; acela îi sămn de schijă...

— Și ce-o plecat, parcă-l alunga cineva ? se miră femeia, desfăcînd din nou sînul și potrivindu-l în gura copilului.

— Cine să-l știe ? A fi avînd vo negustorie pe-aici și-i grăbit omul.

— Avea un semn urît, săracu ! încheie fără nici o bănuială cea care se numise odată Catrinel.

Apoi omul apucă țapoii și se întoarse la stog ; femeia intră în casă.

Radu Comșa merse repede ; numai cînd fu departe domoli pasul. Razele cădeau vertical, se încingea arșița. Trecură scîrțîind trei care cu fin, în colb.

Cînd văzu firma „*La infanteristul vesel*“, înțelese că aceea e cîrciuma despre care pomenise domnul Lică Cartoian.

Pe zugrăveala tinichelei, infanteristul vesel și expresionist cîntea la o masă cu fața prăvălată să i se vadă toate cele patru laturi, un pahar de vin din care zugravul înfățișase în același timp fundul, gura și o secție transversală.

Înăuntru era răcoare, podelele fuseseră stropite cu apă. Două portrete de generali arhidecorați, care nu erau nici infanteriști, nici veseli în pozele lor solemne, priveau sever spre tejgheaua unde bonzăiau muște pe o farfurie cu slămina uscată.

Domnul Gheorghiu îl primi, întinzînd pe masă un servet curat din casă. Dar Radu Comşa abia atinse mîncarea ; i se oprea în gitlej. Desfăcu ziarul rămas de dimineaţă în buzunar, după ce termină cafeaua cu miros de orz prăjit.

— N-ai tăiat nici astăzi, Gheorghiu !

— Nu, părinte !... Mîni dimineaţă am să tai. Am eu grijă...

Părintele înaintă din prag, uitîndu-se cercetător la străin.

— Şi de cafea, m-ai uitat, Gheorghiu ! Poate avem drept să bem şi o cafea, dacă dă Dumnezeu şi ne vine veste bună de la Bucureşti...

— Nu v-am uitat, părinte ! Tot mîne... S-o dus nevasta la tîrg.

Părintele iar privi lung la străinul care citea un ziar. Îşi luă inima în dinţi :

— Ce mai scrie la gazetă, domnule, dacă nu te supără îndrăzneala mea ?

Radu Comşa împături ziarul, îl puse pe masă, la margine.

— Eu l-am citit, părinte ! Dacă vă face plăcere...

Părintele se apropie.

— Îmi dai voie : preotul Atanasie Livezeanu. Întrebam ca un sălbatic, aşa cum sîntem noi de pe la ţară, flămînzi să aflăm cîte-o ştire mai nouă... Ne vine poştă la două zile o dată şi cînd prindem cîte-o gazetă o cetim de-a fir-a-n-păr...

Părintele Atanasie trecu degetele prin caierul coliliu al bărbii.

— Sînteţi pe-aici cu vreo afacere ?

— Nu, părinte... Am făcut războiul prin locurile aceste şi am venit să văd cum arată acum.

Părintele Atanasie privi la semnele lui Comşa din obraz şi luă loc pe banca de lingă perete, rezemîndu-şi o mîină în cîrja lustruită.

— Am înțeles eu dintr-o dată că acela-i semn de război, domnule !... Va să zică ați venit să vedeți satul nostru ? Dacă ați făcut războiul prin pădurile noastre, atunci înțeleg... Poate aveți chiar camarazi și prieteni îngropați pe aci ? Multă tinerețe și-a lăsat oasele în pământul nostru...

Radu Comșa recunoscă fără poftă de vorbă, că a venit să vadă și morminte de prieteni.

Părintele Atanasie privi departe, cu ochii care vedeau în ceață.

— Acuma, domnule, vin rar oameni care să-și mai aducă aminte... Înainte, la început, îndată după pace, își mai căuta unul un frate ; văduva locul unde a fost îngropat bărbatul. Pe urmă s-au liniștit cu toții ! Pe om îl prinde viața îndată... Chiar mă gindeam, domnule, că omul nu numai că uită morții lui ; dar poate n-ar fi bucuros să știe că s-ar putea întâmpla minune să se întoarcă vreunul !... Gîndește-te dumneata, ce-ar fi să se scoale o dată atîta amar de morți din război, într-o înviere numai a lor, și să se întoarcă pe la case ?... Crezi dumneata că ar găsi o mulțumire pentru dinșii ? Iar pentru cei vii ar fi o mare bucurie să se pomenească cu așa oaspeți ? Unii și-au împărțit moștenirea ; alții au călcat cuvîntul lăsat cu limbă de moarte ! Văduvele s-au măritat ; copiii și-au rînduit treburile după capul lor... Sculatul din morți ar fi un nepoftit care să strice viața celor vii și toți n-ar ști cum să se scape mai grabnic de dînsul ! Mă uit numai la cele ce văd aici în sat, la noi. S-a ridicat o lume de chiaburi, lihnită de ban și iar ban, de pămînturi, de puținul săracului. Cei puțini și tari îi strîng de gît pe cei mulți și slabi, fiindcă aceia sînt împrăstieți... Îi strîng de gît și le smulg pîinea de la gură... Și mă gîndesc amar pe urmă, că tot așa se petrece în toată țara, și pe urmă la toate neamurile care s-au avut în dușmănie... Îți vine să crezi cite-

odată că dac-ar învia aceia de le scrie pe cruce „eroi”, de teama socotelilor, ar cere cei vii să scoată armatele și să-i mai omoare o dată... Și-ar striga mai grozav întru aceasta cei care i-au jălit atunci mai din toată inima ! Ar cere-o mai virtos, ca să nu mai vadă cumva înviații din morți ce-a rămas cu vremea din jalea lor pe care-o credeau veșnică și au uitat-o de parcă nici n-a fost !...

Părintele Atanasie își așeză ochelarii și se uită peste titlurile mari ale gazetei.

O împături la loc :

— Așadar, domnule, zici că mi-o leși mie ? Îți mulțumesc tare mult... Să crezi dumneata, îl duc acasă și-l citesc dintr-un capăt în altul, literă de evanghelie. Și pe urmă după ce-am sfârșit, îmi pare rău că l-am citit... Îți spun drept, domnule, că eu nu pot să pricep unde merge omenirea noastră !... Toți spuneam că după ce s-o face pace, are să fie odihnă pentru toți și tihnă să se bucure de bunurile pămîntești și să caute și de cele ale sufletului. Cînd deschizi gazeta, vezi numai că iar se adună fel de fel de conferințe și fac planuri și se tocnesc, iară nici o nădejde de înțelegere nu se arată... Se pun alte biruri și lumea se teme de alte urgii ; poate să fie iar măcel ; se vorbește de pe acuma despre alt război... Noroaiele nu-și mai găsesc astîmpăr și oamenii îmi par că mai rău s-o înrăit ! Ziceam că după întîmplările cumplite prin care a trecut, omul are să se întoarcă să-și caute alinare în el. De unde această minune ?... Mai lacom s-arată încă de cele pămîntești și parcă-i grăbit a nu lăsa cumva să mai trăiască și alții !...

Părintele Atanasie se uită mîhnit la un șirag de covrigi întinși pe un băț deasupra tejghelei, parcă de acolo avea să vină dezlegarea.

— Chiar la noi în sat, avem astăzi oleacă de frământare, într-un necaz cu cei care nu se mai satură... Este aici un domn, unu Lică Cartojan...

Radu Comșa ridică ochii.

— Iată, cu acest domn Lică Cartojan, ne judecăm noi de doi ani !... Au înjghebat oamenii mai nevoiași, dar cu o osîrdie la muncă, au înjghebat o obștie aici, să taie dînșii pădurea... Ziceau că li se cuvine atita, după ce le-au fost gospodăriile sfărîmate și pămînturile doi ani călcate de armată... Pe urmă, oamenii au văzut că s-au cam pripit și n-au putut strînge banii la vreme. Atunci a răsărit, nu știu de unde, domnu Lică Cartojan, să pună el banii cîți lipseau, în dreaptă tovărășie. Face contract cu obștea, începe lucrul ; cînd au răsufat oamenii să închege oleacă de bani, domnu Cartojan al nostru tot amîna : „Lăsați, oameni buni, că nu-i grabă și nu vă pune nimeni cuțitu în gît !” Oamenii se minunau ce noroc a dat peste dînșii să aibă de a face cu un suflet, să-l pui la rană, ca al domnului Cartojan... Își prind ei cu banii alte nevoi : unu să-și dreagă casa, altul să-și roadă pămîntul care a fost bătătorit de cai, mai cumpără o vită... Pînă cînd într-o bună dimineată se trezește obștia cu citație, dată în judecată de domnu Cartojan cel bun să-l pui la rană, sub cuvînt că nu și-a respectat la vreme contractul și cere stricarea actului ca să rămînă singur stăpîn pe pădure...

Radu Comșa nu mai privea acum în ochii preotului, albaștri și cu lumina slăbită.

Se uita țintă în farfuria murdară, unde bîziiuau două muște. Iar în sosul sleit și dezgustător se vedea și el hrănindu-se din dezgustătoarele rămășițe. Știa amănunțit, din dosar, povestea părintelui Atanasie. Și își spunea că la aceasta a fost, oricît, măcar la ultimul act care a pecetluit despoierea, complice

Cînd pledase, obștea aceasta nu ființa pentru el decît o abstracție, un adversar invizibil, într-un proces după toate formele legii terminat și cîștigat. Acum îi apărea realitatea altfel ; în carne și oase ; oameni cu necazurile lor și oameni care au fost jefuiți de un drept.

Părintele Atanasie își strînse gazeta :

— De asta, îți spuneam eu, domnule, că sîntem într-oleacă de frămîntare !... Așteptăm să ne vie din ceas în ceas telegrama ori omul nostru de la București. Ieri s-a judecat procesul la Casație, poate s-o milostivi Dumnezeu să treacă dreptatea de partea noastră. Altfel ne lasă sărmani pe toți, domnul acesta Cartoian ! Telegrama văd că nu vine... Cu poșta noastră de la țară, n-ai parte să afli nici dacă s-a îndurat Dumnezeu să-ți mai lese zile bune ori dacă ți-a luat răsufierea...

Radu Comșa împinse de dinainte farfuria dezgustătoare.

Muștele zburară în cercuri scurte și se întoarseră iarăși la rămășițele sleite.

Părintele Atanasie îi strînse mîna, ca un om care s-a ușurat povestind un necaz celui dintîi întîlnit și îi e recunoscător că a avut răbdarea să-l asculte.

— Și îți mulțumesc, domnule ! arătă ziarul.

Radu Comșa roși de-i rămaseră numai cicatricile albe ; nu știa încă părintele Atanasie ce fel de mulțumire i se cuvenea !

Din prag, preotul se întoarse către domnul Gheorghiu :

— Nu mă uiți, fiule, mine ?... Poate dă Dumnezeu și avem diseară bucurie... De două zile eu nici n-am atins gura de mîncare. Dar știi că nu-i vorba de mine. E pentru nepotu-meu, cel bolnav de piept...

Negustorul își așeză covrigii, farfuria cu slănină uscată și cuțitele de pe tejghea. Vorbi către străin :

— Bietu părintele nostru, de cînd cu procesu ista, pot zice că nu mai știe ce e aceea somn și mîncare... La el au venit oamenii să-i ceară sfat cînd au pornit obștea și acuma se știe cu răspundere pentru toți nevoiașii din sat... Dară lui domnu Cartojan nici nu-i pasă ! El se are bine cu subprefectu, cu prefectu și se are bine cu toți cîți împart legea. Mi-am virît și eu economiile la obștie !... Acum, să vedem ce răspuns vine. Dacă-am pierdut, putem spune că ni s-a dus munculița noastră pe gîrlă și că trebuie s-o începem din capăt...

Domnu Gheorghiu scoase un carnet cu scoarte de mușama vărgată din saltarul tejghelei și se scufundă în socoteli misterioase, cu plumbul violet, pe care îl tot muia în gură.

În jurul lui Radu Comșa se adunau muștele ca în jurul unei putreziciuni.

Cele două portrete ale generalilor priveau cu plictisită indiferență la socotelile din carnetul vărgat. „Acuși vor afla toți“, gîndi Radu Comșa și îi fu rușine că tot satul, și părintele Atanasie, și domnu Gheorghiu cu economiile lui, îl vor vedea plecînd alături cu domnul Lică Cartojan, în mașina lui care trîncănește de trezește toți ciinii, și vor ști poate că el l-a ajutat la judecata din urmă.

Plăți — schimbînd o hîrtie nouă, din cele de la domnu Lică Cartojan.

Iar drumul la cimitirul de sus, în soare și sub ochii țăranilor din ogrăzi, fu lung, cum nu l-a știut.

Trecu puntea pîrăului unde era scaldătoarea lor. Albia se schimbase ; unde fusese zăgazul erau numai pietre uscate și albe. Mlada era roasă de o turmă. Apa se risipise pe prunduri, în ațe subțiate de secetă.

Poteca ducea numai pînă la cimitirul satului cu ci-reși bătrîni și tei, și cu bisericuța de scindură acoperită cu șindrila neagră. De acolo înainte, spre celălalt

cimitir militar, cărarea se astupase : nu mai călca picior omenesc. Morții erau cuprinși de ierburi și de uitare, în marginea fineței.

Gardul de sîrmă era spart, un vițel ridică botul și-l privi cu ochi umezi, mirați.

Din podețul de scînduri se desfundară bîrnele ; o rezemătoare căzuse atîrnînd într-un singur cui. Crucele erau astupate de iarba înaltă și grasă. Ploaia mîncase din ele. Vînturile le culcaseră. Pămîntul era pe alocuri scufundat, răscolit de mușuroaiele cîrțițelor. Făpturile oarbe, ale întunericului, și-au săpat hrubele lor printre oase de morți.

Radu Comșa căuta numele. Nu se mai citeau decît cîteva. Soldați necunoscuți erau acum aproape cu toții. Găsi crucea căpitanului Ionescu : „Ce e aia moarte ? Ce e aia veșnicie ?“ Crucea se prăvălise strîmbă. O apăsă cu pieptul în pămînt, să-i mai dea viață de un an. Nu descoperi mormîntul lui Ghenea ; putea fi oricare dintre cele fără nume : „Dacă ne vom întoarce vreodată de aici, Comșa, avem o mare datorie...”

Radu Comșa se văzu între acești morți ai vieții lui moarte, avocatul domnului Lică Cartoian.

Și mai căută încă, de la cruce la cruce... „Vreau să rămîn acolo, între soldați.“ Oasele lui Mihai Vardaru erau aici, între soldați. Crucea lui ca toate, iarba înaltă ca peste toate.

Viața Vardarilor continua departe de oasele putrede ale acelui copilandru îngropat aici. Inspecțiile domnului ministru Alexandru Vardaru ; proiectele de organizare ale domnului ministru Vardaru ; tratativele domnului ministru Vardaru pentru un mare împrumut de refacere în străinătate, domnul ministru Vardaru prezidează adunarea marilor petroliști... Mihai, care se simțea despărțit de dinșii fiindcă *aici* învățase să gîndească și să simtă altfel decît dinșii, fiindcă îl du-

reau atunci cele ce nu-i dureau pe dinșii — ce-ar face oare acum dacă ar trăi ? Ce-ar fi ajuns ? Nu s-ar fi întors oare de mult la dinșii, la matca Vardarilor ?

Oare moartea, judecînd acum lucid, oare moartea n-a fost mai generoasă cu el fiindcă l-a păstrat așa tînăr, cu elanurile de-atunci ? Nu-i mai bine pentru el așa și aici ?

Radu Comșa se gîndi întîi să smulgă spinii cu canafuri violete de pe mormînt. Dar nu-i smulse. Mihai l-ar fi muștrat : Să-i rămînă groapa în uitare, cum în uitare sînt și celelalte gropi ale tuturor. Nu, nu merita acel copilandru cu plăpîndeale-i pîlpîiri atît de străine Vardarilor ; nu merita să cadă iarăși pradă lor, ca să-l modeleze și să introducă ordine în el epitropul și veșnicul administrator delegat al familiei, Alexandru Vardaru !

Mai bine așa ! Mai bine aici.

Morții rămîn cum au fost. Nu putrezesc pe picioare. Singuraticul pelerin la mormintele uitate rămase neclintit cu ochii în pămînt.

O pasăre argintie, înșelată de nemișcarea lui, pogori pe un vîrf de sîmziană, se legănă și, cu un piuit, zbură în alt vîrf de iarbă înspicată.

Zburau albine cu pungile încărcate de polen în iarba coaptă. Fineața cînta de zumzetul gîzelor. Soarele se înclina spre culmi.

Nici o suflare ; numai vițelul fumuriu păștea mai departe, cu botul în iarbă.

Acum morții erau încorporați cîmpului, făceau parte din fineața grasă. Nici o abatere ; tăcerea numai, nemărginită, și cerul boltit... Dacă s-ar ridica toți de aici, să se întoarcă spre cei la care li s-a oprit gîndul ultim în spaima morții, nimeni nu i-ar mai primi !

S-ar umplea lumea de prea mulți strigoi !

Radu Comşa chemă din pământul cu flori şi cu scaieţi chipul tinăr şi luminos al lui Mihai. Şi întâia oară după mulţi ani, nu-i mai veni amintirea hidoasă cu viermele viscos în ochi; ci Mihai acél de pe treapta de piatră, în poiana cu dungi lucii pe iarba lucioasă, ca semne trase cu unghia pe-o catifea verde. A ridicat atunci ochii de copil care-ă plîns: „Am să-ţi spun altă dată !... Acum nu mai are nici o însemnătate.“

Ce ştia oare acum numai pentru el ?

De acolo nimic nu mai străbate la nimeni — iar aici e numai pământ peste oase părăsite.

3

Stelian Minea împături biletele. Numără restul, îl numără îndelung, ticăit, ca orice provincial venit în capitală cu buget limitat, din care trebuie să stoarcă maximum de desfătări cu minimum de speze.

Margareta avea de ce să fie încîntată. Programul ei se realiza întocmai; o seară la Operă, una la Naţional, una la Teatrul Mic. Numai de s-ar ţine croitoreasa de cuvînt, să-i fie rochia gata în termen; iar pălăria, numai de n-ar trece peste o mie opt sute.

Altfel, Stelian Minea ştia că n-are să-i mai tihnească aceste trei zile.

Căci grijile lui erau acum de această natură, de doi ani, de cînd se însurase. Adică mai exact, de cînd fusese însurat printr-un complot, vast, tenace şi subtil, al coconetului de toate vîrstele şi toate categoriile din oraşelul unde căpătase catedra definitivă.

La Bulevard, ceasul arăta trei.

Îi mai rămîneau, aşadar, patru ore de libertate.

Margareta se dusesese la o prietenă; iar Stelian Minea regreta din tot sufletul că nevastă-sa nu are mai

multe asemenea prietene aci. Tovărășia ei pe stradă devenea un supliciu. Mai întâi, era cu un lat de palmă mai înaltă decît dinsul, scandalos de voinică și de rumenă. De cîte ori becisnicul ucenic al lui Bergson arunca ochii, fără voie, în geamul vitrinelor, se vedea pereche reflectată grotesc ; el mărunț și firav, ea înaltă și zdravănă ; ca o mamă cu odrasla convalescentă, ieșită la plimbare. Pe urmă, îi zgîria dureros nervii felul ei de a vorbi tare și vulgar ; staționarea îndelungată la vitrinele parfumeriilor, modistelor și pantofăriilor ; aerul de agasată plictiseală cînd îndrăznește și el să se oprească la fereastra unei librării ; luxul vestimentar de gust indoielnic ; tot ce-i ofensa discreția cu care fusese învățat să se strecoare prin viață, atrăgînd cît mai puțin luarea-aminte a semenilor.

Intră la Alcalay. Alese cîteva cărți, numai după îndelungă chibzuială, cu aceeași preocupare să nu depășească suma prevăzută în acest redus capitol bugetar.

La ieșire, se izbi piept în piept, cu Onisfor Sachelarie.

— Onisfor !

— Steliane !

Se îmbrățișară ca și altădată și se depărtară cu un pas îndărăt, unul de altul, să se contemple după atîția ani. Exact ca odinioară într-o noapte de viscol, în Iașii refugiului... Amindoi se arătară satisfăcuți de examen. Toată înfățișarea indica o prosperitate mediocră : stabilizarea definitivă în marele anonimat.

Onisfor Sachelarie purta guler tare, haină neagră și corectă ; Stelian Minea își spuse că reprezintă acum tipul desăvîrșit al ardeleanului rigid și solemn, cum îl zeflemiseau caricaturile și anecdotele timpului. Îl întrebă, dacă nu e cumva deputat sau director de bancă.

— O, nu ! se apără Onisfor Sachelarie. Noi rămânem încă osîndiți la opoziție îndelungă !... Din pită unsă mîncă numai netrebnicii care vi s-au vîndut vouă, pentru blidul cu linte.

El, deocamdată are numai un birou avocațial într-un oraș din nordul Ardealului, unde se bucură de o clientelă serioasă și sigură. A venit la București, în interesul unui asemenea client, și de trei zile colindă ministerele.

— Ci, tune-i mama dracului de excelențe, că nu poți ajunge pînă la ele, parcă pe toți i-a făcut mă-sa grofi !... Mă cuget, durere, că și ardelenii noștri s-au ciocoit drăguții de ei, încă mai năstrușnic, de îndată ce ajung domni... Adăști trei audiențe, pînă se mi-
lostivește să-ți primească chipul și să-ți asculte nă-
cazul, ca să te amîne la ziua mai de apoi !...

Stelian Minea își șterse ochelarii bombați, ca să-l admire mai din plin.

Glumi, cu eterna și binevoitoarea lui dorință de împăciuire :

— Va să zică, ne regăsim pe aceleași poziții, dragă Onisfoare ? Regățeni și ardeleni ! Nu mai încăpeau unii de alții... Să ne scoatem ochii mai adînc, că nu degeaba sîntem frați !

Celălalt încruntă sprîncenele stufoase și făcu un semn de lehamite : Mai bine să nu mai vorbim despre chestiunea aceasta !

Îi propuse altceva. Mergea tocmai la madam Czvimbrovskich, madam Cimbru unde își are un nepot în gazdă. Madam Cimbru a murit. Nava cu pasagerii altei generații o conduce acum Lisbet, care și-a găsit un bărbat în sfîrșit ; un om de poliție, care se îmbată și o bate. Dacă Stelian Minea e curios să revadă veranda mesei lor de altădată și să cunoască succesorii la discuțiile lor aprinse de odinioară, Onisfor Sachelarie îl invită să-l întovărășească în trăsură,

pînă acolo. „Te avizez că ai să petreci o jumătate de oră interesantă poate, dar neplăcută !... Junii din generația nouă n-au nimic sacru... Respectiv, distrug tot și arată față de înaintași necuviință și dispreț !“

Stelian Minea primi. Nu-l speria pînă într-atît furia iconoclastă a acestei generații încriminate. Îl ispitea deopotrivă, perspectiva de a revedea veranda proiectelor grandioase, cît și dorința de a mai gusta din fructul acum interzis, al controverselor acerbe pe altă temă decît a chiriei, a prețurilor, a coșniței de la piață.

În urbea lui, toți cunoscătorii erau toropiți într-un neant de abrutizare. Jucau cărți, nu discutau despre altceva în afară de politică — ce flămînzi vin la putere și ce sături pleacă — se înfundau la chefuri imbecile, înveselindu-se foarte, la aceleași glume repetate cu o monotonie care ar fi desperat și pe eroii lui Caragiale ori ai lui Cehov.

Toată viața lui era ternă și leșietică. Acasă îl aștepta o femeie gureșă și hărtăgoasă, plîngîndu-se etern de obraznicia slugilor și de scumpete, zeflemisindu-și cu neîndurata superioritate a mediocrității practice bărbatul prea jigărit și timid — un om de nimic, un filozof ! „Filozof“ — era și epitetul de deridere, cu care îl întîmpinau colegii în cancelaria liceului ; precum și circumstanța atenuantă, pe care concetățenii crunt înarmați pentru viața lor de larve, o acordau acestei ființe șubrede, cu capul mare susținut pe un gît ca un vrej, trăind în lună și preocupat de abracadabrante idei generale, ce nu țin de foame. „Lăsați-l pe bietul Minea, că e un d-ăla... în sfîrșit, mă-nțelegi... un filozof !“

Diagnoza era în același timp protectoare și compătimitoare, cum se cuvenea unui exemplar de umanitate dezarmat și cu responsabilitatea redusă.

O discuție în veranda lui madam Cimbru îl ademenea deci cu atît mai virtos, ca o temerară incursiune

în trecut, o chemare a păcatului vechi; întoarcerea măcar pentru o clipă într-o lume care a fost cîndva și a lui, iar acum e scufundată pentru totdeauna într-un paradis irevocabil pierdut.

Trăsura îi purta pe străzile întortocheate, cu aco-perișuri din ce în ce mai joase și cu grădini din ce în ce mai largi.

Amîndoi se răsuceau să descopere vechile stații de tramvai, haltele de încrucișare, casa unde stătea un fost coleg.

Din nou, centrul Capitalei se îndepărta cu larma asurzită, și totul relua o înfățișare calmă și somnolentă de oraș provincial. Ici-colo, se înălțaseră clădiri uriașe cu cîte cinci și șase etaje. O asemenea construcție, cu zidurile roșii neisprăvite și cu punțile schelelor prăfuite de var, li se păru o prezență deplasată și insolentă peste drum de casa lui madam Czvimbrovskich.

„Asta strică tot farmecul străzii! gîndi Stelian Minea. Miroase a parvenitism.“

Și intră în verandă nu fără oarecare emoție.

Cu toată miopia, recunoscuse îndată, în perete, tabloul: *Liniștea domnește în Varșovia* și portretul domnului Anton Czvimbrovskich, ciocnind sticla de rom cu doi prieteni necunoscuți la bîlciul din Nămăești.

Nepotul lui Onisfor Sachelarie bătu călcieele, se îndoii de mijloc și salutînd ceremonios, după moda chezaro-crăiască încă în vigoare în Ardeal, se prezintă lui Stelian Minea:

— Liviu Moldovan!

Apoi, prezintă ceilalți patru camarazi: Petruș Dumba, cu părul zbîrlit a harță și ochii albaștri; Matei Sărățeanu, în costumul unei echipe celebre de fotbal, cu genunchii goi și tricoul vărgat, alb și portocaliu, proaspăt întors de la o întîlnire de antrena-

ment, Leon Constantinescu, pierdut într-o imensă pereche de pantaloni charleston și Nadia Ciobanu, persoană asexuată și plină de siguranță în mișcări, întinzând mîna fără să scoată țigara din gură.

Stelian Minea păstră pentru el remarcă involuntară, că pe „vremea lui“ nici o studentă nu se încumeta atît de liber, să participe singură la o adunare între colegi, cu țigara în colțul buzelor.

Toți tăcură, stingheriți de acești intruși.

Nadia Ciobanu aprinse o nouă țigară de la cealaltă sfîrșită; își făcu de lucru răsfoind o carte de anatomie.

— V-am întrerupt, desigur? căută să încălzească atmosfera Stelian Minea. Vă rog să continuați!... Masa aceasta și pereții aceștia ne cunosc bine, pe prietenul Onisfor Sachelarie și pe mine... Ne-am pierdut multe nopți, aici, împărțind firul de păr în patru. Am cedat mîna!... E rîndul dumneavoastră acum!... Ca în goana torțelor, dacă vă amintiți, la vechii elini unde făclia trecea din mînă în mînă...

Toți suriseră de politete și tăcură.

Studenta cu părul tuns schimbă cartea de anatomie, pe un roman, și pe sub gene, o clipă măsură cu o înveselire interioară chircitura aceasta cu fruntea de hidrocefal și cu ochelari de miop, vorbind cu atît de imprudentă dezinvoltură despre un exercițiu sportiv, unde se cere agerime, vigoare și altfel de trup. Și-l închipui gol ca alergătorii greci, gîfiind cu torța în mînă, ridicol și pipernicit, cu membrele lui de păianjen printre ceilalți concurenți, care toți vor fi fiind, desigur, cu pieptul lat, cu mușchii în fus și cu tendoanele elastice, ca Matei Sărățeanu, de față.

Comparația fu zdrobitoare pentru Stelian Minea. Noroc că anacronicul dascăl de provincie nici n-o bănuia!

Își potrivise ochelarii mai bine să revadă ca un vechi prieten, amănunțit, tabloul episodului din Varșovia, la al cărui spectacol lăcrima domnul Anton Czymbrowskich, leahul pribeag, în ceasurile cînd romul și mastică, secărica și drojdia, îl predis puneau la elegie...

Se întoarse către Onisfor Sachelarie :

— De cîte ori nu mi-am amintit eu tabloul acesta pe front ! Era destul să-mi răsară în minte, ca să-mi evoce îndată una din fericirile calde și nostalgice după care suspinam toți atunci ; confort, casă, calm, cum credeam că n-o să le mai revedem niciodată, după război !...

Pe urmă, către ceilalți novici :

— Trebuie să știți, domnilor, că aici ne-a găsit mobilizarea în august 1916... Pentru noi, casa lui Madam Cimbru e un monument istoric...

Tinerii luară act, cu indiferență, de acest fapt important.

Pentru dînșii războiul însemna un eveniment prea îndepărtat, mai mult abstract. Sfîrșitul unei epoci și începutul unui alt ev, cum sînt delimitate capitolele în manualele de istorie.

De politețe, și cu o abia bănuită intenție de persiflare, tînărul cu genunchii goi și cu piept de luptător întrebă :

— Ați participat la război ?...

— Evident ! răspuse Stelian Minea. Din șase cîți ne aflam aici în 1916, nici unul n-a lipsit !... Și doi au căzut : Boroș în Ardeal, Lăscăruș Codreanu la Argeș...

Studenta alungă de sub ochi pagina din romanul suprarealist împrumutat de colegul cu pantăloni charleston, ca să și-l imagineze pe domnul acesta, ugilat ca un pui de curcă, sărind peste meterezele tranșeelor, răcnind și zvirlind cu grenade în atacuri,

repezindu-se printre baionete și tăind drum cu arma în piepturi omenești.

Imaginea fu imposibilă și absurdă. Închipuirea refuza s-o accepte.

Stelian Minea trase un scaun, fără să fi fost invitat. Și fără să gândească, se așază la locul care era al lui.

Îndată se simți cum a fost.

Contactul material al mesei, cu mușamaua vărgată sub cot, îi dădu senzația că ieri s-a ridicat de acolo și că nu face decît să continue ceea ce au lăsat întrerupt. Prezentul mediocru și ireparabil, nevasta rea de gură și autoritară, sura existență de provincie, cu orice perspectivă închisă, ca de un zid opac, colegii de cancelarie cu intrigile, cu aerul lor superior și protector, glumele crude ale elevilor; toată realitatea aceasta fu suspendată printr-o magie.

El, ce-l adevărat, era numai acesta de aici.

Privi la fiecare dintre cei de pe pat și de la masă, ca să le reconstituie după fizionomie firea și preferințele. Era într-adevăr o lume nouă și necunoscută! Dar nu-l intimidă...

— Prietenul Sachelarie m-a prevenit că vom găsi aci un cap de pod ocupat de inamic... O atmosferă ostilă!... Dînsul crede că deși ne despart numai zece ani, alcătuim două generații atît de străine și de dușmane, încît nu există nici o punte de reconciliere... Sînt sigur însă că prietenul Sachelarie se înșală! Oamenii se schimbă, dar ideile rămîn aceleași!... Oamenii și sistemele. Nimeni n-a gîndit ceva nou de la Platon încoace...

Cel care opuse îndată altă părere fu Petruș Dumba, studentul cu creasta părului zbîrlită a harță:

— Am înțeles îndată că dumneata ai fost cel care te-ai înșelat, nu domnul Sachelarie!... Noi ne-am mai întîlnit o dată cu domnul Sachelarie și am discutat atît de înfocat, încît a plecat supărat! Atunci am

aflat de la dinsul citeva din părerile dumitale, căci, pentru dumneata, domnul Sachelarie are mare admirație și iubire... Am înțeles că ești un occidental, unul din învățații aceia sceptici și idealști, care, pînă acum cîțiva ani, jurați pe cărțile lui Bergson. Și e destul atît, ca să înțelegem că ne despart nu zece ani, ci o jumătate de secol, un secol, nu un secol, mai mult încă !... Între noi este Voltaire...

Stelian Minea își aruncă în treacăt, sub sticla bombată a ochelarilor, privirea la studentul cu pantalonul charleston, între el și care se afla Voltaire.

Petruș Dumba îi surprinse privirea și îi ghici gîndul.

Vorbi îndată în numele tuturor :

— Desigur, dumneata ne găsești adunați prea din toate colțurile lumii, ca să apărem ca o unitate constituită. Și nici nu sîntem... Eu n-am jucat niciodată charleston ca scumpul meu camarad Leontin de o pildă, în schimb am fișă la siguranță, ceea ce el n-are și nici nu-l doare... Dar ne strîngem cot la cot cînd ne aflăm în fața dumneavoastră ! Fiindcă dumneavoastră, pe noi, nici nu încercați să ne înțelegeți și ne condamnați din oficiu ; iar noi, pe dumneavoastră, vă înțelegem și tocmai de aceea vă dezaprobăm... Sînteți lași.

— Fiindcă nu sîntem bolșevici în stare de rebeliune față de ordinea acceptată a statului ? întrerupse Onisfor Sachelarie. Ce știi dumneata despre lașitate și bravură, cînd n-ai cunoscut riscul permanent al morții ?

— Lasă asta ! interveni Stelian Minea, fiindcă nu-i plăcea niciodată să se pomenească despre faptele lor din război. Sîntem lași ?... Să vedem de ce ? Îți spun drept că e o acuzație nouă și sînt foarte curios să ne auzim rechizitoriul...

Tînărul cu bluza neagră înțelese că a mers prea departe.

Se simți dator să atenueze acuzația.

— Vorbim, în afară de persoane, nu e așa? Vorbesc despre dumneavoastră, despre cei de aci... și despre cei din toată Europa! Camarazii dumneavoastră de arme, aliați sau inamici... Ați capitulat singuri! Ați câștigat victoria și pe urmă n-ați știut să o duceți pînă la sfîrșit. Cînd v-ați întors din război n-ați știut să smulgeți frînele omenirii din ghearele proflitorilor și să vă luați o răspundere. V-ați temut de viitor ca femeile de șoareci... Acum toată viața vă e o succesiune de regrete! Viața vă stătea înaintea și ați căutat-o în urmă... Te întreb, domnule Minea, dacă nu e un spectacol rușinos, cel de la Liga Națiunilor și de la toate congresele care mai durează și acum?... Cîrlesc și ciopîrlesc tratatele inițiate de ani de zile, se tocimesc și mai lasă de ici unul și de colo altul; ca și cum binele omenirii poate să vină numai de la aceste chestiuni de cărbune și despăgubiri.

— Știi că ești curios, dragă domnule! se miră Stelian Minea. Ce vină am eu, de la catedra mea obscură dintr-un orașel ticălos, că premierul Franței și cancelarul Germaniei se tocimesc la Liga Națiunilor? Pot eu să fac ceva?...

— Acum nu! reluă înverșunat, studentul din Deltă. Acum e prea tîrziu! Dar ați fi putut... Căci vina de aici pornește. Ați capitulat și ați lăsat să vă conducă acei care refuzau să înțeleagă că omenirea cere o schimbare... I-ați lăsat pe dinșii, și ei se încăpățînează să creadă că un cataclism ca războiul n-a dezlănțuit alte crize decît deprecierea monetară și problema refacerilor! Ei nu pot vedea nici că există o revoluție a conștiințelor; nici cauzele care au dus la schimbările formelor de guvernămînt, la crize economice și la îndîrjirea luptei de clasă... O republică nu-și face cetățenii mai fericiți decît un imperiu, și fericirea aceasta nu poate să o dea o re-

formă fiscală atîta vreme cît aceiași profitori se îmbuibă din truda multîmilor muncitoare, ținute în beznă ca sclavii care vîsleau la auritele galere ale proconsulilor din antichitate... Aceasta o spuneți singuri înainte de război și ați uitat-o ! O regăsim în toate cărțile care în timpul războiului justificau războiul. Atunci făgăduiați altă lume, spuneți și erați siguri că luptați pentru altă lume, și acum vi s-ar părea cea mai mare fericire să reconstituiți lumea cea veche, așa cum a fost ea înainte... Sînteți nemulțumiți și nu știți de ce ! Doriți ceva, și nu știți ce !... Iar situația vă este agravată, fiindcă nici o generație n-a mai avut ca dumneavoastră, posibilitatea de a da vieții pecetea pe care ați fi voit-o... Toți, cînd v-ați întors de pe front : român, francez, neamț, toți aveți dreptul să realizați omenirea pentru care ați combătut, așa cum au cîștigat rușii și sînt pe cale s-o facă, bineînțeles, cu toate durerile facerii... Nimeni n-ar fi îndrăznit să vă conteste acest drept ! Nici n-ar fi avut puterea materială să o facă... Și ați dezertat unul cîte unul !... Acum, alungați și lăsați pe din afară, atribuiți vieții în sine, ca unei fatalități, deprimarea dumneavoastră interioară ; trăiți meschin, vă văietați ; aveți frică și ură de viață ! Și vă scandalizează că noi vrem să ne trăim viața, așa cum o înțelegem...

— Da ! Dans, sport ! întrerupse cu dispreț Onisfor Sachelarie.

— De ce nu ?... Dans, sport pentru unii. Și celelalte pentru alții... Nu se exclud !... Fac parte din viață. Lumea dumneavoastră era livrescă. Nu-și scotea nasul din cărți, și din pricina cărților, nu vedea și nu trăia viața... Ori oameni rebegiți să-i culci cu o suflare ; ori oameni invadați de grăsime... Pe cînd noi, sîntem tineri și însetați de o altă lume pe care o vom clădi. O lume pe care, bineînțeles, nu o puteți admite și n-aveți s-o puteți suporta, căci nimic nu este mai

greu decît să faci pe oameni să accepte o fericire nouă... Le trebuie cea morfolită de veacuri !... Țin-jesc după ea...

— Vă invidiez dacă puteți crede că din anarhia aceasta poate să iasă o omenire nouă ! rosti fără con-vingere Stelian Minea.

— Anarhie ! Nimic nu seamănă mai mult cu o casă în ruină decît una care se construiește. Ni se pare că o spune nu știu ce poet, din favoriții amicu-lui Leontin. Și o verific aceasta în fiecare zi, privind cum se înalță casa din față... Nici o obiecție nu putem face, nici arhitectului, nici lucrătorilor, pînă cînd nu vom vedea-o gata...

Petruș Dumba întinse picioarele, privindu-și vîrfurile ghetelor și așteptînd de la Stelian Minea o apărare a lumii sale.

Dar Stelian Minea tăcea, turtind vîrfurile unei țigări stinse.

Tot ce ar fi avut de spus îi părea inutil.

Se simțea într-adevăr ostentat, ca un om care a trăit un veac și nu mai are nimic, nici de spus, nici de făcut, nici de dorit.

Ceilalți începură să vorbească în șoaptă despre lucruri care îi priveau numai pe ei.

Nadia, după ce ascultase tot timpul cu ochii numai la Petruș, se întreba de ce nu-l poate iubi pe el, care înțelege atîtea, care știe atîtea și pune atîta pasiune în toate ; pe el care o iubește cu atît de tăcută dez-nădejde ; și de ce se simte irezistibil atrasă de Matei Sărățeanu, care, deși e mai frumos și puternic, e atît de plat în gîndire ? Parcă nici nu gîndește. Poate că nici nu gîndește într-adevăr. Matei Sărățeanu o în-vălui cu privirea și ea rămase cu zîmbetul înghețat pe buze, ca porumbița magnetizată de șarpe.

Onisfor Sachelarie intră cu nepotul într-o cameră cu fereastră la stradă, să-i dea sfaturi și ceea ce aștepta nepotul mai mult : bani de buzunar.

Stelian Minea se simțea cu desăvîrșire străin ; se ridică de pe scaunul și de la locul „fost al lui“. Într-ebă, dacă n-ar putea-o vedea pe Lisbet, vechea sa gazdă.

— Nu cred că e „vizibilă“ ! lămuri cu o înveselire, Leontin, cel cu pantalonii charleston. I-a venit jupînul cu chef și l-am auzit muștrulind-o ca la poliție... Acum el sforăie și ea plînge ! Pe urmă el are să se trezească, și ea are să-i fiarbă o ciorbă de potroace... E un tip șic, jupînul, *costaud*¹ și știe cum trebuie să se poarte cu femeile. Nu le caută în coarne, Le pune coarne ! Și din cînd în cînd le mai adaugă și oarecare cucuie, vînatăi, ghionturi în coastă.

Stelian se gîndi că Lisbet ispășește crunt rătăcirea tinereții. Își aminti :

— Și Toni ? Mai există Toni ?

— Oho ! Și încă cum există !... Cel mai teribil brigand al cartierului. Cînd e jupînul aci, nici el nu-i „vizibil“. Nu vor să se vadă, ca luna cu soarele.

Onisfor Sachelarie apăru întovărășit de nepotul pe a cărui figură se vedea strălucind toată satisfacția că suma de buzunar n-a dezmințit așteptările. La spatele lui Onisfor, făcu un semn camarazilor, cu latul palmei pe obraz, că „l-a ras“. Căci pentru el, Onisfor Sachelarie nu era decît un unchi cam caraghios și pedant, strimt la minte, dar în definitiv generos la punga. Nepotul se dovedea din altă stofă, mai elastică ; se „regățeniza“ mai ușor.

Își luară rămas bun.

— Mai veniți pe la noi, cînd treceți prin București ! se simți dator să-i invite fără vreo intenție malițioasă,

¹ Solid, robust (fr.).

studentul cu părul răzvrătit. Madam Lisbet are să regrete că nu v-a văzut !... Ne vorbește întotdeauna cu mare stimă, despre dumneata, domnule Minea.

Stelian Minea încercă să glumească :

— Sper că ea nu-i atît de vrăjmașă ca dumneata, generației noastre.

— De ce ? Discuția n-are supărare !... N-am vrut să vă ofensez cu nimic...

La spatele lor, cînd coborau scările, Leontin, cel cu pantalonii charleston și cu părul lins, repetă gestul lui Liviu Moldovan la spatele unchiului.

— Bravo ! L-ai ras !...

În trăsură, Onisfor se întoarce către prieten :

— Ce dracu tăcuși și tu, toată vremea ? N-ai găsit nimic să-i pui la respect ?...

Stelian Minea privi șiragul caselor fără să răspundă. Într-adevăr, făcuse figură de idiot.

Acum abia îi apăreau, numeroase și nedezmînțite, toate argumentele pe care le tăcuse adineauri. Onisfor Sachelarie își spuse că prietenul s-a abrutizat în provincie, dacă a putut suporta atîta insolență, fără să găsească o replică ; el care le răspundea altă dată, tuturor, cu o sută de argumente.

— Ce-o mai fi făcînd oare domnișoara Betty ? își aminti Stelian.

Onisfor Sachelarie dădu din umeri cu indiferență. Nu știa ce-o fi făcînd domnișoara Betty, nici nu se mai gîndise vreodată și nici nu-l interesa.

Pe lingă dinșii, țîșni zgomotos, lăsîndu-i în urmă, o motocicletă cu ataș ; conducea Matei Sărățeanu în tricoul lui vărgat alb și portocaliu, cu o beretă bască pe sprînceană ; la spate, Leontin cu pantalonii charleston, ținîndu-l de subsuori și în ataș, ghemuită în leagănul lăcuit, Nadiă, cu o țigară între buze... Toți întoarseră capul și îi salutară amical.

Mașina săltă vertiginos peste gropi și pietroaie, fiind trecătorii și bordura trotuarelor, viră nebu-nește și dispăru.

— Ce oameni ! Ce oameni ! se minună cu indignare Onisfor Sachelarie. Au să-și rupă gîtul !...

— În orice caz, ei au trecut și noi le înghițim praful !... constată Stelian Minea, risipind cu mîna norul de praf în care respira.

Onisfor încruntă sprîncenele, neconvins, fiindcă după el asemenea apucături și asemenea idei nu făgă-duiau nimic bun. Opri birja. El se ducea la un sanato-riu, unde se afla în convalescență un bătrîn pentru care purta mare evlavie. Îi rosti numele. Era al unui fost conducător ardelean, în procesele vestite de acum douăzeci și treizeci de ani, client al temnițelor po-litice, din Vaț și din Seghedin.

Stelian Minea se miră aflînd că venerabilul luptător mai trăiește.

Nimeni nu-i mai pomenea numele, nu mai apărea nicăieri ; de aceea îl credea mort și de mult îngropat, ca atîția care visaseră o Romînie Mare și de care Rominia Mare se lepădase acum.

Rămase singur. Nu știa ce să facă pînă la șapte seara, cu toată libertatea pe care o dorise. Rătăci pe străzi. Nu mai cunoștea pe nimeni. Larma trecători-lor și îmbulzeala vehiculelor îi păreau insuportabile, acum, cînd se dezvățase de ele. Își spuse că n-ar mai putea trăi aci.

Descoperi că i-a intrat în sînge existența lui mu-cedă și fumurie de provincie, că dorește să se în-toarcă îndărăt, mai repede, ca viermele în culcușul lui.

La hotel, îl primi Margareta, furioasă. Rochia nu era gata.

— Așa e dacă mă potrivesc eu ție !... Ce ești ? Băr-bat ?... O cîrpă !

Stelian Minea nu știa de ce e vinovat și la ce i s-a „potrivit“ Margareta, lui. Nici ce legătură este între bărbăția sa, de cîrpă, și între neexactitatea croitoresei. Dar nu încercă să pătrundă aceste misterioase corespondențe, al căror secret îl cunoaște numai logica femeiască.

Se așeză pe marginea canapelei și desfăcînd pachetul de cărți, începu să taie foile unui volum, cu o elocventă și disprețuitoare impasibilitate.

Femeia nu lăasă să treacă nesanționată această mută provocare. Îi smulse cartea și o zvîrli cît colo.

— Ce, crezi că am venit aci să te contemplan citindu-ți terfeloagele tale !... Ia-ți pălăria și hai la croitoreasă !

Îl prinse de braț ; iar Stelian Minea se supuse docil, căci pe mîna lui descărnată și pipernicită, strîngerea fu puternică și implacabilă, ca o luare în posesiune.

Și astfel, resignat, merse să se piardă în anonimatul cel de toate zilele.

4

Camerista desfăcu cu o suavă gingășie, una cîte una, rochiile din geamantanul deschis în mijlocul dormitorului, printre alte valize mai mărunte și cutiile de pălării, lăcuite.

Exclamațiile de admirație întovărășeau crescendo fiecare exemplar rar, purtînd marca faimoaselor case din Rue de la Paix și Faubourg Saint-Honoré. Zoe Vesbianu le zvîrlea cu indiferență pe spătarul scaunelor.

Totuși mătășurile moi, blănurile și țesăturile elastice îi dezmierdau plăcut vîrfurile degetelor.

Și fiecare toaletă, cu amestecul său de parfum, însemna o amintire arzătoare și atroce, ca trecerea printr-o văpaie, cum fusese toată viața de două luni, din care se întorcea.

— N-au să mai încapă în șifonieră ! se sperie servitoarea. Avem acuma mai multe decît un magazin de mode...

Zoe nu observă impertinența acestei familiarități și nici acel „avem“, care punea laolaltă, în fond comun, garderoba stăpînei și a servitoarei.

Altădată, ar fi restabilit distanțele cu un singur cuvîntă tăios.

Acum lunecarea în jos se făcuse pe nesimțite, pe măsură ce sluga devenise confidenta și, oarecum, complicea stăpînei. Zoe nici nu se mai gîndea la aceasta. Mototolind o eșarfă moale de mătase, în pumn, privi o clipă pe geam colțul știut din față.

O circiumă de șoferi și birjari, unde privirea era deprinsă să regăsească întotdeauna, o prezență tenace, plină de misterioasă amenințare și cu toate acestea devenită indispensabilă, ca oxigenul văzduhului aspirat.

Sluga surprinse privirea. Vorbi fără să-și întrerupă lucrul mîinilor :

— De trei săptămîni nu mai vine !... Am dat bacșiș sergentului să-l alunge. L-a luat din scurt și Miloș, rîndașul. Cîrciumarul zice că nu pare să fie un pungaș... Un bețiv, un păcătos ! Dar nu un pungaș...

Zoe închise ochii, ca la o durere lăuntrică, ce-a fost amorțită și se deșteptă. Atît de deprinsă era să știe veghind acolo omul acela, spectrul acela, descărnat și statornic !

Cînd era acolo, se temea, fiindcă nu știa ce vrea, ce pîndește și ce așteaptă. Acum, cînd nu mai e, se teme fiindcă a plecat și nu poate ști ce pregătește.

A crezut că scăpase. Plecase două luni, să se elibereze de încheștarea acestor două priviri mute, care o urmăreau și prin somn, cu visuri de spaimă.

Afară, cel de pe trotuarul din față, neclintită strajă la ușa circiumii. Intra, deșerta un pahar de otravă și se întorcea îndărăt, la post, cu ochii fixați la fereastra ei și cu rinjetul acela! Ochi halucinați, în care tremura nebunia.

Și aici, înăuntru, ceștelalți ochi mocniți, de huhurez.

Se întoarse către fotoliul de paralizat, pe roțile, unde Sofron îi urmărea fiecare mișcare, cu o privire miloagă, coagulată și lăcrimoasă, în care tresărea câteodată o scurtă fulgerare de ură neputincioasă, îndată pirotită.

Sofron Vesbianu crezu că în sfârșit Zoe și-a amințit de existența lui. Se sili să suridă recunoscător. Fața puhavă și dezgustătoare rămase însă neclintită. Mușchii nu se supuneau. Numai în gitlej scinci o schelălăială animală.

De două luni o așteptase, lăsat pe seama slugilor, care uitau să-i dea de mîncare și scotoceau prin sertare, fără rușine, sub privirea lui furioasă și fără putere. Și acum le-ar fi uitat toate, pentru o singură vorbă de bun găsit și o privire de milostivire. De dimineață, cînd Simplonul era la trei ore distanță de București, cu semne din mîna stîngă, care i se mai supunea voinței, ceruse să-i aducă bărbierul și să-l primească.

Se lăsase îmbăiat și pieptănat, ras și îmbrăcat în halat nou. Două luni zăcuse în murdărie, bărbos, cu piepții plini de sosuri, nespălat și duhnind. Acum ceruse oglinda; în halatul vărgat de lînă, cu obrazul bărbierit și pudrat, se socotise îndestul de arătos și de vrednic ca s-o primească pe Zoe, sărbătorește.

Slugile nu-i mai scoteau limba și nu-l mai zădărau ca pe-un ciine printre gratii.

Dar Zoe intrase în casă, ignorîndu-i cu desăvîrşire existenţa. Şi de astăzi dimineată tot aşteaptă.

A fost, aşadar, numai o părere că şi-a amintit de el.

S-a întors nepăsătoare la pălăriile aruncate pe mese, la flacoanele nedestupate, la maldărele de ciorapi şi la cutiile cu o sută de nimicuri.

De departe, în dimineţi teribile, după nopţile care îi frigeau trupul şi sufletul, la Paris, la Nisa, la Cannes, Zoe Vesbianu se gîndise uneori cu împlînzită milă la dînsul.

Atunci, ca să se achite faţă de conştiinţă, se hotărîse să-i aducă aceste obişnuite dovezi materiale că şi-a amintit şi de el : cutia cu butoni de perle şi portţigaretul de email cu desen cubist.

Dar acum, îndată ce-l regăsise aşa cum l-a lăsat, hîd şi neclintit între pernele jilţului, toată scirba şi ura se redeşteptaseră mai crude. „Am să fac cadou butonii lui Emil — hotărîse — şi portţigaretul îl trimit lui Serge !“

Momiei din fotoliu îi aruncă în batjocură o păpuşă de pîslă roşie, un Mefisto cu picioarele prelungi, amintirea unei nopţi frumoase la cel mai vestit cabaret din Place Pigalle.

— Na ! Joacă-te !... Tot eşti în mintea copiilor...

Servitoarea rîse dovedind că este exact de aceeaşi părere. Simţi momentul potrivit să adauge o informaţie suplimentară :

— Se scapă acuma pe el ! Nesimţitul !...

Răspunsul, mojit şi murdar, făcu erupţie numai în creierul gelatinat al paralticului, fără să se poată materializa în vorbe. Limba neînsufleţită nu îngădui decît un mormăit bestial, între grohăitul de porc şi mugetul de bivol. Un an se împlinea de cînd accesul neaşteptat de paralizie îl prăbuşise pe covorul unui cabinet ministerial, în toiul celor mai cordiale şi fruc-

tuoase tratative cu o excelență destul de inteligentă și de practică pentru a pleca urechea cu atenție la imperativele vremii. Ca atare, amîndoi n-au pregetat să pună la cale o operă patriotică, pe cît de vastă, pe atît de urgentă. Anume o uriașă întreprindere, care să controleze și să gireze toate autorizațiile de *Import-Export* monopolizate de ministerul respectiv și de excelența în cauză.

Sfîntuiala obligatorie, legalizată, de la sutele de mii de vagoane de griu și petrol, pînă la minusculul tubuleț cu roșu de buze din vitrina parfumeriilor.

Mai rămăsese de pus la punct doar cîteva formalități. Garanții, detalii de procedură, fixarea oame-nilor de paie în locul ministrului, întocmirea unui consiliu de administrație pe sprînceană, să cointere-seze și clănțaii parlamentari ai opoziției. Toate după tipicul cel nou al Romîniei Mari.

Voios și ferice săltase de pe scaun și se repezise la biroul excelenței-sale să primească din mîna lui proiectul adnotat, definitiv, aprobat. Întinsese și el mîna. Deodată i-a fugit pămîntul de sub picioare, s-a prăbușit tavanul peste el — l-au cules grămadă de jos.

Excelența-sa a făcut societatea proiectată, dar cu altul. Un paralytic nu mai prezenta nici un interes.

Astfel, la început, în primele luni, Sofron Vesbianu era torturat numai de macabra ironie a soartei. Venise ceasul lui. Romînia Mare se oferea ca un nesecătuit și fabulos Eldorado pentru toți aventurierii. Iar el lipsea de la asalt, imobilizat, captiv, într-un jîlt de paralytic.

Pe urmă, orizontul se strîmtase. Universul lui se mărginea la cei patru pereți.

Avere, afaceri, planuri, moșii, depozite la bancă, acțiuni în creșteri vertiginoase la bursă, toate se îndepărtau de el, învăluite într-o ceață fără contur, fără

să-i mai stăruiască în cugetul fumegos, după tresăririle fugitive de-o clipă. Chiar așa, fără să miște din deget și fără să mai pună la contribuție cu nimic creierul gelatinos, banii tot îi produceau alți bani, după legea banului.

Captiv între cei patru pereți, suferea numai din pricini pentru care n-ar fi suferit altădată și le-ar fi crezut absurde. Zi de zi află că o iubește pe Zoe mai mult decât își închipuise vreodată și o ura cu o gelozie mai răzbunătoare decât îl ajutau puterile.

Și astfel de-un an, de când zăcea condamnat fără nădejde, în jîlțul acela, viața lor ajunsese treptat-treptat aci.

Zoe îi hohotea în nas. Cînd trecea pe dinaintea lui îi arunca o sfîrlă în batjocură. Nu se sfia să-și aducă iubiții în casă, să se lase sărutată sub ochii lui; pleca pentru o săptămînă ori pentru o lună și revenea irezistibil atrasă îndărăt. De fiecare dată, cu o treaptă mai adînc coborîtă în iadul său; mistuită de aceeași arșiță de distrugere și de răzbunare împotriva tuturor: a ei, a vieții, a hîdului paralytic încheștat pe scaun, cu ochii holbați.

Camerista răsturnă pe biroul mic de trandafir un braț de cataloage, de programe și anunțuri — recolta nopților și zilelor din două luni. Zoe alege un carton și rămase îndelung cu ochii pierduți în inscripția neagră și roșie: *Grand Ermitage-Moscovite. Diners et soupers. Concerts russes. Chants bohémiens et cosaques. Le prince Goury Vorchaguin, danseur caucasien.*¹

Prințul Gurii..., *Ermitage!* Ce noapte spasmodică și ce lume stranie, cu nebunia distrucției atît de aproape

¹ Marele Ermitaj Moscovit. Dineuri și supeuri. Concerte rusești. Cîntece țigănești și căzăcești. Prințul Gurii Vorșaghin, dansator caucazian. (Fr.).

de-a ei ! Şi cit de mică e această planetă : cum se regăsesc toţi, fără să se caute !

Orice a trăit pînă în noaptea aceea nu se poate asemui cu ceea ce i-a fost dat să vadă şi să trăiască atunci ! Intrase ameţită, tîrziu după miezul nopţii, cu Eduard ; nici nu-şi mai aminteşte cum se numea mai departe... Şi îndată îi păru rău ; se anunţa o noapte plicticoasă. A cîtea oară vedea oare un cabaret de emigranţi ruşi, cu aceleaşi figuri monotone, cu pereţii tapisaţi roşu, cu acelaşi cor de ţigance, aceiaşi foşti ofiţeri de gardă imperială deveniţi chelneri şi aceleaşi fete de generali, pianiste ? Ceruse să plece în altă parte ; se pregăteau să se ridice, lăsînd sticla de şampanie pe jumătate... Şi deodată din fum şi din ameţeala irizantă a băuturii, a ţişnit ca un demon în mijlocul sălii, pe vîrfurile degetelor în cizmele moi, în costum de carnaval, prinţul Gurii Serghievici Vorşaghin. Ce dans sălbatic, cu chiot şi cu salturi printre vîrfuri de cuţite !... A recunoscut-o şi el de la cel dintîi strigăt de surpriză... După ce-a terminat, a venit să se așeze la masa lor fără să se aștepte poftit. Pe urmă, noaptea aceea şi cealaltă noapte !... Oamenii aceia ciudaţi, inerta cu care acceptaseră cele mai stranii răsturnări ale orînduielilor, prinţul devenit sluga fostei sale slugi, amestecul de cruzime şi de sentimentalism, nesaţiul de abrutizare în băutură... Banda întreagă tîrîtă în toate cabaretele şi tavernele din Place Pigalle şi Clichy ; femeile bînd fără să fi mîncat ceva de douăzeci şi patru de ore, bărbaţi sărutîndu-le ceremonios mina pentru ca după un ceas să le sfarme degetele în încheştare sălbatică. Nici nu-şi aminteşte cînd s-a despărţit de Eduard şi de prietenul lui, să rămînă numai cu aceştia. Îi tresar în minte numai crîmpeie. Nume nehotărîte : Liuba, Ştefan, Duniaşa, Giori... Şi cupiditatea din ochi, de cîte ori deschidea

poșeta să plătească. Pe urmă un vânzător de păpuși, bărbos, beat, plângînd cu fruntea lată pe colțul mesei și tînguindu-se ca un prunc orfan, prăpădit în vasta lume : „Vreau acasă ! Vreau să mă întorc acasă...” Profesorul Artemie Barnef, de la Universitatea din Petrograd... I-a rămas numele printr-un ciudat capriciu al memoriei. Și alte nume, și alte titluri... Avocați, șoferi și prinți bucătari. În fascinatoarea lumină roșie a firmelor luminoase treceau de la un local la altul, clătîindu-se în piața cu miros de benzină și de fard ; ceața se mărea, se chemau unii pe alții, se strigau pe nume ; erau toți dintr-o singură și numeroasă familie în descompunere, cu geloziile și urile lor, cu lăcomiile și exploziile lor de orgoliu... Și deșteptarea într-o cameră necunoscută cu oasele dure-roase și gura amară... Trei zile prințul Gurii nu s-a dezlipit după aceea de ea, fortificînd-o cu pilda seninătății netulburate, cu care trecuse prin cele mai întunecoase peripeții și pînă la cele din urmă căderi... Dansator, călăreț de circ, corist, chelner, șofer — nu se mira de nimic ! nu se plîngea de nimic ! nu se împotrivea la nimic ! Arată același obraz oval și calm, cu aceiași ochi limpezi și cu aceleași mișcări indolente, de felin. Numai în rîs suna ceva fals și crud, poate deznădăjduit, ca un scrișnet de sticlă pisată... Trei zile a crezut că-l iubește, că în sfîrșit a descoperit pasiunea cea mare și purificatoare. Pe urmă s-a topit brusc, în ceața unde s-au depărtat toți. S-a deșteptat în a patra dimineață fără el — și cu o brățară și două inele mai puțin. N-a simțit nici dezgust, nici indignare. N-a fost oare, prințul Gurii, cu atîta umor delicat, încît i-a trimis într-un plic, cu toate mulțumi-rile, buletinul de gaj de la muntele de pietate !

Zoe Vesbianu așeză în cutia de scrisori, la păstrare, cartonul prospect al cabaretului rus, de unde prințul Gurii Serghievici Vorșaghin, dansator caucazian, zîm-

bea serafic, în costum războinic și fotogenic, cu două cartușiere încrucișate pe piept și cu teribile cuțite inofensive, înfipte în cingătoare.

5

„Mai comod acesta — gîndi — decît cel de afară. Cel puțin știi ce vrea !“

Și îndată pași la fereastră, să vadă dacă pe trotuarul din față n-a apărut cumva arătarea fidelă, enigmatică și plină de necunoscută amenințare.

Trotuarul era gol.

Numai băiatul de prăvălie, cu șorțul verde, stropea cu o tinichea asfaltul. „Desigur a aflat că am fost plecată și încă nu știe că am revenit.“ Cînd va ști, se va posta iarăși fără îndoială, și iarăși Zoe Vesbianu va trăi zilele și nopțile sub teroarea acestui spectru, întors din depărtările moarte ale unui altfel de trecut. Îl știe cine e, cine a fost.

Dar ce închipuire omenească ar putea înțelege ce vrea ? Ce așteaptă ?

De ce a apărut dintr-o dată ca acel creditor demonic, la scadența uitată, din legenda omului care și-a vîndut umbra ?

„Socotelile mele sînt făcute... Eu am iubit altă Zoe. Pe aceea n-are s-o cunoască nimeni. Am omorît-o pe una în cealaltă. Pe urmă ?...“

Socotelile lui Titel Ilescu au fost făcute și au fost de o înspăimîntătoare exactitate.

Total s-a împlinit cum a preștiut.

Anul s-a încheiat. Ultimul ban s-a topit. Ușile cluburilor s-au închis acestui bețiv fără guler și cu haine zdrențeose.

I-au rămas cîrciumile cele mai infame și tovărășiile cele mai crunte.

A învățat să ceară, ca să aibă ce bea.

Numai o singură eroare a existat în această înfri-coșător de precisă socoteală. „Eu am iubit altă Zoe. Am omorît-o pe una în cealaltă.” N-o omorîse pe una în cealaltă. N-o putuse omorî.

Pași clătinați de bețiv l-au tirît aici. La fereastra Zoei de-acum, unde se înverșunează s-o caute pe cealaltă.

Zi și noapte se înverșunează să pîndească, să aștepte, s-o știe aproape, numai cu nădejdea s-o întie-zărească o clipă, una singură. Ceilalți, cei de pe stradă și din circiumă, n-au decît să se ferească de el cu oroare, ca de-un vagabond zdrențaros și murdar cum a ajuns. Ei n-are decît să-i fie frică, fiindcă nu știe ce-așteaptă, ce vrea, de ce pîndește. Sergenții de stradă n-au decît să-i ordone stropșit să circule. Și argații să-l îmbrîncească în pumni. Ce-i pasă? Ce-ăr mai putea toți împotriva lui?

El capătă un ban, se întoarce aci, plătește cel mai ieftin și mai ucigaș rachiu și așteaptă.

E mulțumit că o știe dincolo de zid, înfri-coșată de prezența lui.

El este aici, remușcarea și viața; spectrul unui trecut ireparabil nimicit.

Cînd o vede, rînjește, și e satisfăcut de rînjetul acesta, care, desigur, ei trebuie să-i gîtuie somnul cu vedenii de spaimă. Stă și rînjește. Cu încăpăținare de bețiv și de nebun, nu-i pasă de vînturi și ploaie, de ochii oamenilor. Viața curge pe lingă el fără să-l atingă: trecători, femei, copii care se sperie de acest vagabond peticit și se ascund în poalele mamelor. El este aici, și atît! Restul nu mai are nici un interes.

„Desigur, mîine, cînd va ști că m-am întors, din nou va rînji spectrul lui fidel cum n-a fost nimeni, neîndurat cum n-a mai fost nimeni!” gîndi Zoe Vesbianu și se cutremură. Firul de acum două luni se

leagă de unde a fost întrerupt. Cel de aici — și cel de la spate. Două perechi de ochi, muți și nebuni; spionîndu-i fiecare pas, martorii fiecărui pas, știindu-i de strajă cu o înfiorătoare statornicie.

Zoe porunci cameristei să împingă scaunul cu roțile în camera de alături, ca să-i piară din ochi măcar momia cu privire de huhurez. N-avea de unde să presimtă, că de cealaltă privire, cea mai teribilă, a fost eliberată de o putere mai mare decît puterile omenești.

Sofron Vesbianu cerca să se agațe de fețele meselor și de mobile, cu mîna sănătoasă. Ca un copil rău împotrîvindu-se să se lase dus la culcare, gîrîie din gîtlej o bolboroseală furioasă. Dar glasul n-are nici o putere. Și servitoarea i-a făcut vînt scaunului cu piciorul, pînă în perete, cu spatele la restul camerei, ca să aibă în față numai zugrăveala roșie, unde cunoaște cu de-amănuntul fiecare ornament al desenului.

Acolo se află colțul unde e „pedepsit“ ceasuri întregi și uitat cîte o zi, de cîte ori arată nesupunere, cînd încearcă să zbiere sau cînd din treacăt, după vechiul nărav, vrea să piște cu cele cinci degete valide sinii fetei din casă.

Acolo stă și acum cu nasul în perete, clocind gînduri crincene care nu se pot preface în fapte.

Ochii lui au surprins privirea Zoei, pe fereastră.

Și a înțeles ce căuta.

De omul acela are și el frică. Pe acela, așa zdrențăros și lihnit cum e acum, îl urăște mai mult decît pe toți scliviștii obraznici și nerușinați, pe care îi tîrîie Zoe după dînșă, îi aduce în casa și la masa lui, ca să-i ridă în față și să-i îmbrățișeze sub ochii săi nevasta. Acela a fost înaintea tuturor și a lui Radu Comșa și a prințului Vorșaghin, și a celor ce-au venit după dînșii.

Cînd Zoe Racliș se afla pe băncile pensionului, pentru omul acela ea fusese o altfel de apariție eterică, așa cum n-a mai părut nimănui ; așa cum nici nu îndrăznise să-i spună vreodată și nici nu cutezase să-i atingă obrazul cu virful buzelor. Poate că atunci Zoe nici nu bănuia. A aflat numai după ce Sofron Vesbianu, chiar în dimineața nunții, a venit bîlbîindu-se de indignare, ridicol și borșos în haina de ceremonie, să întrebe cine e tînărul acela și cu ce drept a îndrăznit să-l oprească în drum, cu vorbe necuviincioase și să-i atingă, în deridere, obrazul cu dosul palmei. Alții i-au arătat că la asemenea îndrăzneală nu se răspunde decît cavalereste, cu o acceptare de luptă : un duel. A strîns din umeri. El și duel ! Ca și cum, dacă e vorba de luptă, nu fusese el cel care cîștigase lupta, de vreme ce cîștigase femeia ? Ca și cum, nu tot el cîștigase și celelalte lupte de mai tîrziu, oricare ? Chiar și aceea dintre el și Alexandru Vardaru, cînd îi plătise scump umilința îndurată, prinzîndu-l pe generalul Pol Vardaru într-o complicată urzeală de polițe și ipoteci, pentru ca pe urmă să-i scoată averea la mezat și tot el să i-o cumpere !... A fost ultima dovadă de drăcească agerime a minții, de calcul feroce și răbdător, înainte de a cădea doborît în plin norocos asalt al nesăcăuitelor filoane de aur stropite cu sînge din România Mare, pentru a ajunge de risul și ocara slugilor, de cinica batjocură a femeii care, cu avuția agonisită de el și inutilă pentru dînsul de acum, își satisface toate capriciile și își hrănește iubiții. Ciudat !... Pe toți aceștia îi urăște. Dar pe nici unul nu-l urăște atît cît pe acel care aștepta pînă acum trei săptămîni afară, în cîrpele lui de vagabond. Acela numai, numai acela a deținut o Zoe care nu mai există în nici o amintire, nici într-a ei, desigur ; alta, pe care nici el n-a putut-o cumpăra și nici alții

n-au mai putut-o cuceri. Și de aceea îl urăște, cu toată drojdia puterilor.

Se gîndește Zoe la el ? Cînd îl vede așteptînd afară, în zdrențele lui, cu rinjetul lui, ce simte oare ? Ce-și amintește ? De ce o surprinde întotdeauna palidă cînd se întoarce de la fereastră cu buza de jos tremurînd, și alungîndu-și cu mîna dinaintea ochilor ca o părere ?... Acum, desigur, e tot la fereastră, îl pîndește. Nu ! A sunat telefonul. O aude... Nu se jenează nici odată în fața lui. Da ! Serge. Îi trimite mașina... Într-un sfert de oră are să fie aci !...

Sofron Vesbianu, cu nasul înfipt în perete, auzi ordinul trimis șoferului ; mașina ieșind pe poartă. O auzi revenind și auzi glasul lui Serge, și sărutările lor, și întrebările lor.

Pe toate acestea le suportă de un an și știe că nu mai există nici o scăpare. Zoe îi aduce sub ochii lui, descoperind poate o acră voluptate să-și răzbune așa, tot ce-a îndurat și a ucis în ea.

Se aud pașii. Vin. Glasul lui Serge :

— Unde e Budulache ? Să-l vedem pe Budulache ! Budulache e el.

Așa l-au botezat de un an de cînd se află aci, prizonier în pernele jilțului. Unul -- cel dintîi, a găsit că e leit un Buda grotesc, cu burtă lui sferică și cu fața lăbărțată.

Pe urmă i-au găsit și un diminutiv : Budulache !

Iar porecla dezmierdătoare a fost trecută din unul în altul într-o fidelă succesiune, la toți amanții Zoei.

— Pa ! Budulache !

Serge a răsucit scaunul de spătar, ca să-l întoarcă spre el cu fața și să-l admire mai deplin.

S-a dat un pas îndărăt ; cu amîndouă mîinile în fundul buzunărilor își strîmbă gura vicioasă într-un ris înveselit și își dă pe spate capul, copilăresc încă, clătînînd părul negru și luciu.

Niciodată n-a văzut ceva mai nostim ca privirea furioasă a acestei movili de grăsime învelită în halatul vărgat.

— *Regarde-le ! Est-il beau ?...*¹

Îi aruncă pe cap o pălărie de-a Zoei, cu pene, cu dexteritatea unui aruncător de discuri, ca astfel parodia lui Buda-Budulache să arate încă mai amuzant. Sofron Vesbianu nu poate ajunge cu mîna sănătoasă pînă la cap ; n-o poate ridica decît pînă la jumătate. Și nici nu poate clătina capul să o scuture. A rămas cu pălăria pe-o ureche, cum sînt unele gravuri de bulldogi, în revistele umoristice. Ce poate face altceva decît să spumege și să grohăie.

Cei doi îi întorc spatele. Serge a încolăcit mîna după mijlocul Zoei, după ce, filotim, îi zvîrle un ziar lui Sofron... Așa, are să-i treacă timpul mai ușor, ca unui client în sala de așteptare a dentiștilor.

— Uitam, Serge... Dă-mi portțigaretul tău !... Serge întinde docil un portțigaret de piele, încăpător și simplu cum se cuvine generației sale sportive.

— Pfui ! ce oroare ! Banalitatea banalităților !... Noroc că există o Zoe pe lume să se gîndească la tine și să-ți aducă altceva.

Zoe a trecut în cealaltă cameră și revine cu portțigaretul de aur și de email, cu desen cubist.

— *Voilà !* Dăm mîine să-ți graveze în interior monograma...

Recunoscător, Serge îi sărută galant vîrfurile degetelor.

— Hi ! Hihi !

Spumegarea lui Sofron Vesbianu nu l-ar tulbura cu nimic. Sînt deprinși cu prezența aceasta pe care o ignoră îndeobște.

— Ce-i, Budulache ? întrebă Serge, fără să întoarcă ochii.

¹ Privește-l ! E frumos ?... (Fr.)

— Hi ! Hihi !

Glasul are alt sunet, ca niciodată.

— Ce dracu o fi avînd broscoiul ? se minunează, în sfîrșit, Serge.

Și cînd se întoarce, vede într-adevăr un Sofron Vesbianu cu o înfățișare stranie și necunoscută. Un triumf în privire, o bucurie, lucind monstruos numai în ochi, cu restul figurii neclintit.

Dar privirea strigă această bucurie inumană și neliniștitoare, cum ar începe să ridă orbitele unui craniu. Și mîna sănătoasă bate pe genunchi ziarul.

— A înnebunit Budulache ! spune cu simplitate și din nou cu indiferență Serge. Să vedem ce-o fi descoperit atît de amuzant în gazetă ?...

Îi smulge gazeta și citește acolo unde Sofron Vesbianu bătea cu degetul. Nu e nimic !... O simplă știre, la rubrica faptelor diverse :

O DESCOPERIRE LUGUBRA

„În fundătura Tăchița Mărculescu numărul 3 bis, poliția a făcut aseară o descoperire lugubră. Proprietara casei, observînd că unul din locatari nu a mai dat de două săptămîni nici un semn de viață și văzînd ușa închisă, a anunțat comisariatul circumscripției, întrucît din cameră venea un miros greu și suspect. Subcomisarul N. Alexandescu a procedat la deschiderea casei prin forțarea broaștei. Intrînd apoi în cameră a dat peste un spectacol oribil. Pe pat se afla cadavrul locatarului, îmbrăcat și intrat în descompunere, cu părți din figură și din membrele superioare, mincate de șobolani. Procedîndu-se la identificarea cadavrului, s-a stabilit că mortul se numește Constantin Iliescu, fost rentier și fost ofițer în rezervă, căzut în ultima vreme în cel mai abject alcoolism. După toate probabilitățile a sucombat în urma unui acces de delirium tremens. Neexistînd nici o bănuială, parchetul a autorizat înmormîntarea”.

Serge a strîns din umeri și a zvîrlit ziarul. Ce o fi găsit imbecilul amuzant în această istorie?

— Ce e? întrebă Zoe cu indiferență, după ce încă o dată s-a dus pînă la fereastră, pentru a vedea dacă cel de acolo n-a revenit și neștiind că n-are să mai revină niciodată.

— Nimic! O prostie!... Se vede că Budulache s-a ramolit completamente...

Apoi trecînd în cealaltă cameră, cu brațul elastic și puternic Serge o cuprinse de mijloc și o răsuci, astupîndu-i gura ostenită și rece, cu buzele.

6

Luminiță,

Oare cum s-ar putea să răspund sincer invitației tale, fără să fiu cumva rău înțeleasă? Mă îmbii să vin la tine și să rămîn pînă la completa însănătoșire. Îmi descrii chiar camera rezervată, uzînd de toată șiretenia ta, pentru a mă ispiți cu slăbiciunile la care știi că nu pot rezista prea mult. Mă asiguri că voi fi ca la mine acasă...

Dragă Luminiță, de cînd eu nu mai am casă, nu este prima dată cînd mi se spune că în casa altuia m-aș putea simți ca sub acoperișul meu. Am încercat o dată, la sora mea, Emilia, unde era deja biata mămă. N-aș repeta experiența. Și era doară o soră pe care o iubesc și mă iubește, am crescut împreună, iar tu știi că Emilia e cea mai blindă și răbdătoare ființă de pe lume. Dar ea are copii, alte griji, satisfacțiile ei sînt de altă natură. Îmi era penibil la masă, să fiu tratată cînd ca invitată, cînd așa, ca un fel de supraveghetoaze a copiilor. Îmi dau seama că sînt rea acum, interpretînd dragostea și ospitalitatea lor meschin. Dar imaginează-ți ce figură făceam cînd bărbatul Emiliei își aducea aminte între două feluri de mîncare să întrebe :

„Ei, Eleno, ce mai știi de la Scarlat?” De la Scarlat nu știam nimic, fiindcă el scrie o dată la lună, și atunci citeva rînduri în fugă și indiferente, ca o datorie achitată în silă.

Plecăm ochii în farfurie. Mîncarea îmi rămînea în gît. Îmi era teamă să nu observe copiii că am ochii uzi. Le simțeam privirile iscodindu-mă pe furiș, cu toată curiozitatea nemiloasă a copiilor. Emilia încerca să schimbe vorba. Maman ofta. Și atunci era un noroc pentru mine dacă unul din copii săvîrșea o necuviință, să merite o admonestare și toată atenția să se deplaseze de la mine. După aceea, seara, cînd copiii pregăteau lecția, eternul refren: „Du-te să-ți explice Elena !... Ea are vreme... Eleno, te rog, ascultă-l tu !”

Era lucrul cel mai firesc, fiindcă bărbatul Emiliei venea obosit de la procesele lui, Emilia nu-și vedea capul de grijile gospodăriei, pe cînd eu n-aveam altceva de făcut decît să mă mut de pe un pat pe altul, să citesc ori să cîrlesc ciorapii copiilor. Vezi dar, dragă Luminița, că este destul să te simți obligată față de cineva, chiar față de cea mai dragă și apropiată ființă, ca îndată să devii bănuitoare și să ți se pară că în cel mai inofensiv gest se ascunde o intenție care să te bleseze.

Ți-am povestit atîtea, ca să înțelegi de ce nu pot răspunde la invitația ta.

Prietenia noastră, Luminițo, să rămînă așa cum a fost, fără umbră nici unei urîțenii din acestea la care ne silește viața. Dorești tu, oare, ca aflîndu-mă lingă tine, în casa ta, la masa ta, să fac fără să vreau, în fiecare moment, comparație între nefericirea mea și poate să te invidiez ? În noi stau ascunse atîtea sentimente de care ne-ar fi rușine, dacă le-am scoate la iveală !

Am primit fotografiile. Sînt delicioase. Acum, cînd îți scriu, le am pe masă, sub ochi, și mă uit din cînd în cînd la dinșii. Mihai îți seamănă leit, deși cînd privesc de aproape, văd că ochii nu sînt ai tăi. Sînt mai mari și seamănă cu ochii bietului Mihai Vardaru. Iar Mimi e pur

și simplu încântătoare. Mă întreb cu cine seamănă? Cu tine nu, căci e blondă, și nici cu bărbatul tău, pe care mi-l descria nu știu cine că e tot brun. Ce fericită ești tu! Vezi, chiar de departe tot te invidiez! Ai un tovarăș de viață excelent, care te înțelege și îți dă toate mulțumirile, așa că nu regreti nimic din ce-ar fi putut fi și n-a mai fost. Să uiți și poate să-ți spui că e mai bine așa. Ai doi copii, două minuni. Averea voastră n-a fost mult zdruncinată de expropriere. Domnul Alexandru Vardaru, ca întotdeauna prevăzător și lucid, a știut s-o cruțe cu cel mai strict respect al legilor. A nu te lăsa despoiat nu e un egoism. E o datorie. Ți-o spune o victimă a tuturor despoierilor, cum am ajuns eu. Voi? Voi ce-ați mai putea dori și să nu se realizeze?

La începutul mariajului doream și eu să am un copil. Poate mai disperat l-aș dori acum. Aș avea lângă cine mă stringe, cu toată setea mea de afecție și de sacrificiu care nu-i mai trebuie nimănui. Dar un copil ar fi o nenorocire cu viața mea actuală, să-l tirii de colo-colo, sub acoperișuri străine și provizorii. Și pe urmă, ce-ar fi să moștească ceva din apucăturile lui Scarlat? Mai bine așa!...

Am întrerupt scrisoarea fiindcă a venit medicul și mi-a schimbat bandajul la picior. Peste o săptămână mi-l prinde în ghips și pe urmă voi fi obligată să stau așa, nemișcată cu fața în sus, câteva luni, poate un an. Am înțeles ce mă așteaptă, deși nu vor să-mi spună, ca să nu mă demoralizeze — zic ei — dar după câte am suferit, ce-ar mai putea oare să mă mai demoralizeze, Luminițe?

Sanatoriul e curat și liniștit. Toți par a fi omenoși. Am avut noroc că medicul l-a cunoscut pe papa, care i-a făcut odată servicii, când era tânăr și își urma studiile. E un fecior de învățător dintr-un sat de lângă moșia care a fost a noastră. Papa l-a ajutat să plece în străinătate și acum medicul, care știe de unde a ajuns așa cum a ajuns, își plătește în felul lui și prin mine, o datorie de recunoștință. Cum vezi, nici o faptă bună nu rămâne pierdută. Dar, ce-am

ajuns eu oare, dragă Luminița, să dau prilej aproapelui să-și plătească prin mine datoriile de recunoștință ?

Mi-a făcut condiții de plată excepționale, și când se părea că pentru mine sînt totuși și acelea prea grele, m-am pomenit cu o scrisoare de la frate-meu Toderiță, care e inginer la o societate petroliferă din Cimpina, rugîndu-mă să-i fac neapărat plăcerea și să las să aranjeze el toate chestiunile materiale. Se pare că inginerii de la societățile petrolifere cîștigă acum îndeștul de bine, chiar cînd sînt atît de tineri și începători, cum e dînsul. Însă ce dovadă de dragoste și de suflet, din partea lui Toderiță, pe care-l judecasem atît de sever ! Îți amintești că el a fost singurul care s-a opus cu toată energia mariajului meu și multă vreme nici nu ne-am vorbit. Ce deosebire între el și Camil ! Căci n-aș putea spune acum, care dintre amîndoi : Camil sau Scarlat, a provocat ruina noastră și moartea lui papa, cînd s-a stins în cîteva zile după ce-au fost scoase casele în vînzare... Camil făcea datorii pe de o parte, Scarlat vindea pe de alta, și se pare că se înțelegeau foarte bine. De altfel, și acum, la București, sînt nedespărțiți în viața lor, pe care n-o pricep.

Mă gîndeam, cînd au scos lucrurile din casă și a venit rîndul canapelei despre care îmi spunea Toderiță să fiu bucuroasă dacă îmi va rămîne — ca să am pe ce plînge — mă gîndeam cîtă dreptate a avut și cum numai el singur, un copil, a văzut ceea ce n-am presimțit nici eu, nici papa și mămă, care oricum aveau mai multă experiență. Iar cînd ne-am mutat după moartea lui papa, într-adevăr pe canapeaua aceea, Luminița, mă ghemuiam, după ce adormeam mămă, să plîng, în fiecare seară. Scarlat la București se amuza în vremea aceasta... Știi cum s-a terminat aventura cu mutarea noastră la București ! Tu erai în străinătate, chiar în anul după încheierea păcii și poate, dacă te-ai fi aflat la București, mi-ai fi fost de multe ori o consolare. Încă nu-l cunoșteam bine. Credeam în el. Îi era așa de ușor să se joace cu naivitatea mea de fată,

care nu bănuia nimic din toate urîţeniile vieţii şi din ne-
trebniciile oamenilor !

Cînd am sosit, am luat două camere la hotel. Spunea că e greu să găsim imediat un apartament confortabil, să-l mobilăm, să găsim servitori etc. Am întrebat de casa lui, care spunea că e modestă, ca şi sfoara de moşie, de nu ştiu cite pogoane, cum povesteau de-altfel că au toţi refugiaţii. Mi-a răspuns echivoc. Credeam că o face din modestie. Numai cînd era prea tîrziu, am înţeles că n-are nici o casă şi nici o moşie, cel mult datorii meschine în dreapta şi-n stînga. După o lună a sosit şi Camil.

M-au tîrît amîndoi la restaurante, la teatre, la plimbări. Aceasta la început. Pe urmă mă lăsau singură la hotel, de cele mai multe ori mi se aducea masa sus. Ei spuneau că au afaceri, că nu le ajunge timpul etc. Cu rîndul plecau cînd unul, cînd altul, la Roman. Eu, naivă, credeam în ocupaţiile lor serioase şi mă bucuram că i-a venit şi lui Camil mintea la loc, să se ocupe de ceva mai grav decît timpul şi banii pierduţi la club. Într-o jumătate de an amîndoi îl făcuseră pe papa să iscălească atîtea poliţe, sub cuvînt că au găsit plasament în nişte întreprinderi imaginare cu beneficii fabuloase, încît nu mai voia nimeni să-i dea un ban pe semnătură.

Pe urmă, au început notele la hotel în întîrziere, portarul purtîndu-se obraznic. Ne-am redus la o cameră. Ne-am mutat la un etaj mai sus, pe urmă la altul. Scarlat uita de mine. De multe ori sunam să-mi aducă un ceai cu corn — acesta era dejunul meu. M-am trezit cu bilete de la femei, îl căutau, îi făceau reproşuri. În sfîrşit, n-am să-ţi povestesc aci toată mizeria şi umilinţa pe care mi le-a rezervat cu atîta cruzime viaţa şi mă mir cum le-am suportat !

După o scenă, m-am urcat în tren, să văd la Roman ce se întîmpla. Aici altă dezolare ! Papa începuse să înţelegească în ce fel de afaceri sînt plasamentele lui Scarlat şi Camil.

N-am vrut să mă mai întorc.

Scarlat mi se pare că atît aştepta. Fiindcă nu mai avea ce stoarce nici el, nici Camil, ne-au lăsat să ne descurcăm noi. Pînă ce exproprierea ne-a dat ultima lovitură. Papa n-a vrut să-şi salveze nimic, deşi ar fi putut să găsească o formă să-şi pună moşia pe numele tuturor — în fine nu mă pricep ce chiţibuşuri avocăţeşti propunea bărbatul Emiliei, magistratul. Cînd a fost silit să lichideze, pierdea şi casa bătrînească. Bietul papa n-a asistat la această vînzare. Dumnezeu l-a cruţat şi l-am găsit într-o seară rece, în birou, cu un volum de Montaigne deschis înainte.

Îţi imaginezi, pe urmă, dragă Luminiţo, viaţa mea într-un oraş de provincie, după ce eşti ruinată şi te privesc toţi curios ori indiferent, sau, mai rău, te compătimesc.

Mă simţeam vinovată faţă de toţi ai mei, fiindcă eu fusesem cauza acestei catastrofe şi dădusem un atît de bun tovarăş lui Camil.

Cînd treceam pe lîngă casa noastră, mi se strîngea inima. A luat-o proprietarul unei fabrici de piele. Vedeam copiii străini jucîndu-se în grădina noastră. Lumina aprinsă în camera lui mamă, la biroul lui papa. Mă întrebam ce e acum în camera mea. Nu ne-a cruţat de nici o amărăciune viaţa, dragă Luminiţo. Mă întorceam cu mamă de la cîmîntir. Se ducea să pună flori pe mormîntul lui papa. Şi cum se rezema în braţul meu, o simţeam slabă şi împuţinată, iar eu abia îmi stăpîneam lacrimile şi întorceam ochii să nu mi-i surprindă. „Nu pe aci, Eleno!” Înţelegem. Voia să ocolim pe altă stradă, ca să nu dea pe la casa care a fost a noastră, unde se jucau alţi copii, străini şi gălăgioşi.

A luat-o Emilia la dînsa. O cheamă acum Toderiţă la el. Spune că e singur şi că are o locuinţă admirabilă şi prea largă, cu care n-are ce face. Dăr ce soartă, Luminiţo, cînd ţi-e tot părul alb, după ce-ai fost deprinsă să trăieşti la gospodăria ta şi în linişte, să te ţină copiii! Oricît te-ar iubi, ei îşi fac viaţa lor şi tu eşti acolo, străină, musafir.

Mă uitam în ochii lui mami. Se sfia să facă observație unui copil ori să dorească ceva. Cînd sfîrșeau toți, se închidea în camera ei, cea mai retrasă, un fel de chilioară lingă cămară, și vedeam pe sub prag, pînă tîrziu, lumina aprinsă

Ce făcea ? De ce nu dormea ? Ce gîndea acolo singură ?

Și mai găsea încă, Luminița, putere și nu știu de unde, bunătate, să mă consoleze și pe mine. Biete degetele ei slabe netezindu-mi bărbia și glasul acela înecat, cu care îmi spunea numai atît : „Ce e fetița ? Ce e, fetița ?...” Plîngeam amîndouă. Ne ascundeam și dacă ne surprîdea cineva, ne simțeam umilite, parcă am fi săvîrșit un lucru urît.

Ce lungă scrisoare ? Mă tem că are să se plimbe pe masa ta multă vreme, pînă ce vei avea curajul să o citești. Dar pentru mine e o ușurare să-mi povestesc în sfîrșit cuiva tristețele. Și cine alt decît tine, cine le-ar putea înțelege și simți ?

Acum mă văd aci singură, în celula aceasta cu miros de farmacie, cu patul alb de fier, cu măsuța pătrată, plecată pe hîrtie și scriindu-ți. Parcă e undeva îndepărtată și ștersă, numai o umbră din mine.

Alții și-au refăcut viața. Dar eu ce mai aștept de la ziua de mîine sau de la cea de peste un an ? Îmi scrii că ești mulțumită, copiii voinici și cumînți. Încă o dată spun, că pentru tine poate a fost mai bine așa, cum a fost, Luminița. Scrie-mi. Dar nu zgîrcită. Are să mi se pară că îți aud glasul, cum îl ascultam altădată, cînd ne prindea ceasul tîrziu în dormitorul pensionului, după miezul nopții

Te îmbrățișez, *Elena*

P.S. — Au trecut pe la mine Cora și Ralu Vardaru, îndată ce au aflat, nu știu de unde, că sînt aci. Altele pe care nu le-a cruțat viața. Par acum două bătrînele, în hainele negre. Nu se despart și vorbesc de Mihai, ca și

cum ar fi încă undeva plecat, copil cum îl știau, și de unde are să se întoarcă. A trecut și Măgduța Dobreanu, acum Magda maior Ionașcu. E foarte drăguță, abia s-a schimbat, n-ai crede că are o fetiță exact ca ea : aceeași gură cit un nasture, aceiași ochi cu genele frizate. A făcut un mariaj potrivit. Maiorul Ionașcu e nepotul lui Vlahide, ministrul nostru la Praga, cu legături în toate familiile bune de aci. Se pare că va fi trimis la Praga ori la Roma atașat militar. Se iubesc. Despre Mihai nici o urmă de amintire. Bietul Mihai !

EPILOG

LÎNGĂ LACUL NEGRU ASFALTIT

1

În iarna anului 1925, Radu Comșa simți un jughin în gratiile coastelor, în semnul rănii de multă vreme uitat.

Durerea stărui o săptămână, răscolită fără pricină, pe urmă tot fără pricină se potoli. Nu mai gîndea la ea, cînd umezeala primăverii o stîrni din nou, înclătîndu-i dureros și încheieturile genunchilor.

— Nu e nimic prea grav ! vorbi medicul zgîriind cu tocul automat o rețetă cu ieroglife indescifrabile. Urmezi aceasta și în două veri de Techirghiol, cu băi de soare, ești voios ca un fante...

Ridică ochii la cicatricea din obrazul pacientului și își dădu seama că intenția de hazliu optimism cu „fantele” n-a prea fost la locul său.

Rectifică, trecînd de la familiaritatea glumeață cu care-și trata întotdeauna clienții la tonul profesional :

— O cură de doi-trei ani la Techirghiol.. Deocamdată trei linguri de poțiune pe zi !... Evită în special umezeala. Altfel te așteaptă o endocardită..

Arătînd spre cicatrice :

— De ce nu încerci o grefă ?... Treci într-o zi pe la Juvara ! El, cu plastica lui, te mulează din nou !...

S-a ajuns la o tehnică în specialitatea asta, să concureze sculptura..

Medicul îl împinse politicos, dar grăbit spre ușă, fiindcă în anticameră așteptau mulți.

Radu Comșa predă rețeta la cea dintâi farmacie care descifără ieroglifele cu o ușurință miraculoasă, sorbi conștiincios trei linguri de poțiune pe zi, se feri de umezeală; durerea dispăru.

La începutul lui iulie își făcu socoteala economiilor. Erau puține. Gazetele anunțau că în stațiile balneare e o scumpete de jaf; se hotări să se ducă în Moldova la odihnă, la una din mănăstirile Neamțului, unde auzise că locurile sînt pitorești, viața ieftină și unde i se garantase că va găsi cea mai desăvîrșită liniște.

Alese mănăstirea Agapia. Nu mai fusese niciodată.

Mănăstirea îi plăcu în valea îngustă, împresurată de păduri cu bradul coborînd pînă în zăplazul ogrăzilor. Casele erau albe, cu cerdac bătrînesc. Florile de bună-dimineață își deschideau pîlniile în zori, întinse pe sfori pînă în streășinile de șindrilă.

Aduse un geamantan de cărți.

Maica de gazdă pășea în vîrful picioarelor.

Clopotele și bătaia mărunță a toacei adînceau tăcerea.

Radu Comșa respiră într-un început de împăcare cu viața.

În sfîrșit găsea astîmpăr; pustiul de aci îl lăsa numai cu el.

După cîteva zile, nimeni din tineretul voios de pe valea pîrăului nu mai purtă decît o relativă grijă domnului cu semnul urît din obraz, care pornea de dimineață în pădure, dincolo de stînci, pe potecile cele mai neumblate, cu o carte subsuoară.

O fată, zbîrlită, cu ochii drăcoși și cu veselia celebră pe pajiștea unde se juca crochet, îl boteză

domnul Morocănilă. Alta, care-și pregătea examenele de istorie, nu se lăsă mai prejos și aflînd că-l cheamă Radu, îl porecli Radu de la Afumați, de parte de a bănuî că vreodată, cu zece ani în urmă, alte fetișcane de vîrsta lor îi spuneau Radu cel Frumos. Cine ar fi putut-o crede ?

Amîndouă poreclele, Morocănilă și Radu de la Afumați, nu se excludeau. Fură adoptate cu o egală imparțialitate.

„A trecut domnul Morocănilă la cruce !... Se întoarce domnul Morocănilă de la stînci ! Să ne pregătim, fetelor, de masă.. Înseamnă că e ora douăsprezece și jumătate !...”

Radu Comșa trecea și se întorcea cu plămîinii purificați de balsamul rășinii, cu o odihnă improspătată în trup și în suflet, fără să știe că e domnul Morocănilă sau Radu de la Afumați și cronometrul vilegiaturiștilor.

Dar după o săptămînă purceseră ploile. Mărunte și mucedu de cincisprezece ori pe zi.

Scama norilor atirna de vîrfurile brazilor. Soarele încerca să străbată o jumătate de ceas. Se întrezărea palid și ofilit, fără putere, bolnav. Se îneca în neguri, ostenit.

Pajiștea de crochet rămase pustie. Maicile treceau gheboșate sub umbrele la vecernie. Ciinii treceau pe lingă garduri cu blana learcă, privind cerșitor la oameni.

Se lăsă frig, un frig ud, care pătrundea în oase.

El își adusese numai haine de vară. Se muta de pe un pat pe altul, zgribulit, cu pardesiul între umeri, ca un moșneag în care a intrat înghețul morții.

— Așa-i Agapia noastră ! tîngui cuvioasa Velasia cu mîna osoasă ca moaștele la gura cu buze subțiri, aducîndu-i mereu alte porții de lapte fierbinte.

Așeză tablaua verde cu doi trandafiri bizari pictați pe fund, unul albastru și altul violet. Așeză ceașca bătrânească, încăpătoare, pe șervețelul alb ca neaua.

— Așa-i Agapia... Când începe să ploaie, putrezesc și pietrele !... Până acum trăgeam clopotele și făceam rugăciuni să ne milostivească Domnul cu oleacă de ploaie ; acum ne rugăm să o oprească... Musafirii de la maica Epraxia măcar mai bat cărțile. Mata stai numai singur, ești mai schimnic decît noi...

Într-o dimineață Radu Comșa nu se mai putu ridica din pat. Junghiul își înfipse cîrligul în coaste ; genunchii trosneau cînd încerca să-i miște. Rămase două zile cu plapuma roșie pînă la bărbie, cu fața în sus, privind țintă la icoanele afumate din perete, încununate cu șiraguri de mărgele și flori de celuloid.

Pe fereastra strîmtă lumina pătrundea vînată și tristă.

Noaptea vîntul filfiia pe lîngă pereți ca o pasăre cu aripi prea grele.

Maica Velasia scoase borcanele cu dulcețuri din sobă și de deasupra caierele de lînă : aprinse focul.

În mijlocul verii avu senzația de iarnă, cu trosnetul lemnelor și vreascurilor rășinoase de brad și cu flacăra jucînd dilatată pe pereți.

A treia zi chemă un medic.

Doctorul Mazîlu de douăzeci și cinci de ani debarca aici la fiecare început de iunie dintr-un landou vast și prăfuit, cu o familie numeroasă de copii, nepoți, nepoate, slugi, căței și pisici, ca să îmbarce în același landou prăfuit și vast copiii, nepoatele, slugile, căteii și pisicile, abia la sfîrșitul lui august. Cunoștea toate maicile cu specialitatea lor, după cum le cunoștea metehnele ; de aceea păru că a venit să se intereseze mai mult de un anume șerbet al cuvioasei Velasia, decît de bolnavul din pat.

După ce înfipse o linguriță zdravănă în șerbetul de toporași și bău două pahare brumate de apă — „unde se mai găsește apa de la Agapia?” — plescăi din limbă, ștergându-și mustățile stufoase, îl pipăi pe Radu Comșa, îl ciocăni, îl ascultă, îi puse termometrul, subțire și rece, sub braț.

Se ridică cu un suspin, fiindcă era gras și se pleca anevoie.

Își strînse termometrul în tocul de nichel.

— Dumneata ai nevoie de Techirghiol și de soare... Agapia nu-i o afacere !...

Pe urmă cerind parcă scuze în numele Agapiei :

— Foarte bun aerul aici ! Eu de douăzeci și cinci de ani vin... Liniște, pădurea colea !... Loc ideal pentru odihnă. Dar nu face pentru dumneata ! Doctoria dumitale e salicilatul, soarele și nămolul, nu ploaia... De acum, dacă a început să ploaie, o ține o lună. Ai văzut pe Ciungi ?... Este un munte aici, care se cheamă Ciungi. Acela-i bărometrul local ! Sigur și nedezmîțit... Cînd e negură pe Ciungi, slabă nădejde să vedem soarele îndată...

Se opri ca să cerceteze pentru a cine știe cîta oară, cu mîinile la spate, o icoană din perete. Își puse ochelarii și, după ce-o examină amănunțit, declară cu o vădită satisfacție de cunoscător :

— Aista-i lucru vechi... O are maica de la Raluca Sturzoaia !... Icoană rară și scumpă, de la Sfîntu Munte.

Își aduse iar aminte de bolnav :

— Trimitem să ne facă o rețetă la Tîrgu Neamț. În cîteva zile ai scăpat de criză... Cum te poți mișca din pat, nu mai sta o zi ! Pușcă la Pașcani și de acolo ia trenul direct la Techirghiol... Acela-i locul tămăduirii pentru dumneata !...

Se așeză la masă și scrise rețeta pe o foaie de carnet :

— Sint sigur că nu cunoști pe nimeni aici... Știu că acum vii întâia dată. Noi de aici cunoaștem pe fiecare cînd vine și cînd pleacă... Lași, așadar, s-o trimit tot eu la tîrg ; eu aici sînt ca la mine acasă !... Mă cunoaște toată mănăstirea, de la cuvioasa stareță pînă la cel din urmă tînc care paște oițele...

Mai cercetă o scoarță bătută în perete :

— Asta-i un lucru nou ! constată, fiindcă știa cu de-amănuntul zestrea fiecărei maici. Un lucru teribil ! N-am văzut nici la maica Filofteia material așa de fain, motive romînești alese cu atîta gust, lucrătură de așa calitate. He-hei ! Nu se lasă bătută Agapia noastră...

La plecare, nu vru să primească onorariul :

— Mă ofensezi, domnule Comșa !.. Aici sîntem toți ca într-o familie... Îmi pare rău că trebuie să pleci. Altfel ai fi văzut ce fel de oameni sîntem noi, ceștia care venim la Agapia... O familie care se împărțește tot anul în țară și vara se adună să-și refacă puterile... Mai o excursie, mai un pocheraș ori un maus ; tineretul mai flirtează, se mai pune la cale un mariaj — aici mi-am măritat două fete — mai sînt oleacă de nopți cu lună...

Doctorul Mazîlu își puse la ușa galoșii și pregătindu-se să deschidă umbrela se întoarse din prag :

— Ne-am înțeles, va să zică ? Techirghiol, nămol și soare !...

Apoi se întoarse către maica Velasia, cea cu nasul încovrigat și buzele tăiate subțire cu briciul în pielea de pergament :

— Te ruga nevastă-mea, măicuță, pentru niște șerbet, să fac o surpriză nevastei... Trei oca de trandafiri !...

După o săptămână, Radu Comşa era la Movilă. Îi părea rău după liniştea de la Agapia, care făgăduia să fie atât de deplină, cu toate ameninţările indiscreţiilor despre care vorbise doctorul Mazilu.

Făcuse popas la Bucureşti o zi, pentru a căuta bani : economiile lui n-ajungeau. Se împrumută. Dintr-o parte două mii ; dintr-o parte patru mii, dintr-o parte cinci mii : era deprins acum. Ajuns aici, se bucură că a găsit o cameră la o vilă nouă de la periferia terenurilor. Era într-adevăr cu pereţii subţiri de se auzea tuşind vecinul, dar era ieftină. Descoperi şi un restaurant modest.

Bucuriile lui erau acum mediocre şi meschine, avarę. Îşi îngăduise încă un lux : cumpărase un şez-long pe care îl lăsase pe plajă, jos, la „turci”.

După anii cîţi trecuseră, locurile nu mai erau de recunoscut.

În peisajul aproape pustiu de atunci, se prăsiseră cu spontaneitatea ciupercilor veninoase nenumărate vile cu acoperişul de ţiglă roşie. Era o forfotă de iarmaroc în barăcile de la şosea, cu miros de carne de oaie, cu murdărie şi duhori ţărigrădene.

Automobilele şi autobusele se vînturau în vîrtęuri din care oamenii ieşeau ninşi pe umeri şi pe gene ca dintr-o moară. Frunzele salcîmilor atîrnau moarte sub stratul de colb. Copacii păreau mineralizaţi. Arşiţa juca apa morţilor peste cîmpuri cu vegetaţia aridă, spinoasă, sfirlogită, de stepă.

La marginea terenurilor parcelate, sub scheletul schelelor se ridicau alte clădiri, cu o înfrigurare de colonişti tăbăriţi într-o singură noapte, într-o Californie unde s-a descoperit o mină plină de fabuloase făgăduinţi.

Dar marea, îndată ce te apropiai de ţărm, făcea toate acestea uitate şi iertate, consolidând de slutenia construcţiilor şi lăcomia de speculă pe care o aduseseră oamenii. Acolo se soreau copii cu pieliţa arămie. Hohotea o lume voioasă, îndestulată şi gureşă.

Radu Comşa află ceea ce nu mai observase de multă vreme. Că hainele lui sînt demodate, sărace, scurte şi strîmbe ; cu pete scoase la iveală de praful neogoit din aer ; cu marginea cusăturilor roase.

Cumpără benzină şi le curăţi singur, o după-amiază întreagă. Cînd ieşi, hainele erau curate, dar el mirosea ca un şofer în permisie.

Pe terasa cazinoului, la şapte, cînd de pe faleză marea se vedea schimbîndu-şi culorile de sidef albăstru şi vioriu, el îşi căută un loc la o masă de la margine.

Chelnerul abia răspunse la chemare : îi trînti dinainte ceaşca de cafea şi paharul de sirop, ca o datorie împlinită în silă. Cafeaua era slabă, prea dulce şi rece, siropul cald.

Terasa însă lărmuia de lume ; în sala cazinoului urla jazbandul.

În faţa lui Radu Comşa se afla la o masă o doamnă cu părul oxigenat şi doi domni. Unul cu părul lins, cu înfăţişare sportivă, tînăr de tot, în pantaloni de flanelă şi cămaşă de mătase gălbuie. Celălalt mai în vîrstă, tot corect, cu figura osoasă, cu nările subţiri, mustăţile rase, fruntea înaltă ; frumuseţe bărbătească după care întorc femeile ochii pe stradă — dar cu mîneca dreaptă goală, de la umăr.

Fără să vrea, Comşa fu silit să-i vadă şi să-i asculte.

Doamna deschise poșeta, își pudră nasul, își roși buzele. Făcu un semn din sprincenele subțiri, arcuite, către cel mai tânăr :

— Domnule Pastion, ultimul !... Emil, te rog păzește-l tu pe Piki și dacă-i aduce laptele, ai grijă... Vezi să nu fie fierbinte, suflă-i tu... Piki, stai mumos la tăticu !...

Domnul fără mîneacă luă resemnat pe genunchi, cu mîna sănătoasă, cățelul alb, creț, mătăsos și mic cit un pumn, cu zurgălău de metal galben la gît.

— Mumos, Piki ! îl strînse doamna de bot înduioșată de despărțire. Are să-i dea tăticu păpică, pe urmă tutu are să facă dodo cu nunu...

Se întoarse răsucindu-se pe tăpile moi ale pantofilor fără tocuri.

— Haidem, domnule Pastion !

Piki își linse cu limba roșie botul și privi lăcimos la nunu, care plecă să danseze cu domnul Pastion.

Domnul lăsat singur, desigur soțul, rămase cu mîna sănătoasă pe spinarea cățelului, privi cu ochi gînditori în nemărginirea albastră și calmă. Fu o părere sau adevăr ? Dar Comșa văzu pe figura omului, coborînd o umbră de mîhnire ascunsă, o tresărire îndată biruită.

Avea la butonieră semnul roșu, ca o picătură de sînge închegat : „Mihai Viteazul”. Dar cine mai lua seama acum la aceasta ; ce însemnătate avea o bucătică de cîrpă ?

Ochii lor se întîlniră o clipă, se încrucișară cîntărind stăruitor infirmitatea celuilalt. Apoi cu pudoare priviră în altă parte, fiecare amintindu-și ceva uitat, neștiut de nimeni din toți de aici ; ceasul cînd unul și-a lăsat acolo mîna ; celuilalt, schijele i-au sfîșiat obrazul și coastele. Ochii reveniră căutîndu-se, grei,

cu un imperceptibil semn de înțelegere, ca între doi complici care nu trebuie să pară că se știu.

Pe urmă priviră amândoi la tremurul luminos al mării, ușor ca o albastră eșarfă.

Chelnerul aduse serviciul de cafea cu lapte, feliile de cozonac.

Piki se mișcă plin de neastîmpăr ; sări pe masă, își scutură zurgălăul, dînd nerăbdător din coadă. Domnul fără mină turnă laptele, suflă să se răcească, prepară pateul pentru cățel.

Cu mina liberă îl hrăni din linguriță, îl șterse pe urmă la bot cu batista lui de la piept.

Apoi Piki mai voi altceva.

Domnul îi prinse curelușă în cîrligul zgardei, se depărtă cu el dincolo de marginea terasei, lîngă un copac, așteptînd... Piki mirosi întîi, mirosi după ; scurmă cu precauție de igienă atavică țărîna, cu labele dindărăt și pe urmă cu cele dinainte.

Domnul cu insigna lui „Mihai Viteazul” și cu minca dreaptă spînzurînd se întoarse la loc după această îndeletnicire a timpurilor de pace ; îl urcă pe genunchi. Cînd întîlni iarăși privirea lui Radu Comșa, ochii își cereau iertare : „Înțelege !... Viața e altceva !... E aceasta !... Crezi că eu n-am nevoie să mă stăpînesc ca să nu-l înșfac de ceafă și să-l arunc peste rîpă, în mare ?...”

Aprinse o țigară, cu o brichetă special patentată după război pentru infirmii cu o singură mîină.

Fumă cu gîndul în altă parte.

Piki, supărat de fum, strîmbă din nas, își mută în altă parte capul. Domnul făcu vînt cu mina să risipească mirosul, ca unei persoane foarte delicate ce era.

„Peste ce necunoscută și resemnată suferință am dat oare ?” se întrebă Radu Comșa, urmărindu-i cu simpatie privirea care căuta goală pe linia curbă a

zării. Dar un presentiment îl făcu îndată să întoarcă ochii : i se păru că pe alee, spre hotel, a trecut Luminita ; s-a întors o clipă și a trecut... Numai o părere... Ceafa cu pielea brună, mersul același, doar trupul mai plin, de femeie. Dar a fost desigur numai o părere !... Cînd se răsuci în loc, surprinse privirea domnului invalid asupra lui... Amîndoi se simțiră stînjeniți... Parcă se spionau ca să vadă care mai poate descoperi ceva de invidiat la celălalt.

Doamna cu părul oxigenat și cu trupul șerpuind liber în haina străvezie se ivi urmată de tînărul cu părul lins, care călca elastic în pantofii cu talpă de azbest, tamponîndu-și fruntea cu batista. Imediat doamna apucă gentulița, scoase oglinda și puful, repară ravagiile nădușelii și ale dansului.

Numai după ce sfîrși, își aduse aminte de Piki care scîncea nerăbdător.

Ridică obrazul renovat, frumos dar vulgar :

— Ce e, Piki, Pikiki ? Vrea Pikiki să vină la nunu ?... A mîncat mumos tutu și n-a fost lacom să capete bobo ?.. Aide, Pikișor, acum, la nunu !...

Pikișor, care mîncase mumos, nu fusese lacom să capete bobo și făcuse chiar caca, se cățăără alintat în brațele lui nunu.

Domnul își șterse cu unica mină perii de pe genunchi. Celălalt, tînăr, respira cald în sîinii doamnei oxigenate, sub cuvînt că îl dezmiardă pe Piki.

Cățelul îl linse pe mină, recunoscător.

Soțul îi învălui pe tustrei într-o privire rea, numai de-o clipă, dar care, investită cu o ucigașă putere, ar fi fost de ajuns ca să-i petrifice laolaltă ; grup al celei din urmă mizerii conjugale.

— Uite cum te iubește pe dumneata, domnule Pastion ! se bucură doamna oxigenată, ferindu-și capul cînd vorbea, fiindcă Pikiki se înălțase pe pieptul ei, cu o labă între sîni și voia să o lingă pe buze.

Simte îndată cine îl adoră!... Pe Emil nu-l poate suferi. Sînt sigură că Emil îl maltratează cînd lipsesc eu... S-a făcut un sălbatic Emil: un ipohondru!... Cînd ne-am luat, numai un an înainte de război, cine mai dansa ca el?... Cine mai conducea mașina ca el?... Cine mai juca tenis ca el?... Acum abia l-am scos din bîrlog, să mai vedem și noi lumea...

— Nu dansați? Nu înțeleg de ce, dacă v-a plăcut!... se miră domnul Pastion, așezîndu-și cu un zîmbet amabil cravata de mătase deranjată.

Coborî ochii la mîna absentă a celuiilalt, și după o ezitare:

— Se dansează foarte bine și numai cu o...

— Se dansează foarte bine și numai cu o mîină, domnule Pastion! vorbi soțul. Știu!... Se dansează și fără cap. Numai cu picioare... Dar pe vremea mea, iubite domnule Pastion, dansul era altceva decît mizeria de acum și de aceea îmi plăcea sălbatic, ca toată viața. Era dansul atunci un ritm, o exaltare, o armonie a gesturilor, o plăcere. Se vedea pe figuri grația... Acum, ce se poate vedea într-un dancing? Ce te pasionează pe dumneata și pe Mary?... Pe o pistă, cîteva perechi automate, cu figuri țepene de lemn, învîrtindu-se, agitîndu-se, lunecînd și desfăcîndu-și picioarele cu o indiferență invers proporțională cu urletele desperate ale muzicii acesteia de gangsteri beți... Nici nu se uită unul la altul!... Parcă sînt condamnați să danseze, nu dansează de plăcere... Îndeplinesc un rit monoton. *C'est une danse morne*¹, ca toate plăcerile de după război...

— Acum vezi și dumneata, domnule Pastion, ce idei preistorice are! Nu-i mai place nimic!... Are dreptate Pikișor să nu-l mai poată suferi.

¹ E un dans mohorît (fr.).

Piki, auzindu-și numele, dădu vesel din coada bir-
ligată și profitînd de neatenția lui nunu, îi șterse o
limbă pe buze.

Domnul fără mină privi peste ape, cu tot dezgus-
tul rămas din drojdia tainei a șasea.

Tînărul sportiv, vrînd să ciștige bunăvoința soțu-
lui, întrebă cu politicoasă solicițitudine, schimbînd
verba :

— Vă fac bine băile ? Vă simțiți, altfel, după..

— Dumneata crezi că aștept acum să-mi crească
mîna ? întrebă retezat domnul cu semnul lui „Mihai
Viteazul”.

Tînărul cu părul lins, convingîndu-se definitiv că
soțul n-are conversație, renunță la orice obligație de
politețe și se aplecă să respire căldura din sîinii
doamnei oxigenate, sub cuvînt că-l mîngîie pe Piki.

Jazul încetase ; orchestra începuse. Glasurile se
domoliră, fiindcă și cei mai deșerti își simțeau pri-
virea chemată de odihnitoarea măreție a apelor. Mă-
rea albastră prindea în culorile asfințitului irizații
viorii.

Departe, un vapor alb se întorcea dinspre Constan-
tinopol, Asia Mică, Egipt.

Mulțimea în subțiri veșminte multicolore, după o
zi de arșiță, aspira briza amăruie, îndopîndu-se cu
lichide răcoritoare, cu mulțumirea că se află acolo,
privilegiați cu toate grijile uitate, să asculte viorile
unei orchestre, cu marea, sclavă întinsă la picioare.

Din capătul potecii de sub faleză, urcă inoportun
în mijlocul acestei desfătări balneare un posomorît
convoi.

O colonie de orfane de război, în hainele lor ce-
nușii.

Înșirate, patru cite patru, copilele cu obrajii pământii, păseau rușinate printre atât de voioși și superbi spectatori.

Aveau uniforme vărgate, ori cu alb, ori cu negru, dind la un loc vînatul dureros al hainelor de temniță. Giturile diforme în bandajele murdare, cicatricile care boțiseră carnea sluțeau o biată umanitate stîl-cită în mugur, de suferință și de urîtenie.

Toți întoarseră ochii de la copilele desfigurate de boală, privind peste capete sau căutîndu-și de lucru în pahare și farfurii.

Cele din urmă se tîrau în cîrji rezemate de altele ; făceau salturi de animale care și-au pierdut un picior în căpcăni.

O supraveghetoare păstra ordinea.

Nu era nevoie. Mohorîtele orfeline erau strînse în mizeria lor și mute.

Orchestra se oprise fără să știe nimeni de ce.

Cînd fură departe, în norul de colb stîrnit de picioarele slabe și șchioape, asfințitul vărsa o lumină sanghinolentă de abces.

Apoi viorile continuară, iar oamenii vorbiră mai tare, eliberați.

— Ar trebui să le interzică trecerea pe aici... Îți strică pofta de mîncare ! declară dezgustat tînărul în cămașă de mătase.

— Ați văzut cum se agita Piki ? Abia l-am putut ține ! Așa e tutu, nu poate suferi mizeria aceasta inestetică... E în război cu democrația, Pikiki !...

Piki linse pudra de pe nasul stăpînei, privind-o în extaz, cu ochii lacrimoși.

Domnul fără mină mătură cu unica palmă, apăsas, de pe masă, fărîmituri nevăzute.

Radu Comșa plăti și se ridică.

Merse să mănince la birtul cu grătar și țambalagii, pe malul lacului unde se amestecă mirosul grăsimii de berbec sfiriită cu duhoarea clocită a nămolului.

A doua zi, vlăguit de baia fierbinte, rățăcea pe țarmul mării, călcînd pe linia îngustă unde nisipul ud de valuri e tare și elastic ca guma sub pași.

Culese cîteva scoici, cu plăcerea simplă de om sărac, care se mulțumește numai cu ce-i aruncă valurile.

Hainele lui albastre făceau urît aici și mai urît, ghetele negre, cu tocuri scufundîndu-se în nisip. Căută un loc mai îndepărtat, dincolo de cel din urmă grup întins să se soarească. Nu ridicase ochii cînd trecu pe lîngă acest grup, cu privirea în pămînt. Îi înălță numai fiindcă un copil fugind, se izbi peste el, se împiedică și căzu...

Îl ajută să se ridice : un băiețel de patru ani aproape gol, cu o cingătoare de mătase neagră la mijloc, cu părul negru în cîrlionți. Copilul rîse scuturîndu-și palmele de nisip, și cuviincios, ceru pardon. Văzu că domnul care-l ridicase avea un pumn de scoici culese ; se uită lung la ele, cu lăcomie în ochi.

Radu i le dăruie, așa cum dăruiește un om sărac o plăcere care nu l-a costat nimic.

Copilul întinse mîna. O opri la mijlocul drumului.
— Ia-le, micuțule !...

— Nu pot... N-am voie să primesc nimic... de la nimeni !... ridică băiețelul ochii frumoși și mari.

— Mihai ! chemă un glas care-i opri lui Radu Comșa bătăile inimii în piept.

Copilul fugi la chemare :

— Aici sînt, maman !

Atît văzu Radu Comșa : pe Luminița goală în tricoul de baie, cu obrazul ei arămiu luminat de albul dinților

într-un rîs ; o fetiță alături, vînturînd nisipul cu o găleată, și celălalt copil, care se numea Mihai (desigur în amintirea lui Mihai Vardaru), alergînd spre ea cu pasul indesaț de căluț la galop, cum zburdă băiețașii.

Luminița se opri din rîs. Îl recunoscu. Îi fu rușine că o vede așa, aproape goală ; acesta fu cel dintîi gînd.

Pe urmă...

Cînd Luminița fu învelită în mantaua spongioasă, Radu Comșa era departe, cu capul în pămînt, călcînd pe marginea țărmlui unde nisipul ud e elastic și neted, și nu se deschide să înghită.

— M-a ridicat de jos și mi-a dat scoici, lămuri Mihai. E un domn bun...

— Mie nu mi-a dat, e un domn lău ! protestă fetița cu îndoita ei logică, de femeie și de copil.

— Ți le dau pe toate, Mimi ! Uite... Ia-le, Mimi ! îndemnă cu generozitate Mihai, ajutînd-o să leculeagă de jos.

Așa fură încă o dată dăruite scoicile culese de Radu Comșa.

Luminița rămase în genunchi, cu mîinile înfipite în nisip.

În privirea ei neclintită, copilul crezu că citește încruntarea unei muștrări. Se apropie, agățîndu-i-se de gît, frecîndu-și lingușit obrazul cu pîlița fină de obrazul Luminiței.

— Maman, zău că nu sînt vinovat !... N-am cerut...

— Ce ? nu înțelegea Luminița.

— N-am cerut scoicile !... Mi le-a dat singur, domnul ăla cu bubă în obraz... Mata știi că eu nu cer niciodată... Poate să spună și miss !...

„Dar de ce ne strînge așa maman ?” De ce-i strînge Luminița alături, acolo în genunchi, unul de o parte și altul de alta ; îi strînge cu capetele lor la piept,

unde se amestecă buclele bălane ale lui Mimi cu cîrlionții negri ai lui Mihai ? Ca și cum i-ar apăra de amenințarea unei priviri rele, așa îi strînge... Și de ce, pe urmă, îi răstoarnă pe nisip și îi rostogolește cu o nevoie nervoasă de a face ceva, de a mușca din mîinile lor moi, numai să alunge orice gînd, oricare ?

— Maman, ce veselă ești mata astăzi !...

— Maman, ce veselă ești mata astăzi !... repetă și Mimi, ridicînd lopata și aruncînd în suprem entuziasm o jerbă de nisip.

Radu Comșa e departe de tot. Abia se vede pe o stîncă înaintată, în apă, gheboșat pe piatră, confundat cu piatra.

3

După-amiază cerul s-a acoperit. Marea e gri-verzuie și rece privirii, ca o placă de zinc, iarna, în ger.

Radu Comșa, întins pe scaunul de pinză, de două ceasuri citește. Întoarce foile și gîndul îl fură.

Marea îi cheamă ochii la posomorala ei opacă și moartă, ca o altă mare decît cea de dimineață, devastată.

Din cînd în cînd, ia de la capăt pagina din urmă ; numai a văzut cuvintele, nu le-a citit.

La dreapta, lingă baraca turcilor, cîteva bărci și-au infipt în țarm boturile negre : cadavre de gigante cetacee. Mirosul de alge stagnează ; nu-i măturat de nici o suflare. Pescărușii zboară deasupra capului ca mecanice păsări de lemn vopsite cu lac alb.

În văzduh plutește greu presimțirea unei furtuni, dar care are să se desearce tîrziu, peste două sau trei zile. Vîntul a căzut. Norii pe cer imobili ; valurile abia se clatină uleioase.

*„Toutes les douleurs ne nous grandissent pas, ne nous augmentent pas. Il y en a de stériles, de desséchantes, d'inavouables. Celles-là ne sont que misère et qu'appauvrissement...”*¹

Radu Comșa întoarce foaia ; ochii fug peste rîndurile negre.

Acolo filfiie spre linia sură a zării două păsări albe depărtîndu-se avîntat de țarm, ca doi porumbei mesageri cu o veste bună spre necunoscuta insulă cu naufragiați.

*„En vérité, qui les voudrait partager avec nous, alors que nous n'osons pas même les laisser paraître ?...”*²

Copilul Luminiței se numește Mihai. Are într-adevăr ochii lui Mihai Vardaru copil, așa cum îi mai păstrează fotografia Cora și Ralu, în capela lor funerară. Și glasul are mlădierea din glasul lui Mihai.

Cartea a căzut pe genunchi.

Din larg, păsările mesagere se întorc. Filfiie acum din aripi zvîcnit și tragic, ca anunțătorii furtunilor. Naufragiații din insula uitată au pierit — și acolo bîntuie furtună pustie.

O doamnă sprijinită în baston se apropie călcînd cu precauție, urmată de un pui de tătăr cu fes care poartă subsuoară un scaun.

Are părul și obrazul acoperit de un văl albastru, ridicat pînă la gură : se vede numai bărbia ovală de culoarea caisei și buzele fin desenate, dar fără nici un strop de singe. S-a oprit rezemată în baston pentru a alege un loc.

— Aici, dragă Selim ! se hotărăște, arătînd cu vîrfurile toiagului.

¹ Nu toate durerile ne înalță și ne fac mai buni. Sînt unele sterile, nimicitoare, de nemărturisit. Acelea nu sînt decît mizerie și sărăcie... (fr.).

² Într-adevăr, cine vrea să le împartă cu noi, atunci cînd noi înșine nu avem curajul să le lăsăm să apară ?... (Fr.)

Selim întinde scaunul. Cînd a sfîrșit, ridică fața neagră de pui al stepelor, cu fesul decolorat pe ceafă, așteptînd bacșiș cu mîna gata întinsă, scorjită și numai cu palmele roze ca laba de maimuță.

Bolnava se așază cu precauție, ridicînd piciorul anchilozat, potrivește o pernă dedesubt, să-l păstreze orizontal. Pregătește o carte în care atîrnă un semn de mătase; înainte de a o deschide ridică voalul să știe cine-i vecinul. Radu Comșa a recunoscut ochii bizantini, părul greu, blond-cenușiu, pieptănat strîns și despărțit de dunga albă la mijloc; Elena Bilbor — Elena Măinescu.

Și Elena Măinescu l-a recunoscut, după o ezitare.

Îi face ea semn, chemîndu-l obosită dintr-o îndepărtare unde nu mai mișcă acum decît umbrele unor alte, cu totul alte ființe, ființe care au fost cîndva, amîndoi.

— Domnule Comșa !... Aproape că nu ne mai recunoaștem, nu ?

Radu Comșa a dus la buze degetele subțiri și inerte.

Elena are un început de zîmbet trist, de la care e absentă — un surîs clișeu, politicos, de conversație.

— Fugi, cum vîd, și dumneata de lume, domnule Comșa !...

— E mai liniște aici... Citeam...

— Și eu tot pentru...

Apoi, fiindcă nu există femei care să vadă o carte și să nu simtă irezistibil nevoia de a o cere împrumut, nu se abătu de la această orînduială.

— Dacă se întîmplă să ai cumva cărți mai multe aci, domnule Comșa, am să apelez la dumneata... Pe mine marea mă enervează... Sufeream eu de mult de insomnie, dar ca aici !...

— Oricînd cu plăcere !... se oferi Comşa. Scarlat Mănescu nu e aici ? întrebă, deşi îi era perfect indiferent dacă Scarlat Mănescu se află ori nu aici.

— O ! cit despre Scarlat, domnule Comşa !... Ne vedem atît de rar !... El nu se poate despărţi de Bucureşti... Iar eu cu boala mea, nu sînt o femeie să poată reţine un om ca Scarlat...

Pregăti cartea...

— Urită vreme astăzi !...

— Da, foarte urită !... Mare în care să nu te îneci... Conversaţia se împotmoli.

Elena deschise cartea, Radu se aşeză la loc, deschise şi el la pagină, dar nu citi.

Nu citea nici Elena Mănescu, numai că nu ridica ochii de teamă să nu-i oprească atraşi de obrazul lui Radu Comşa.

Dacă ar fi fost de la început cu partea aceasta de figură spre dinsa, arătînd numai cicatricile respingătoare, nu l-ar fi recunoscut. Nu l-a mai văzut niciodată, din iarna războiului de la Iaşi... Sînt cîţi ani ? Şapte... Nu ! Opt ! Opt ani !... S-au petrecut toate parcă în alt veac, în altă planetă, în altă viaţă. O înţelege abia acum pe Luminiţa.

Îşi aminti deodată : „Numai de n-ar veni Luminiţa aici !...” A spus că poate să treacă după-amiază cu copiii. Ar fi o întîlnire... Şi el nu bănuieşte nimic : citeşte ! Nu citeşte ! N-a auzit foaia întorcîndu-se. Desigur, ca şi dinsa, priveşte literele fără să le vadă.

Are haine sărace, e îmbătrînit pretimpuriu ; din ce o fi trăind ? Toată înfăţişarea e de declasat... Ca şi dinsa, a întins mîinile după o înşelare, o ispăşeşte. S-a mişcat... Citeşte într-adevăr ? Nu ! Îşi roade unghiile...

Poate gîndeşte la ea, poate că îi recapitulează viaţa cu aceeaşi milă cu care i-o vede şi dinsa pe-a lui.

Sint amindoi acum, în ungherul acesta ascuns, fugind de lume, zvirliți ca obiectele scoase din uz.

Furișă spre el o privire, așezindu-și piciorul dureros. Radu Comșa astupase pagina cărții cu mîna și se uita în nisip, cu bărbia în piept, cu cealaltă mîna spînzurînd.

Dar el nu gîdea la prietena Luminiței cu milă. Își spunea numai că dînsa îndură ceea ce trebuie să plătească orice femeie cînd își întovărășește viața cu indivizi de speța lui Scarlat Mănescu. Desigur se simte nedreptățită, învinuie soarta. Uită că și-a decis-o singură... Pe urmă, se gîndi că dacă n-ar fi tăcut el, poate că soarta Elenei Bilbor ar fi fost acum alta.

N-avu vreme să-și isprăvească gîndul.

Tăbări o ceată veselă, coborînd poteca falezei cu rîsete sonore de copii. Nici aici nu poate avea liniște !... De mîine are să se mulțe la un kilometru, acolo unde nu se mai aventurează nimeni.

4

Copiii năvăliră trîntind gălețile și lopețile pe nisip.

— Mihai ! Mimi ! nu dați întîi bonjur tantei Elena ?
muștră cu blîndețe un glas de bărbat, la spatele lui Radu Comșa.

Copiii se întoarseră supuși la scaunul Elenei Mănescu și întinseră mînușițele atît de pîrlite de soare, încît păreau înnegrite cu tinctură de iod.

Elena îi dezmiardă pe creștet, ferindu-le părul din ochi ca să le dezvelească fruntea.

— Și tu, Mioara ? întrebă un glas feminin.

O fetiță cu trup, cu mîini, cap și gură de miniatură, înaintă cu sandalele mici de păpușă, deschizînd brațele grăsulii, curmate :

— Bonzu', tantelen !

Elena o ridică în brațe, îi sărută obraji, ochii cu genele frizate, în nesațiul maternității sale, osindită să rămână pentru totdeauna sterilă.

— Luminița nu vine ! Are migrenă... anunță același glas bărbătesc ce mustrase adineauri copii.

Erau doi acolo, care-au respirat eliberați de-o povară.

Radu Comșa se gândise să plece îndată ce a recunoscut copilul de astăzi dimineață ; dar n-ar fi voit să se pară că fuge. El n-are de ce fugi !... Deschise cartea hotărît să citească. Va rămîne zece minute, pe urmă are să plece în chipul cel mai firesc, fără să întoarcă ochii la dinșii...

— Ce mai găsești tu să citești atît, Eleno ? întrebă un glas moale, pe care Comșa îl recunoscuse al Laurei Vardaru.

Elena arată coperta albastră a cărții : autorul cu teoriile la modă de trei ani.

— Freud¹ ? se zbirli glasul Laurei Vardaru. Dar e o oroare, Eleno ! Cum pot admite că Mimi îl iubește mai mult pe Radu, iar Mihai mai mult pe Luminița, numai fiindcă așa vrea doctorul Freud prin complexul lui Oedip și alte asemenea monstruozități ?... Ajungi să te dezgusti de cele mai nevinovate sentimente ale copiilor... Și pe urmă, cum să cred că toate visurile absurde sînt realizarea unor dorințe ale noastre, secrete ?... Toate interpretările acelea scabroase, de care roșești !... Ne-ar fi rușine să mai gîndim la ceea ce visăm !... Altceva, Eleno, dacă găsești, cu plăcere... Dar Freud, mersi !

— Altceva are să ne dea domnul Comșa... Domnule Comșa !

Elena nu-i pregătea lui Radu Comșa un supliciu din delicatețe ori fără să fi premeditat deplin. Își spunea

¹ Sigmund Freud (1856—1939) — medic și psiholog austriac, creatorul teoriei idealiste reacționare a psihanalizei.

numai că de vreme ce Radu Comșa se află aici, miine ori poimîine tot se va pomeni neașteptat față în față cu Laura Vardaru, cu bărbatul și copiii Luminiței, cu Luminița chiar...

Îi ușura acest ceas penibil, alegîndu-l ea, diriiînd ea întîlnirea :

— Domnule Comșa !

Radu Comșa se ridică, lepădînd cartea pe pinza scaunului și blestemînd clipa cînd a ales acest ungher „retras“ unde soseau ca la o convocare toate spectrele trecutului pe care le evita el.

— Pe Magda o cunoști, mi se pare, domnule Comșa ?... Cînd era numai Măgduța Dobreanu. Acum : doamna maior Ionașcu ! Domnul maior Ionașcu... Domnul Radu Șerban... Și acestea mărunte, generațiile viitoare ! Exuberantele generații viitoare !...

Radu sărută mîna Laurei Vardaru, grasă și albă ; mîna Măgduței mirosind a lavandă ; strînsese mîinile celor doi bărbați.

Toți trecură cu indiferență peste cicatricele din obraz, ignorîndu-le, cum au părut că nu iau seamă nici la hainele cu petele mai mult sau mai puțin scoase cu benzină, dar mirosind a garaj de automobil.

Tanti Laura era cu părul albit, făcuse gușă, respira greu, fluturîndu-și vînt cu o batistă cît un lat de palmă. Magda abia era ceva mai femeie decît fetița de pension pe care o îndrăgise cîndva Mihai Vardaru ; părea mamă în glumă a unui copil confecționat numai ca să aibă o păpușă vie. Maiorul de cavalerie Ionașcu își scutură cu bobîrnace de pe tunică de vară un fulg invizibil, pe urmă contemplă marea în poziție de ostaș în repaus, cu un picior înainte și cu arătătorul mîinii drepte înfipite între al treilea și al patrulea nasture al uniformei...

Bărbatul Luminiței se așezase familiar pe un braț al scaunului unde sta Elena, balansînd un picior, cu

pantalonul de șeviot alb, ridicat sus, lăsând să se vadă ciorapul fin, tot alb.

Acestea le văzu toate dintr-o singură privire Radu Comșa iar tăcerea dură.

— N-am spus mersi pentru scoici ! recunoscui Mihai pe domnul de dimineată, cînd fugise fără să mulțumească. Mersi pentru scoici !...

— Ce scoici ? întrebă tanti Laura, dezvelindu-i fruntea din păr și privind nedumerită, pe rînd, la copil și la Radu Comșa.

— Mi-a dat domnul un pumn de scoici frumoase, azi-dimineată ! explică Mihai cu exces de gesturi, în care se recunoștea neastîmpărul Luminiței de odinioară.

Și arătînd spre sora mai mică :

— Eu le-am dat pe urmă lui Mimi, tanti !... Dai Mimi le-a uitat pe plajă... Așa e ea întotdeauna. Nu se ține nimic de dînsa !... Vrea tot ce vede, plînge și, după ce a căpătat, uită...

„E doar copilul Luminiței“, se gîndi Comșa.

— Ba nu le-am uitat, să știi tu !... Le-am lăsat că așa am vîlut. Elau niște scoici ulite ! se apără Mimi, uitîndu-se cu indignare la Mihai fiindcă scornea asemenea calomnii, și cu dispreț la Radu Comșa, fiindcă îndrăznise să se arate generos cu niște scoici atît de urîte.

— Acum, la joacă !... Haideți, copii ! bătui din palme cu voioșie silită Laura Vardaru, îndemnîndu-i să se depărteze, numai fiindcă surprinsese privirea lui Comșa asupra copiilor și îi bănuia gîndurile neprietenoase, ieșind la lumină din negre și răscolite adîncuri.

Radu Comșa constată că gușa Laurei Vardaru, cînd respiră, se umflă și se dezumflă ca pielița de sub bărbia șopîrelor.

Copiii mutară lîngă apă lopetile, găletile și corăbiile de lemn.

Mihai tăie autoritar cu lopata planul unei fortărețe în stil mare.

— E ora cînd toți copiii de pe plajele Europei fac castele de nisip !... Ca să aibă marea ce spăla pînă dimineața ! rîse ușor Măgduța, așezîndu-se la picioarele Elenei pe nisip și ridicînd obrazul despre care Luminița spusese odată că încapă într-o oglindă de buzunar.

Dar risul era numai pe buze : gîndul învălui o clipă fugitivă amintirea lui Mihai Vardaru, o dimineață de iarnă cu mult soare sclipind în nămeți, o grădină cu arbori albi în neclintirea lor ireală, scrisoarea de mai tîrziu care-i ajunsese prin Luminița, de la Radu Comșa, într-o carte unde-a găsit-o ca din întîmplare.

Umpluse un pumn de nisip și îl lăsă să se prefire în fire subțiri, ca într-un ceasornic de nisip care măsura în secunde anii cîți au trecut.

Cînd mîna fu goală, mătură movilița ca un mic mormînt pentru o pasăre, scutură părul, și redată vieții, chemă alături :

— Jack, vino aici !...

Maiorul Ionașcu se așază docil pe nisip, ferindu-și cizmele să nu le zgîrie de scoici.

Laura Vardaru rupse tăcerea stînjenită :

— Vorbeam de Freud, domnule Comșa !... Și spuneam că prefer teoriilor acestora nemțești și fără nici un haz cheia visurilor ! Cheia visurilor din care, cînd eram copilă, dădaca îmi arăta că dacă am visat struguri, înseamnă că am să plîng și dacă am visat icoana sfîntului Gheorghe, înseamnă că am să mă mărit cu un cavaler mai mult sau mai puțin cruciat, cum de-altfel s-a întîmplat, spre neșansa lui Pol.., Erau mai naive aceste tălmăciri dar cu simboluri mai poetice ! *On ne peut pas vivre dans l'absolu*¹, înțeleg prea bine, dar nu înțeleg să cobori vîsul, adică ceea

¹ Nu se poate trăi în absolut (fr.).

ce e mai imaterial, la o realitate atît de respingătoare... N-am dreptate, domnule Comşa ? încheie, făcîndu-şi vînt cu batista de mătase mov.

— Mărturisesc, doamnă, că n-am urmărit nimic din toate aceste teorii foarte la modă...

— Observi ce vremuri am ajuns, domnule Comşa ? nu putu rezista Laura Vardaru. Căutăm moda la nemţi !... Ciudat rezultat al războiului !... Miine te pomeneşti că vom împrumuta de la ei şi idei. Alexandru e în admiraţia lor, pentru perseverenţa organizată cu care îşi pregătesc de pe acum revanşa. Mă ierţi că te-am întrerupt.

— Spuneam că nu m-au interesat — urmă Comşa — fiindcă acum nu mai visez niciodată... Cu şapte-opt ani înainte, aveam, e adevărat, o viaţă dedublată. Visam mai mult decît era permis să viseze un om serios. Dar atunci nu ştia nimeni că există un doctor Freud, încît îmi explicam şi eu visurile cum mă ajuta mintea... Adică în afară de realitate...

Radu Comşa surîdea ; buza cicatrizată dezveli caninul în rinjet.

Vorbise, gîndindu-se într-adevăr numai la visurile lui, care de şapte ani nu mai veneau, ca şi cum ceva înăuntru fusese stins.

Dar tanti Laura, Elena şi Magda înţelesesă răspunsul altfel. Radu Comşa făcea aluzie obscură la altceva din existenţa sa — de acum şapte ori opt ani — cînd „visase mai mult decît era îngăduit unui om «serios»”.

Găsiră nedelicată această aluzie şi îl condamnară, aruncînd tustrele o privire de dezaprobare strigoiului apărut între ele, dintr-o viaţă despre care nimeni nu pomenea nimic, de mult, printr-o tacită înţelegere. Devenise, aşadar, acest Radu Comşa un om înveninat, aşa cum îl arătau cicatricele : om stigmatizat ?

— Eu nu cred că dumneata ai dreptate ! vorbi bărbatul Luminiţei, privindu-l o singură dată, la început,

indiferent, și adresându-se pe urmă numai celorlalți, fiindcă Radu Comșa îi păru un tip fără nici un interes. Nu se poate să nu visezi !... E cert că omul visează de cum închide ochii pînă se deșteaptă. Numai că nu-și amintește ceea ce a visat ! Ceea ce ar fi interesant în concepția doctorului Freud și ceea ce observ că n-a știut să exploateze ar fi o teorie nouă care ar rezulta asupra timpului...

— Iar ne vîri la alt neamț acum ! La Einstein ¹ ! se sperie tanti Laura, în curent totdeauna cu toate teoriile la modă, ca să aibă ce combate etern indignată.

Superficial le frunzărea. Superficial le combătea.

— Nu, tanti Laura ! continuă bărbatul Luminiței. Dacă ai răbdare, rămînem numai la Freud... Freud spune că visurile dinainte de a ne trezi sub impresia unui zgomot nu sînt decît efortările noastre inconștiente, prin somn, să dăm altă interpretare zgomotului inoportun pentru a mai cîștiga încă puțin timp de odihnă...

Bărbatul Luminiței se așază pe nisip, potrivindu-și dunga pantalonilor și încrucișînd picioarele ca orientalii.

Radu Comșa simțea nevoia să plece. Să plece imediat și nu îndrăzne de teamă să nu pară că a fugit.

— Cred că nu vă plictisesc ? se pregăti pentru o poveste lungă Radu Șerban. Toată lumea vorbește de Freud... Să vorbim de Freud ! Mă gîndeam chiar azi-dimineață, după un vis al Luminiței... Știți că am găsit aici o vilă comodă, dar prea strîmță... Numai trei camere ! am aranjat odaia copiilor, cu miss dincolo în sufragerie, să nu ajungă la noi zgomotele... Luminița are un somn foarte dificil, agitat, întrerupt... Destul să audă pași și se deșteaptă. În camera noastră

¹ *Albert Einstein* (1879—1955) — fizician german, creatorul teoriei relativității.

avem un singur pat dublu, nu se poate mișca unul fără să simtă celălalt. Azi-dimineață cînd mă trezesc — (Luminița e întotdeauna mai leneșă, ca toate femeile care nu profită deplin de somnul nopții) — mîna mea dreaptă era prinsă sub ea...

Bărbatul Luminiței își privi cu un suris echivoc pantofii de olandă.

— Era sub dînsa și, de aceasta chiar, visam mi se pare că eram Mucius Scaevola și că îmi ardeam mîna în jeratic, să dovedesc nu știu ce bravură... Dar visul meu n-are importanță! Mișc mîna încet s-o scot... Luminița se întoarce cu fața în sus și suride continuînd să doarmă — ea e veselă și prin somn!... Atunci izbucnește un zgomot în sufragerie; servitoarea răsturnase ceștile de cafea... Luminița sare speriată, se freacă la ochi. Somnoroasă încă, îmi spune: „Ce vis stupid, Radule! Bine că m-am trezit!” Fiindcă eram tocmai sub impresia cărții lui Freud și a unui comentator al lui Freud, mă cuprinde curiozitatea să văd cît de stupid a fost visul Luminiței... Și îmi povestește un adevărat roman, un film de călătorie, peripeții foileton. Toate declanșate instantaneu de zgomotul care a durat o secundă. Într-o secundă, timpul suprimat și lăsînd să se dezlănțuie episoade care în viața reală, cronologic, ar fi cerut zile, săptămîni și ani poate... Vă plictisesc?

— Nu, nu, protestă maiorul Ionașcu. Un vis al Luminiței nu poate fi decît un vis plin de toate nostimadele...

Dar cele trei femei își căutară ochii.

Întreaga poveste cu toate amănuntele intime, în auzul lui Radu Comșa, deveneau de-un tragicomic sadism.

Tanti Laura încercă să o înlăture:

— Ajungi la teoria timpului! Lasă visul...

— Nu se poate ! declară bărbatul Luminiței, încă-păținat și metodic. Ca să explic, conform lui Freud, trebuie să o iau de la început. Asadar, dormeam cu mina sub Luminița când...

— V-au scos din minți nemții ăștia !... suspină dez-nădăjduită tanti Laura. Freud, Einstein — nu știu de unde au apărut !... E răzburarea învinșilor !...

— Nu m-au scos din minți de fel, tanti Laura ! se apără bărbatul Luminiței, săpînd groapă în nisip cu călcîiele pantofilor. Există o idee în aer, mă interesează și atît... Nu mă împiedică să-mi văd de treburi și să trăiesc viața cum se cuvine trăită ; chiar să revin la mintea copiilor, cînd în aceasta găsesc plăcere !... sfîrși renunțînd la povestea visului și la toate teoriile, sărînd în picioare sprinten și scuturîndu-și nisipul de pe haine.

Aruncă pălăria de paie, ca un disc, pe nisip. Iar după două minute se află lîngă copii, nivelînd cu lopata minusculă tot ce-au ridicat Mihai, Mimi și Mioara, din fortăreața lor, și închipuind o construcție nouă, pe un plan mult mai vast.

Radu Comșa se temea să plece, la gîndul privirilor care aveau să-l urmărească depărtîndu-se. Se temea de reflecțiile lor cînd el nu va mai fi acolo, sau numai de ceea ce vor gîndi, chiar fără să rostească nimic.

Ascultase trăgîndu-și mînecele scurte peste manșete, sugînd cu aer nepăsător dintr-o țigară, ca dintr-un creion. Dar se feliicită, că el, care nu fumează decît rar, și-a luat de astă dată portțigaretul. Altfel, fără această țigară salvatoare, și-ar fi ros unghiile.

Ochii lui îi drămluiau pe toți fără iubire.

Nici pentru unul nu găsea îndurare. Laura Vardaru, cincantenară puhavă, cu gușă de gușter, cu aceleași simboluri ale ei poetice și cu aceleași mofturi : „*on ne peut pas vivre dans l'absolu*“... Generalul Pol Var-

daru cel puțin trăia în acel absolut, cu lichiorurile și cîntecele lui de cabaret! Magda, lingă maiorul acesta insuportabil, cu gîtul strîns în gulerul tunicii: Jack — nume ridicol de papagal... În capul ei fără creier, că o capsulă, nimic n-a rămas din amintirea lui Mihai. Mihai Vardaru nu mai există aici pentru nimeni. E un nume; l-au trecut altui copil și atît! S-au achitat! Toți l-au uitat. Instinctiv se îndepărtează cu amintirea de el. Prea introducea o notă străină și discordantă în lumea lor. Îl invocau doar pentru a afirma prin moartea lui statele de serviciu și blazonul de eroism al familiei Vardaru. Încolo?... Încolo, poate își dădeau seama că moartea lui a însemnat un act mai curajos chiar decît bravura cu care va fi înfruntat gloanțele acolo, în pădurea unde a căzut la atac, cu fruntea în băltoaca putredă a lipitorilor și a respingătoarelor larve. A însemnat un act tineresc și temerar de desolidarizare, de condamnare a lumii lor... De aceea toți de față, trăind mai departe în această lume a lor, ca să nu le tulbure cumva somnul cu cine știe ce visuri mai puțin „nostime“ au lăsat timpul să-l îngroape. Iar timpul e fără milă... Cine spunea că vindecă toate? Nu! Ucide toate... Pe copilandrul acela din altă plămadă, l-a ucis a doua oară, să-l uite toți și cînd nu-l uită să-l conștate de dincolo de mormînt, pentru inventarul familiei!... Și imbeciul acesta, bucherul acesta, cu teoria lui Freud ciugulită desigur din cea mai recentă carte!... Aduce în imaginația tuturor, fără discreție, amănunte din intimitatea lor conjugală; cum doarme cu mina sub nevestă-sa, ca să viseze că e Mucius Scaevola și dînsa să viseze alte idioții... Un arivist și nimic mai mult; marionetă în mîinile lui Alexandru Vardaru! El l-a ales deputat, el i-a dat catedră universitară — că a rostit două cuvîntări mai curățele în Cameră, ce mare lucru? Cine nu poate flecări

două ceasuri în Cameră ? Și odraslele lor nesuferite, alintate, copii de pîslă, în care ca iasca se va usca mîine locul unde altora le rămîne o inimă.

Privi la grupul de la marginea mării, cu dușmănie.

Radu Șerban, în genunchi pe nisip, tipărea cu lopata meterezele unui fort.

Uitase teoriile lui Freud. Era numai cu copiii lui, coborît la bucuriile lor. Mihai îl ajuta cîrînd apa cu găleata. Mimi supraveghea lucrările cu o mină la spate : „Ai uitat glădina ! S-aducem floți pentru glădina plîtșesei...” Mioara, copila în miniatură a Măgduței, aduna scoici ovale pentru ferestre.

— Un crab... papa, am prins un rac mare !...

Mihai alergă de la marginea apei ținînd un crab de labă și aruncîndu-l jos. Se chinci să-l vadă de aproape. Crabul strinse întîi labele, pe urmă începu să se tragă îndărăt și într-o parte cu mișcări dezordonate de păianjen.

— Il duc înapoi... la copiii lui ! se hotărî Mihai, apucîndu-l cu precauție de labă și fugînd să-l zvîrle în mare.

Astfel, la marginea aceleiași ape, alți și alți copii găseau aceleași bucurii, repetau aceleași gesturi și aproape aceleași cuvinte.

Radu Comșa se uită la omul din mijlocul lor cu scîrbă. Se preface desigur că află bucurie jucîndu-se cu dinșii numai din fățarnice principii, pentru a se dovedi un tată simplu și ideal. Cum s-a prefăcut adineauri că-i este indiferent cînd l-a întîlnit aici. Fără îndoială știe că între el și Luminița... Nu se poate să nu știe ! Asemenea lucruri se află întotdeauna... A crezut adică imbecilul, că el nu va înțelege ce se ascunde sub această nepăsare ? Se preface că îl ignoră ; dar e gelos pe trecutul Luminiței ! Orice bărbat e gelos pe trecutul femeii, mai mult decît pe prezent.

Cu o uitătură de spion, pe sub gene, cercă să vadă dacă celălalt nu-i aruncă vreo privire furișă.

Dar Radu Șerban hohotea fără nici o grijă și fără nici o bănuială, fiindcă Mimi i se urcase călare pe git și îl mina cu o lopată :

— Hi, căl !

— Mimi, lasă-mă să termin ! Fii cuminte, Mimi !...

— Domnule Comșa, întrebă Laura Vardaru, cînd să trimit după cărțile pe care i le-ai promis Elenei ?

— Oricînd ! rosti Radu Comșa — sugînd din țigara creion.

Pe urmă își dădu seama că vorbise cu țigara în gură și o aruncă în nisip.

— Și uitam să te întreb : unde ?... Unde locuiești aici, domnule Comșa ?

Lui Radu Comșa îi fu rușine în primul moment să numească vila săracă unde stătea.

Dar aruncă imediat numele, ca o provocare :

— Vila Mavrichi !

Laura Vardaru ridică sprincenele și umerii nedumeriți : numele nu-i spunea nimic.

— N-am auzit încă de vila aceasta... În ce parte ?

— O chichineată la marginea din stînga băilor ! se grăbi să lămurească maiorul Ionașcu, de obicei monosilabic. Îmi amintesc, fiindcă tocmai rîdeam alaltăieri cu Magda și cu Luminița ! Are o firmă mai mare decît casa !

Într-adevăr *Vila Mavrichi*, cu pereții subțiri și scundă ca o provizorie construcție de carton la marginea cîmpului, înălța, printr-o orgolioasă fantezie a domnului Mavrichi, o firmă uriașă și inutilă, bătută în doi pari ca firmele de semîntării și de pepiniere, care se pot citi din goana trenului în intrările orașelor.

Radu Comșa privi înveninat la maior. Vru să ducă mîna la gură ca să-și roadă unghiile și numai cu greu se stăpîni. Însă tanti Laura interpretă altfel lucrurile, zîmbind și amenințînd cu degetul grăsului :

— Înțeleg, domnule Comșa, domnule Comșa ! Te-ai exilat tocmai acolo, ca o protestare împotriva celor care... În sfîrșit, ideile dumitale de bolșevic.

Pentru Laura Vardaru, orice om care nu era înscris în partidul lui Alexandru Vardaru era bolșevic.

Radu Comșa aruncă o uitătură dușmană și tanti Laurei.

— Ba nu așa, tanti Laura !... vorbi încet Elena Măinescu, sprijinindu-se în brațele scaunului să-și îndrepte piciorul amortit. Dau perfectă dreptate oricui, să fugă de bilciul unde stăm noi... Să caute liniște deplină... Aici urlă orchestrele și tarafurile pînă la miezul nopții. Eu, cel puțin, am uitat ce e somnul...

Radu Comșa gîndi că într-adevăr, acolo, la Vila Mavrichi, în cîmp, n-ajung urletele tarafurilor și jazzului ; dar nu poate închide ochii toată noaptea, fiindcă aude prin perete tusea uscată a vecinului.

La amintirea acestei mizerii, privi fără prietenie și la Elena crucificată pe scaunul ei de infirmă, cu ochii scobiți din orbite și cu cearcăne viorii sub pleoape.

— Mi-ar plăcea să stăm odată la masă, la virtutile acelea de la drum ! își rosti Magda o dorință veche. De cînd îl rog pe Jack ! Mi se pare atît de pitoresc !... Să facem într-o seară o escapadă...

„Da ! — se uită acru Comșa la dînsa — aș vrea și, eu să te văd cu penele de sticlete, în sosurile de acolo și în sfîrșiala de său. Ce repede te-ai mai vindeca de pitoresc !...”

Astfel, Radu Comșa isprăvi cu toți.

-- E timpul să trecem pe la Luminița ! hotări tanti Laura, privindu-și ceasul de la brățară. Copii !... Radu... Radule !

Radu Comșa se scutură la chemarea numelui care nu era numai al lui — care pentru aceștia nu mai era acum numele lui.

Radu Șerban părăsi cetatea, scuturînd hainele copiilor, aducînd uneltele. Veni cu ele în mînă. Era cu fire de nisip în păr. Culese pălăria de jos. Copiii întinseră mîinile, luîndu-și ziua bună cumînți. Radu Comșa gîndi, cu acreală : „dresați !“ Laura Vardaru o sprijini de braț pe Elena. Maiorul se oferi să ducă scaunul.

— La revedere, domnule Comșa... Cred că ne mai întîlnim pe aici ! îi strînse mîna bărbatul Luminiței, aruncînd fără nici o intenție formula banală a oamenilor care s-au cunoscut într-o stațiune balneară, unde știi că vor da ochi și a doua zi, fără să se caute.

Apoi, a pornit cu un copil atîrnat de fiecare braț.

5

„Cînd te voi mai întîlni, am să întorc capul !“ decise Radu Comșa, întinzîndu-se pe pînza scaunului și deschizînd cartea.

Respiră.

Crezuse că n-au să mai plece. Mîine are să se mute la un kilometru. În celălalt capăt, spre Tuzla, unde nu mai ajunge nimeni.

Căută pagina la semn :

„Je te reparlerai de toutes ces choses ; il faudra bien parler encore de l'avenir si nous voulons l'aborder sans aveuglement, sans honte et sans horreur.”¹

Pe marea vinătă, sub lamele de nori neclintiți, amurgirea se lasă mucedă.

Două păsări albe — aceleași ori altele ? — înaintează spre zarea unde ceața a pus o barbă de funingine. Și nici un val. Apa sleită trebuie să fie acum grea ca plumbul.

„La majorité des hommes souffrent d'une espèce d'abandon ; ils souffrent de s'offrir toujours en vain...”²

Mesagerii albi se întorc din zarea deșartă.

Bat extenuați din aripi. Acolo de unde vin n-au găsit nimic ; chiar insula s-a scufundat ; un gol vinăt și alt nimic.

Cartea lui Radu Comșa a lunecat de pe genunchi. În față, pe plajă, între linia apei și el, e cetatea de nisip. Intactă și cu ferestrele de sidef lucind, așteaptă bucuria de mâine a copiilor.

Întoarce ochii și ochii revin.

Cetatea are metereze rotunde, un șanț de jur împrejur și o punte. E și turnul de pază, așa cum l-a închipuit micul Mihai. Și spînzurătoarea de trestie, pentru spioni. Și ferestrele de sidef, cum le-a voit Mioara, de unde prințesa să privească lupta cavalerilor cruciați ; și grădina cu fire de alge a lui Mimi, unde să se plimbe prințesa, cînd bătălia s-a sfîrșit. „Am uitat glădina pentlu prințesă !”...

¹ Îți voi vorbi din nou de toate aceste lucruri ; va trebui să-ți mai vorbesc încă despre viitor dacă vrem să-l întîmpinăm fără orbire, fără rușine și fără oroare. (Fr.).

² Cea mai mare parte a oamenilor suferă de un fel de părăsire ; suferă din cauză că se oferă întotdeauna în zadar... (fr.).

— Mîine dis-de-dimineață venim cu maman! Venim s-o isprăvim! spuse Mihai, admirîndu-și încă o dată cetatea cu mîndrie, înainte de a pleca și înconjurînd-o cu lopata în mină ca să-i netezească încă vreun colț nemistriit.

Iar din mers, se mai întoarse s-o privească, neîndurîndu-se s-o lase vîntului care poate va împinge peste noapte valurile pînă acolo, să lingă nisipul și să inghită tot.

Nici un val nu se clintește. Vîntul a murit undeva... „Fii fără teamă, Mihai, tu, celălat Mihai! Bucuria ta fragilă nu va supraviețui pînă mîine!”

Ce putere rea îl împinge pe Comșa?

A aruncat cartea pe scaun.

Merge pînă acolo și, cu o aruncătură dușmană de picior, dărimă turnul, răstoarnă meterezele, apoi cu talpa, metodic, netezește pămîntul amestecînd scoicile cu firele de alge, apăsător, da! să nu mai rămînă decît o jalnică movilă de nisip strivită sub tălpi.

Cînd a sfîrșit, își șterge fruntea și privește ca un răufăcător împrejur, abia atunci temîndu-se să nu-l surprindă cineva.

Și într-adevăr, vine cineva!

Își ia înfățișarea nepăsătoare a unui om care se plimbă cu miinile la spate respirînd în singurătate binefăcătoarea odhină a mării...

— Știam că ești aici!... Mi-a spus doamna Laura Vardaru...

Virgil Probotă îi caută amîndouă miinile, ca să le scuture cu toată dragostea prieteniei lor vechi.

Dar miinile lui Radu Comșa rămaseră moi și neînsuflețite. Da de unde a mai venit și acesta? Toți se

adună astăzi aici ? Când au să-l lase odată în lumea lui, unde nu mai este loc pentru nimeni ?

— Îl cunoști pe Dinu ?

Copilul îi pare urît, cu gîtul subțire în gulerul uniformei de liceu cu vipușcă galbenă. Are ochii cu fire de aur și fruntea bombată ca a Mariei ; totuși îi pare urît.

E cu tigva goală, tunsă scurt. N-a mai rămas nimic din copilul cu părul cîrlionțat.

Timid, băiatul întinde mîna domnului acestuia străin ; astăzi Radu Comșa a întîlnit toți copiii altora.

Dinu se uită pe furiș la cicatricele din obrazul lui Comșa, pe urmă a plecat ochii, fiindcă totdeauna copiii fug instinctiv de urîtenie și de suferință.

— Să stăm jos, Radule !

Virgil Probotă pipăi nisipul cu mîna.

— E cald încă... Putem sta ! Și să vorbim, Radule... atîtea veacuri sînt de cînd nu ne-am văzut !...

Prietenul de școală și de tinerețe începu într-adevăr a vorbi. Radu fu silit să asculte.

Unul vorbi mai întîi numai despre el ; cum vorbesc întotdeauna oamenii numai despre ei. Celălalt asculta gîndindu-se numai la el ; cum gîndesc întotdeauna oamenii numai la ei. Stăruitoarea bunăvoință a lui Virgil Probotă rănea ca o ofensă dezolarea lui Comșa, încă mai ermetic ghemuit în sine.

Dinu merse chiar la marginea mării și întins cu fața în jos, cu obrazii în pumni, privea șesul apei cu nesațiul romantic al celor dintîi lecturi.

În același loc, Maria Probotă, acum nouă ani, stătuse tot așa, odihnindu-și ochii osteniți pe calmul plat al aceleiași mări. Dinu îi adusese un crab atir-

nat de picior, exact ca adineauri, Mihai, copilul Luminiței.

Dar liceanul cu părul tuns și cu vipușca galbenă la uniformă nu le putea ști acestea, nu și le mai amintea.

Copiii uită — viața lor e înainte, nu îndărăt.

Amintirea era ștearsă, cum au fost șterse pentru totdeauna urmele lor în nisip și cum marea, aceeași de astăzi, nu mai păstrează, indiferentă și veșnic primenită, amintirea mării de atunci.

Dacă ochii lui Dinu, castanii cu fire de aur, ca ochii Mariei se învăluiră de o tristețe copilărească o clipă, tristețea a fost numai fiindcă așa, privind întinderea sură a apei, își imagina că e indianul Thalcave, la capătul ultim al Patagoniei, privind cu mîna streășină la ochii păienjeniți, orizontul unde a dispărut pentru totdeauna barca în care se află prietenii lui, copiii Căpitanului Grant.

Astfel, tristețile nefericirilor imaginare se suprapun peste tristețile fără vindecare, ale vieții celei adevărate. Se suprapun și le înlocuiesc.

— Pot spune că acum sînt mulțumit!... declară Virgil Probotă, lungindu-se pe nisip într-un cot, și trăgîndu-și haina sub el.

„Maria nu mai este pe lume și el poate fi mulțumit!” gîndi scîrbit Comșa.

Și îndată după aceea: „Am devenit avocatul din oficiu al morților. Adineauri pentru Mihai Vardaru! Acum pentru Maria.”

— Clujul era ideal pentru un om ca mine! continuă Virgil Probotă. Am un laborator admirabil înzestrat. Mi-e destul... Restul nu mă interesează! Cînd ies dintre microscopule și fiolele mele, mă sur-

prinde că atîta lume se frămîntă pentru nimicuri fără nici un interes și îi compătimesc. Dinu învață bine. Poate a început să citească prea mult, dar îi supraveghez lectura... Curiozitatea e un indiciu... Nu trebuie contrariată, ci numai captată ! Canalizată ! Nu-i tolerez excese : nici prea mult sport, cum a degenerat obiceiul acum, nici numai carte, falsificarea livrescă a vieții, cum era obiceiul pe vremea noastră... Acum e vorba să ne mărească salariile !... Cu puțină chibzuială se poate trăi, măcar că se vaicăără toți...

Radu Comșa își cîntări prietenul, cu înfățișarea lui de om satisfăcut, în hainele noi, în care se mișcă stîngaci.

Observă că a început să prindă burtă și că a chelit complet.

Această constatare nu-l nemulțumi.

— Am venit pentru o săptămînă numai, și mai mult pentru Dinu. Imaginează-ți că uitase cum e marea !... E adevărat că la patru ani, cînd a fost el, ce putea înțelege ?... Pe urmă, mă întorc iar la laboratorul meu ; eu lucrez și vara ! Pot spune chiar că lucrez mai bine ! E liniște, nu mă deranjează nimeni. Cînd obosesc, deschid fereastra... Pomii sînt la doi pași... După un sfert de oră, mă întorc recules... Prepar o lucrare serioasă. Am cîteva comunicări la revistele de specialitate, despre care s-a făcut oarecare caz... La sfîrșit, tot străbați ! Viața nu e atît de ingrătă... Păcat numai că...

Virgil Probotă se opri, uitîndu-se cu ochii lui roșcați, la locul unde Dinu căuta neclintit în zarea după care au dispărut copiii Căpitanului Grant.

Era marginea de plajă pe care o alegea altădată Maria cu Dinu. Unde i-a găsit în dimineata ultimă a lor, aici, în august 1916.

Poate la aceasta se gîdea. Poate la altceva.

Acum, acolo era numai nisipul, marea și alt Dinu. Reluă :

— Toți sfîrșim prin a accepta viața !... Adaptarea e un principiu de existență ! O condiție...

„Acum începe cu mania lui ! gîndi Comșa. O teorie biologică !... Am auzit adineauri o disertație asupra lui Freud ; s-o suport și pe aceasta !” Și își surise singur cu rînjetul dezvelind caninul.

Dar Virgil Probotă nu începuse de fel cu mania lui. Se întoarse la Radu, punîndu-i mîna pe genunchi și întrebîndu-l :

— Și tu ?...

— Eu, cum mă vezi ! rosti amar Comșa, observînd că prietenul abia acum și-a amintit de el.

— Ești cam laconic, Radule !...

— Precum vezi...

„Vorbește exact, acum, ca Dan Șcheianu, gîndi cu sinceră mîhnire Virgil Probotă. Cine știe ce secrete umilînți înăbușă în el ! E un nefericit. Trebuie scăpat din această pierzare.”

— Radule ! rosti cu frățească pornire Virgil Probotă. De ce nu-mi spui ?...

— Ce să spun ? rise fals Radu Comșa, dezvelind colțul caninului în rînjet. Aștepți o spovedanie ? Să-ți înșir — ce ? Povestea mea e aici, aici și aici ! arată pe rînd obrazul însemnat, haina cu țesutul minecii destrămat și fruntea. Oricine poate citi, iar unii, de aceea fug !...

— Suferința ta, Radule, e aici... spuse încet Virgil Probotă, atingându-i pieptul. Inima ta e bolnavă!

— În orice caz, n-ai să mi-o tămăduiești tu în laborator... Nici n-ai să mi-o întinzi la pila electrică, ca mezenterul broaștelor! adăugă mai tirziu ca să-l jignească.

Și îndată începu să-și roadă unghia pînă în carne.

Virgil Probotă desenă cu apărătoarea de nichel a creionului figuri geometrice în nisip, ștergînd și construind altele.

Vorbi fără să ridice ochii, cum s-ar fi destăinuit pămîntului:

— Înțeleg ceva din dezolarea ta, Radule!... E înrudită cu a multora dintre noi... Atît doar, că fiecare se mărginește la el, ori la profesia lui, nu observă că sîntem atinși de o boală generală: o temere, o îndoială... parcă, uneori, o muștrare... Cîteodată, în laboratorul meu, de acolo din Cluj, cînd obosesc, deschid fereastra și întorc spatele mesei de lucru... Atunci mă cuprinde și pe mine îndoiala! Tot ce există, pe pămînt, ori sub pămînt, a fost scormonit la iveală de tovarășii mei necunoscuți din toate laboratoarele lumii, și a fost pus la dispoziția celorlalți... Ieri erau puteri nefolosite și hogății nebănuite de nimeni!... Acum stau la picioarele tuturor. Omeneste, ai cîteodată drept să te simți mindru de veacul tău... Și lumea e totuși nefericită! Din ce în ce, nu știe ce vrea și nu se mulțumește cu ce are...

— Mi se părea adineauri că arăți a fi foarte mulțumit! îl întrerupse cu acreală Comșa.

Virgil Probotă nu auzi. Continuă:

— Citeam o anchetă... Chiar ieri. Au răspuns savanți și militari, din Europa și din America și japo-

nezi de care se tem deopotrivă europenii și americani... Toți vorbesc despre un război viitor ca despre o fatalitate inevitabilă... Cel mult, îndrăznesc să sper că va fi, deocamdată, amînat ! Și toți știu că un război viitor are să însemne o exterminare în masă a oamenilor, pe lîngă care războiul ce a fost rămîne numai o joacă de copii... Se vorbește despre crepusculul rasei albe. Despre celelalte continente, care se vor ridica să ne extermineze cu armele create de noi... Și cîte și mai cîte alte amenințări, unele rele, altele absurde, care ne mai pîndesc !... Atunci mă cuprinde o îndoială... Nu slujim oare o minciună ? Nu sîntem cumva complicitii unei înșelări care pregătește omenirii alte suferințe, mai teribile ?

Virgil Probotă se îndreaptă în capul oaselor pe nisip, vîrî creionul în buzunarul de la piept și privi acum zarea opacă a apei, dinspre care înainta noaptea.

— Mă uit la copacii care înfățișează natura și gîndesc prin ei !... Mî se pare atunci că miracolul nostru, de care sîntem mîndri, e un miracol trist ! Am denaturat natura, am făcut-o ignobilă și criminală !... Oamenii cunoșteau plăceri simple și dezinteresate... Acum fericirea e plătită și artificială. Bucuriile noastre sînt tarificare... O pădure e a cuiva, nu a pămîntului. Și peștii riurilor au acum un stăpin... Civilizația lumii noastre e exclusivistă ! Plătesc ca să pot spune de ceva că e al meu și nu-mi face plăcere decît pentru că e plătit. Și fiindcă plătesc și fiindcă plătind pot obține orice, devin insațiabil, vreau mereu și mereu altceva, iar satisfacțiile noastre sînt triste și incomplete !... E meteahna, e țara

civilizației noastre, cum de altfel au repetat-o destui. Va veni o lume nouă mai bună și mai dreaptă pe care noi n-am fost capabili s-o facem ?

Virgil Probotă se ridică în picioare.

Radu Comșa îl găsi grotesc, în hainele lui noi de parvenit al progresului, perorînd în fața mării care-a văzut atîtea milenii, atîtea și atîtea.

Dar Virgil Probotă nu bănuia aceste gînduri ale prietenului, vorbind mai departe :

— Și tot copacii aceia îmi dau atunci răspunsul... Mi se pare că ți-am spus. Sînt cîțiva tei bătrîni. Cînd au fost sădiți acolo, omul nu putea zbura și nici nu putea culege din văzduh, cu o antenă, concertul de la Paris... Toate s-au înfăptuit deci în mai scurtă vreme decît ciclul unei vieți. Și vîrsta planetei se numără doar cu milioanele de ani !... Atunci, mi se lămurește singura explicație a acestei nemulțumiri de care suferă omenirea... Omul e nemulțumit și suferă, fiindcă n-a avut vreme să-și formuleze și soluțiile cele mai potrivite de viață, pentru condițiile create tot de el. A rămas adeseori încă un barbar, în urma tehnicii veacului, folosind numai tehnica. Se urcă în avion să parcurgă cinci sute de kilometri în două ore, mîine, poate într-o oră, dar mentalitatea lui e încă veche, ca atunci cînd străbătea distanța aceasta în căruță de poștă, în opt zile... Și mă întorc iar de la fereastra cu tei, la masă și la microscopul meu. Mă întorc împăcat !... Nu vreau să-mi trădez, trîndăvind, miile de tovarăși pe care nu-i cunosc, din toată lumea, care nu se îndoiesc și nu se opresc din munca lor de furnici... Criza de acum e trecătoare ! Tot ce-a cîștigat vreodată omenirea a fost că un sacrificiu și a început printr-o

catastrofă. Creștinismul a dărîmat imperiul roman. Și religia noastră, a științei, dărîmă pentru moment, ca să reconstruiască. Cele ce se petrec în Rusia Sovietelor sînt poate un început. Cine știe ce se petrece acolo ? Citeam un studiu al lui Pavlov...

Radu Comșa gîndi : „Acesta, în imbecilitatea lui, crede că fericirea omenească are să iasă dintr-o eprubetă”. Și îl compătimi.

Dinu veni de la țărmul apei. Pierduse nădejdea că se va mai întoarce barca în care au plecat fiii Căpitanului Grant.

Sub fruntea rotundă ca fruntea Mariei, acum ochii castanii cu fire de aur aduceau mai deplin aminte ochii Mariei.

Dar Radu Comșa nu-i văzu decît miinile lungi și mișcările dizgrațioase, de copil în vîrsta cînd crește. Și copilul presimți că omul acesta cu semn urît în obraz nu-l privește cu simpatie. Pentru aceasta se întristă, fiindcă întotdeauna copiii sufăr cînd nu se simt iubiți.

Virgil Probotă își încheie logosul cu mîna pe umărul lui Dinu :

— Să nădăjduim că aceștia au să fie mai fericiți !... Noi stăm cu jumătate de viață într-o epocă și cu jumătate în cealaltă. Ne întoarcem cu gîndul numai îndărăt ! Ei au viața numai înainte... N-au ce regreta, fiindcă n-au cunoscut ce-am știut noi. N-au ce să-și amintească. Poate au să ne disprețuiască puțin pentru sentimentalismul nostru, care mîinindu-ne mereu în trecut, nu ne îngăduie să trăim prezentul... Pentru ei totul va fi firesc !... Se vor simți bine în veac, cum noi nu mai sîntem capabili să ne simțim.

Copilul ridică ochii castanii la amindoi, neînțelegînd :

— Dar mă simt foarte bine !... Păcat numai că marea e atît de urîtă în astă-seară...

„Are același glas. Glasul Mariei, ca sunetul mat al bilelor de fildeș ciocnite”, gîndi Radu, iar amintirea morții îi fu amară.

Apoi îl cuprinse o frică absurdă, o remușcare de mult ațipită undeva în el. Teama ca nu cumva Dinu să-și amintească de acea noapte de noiembrie, cînd i-a părăsit în ploaie, pe legătura lor săracă, în drumul retragerii.

— Cred că mergi cu noi la masă, Radule ? îl îndemnă Virgil nădăjduind să-l dezmoștească așa din mocnita-i singurătate. Sîntem numai noi...

— Nu pot... Mai rămîn !... se împotrivi Radu Comșa, născocind îndată o prietenie imaginară :

— Aștept pe cineva.

Dinu se bucură că nu vor sta la masă cu un om atît de posac.

Cînd se depărtară, Radu îi privi din urmă, rozîndu-și unghiile. Virgil ținea copilul cuprins cu mîna stîngă după gît. Dinu întrebă :

— Tăticule, acesta e domnul Comșa, despre care tot îmi spuneai mata ?...

Dar gîndul pentru care întrebase rămase închis în sfiiciunea lui de copil : se mira că cineva va fi putut fi vreodată prieten cu asemenea om.

6

Radu Comșa rămase iarăși singur. Îl împresură amurgirea fumurie.

Cerul noros se lăsase pe mare, de unde nu se mai întorcea nici o pasăre albă.

S-ar fi spus că în apa vinătă murise acum, lăsându-se la fund, tot ce a fost însuflețit cîndva.

Cetatea de nisip era numai o movilă de nisip, boțind o cicatrice slută pe plaja netedă, nivelată de adierea vîntului de seară.

Îl scutură frigul.

Strînse scaunul. Îl tîri la baraca de scinduri.

Se îndreptă spre birtul lui cu miros de untură sfi-riită, ocolind lumina.

Se încrucișă în drum cu o pereche rezemată în braț, cu frunțile apropiate: doamna cu părul oxigenat, stăpîna lui Pikiki și domnul Pastion. Pe urmă, după zece pași, întîlni soțul fără mină, cu Pikiki legat cu curelușă, pășind cu ochii în pămînt, în înnoptare, pe poteca prăfoasă...

N-avu nici simpatie, nici înduioșare pentru el. Ba își spuse că un om care acceptă aceasta nu merita să fi pierdut cîndva o mină „acolo”.

Se izbi cu pieptul într-o împrejmuire de sîrmă. Ocoli pe-o alee. O fereastră luminoasă îi atrase ochii. Vru să privească în altă parte, dar ochii erau chemați de căldura bună și intimă, a luminii aprinse. Fereastră era deschisă. Lampa atîrna deasupra mesei. Doi copii, doi părinți, o familie: ceea ce se află în ceasul acela în dosul tuturor ferestrelor, de la un capăt al Romîniei Mari la altul, unde pentru el nu se afla loc.

Înaintă încă și se opri cu ochii lărgiți, cu mina sprijinită în trunchiul unui salcîm.

Era fereastră lor.

Luminița, cu un copil la dreapta și altul la stînga, le împărțea în farfurie. *Celălalt*, întors, cu spatele spre întunericul de afară... Mihai, copilul cu scoicile

și cetatea, înălță ochii, clătinându-și cirliionții părului: fără să se audă vorbele, se înțelegea că Luminița îl mustră pentru ceva și că el se apără. Mimi, cu șervetul după gît, se uita la lampă prin scăunașul de cristal...

Omul întors cu spatele vorbi ceva, Luminița a ris ușor... Pe urmă, rămase cu ochii uitați în înnoptarea de afară; a mutat vasul de cristal cu flori, din calea privirii.

Gîndește ceva străin; o clipă e absentă dintre ceilalți. Bărbatul i-a pus mîna pe mîna ei. A tresărit și rîde: „Nimic! Nu știu la ce mă gîndeam!... Mimi, lasă scăunașul și mănîncă...”

Mimi numai frunzărește. Mihai a terminat și a pus furculița alături. Explică ceva gesticulînd aprins, cu mîinile deasupra mesei. Degetele Luminiței îi mîngîie părul, s-au întîlnit cu degetele bărbatului pe creștetul copilului, care e al lor.

Mîna lui Radu Comșa s-a înfipt într-un ghimpe din trunchiul salcîmului, dar nu o mișcă. Durerea îi face bine.

Privește la o viață, a lui, care i-a fost furată.

Luminița a vorbit. I-a auzit cuvîntul rostit, numai după mișcarea buzelor:

— Radule!...

— A răspuns *celălalt*.

Ce ușor i-a fost! „Radule!” — numai a schimbat ceva și viața durează!... Cît o urăște! Cum a putut să creadă vreodată în ea?... Luminița iar rîde. E abia mai femeie decît atunci... Peste ea n-au trecut anii. N-au lăsat nici un semn... Își dezmiardă copilul: cum poate dezmierda copilul altuia?... Dar ce gînduri stupide... E numai copilul ei, al lor, al ace-

lora... El e cel străin, care stă aici și nu se poate desprinde, ca un cerșetor privind la fereastra unde e cald și lumină înăuntru și unde n-a fost primit, fiindcă pentru dinsul nu era vreun loc.

Lampa a clipit, s-a clătinat. Sînt nenorociri care pot veni neașteptat, să curme cea mai calmă și durabilă fericire; explodează o lampă, cade de sus și se aprind toți, se sfarmă automobilul într-un zid... Mișună gazetele în fiecare zi de asemenea fapte diverse... Dacă s-ar aprinde toți, ar sări el oare în flăcări să salveze unul? Dacă i-ar găsi sub mașina sfărîmată, s-ar pleca oare să ridice unul?

Dar lampa revarsă înainte lumina ei caldă și bună. Cei dinăuntru n-au cum presimți că s-ar putea întîmpla vreodată ceva să rupă tihna lor fericită.

Totul pentru dinșii e sigur și simplu.

Se zbate un fluture împrejurul luminii și a căzut cu aripile dogorîte pe fața de masă. Mihai a întins mîna după zvîrcolirea lui, iar Mimi îl vrea ea. Luminița l-a luat ca să facă pace. L-a ridicat în vîrfurile degetelor și s-a dus la fereastra deschisă, să-l arunce afară.

L-a pus în palmă și a suflat asupra lui. Fluturile și-a palpitat aripile să zboare în noapte cu toată rămășița puterilor de viață. A izbutit. Se depărtează de viață. Și Luminița s-a oprit, cu mîinile rezemate în pervaz, să privească pe întuneric după el. E înrămată de lumina molcomă dinăuntru; în fund se văd buclele copiilor; un cap bălan, unul negru...

Luminița s-a aplecat încruntîndu-și sprîncenele ca să străbată mai adînc întunericul. Parcă e cineva: o umbră... Un necunoscut rezemat de un copac... Un cerșetor, un vagabond... A fost numai o părere... Nu

se mișcă. S-a clătinat o creangă și a crezut că e un om. O părere și alt nimic.

Se întoarse așezându-și din mers firele de păr în care lucește lumina.

Cînd înoată cineva prea departe, în larg, cum înoată imprudent Luminița, nimic mai ușor decît să-și piardă într-o bună zi respirația și să nu se mai întoarcă niciodată ! Nu li se întîmplă atîtora?...

Gîndul s-a ales din ultima drojdie de acră umilire, de rușine și pizmă.

Radu Comșa a dus mîna plină de sîngele răniilor la ochi, la obraz... Ce i-a mai putut trece oare prin gînd ? Pînă unde a ajuns ? Ce fiară odioasă pirotește în el ?... Tot ce-a făcut astăzi a fost numai să urască. În bucuria tuturor, a adus sufletul lui înveninat. Pe nimeni nu l-a cruțat. Pe nimeni nu l-a iertat ! Nici pe copii... Bucuria lui a fost să le strivească bucuria lor. Și acum a sfîrșit prin a dori și aceasta !...

Mîna îi astupă ochii. Întîlnește semnele tăiate în carne, ca un stigmat în afară, a hîzaniei dinăuntru, adunată an de an.

Și mîna s-a retras de atingere cu oroare.

Acesta e tot adevărul pe care îl înțelege acum : rana a venit numai ca să pună în afară semnul hîzaniei care dormita în el, dinainte. Să-l deosebească între toți...

— A gemut cineva afară ?

Copilul Luminiței, ridicat în virful picioarelor ca să ajungă pînă la pragul ferestrei, privește cu ochii lui mari și nevinovați în întunericul unde cutreieră duhurile urite și rele.

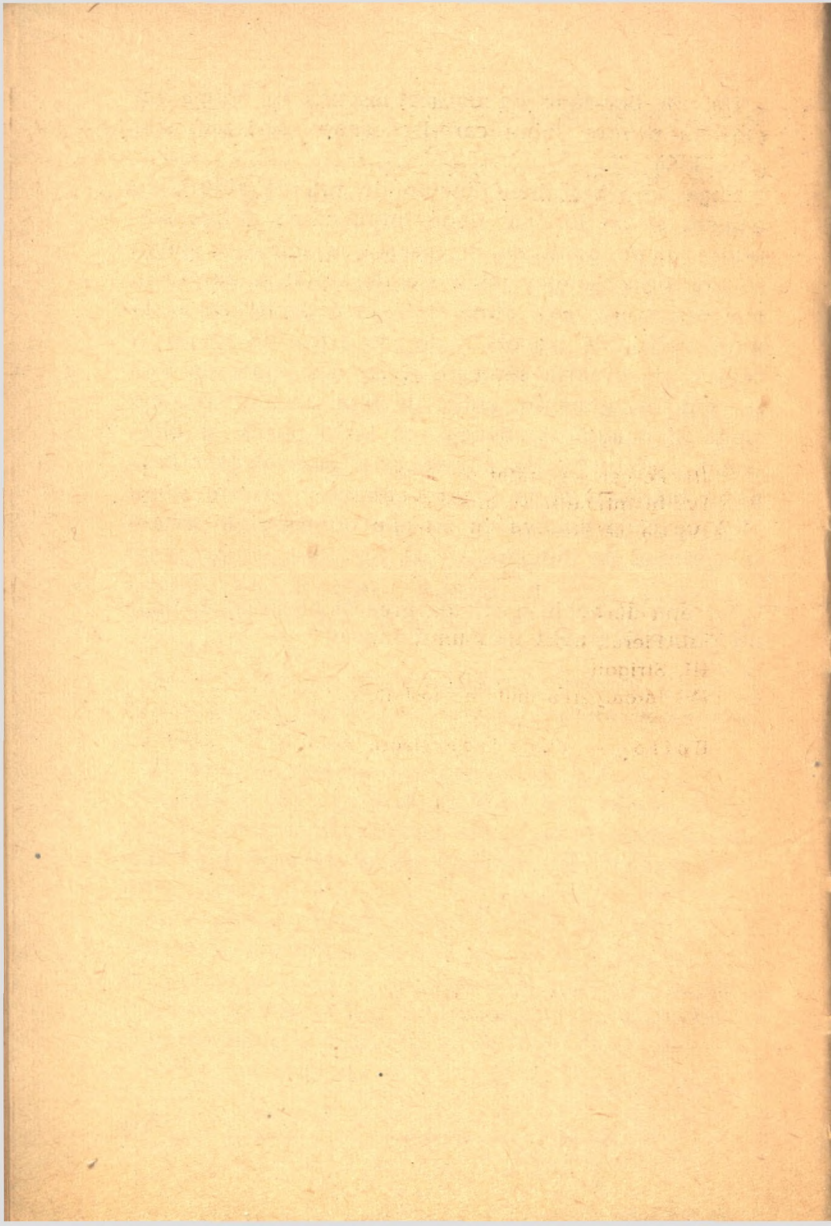
— Un om fuge !...

Da, un om fuge cu obrazul ascuns în palma încheștată printre spinii care-l plesnesc, să-l mai sîngere încă.

Fuge spre margine, dincolo de tot, de ziduri, de oameni și de lumină, unde întunecarea a pus stăpînire. Fuge gonit de el însuși, cu inima zvîcnind în grătiile coastelor unde s-a deșteptat o durere și mai atroce, și mai intolerabilă încă decît cea a rănilor vechi, de „acolo”, de departe, din locuri și ceasuri cu deșarte sărmăne jurăminte uitate de toți. Iar cînd a ajuns în cîmp, lucirea lacului cu apă sleită și neagră îl cheamă, ca lacul pustiu și blestemat, Asfaltit¹... Se împleticește, se ridică și fuge peste mărăcini și buruieni veninoase, printre spini, pînă ce cade undeva cu sîngele obrazului în nămolul chiftind de duhoare.

Iar apa de acolo e atît de grea și blestemată, încît nu primește trupul nici unui înecat.

¹ Marea Moartă

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
III. Pe cer s-a arătat un semn mare	3
IV. În întuneric se află lumină	59
V. Ca să fii tare, fii singur	118

CARTEA A TREIA

I. Trăiască România Mare !	183
II. Fierul, fonta și oțelul	224
III. Strigoi	275
IV. Întoarcerea unde au fost jurămintele . .	304
Epilog — Lingă Lacul Negru Asfaltit . .	364

Redactor responsabil : Simionescu Cornel
Tehnoredactor : Cantemir Mina

*Dat la cules 07.11.1961. Bun de tipar 09.01.1962.
Apărut 1962. Tiraj 50.145 ex. broșate. Hirtie tipar
de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 19,66. Coli
tipar 13. A. nr. 01115/1961. C. Z. pentru bibliotecile
mari 8 R. C. Z. pentru bibliotecile mici 8 R—31.*

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic „Casa
Scintei”, Piața Scintei nr. 1, București, R.P.R.,
comanda nr. 11.818

Clubul cărții digitale 2022